

SUBJEKTIN ILMAISEMINEN YKSIKÖN ENSIMMÄISESSÄ PERSONASSA

Tutkimus suomen vanhoista murteista

Milja Väänänen

Turun yliopisto

Humanistinen tiedekunta
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
Tohtoriohjelma Utuling

Työn ohjaajat:

Professori Marja-Liisa Helasvuo
Turun yliopisto

Professori Hannele Forsberg
Itä-Suomen yliopisto

Tarkastajat:

Professori Hanna Lappalainen
Helsingin yliopisto

Dosentti Liina Lindström
Tarton yliopisto

Vastaväittäjä:

Professori Hanna Lappalainen
Helsingin yliopisto

Kustos:

Professori Marja-Liisa Helasvuo
Turun yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

ISBN 978-951-29-6664-6 (Sähköinen/PDF)

ISSN 2343-3205 (Verkkajulkaisu)

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Humanistinen tiedekunta

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, suomen kieli

VÄÄNÄNEN, MILJA: Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus

suomen vanhoista murteista

Väitöskirja, 250 s.

Tohtoriohjelma Utuling

Joulukuu 2016

Tutkimuksen kohteena on yksikön ensimmäisen persoonan subjektin ilmaiseminen, erityisesti valinta ilmaisubjektin (*minä sanon*) ja ilmaisubjektittomuuden (*sanon*) välillä. Ilmaisutavan valinta on puhutussa kielessä periaatteessa vapaa, mutta vaihtelu ei kuitenkaan ole satunnaista vaan motivoituu kielellistä ja kontekstuaalisista tekijöistä. Tutkimuksessa tarkastellaan ensinnäkin, millaiset kielen rakenteeseen liittyvät ja vuorovaikutukselliset syyt selittävät vaihtelua. Toiseksi selvitetään, esiintyykö subjektin ilmaisemisessa murteiden välisiä eroja.

Tutkimusaineistona on valikoitu otos Lauseopin arkiston murrekorpuksesta. Korpuksesta on poimittu aineistoksi kaikkiaan 5513 lausetta, joissa finiittiverbi on yksikön ensimmäisessä persoonassa. Aineistoa on seitsemästä murreryhmästä, jotka edustavat eri päämurteita: lounaismurteet (pohjoisryhmä), perihämäläiset murteet, eteläpohjalaiset murteet, pohjoispohjalaiset murteet, peräpohjalaiset murteet, pohjoissavolaiset murteet ja kaakkoiset murteet. Tutkimuksessa käytetään sekä kvalitatiivisia että kvantitatiivisia menetelmiä. Ensimmäinen vaihe on vaihtelun tilastollinen analyysi, jossa selvitetään kielellisten ja kielenulkoisten tekijöiden vaikutusta subjektin ilmaisutavan vaihteluun. Toisessa vaiheessa tarkastellaan tilastollisesti merkitseviksi osoittautuneita tekijöitä kvalitatiivisesti ja selitetään löydettyjen erojen syitä tutkimalla tapauksia esiintymiskontekstissaan. Tarkastelunäkökulma kvalitatiivisessa osuudessa pohjautuu käyttöpohjaisen kieliopin ja vuorovaikutuslingvistiikan teorioihin ja käsitteisiin.

Subjektin tarkoitteen diskurssiasema on keskeisin vaihteluun vaikuttava tekijä: ilmaisubjektittomuus on todennäköisin valinta, jos sama tarkoite eli puhuja itse on jatkuvana puheenaiheena myös edeltävässä lähikontekstissa. Vaihtelu on lisäksi yhteydessä eräisiin kielen rakenteisiin, kuten lauseen alun sanajärjestykseen sekä lauseissa esiintyviin konjunktioihin ja lausumapartikkeleihin. Subjektipronominin esiintymistä selittää myös finiittiverbin syntaktis-semanttinen tyyppi varsinkin puhujan subjektiivista suhtautumista ilmaisevissa lauseissa. Subjektin ilmaisemisen alueellisista eroista olennaisin on pohjoissavolaismurteiden erilaisuus muihin tutkittuihin murreryhmiin verrattuna.

Tutkimus on kuvaus sellaisesta puhekielen syntaksin ilmiöstä, jonka luonnetta on vaikea selvittää muuten kuin empiirisesti. Käytetyt menetelmät osoittavat, että sinänsä vapaasti vaihtelevasta ilmiöstä muodostuu jäsentynyt kuva, kun sitä tarkastellaan sekä tilastollisesti että laadullisesti. Laaja aineistopohjainen tutkimus täydentää kuvaa kieliopillisen subjektin tyyppillisistä piirteistä suomessa.

Asiasanat: subjekti, lauseoppi, kielellinen vuorovaikutus, suomen murteet, referentiaalinen jatkuvuus, sanajärjestys, konjunktiot

Abstract

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Humanities

School of Languages and Translation Studies

Department of Finnish Language and Finno-Ugric Languages, Finnish Language

VÄÄNÄNEN, MILJA: Expressing 1st person singular subject. A study of old Finnish dialects.

Doctoral dissertation, 250 pages

Doctoral programme Utuling

December 2016

This dissertation focuses on variable first person subject expression in spoken Finnish, which means the choice between expressed and unexpressed pronominal subject: *minä sanon* 'I say' vs. *sanon* '(I) say'. In principle, the subject pronoun is not grammatically obligatory, but the use of it can be contextually and pragmatically constrained. The main objective of this study is to examine what kind of linguistic and pragmatic factors explain the variation. The second aim is to investigate dialectal differences in subject expression.

The data used were a selected sample from the Syntax Archives at the University of Turku. The Archives contain a collection of old Finnish dialects. The number of samples were 5512 clauses representing the main dialectal areas. This study employed a combination of quantitative and qualitative methods. First a statistical analysis was used to discover significant factors that condition the choice of the form of the subject. The next step was qualitative: the factors were investigated in local contexts in order to find pragmatic usage patterns affecting the variation of subject expression. The theoretical background in the qualitative part of the study was derived from usage-based grammar and interactional linguistics.

The most significant contributing factor was the referential status of the subject referent. Zero subjects are likely to occur in the same referent context, i.e. in an environment in which the first person also occurs as a continuous topic in the preceding context. In conjunction with these discourse effects, constructional and semantic features also proved to be substantial, such as clause initial word order, clause initial conjunctions or discourse particles and the semantic type of finite verb.

This study focuses on a linguistic phenomenon of spoken language that is difficult to investigate other than empirically. The results and methods used in this study demonstrate that a variable feature can be shown to be well organized and structured if it is analyzed by the combined use of quantitative and qualitative methods. This corpus-based analysis adds to the body of knowledge on the typical features of the grammatical subject in Finnish.

Keywords: subject, syntax, spoken interaction, Finnish dialects, referential continuity, word order, conjunctions

Alkusanat

Aika, joka tutkimukseni alkuvaiheessa tuntui kovin kaukaiselta, on nyt käsillä. Monivuotinen työ on edennyt siihen hienoon hetkeen, jona pääsen kiittämään kaikkia niitä ihmisiä, jotka ovat vaikuttaneet väitöskirjani valmistumiseen.

Suurin kiitos kuuluu kahdelle ohjaajalleni, joilta olen saanut kirjoittamisen kaikissa vaiheissa erinomaista palautetta. Kiitän lämpimästi Marja-Liisa Helasvuota monista asioista, jotka ovat tutkimustani edistäneet: syvällisestä asiantuntijuudesta, neuvoista, rakentavista kommentteista – ja sopivan tiukasta aikataulusta. Marja-Liisan innostus tutkimukseen on luonut kannustavan ilmapiirin, jossa on ollut hyvä tehdä väitöskirjaa. Tätä esimerkkinä voin mainita vaikkapa hänen järjestämänsä kahviseminaarit, joiden rennosti ja inspiroivasta seurasta olen saanut monet kerrat nauttia. Hannele Forsbergille olen kiitollinen lukuisista asiantuntevista ja tarkkanäköisistä huomioista, ja erityisen vaikuttavaa on Hannelen perinpohjainen tietämys suomen murteista.

Kiitän myös väitöskirjani kahta esitarkastajaa, professori Hanna Lappalaista ja dosentti Liina Lindströmiä, monipuolisista ja rakentavista lausunnoista, joiden ansiosta väitöskirjani sai lopullisen muotonsa. Esittämänne oivaltavat huomiot saivat minut pohtimaan aihetta vielä uusistakin näkökulmista. Olen iloinen myös siitä, että Hanna Lappalainen suostui vastaväittäjäkseni.

Kaltaiselleni perushumanistille ei ole itsestään selvää ryhtyä käyttämään tilastomenetelmiä. Onnekseni Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitoksen tutkijakoulu Utuling järjesti useana vuonna tilastomenetelmien työpajan, jonka ansiosta väitöskirjani tilastollisten osuuksien kirjoittaminen on edennyt paremmin kuin osasin etukäteen kuvitellaakaan. Erityisesti haluan kiittää työpajan vetäjää Tomas Leheckaa, joka on useaan otteeseen ja aina yhtä huolellisesti lukenut ja kommentoinut keskeneräisiä tekstejäni. Kiitokset myös tilastotyöpajan kaikille muillekin osallistujille. Antoisien työpajatapaamisten ansiosta kirjani analyysiosien kirjoittaminen on ollut mukavaa. Keskeneräisiä ajatuksiani ovat joutuneet kuulemaan myös suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen tutkijaseminaarilaiset, joita kiitän kollektiivisesti kaikista hyvistä ideoista.

Olen saanut tehdä tutkimustani osana tohtoriohjelma Langnetia, joka väitöskirjaa aloittaessani myönsi minulle nelivuotisen tutkijakoulupaikan. Väitöskirjan etenemisen kannalta tämä oli merkittävä asia. Lisäksi Langnetin järjestämät kurssit ja seminaarit ovat olleet hyvänä tukena aloittelevalle tutkijalle. Langnetissa olin osa Kielen rakenteet käytössä -alaryhmää, jonka jäsenet ovat lukeneet ja kommentoineet tekstejäni monissa seminaareissa. Arvostan suuresti sekä ohjaajilta että jatko-opiskelijoilta saamaani palautetta. On myös ollut hienoa olla Langnetin tutkijayhteisön jäsen.

Tutkimusta tehdessäni minulla on ollut ilo kuulua Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen väkeen. Varmasti kaikkia Fennicum tai Hämpin käytävillä vastaan tulleita ihmisiä voi kiittää hyvästä työyhteisöstä; on ollut helppo tulla aamuisin töihin. Tanja Toropaista kiitän kaikesta aloittelevalle opettajalle

annetusta avusta ja vertaistuesta – kiitos myös säännöllisestä lounasseurasta! Salla Nurmiselta olen saanut aina hyviä neuvoja; esitän kiitokset muun muassa väitöskirjan ulkoasuun liittyvistä vinkeistä. Hannele Pajula on auttanut monissa käytännön asioissa, ja Nobufumi Inaballe olen paljon velkaa tietoteknisestä avusta. Jatko-opiskelijakollegoiden muodostaman Viskuri-ryhmän kaikille jäsenille esitän kiitokseni "hyvien ajatusten viskelemisestä" ja tarttuvasta innostuneisuudesta.

Lopuksi haluan kiittää ymmärtäväisestä myötäelämisestä ystäviäni, vanhempiani Annelia ja Anttia sekä siskoani Tarua. Perheelleni saan olla kiitollinen siitä, että työpäivän jälkeen on aina onni palata kotiin ja unohtaa tutkiminen vähäksi aikaa. Tuuli, Klemetti ja Loviisa, kiitos kannustuksesta, valoisasta elämänasenteestanne ja kaiken jakamisesta!

Liedossa 14. marraskuuta 2016

Milja Väänänen

Sisällys

1 Johdanto	9
1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja rakenne	12
1.2 Aineisto ja murrealueet	16
1.3 Tutkimuksen teoreettinen tausta	
2 Subjektin ja sen tarkoitteen ilmaiseminen	20
2.1 Subjektin kieliopilliset ja syntaktiset ominaisuudet	20
2.2 Ilmisubjektittomuus	24
2.3 Subjektin merkitys- ja diskurssipiirteitä	29
2.4 Tutkimuksia subjektin ilmaisemisesta	32
2.4.1 Poimintoja aiemmasta tutkimuksesta	32
2.4.2 Tämän tutkimuksen asemointi	36
3 Koko aineiston kvantitatiivinen analyysi	39
3.1 Aineistotietokanta ja analyysien muuttujat	39
3.2 Tilastomenetelmien kuvaus	44
3.3 Subjektin ilmaisemisen variaatio	47
3.3.1 Alueellinen ja syntaktis-semanttinen vaihtelu	47
3.3.2 Huomioita murteiden ja puhujien välisistä eroista	54
3.3.3 Subjektipronominin variaatio	63
4 Subjektin tarkoite diskurssissa	68
4.1 Tarkoitteen jatkuvuus ja aktiivisuus	68
4.2 Referentiaalinen etäisyys	71
4.2.1 Referentiaalisen etäisyyden vaikutukset subjektin ilmaisemiseen	71
4.2.2 Etäisyys 1: edellinen maininta edellisessä lauseessa	81
4.2.3 Etäisyys enemmän kuin 1: muiden tarkoitteiden interferenssi	88
4.3 Toistovaikutus: edellisen samaviitteisen subjektin vaikutus seuraavaan	96
4.4 Kokoavasti tarkoitteen diskurssiaseman vaikutuksista	103
5 Konjunktiolla yhdistetyt lauseet	105
5.1 Lähestymistapoja konjunktioiden ja lausumapartikkelien tutkimukseen	105
5.2 Subjektin ilmaiseminen konjunktiolla alkavissa lauseissa	108
5.2.1 <i>Ja</i>	110
5.2.2 <i>Että</i>	119
5.2.3 <i>Kun</i>	130
5.2.4 <i>Mutta</i>	143
5.3 Kokoavasti konjunktiolla yhdistetyistä lauseista	150

6 Sanajärjestys subjektin ilmaisemisen selittäjänä	153
6.1 Sanajärjestyksen syntaktinen ja semanttinen kuvaus	153
6.2 Lauseen alun sanajärjestyksen vaikutukset subjektin ilmaisemiseen	158
6.3 Esikenttäalkuiset lauseet	167
6.3.1 Lauseen alussa adverbiaali	167
6.3.2 Lauseen alussa objekti	178
6.4 Kokoavasti sanajärjestyksen vaikutuksista	183
7 Verbin syntaktis-semanttinen tyyppi	186
7.1 Verbityypin vaikutukset subjektin ilmaisemiseen	186
7.2 Verbityypin vai verbileksemin vaikutus?	195
7.3 B-verbit: kognitio, puhe ja perkeptio	200
7.4 A-verbit: muutos, liike ja tila	215
7.5 Kokoavasti verbityypeistä	224
8 Päätös	226
8.1 Tutkimustulokset	226
8.2 Menetelmien arviointia	231
8.3 Tulosten arviointia ja uusia avauksia	233
Lähteet	237
Liite 1. Litterointimerkit	247
Liite 2. Taulukot ja kuviot	248
Liite 3. Murrealueet ja paikkakunnat	249

1 Johdanto

Väitöskirjatutkimukseni kohteena on subjektin ilmaisutapojen vaihtelu yksikön ensimmäisessä persoonassa. Puheaktipersonassa subjektipronomini on ainakin periaatteessa valinnainen, koska subjektin tarkoite käy ilmi verbin persoonapäätteestä. Esimerkissä 1 esiintyvät subjektin ilmaisemisen molemmat vaihtoehdot: ensimmäisessä lauseessa on ilmipantu subjektipronomini (*minä menin*), kun taas toinen lause on ilmisubjektiton (*olin*).

1) minä menin täältä 'ensi "Kristiinahan / ja 'olin sielä "palvelukses sitte / 'jollakil 'leipurilla / 'pari / "pari 'kuukautta / (PohE; Isojoki: 1.)¹

Puheaktipersonat eroavat subjektin ilmaisemisessa kolmannesta persoonasta, koska ensin mainituissa persoonan tarkoite on puhetilanteessa aina läsnä ja selvä, kun taas kolmannen persoonan tarkoite ei sitä ole samalla tavoin: puhujan on yleensä jotenkin esiteltävä tarkoite diskurssissa ja pidettävä huoli, että kuulijan on mahdollista identifioida puheenalainen kohde. Persoonaa merkitään ensimmäisessä ja toisessa persoonassa siis kaksinkertaisesti, sekä verbinpäätteellä että persoonapronominilla, ja persoonakongruenssi mahdollistaa aina subjektin tunnistamisen. Kirjoitetussa yleiskielessä onkin tapana jättää persoonapronomini pois, ellei konteksti erityisesti vaadi sen ilmipanemista. Yleiskielen käytäntö on tietoisesti kielenohjailun tulosta, sillä persoonapronominin käytön on ajateltu olevan vieraiden kielten kartettavaa vaikutusta (Strellman 2005).

Vaikka pronominin voi ajatella olevan redundantti subjektin tunnistamisen kannalta, puhutussa kielessä on silti hyvin tavallista käyttää kaksinkertaista persoonanmerkintää ja ilmaista subjektia myös pronominilla. Tutkimukset subjektin ilmaisemisesta osoittavat, että pronomini ei ole tarpeeton vaan sen käyttö on pikemminkin normaalia puhekielessä. Sen sijaan pronominin ilmipanemattomuus on tunnusmerkistä (ks. luku 2.4.1). Sekä pronominillinen että pronominiton muoto ovat kuitenkin puheessa mahdollisia, ja muotojen vaihtelu on usein rakenteellisesti ja kontekstuaalisesti motivoitua. Tutkimukseni kohteena ovat juuri ne syyt, jotka ovat puhutussa kielessä ilmenevän subjektin ilmaisutavan vaihtelun taustalla.

Tarkoitan *subjektin ilmaisemisella* valintaa kahden mahdollisen vaihtoehdon välillä. *Nollasubjekti* tarkoittaa, että lauseessa ei esiinny pronominia subjektin paikalla, ja *pronominisubjekti* taas viittaa ilmipantuun pronominiin. Vaihtelun vuoksi puhun niistä myös *ilmisubjektittomina* ja *-subjektillisina* lauseina. Joissakin yhteyksissä voi olla tarpeen käyttää käsitettä *subjektipronomini* (vrt. *pronominisubjekti*), jos ilmauksen käyttöyhteydessä on luontevampaa puhua pronominista kuin subjektista. Subjektilla tarkoitan tässä tutkimuksessa kieliopillista subjektia eli verbin täydennyksenä esiintyvää lauseketta, joka on nominatiivimuotoinen. Nollasubjektillinen on siis lause, jossa ei ole nimenomaan kie-

---

¹ Litterointimerkit on selitetty liitteessä 1.

liopillista subjektia ilmipantuna, vaikka subjektin voikin ajatella argumenttina, tekijänä ja teemana olevan lauseessa läsnä (ks. luku 2).

1.1 Tutkimuksen tavoitteet ja rakenne

Tarkastelen tutkimuksessani edellä kuvattua vaihtelua pronominisubjektin ja nollasubjektin välillä ja selvitän vaihtelua mahdollisesti selittäviä syitä. Analyysini kohteena on puhekieli, tarkemmin sanottuna suomen vanhat paikallismurteet. Aineistonani on otos Lauseopin arkiston murrekorpuksista. Tutkimuksen yhtenä tavoitteena onkin myös subjektin ilmaisemisen mahdollisten alueellisten erojen selvittäminen; tätä kysymystä ei aiemmissa tutkimuksissa ole juurikaan käsitelty. Väitöskirjani keskeiset tutkimuskysymykset ovat seuraavat:

- *Subjektin ilmaisutavan vaihtelua motivoivat kielelliset tekijät:* Mitkä tekijät selittävät subjektin ilmaisutavan vaihtelua? Millaisissa kielen rakenteissa ja diskurssin kohdissa subjekti ilmaistaan tai jätetään ilmaisematta?
- *Alueelliset erot:* Esiintyykö subjektin ilmaisutavan vaihtelussa alueellisia eroja? Millaisissa konteksteissa tai rakenteissa mahdolliset murre-erot esiintyvät? Jos murteiden eroja on löydettävissä, ovatko erot sidoksissa tiettyihin kielen rakenteisiin vai ilmenevätkö ne kaikissa rakenteissa?

Näistä kahdesta tutkimuskysymyksestä ensin mainittu on ensisijainen: tutkimukseni fokuksessa ovat subjektin ilmaisemiseen vaikuttavat kielelliset ja vuorovaikutukselliset motiivit. Ilmiön alueellista vaihtelua ei ole aiemmin selvitetty, joten siinä mielessä jälkimmäinenkin tutkimuskysymys on toki relevantti. Aineistoni luonne ja laajuus antavat sen selvittämiseen hyvät mahdollisuudet. Tyydyn tässä kuitenkin esittämään murteiden eroista vain ensimmäisiä havaintoja. Murre-erojen taustalla olevien selittävien tekijöiden tarkastelu vaatisi tutkimusmenetelmikseen sociolinguvististä ja kielihistoriallista näkökulmaa sekä mahdollisesti myös sukukielten tarkastelua. Kovin monien näkökulmien huomioiminen ei väitöskirjan rajoissa ole mahdollista.

Väitöskirjani rakenne perustuu osittain aineistosta tehtyihin havaintoihin. Tutkimustani voi luonnehtia aineistopohjaiseksi, mutta osittain myös aineistovetoiseksi. Korpuksia hyödyntävien tutkimusten lähestymistapoja on jaoteltu sen mukaan, millainen rooli aineistolla on tutkimusasetelmia luotaessa. Usein käytetty on jako aineistopohjaiseen (*corpus-based*) ja aineistovetoiseen (*corpus-driven*) tutkimukseen. Aineistopohjaisessa tutkimuksessa tutkitaan ennalta määritellyn kielen ilmiön esiintymistä korpuksessa. Jantusen (2009: 102) mukaan tämäntyyppisessä tutkimuksessa lähtökohtana ovat usein tutkijan tekemät havainnot kielestä tai aiempiin tutkimuksiin perustuvat hypoteesit, joita testataan tai tarkastellaan korpushavaintojen pohjalta. Aineiston roolina on teorian ja havaintojen selittäminen ja testaaminen. Aineistovetoisessa tutkimuksessa taas käytetään

aineistoa ohjaamaan jo tutkimuksen asettelua, tutkimuskysymyksiä tai jopa kielen kategorioiden määrittelyä. Kielen ilmiöiden frekvenssillä on tässä lähestymistavassa paljon merkitystä, ja tilastollinen tarkastelu mahdollistaa sellaisten ilmiöiden esiin nostamisen, joita ei ilman korpuksen todistusvoimaa olisi mahdollista havaita. (Jantunen 2009: 102, 103.) Olen määritellyt etukäteen ja osin aiempien tutkimusten perusteella ne tutkittavat ilmiöt, joita aineistostani tarkastelen, joten siinä mielessä tutkimusasetelmani on aineistopohjainen. Aineistosta esiin tulevat kvantitatiivisesti saadut havainnot kuitenkin määrittelevät, millaisia ilmiöitä tarkastelen lähemmin kvalitatiivisesti, joten katson tekeväni siinä mielessä myös aineistovetoista tutkimusta.

Osittain korpusvetoisena voi pitää tutkimukseni rakennettakin. Luku 2 on teorialuku, jossa pohdin subjektin määritelmää ja ilmisubjektittomuutta. Samassa luvussa luon myös katsauksen subjektipronominin käyttöä koskeviin aiempiin tutkimuksiin (2.4). Tutkimukseni rakenteen perustan muodostaa luku 3, jossa esitän koko aineiston kvantitatiivisen analyysin tulokset. Mainitun luvun aluksi tuon ensin esiin aineiston koodittamisen periaatteet ja tilastoanalyysien muuttujat (3.1) ja sen jälkeen analyysissä käytetyt tilastomenetelmät (3.2). Varsinaiset analyysien tulokset esittelen luvussa 3.3, johon sisältyy kolme alalukua. Koko aineiston analyysin esittelen luvussa 3.3.1 ja sen jälkeen tarkastelen erikseen vielä murteiden ja puhujien välisiä eroja (3.3.2) sekä luon lyhyen katsauksen subjektipronominin variaatioon (3.3.3). Tutkimusasetelmani perustuu siihen, millaisia ilmiöitä tästä koko aineiston analyysistä nousee esiin. Käsittelen nimittäin subjektin ilmaisutavan vaihtelua parhaiten selittäviä tekijöitä erikseen omissa luvuissaan (luvut 4–7). Tutkin näissä luvuissa aineistosta poimittuja tapauksia myös kvalitatiivisesti. Luvussa 4 selvitän, millä tavoin pronominisubjekti ja nollasubjekti käyttäytyvät diskurssissa ja millaiset diskurssin ilmiöt ovat niiden esiintymisessä relevantteja. Luvussa 5 tarkastelun kohteena ovat konjunktiolauseet ja eri konjunktioiden vaikutukset subjektin ilmaisemiseen. Tässä luvussa ovat lisäksi määrällisesti yleisimmät konjunktiot (*ja, että, kun, mutta*) erikseen analyysin kohteena (luvut 5.2.1–5.2.4). Luku 6 keskittyy puolestaan lauseen alun sanajärjestyksen vaikutuksiin, ja sanajärjestyksistä erikseen tutkin vielä adverbiallalkuisia (6.3.1) ja objektiialkuisia (6.3.2) lauseita. Luvussa 7 käsittelen syntaktis-semanttisen verbityypin vaikutuksia subjektipronominin esiintymiseen: kognitio-, puhe- ja perkeptioverbien vaikutuksia tarkastelen luvussa 7.3 ja muutos-, liike- ja tilaverbien vaikutuksia luvussa 7.4. Niitä ennen pohdin kuitenkin, onko yksittäisellä verbilekseemillä silttenkin suurempi vaikutus kuin laajemmalla verbityyppiryhmittelyllä (7.2). Kokoan lopuksi tutkimustuloksia yhteen luvussa 8 ja arvioin siinä yhteydessä myös käytettyjä menetelmiä (8.2) ja saatuja tuloksia (8.3).

1.2 Aineisto ja murrealueet

Kuvaan tässä luvussa aineistoni ominaispiirteitä sekä tutkimuksessa mukana olevia murrealueita, mutta selostan aineistoni kokoamisen ja koodittamisen periaatteet sekä aineiston muuttujat tarkemmin vasta luvun 3 aineistoanalyysin yhteydessä.

Aineistoni on valikoitu otos Turun yliopiston ylläpitämän Lauseopin X-arkiston annotoidusta murrekorpuksesta. Olen poiminut aineistoksi korpuksesta kaikkiaan 5513 lausetta. Lauseopin arkistoon on koottu laaja puhekielen aineisto, joka edustaa suhteellisen kattavasti suomen päämurrealueita. Yhdestä pitäjänmurteesta on arkistossa noin tunnin mittainen äänite. Otokseni sisältää kaikkiaan 43 pitäjää, ja sen koko ajallisesti mitattuna on noin 43 tuntia. Murrenäytteen koko määräytyy kuitenkin arkiston oman määrittelyn mukaan tekstisanojen määränä, jolloin yhden näytteen koko on 6000–8000 tekstisanaa (Ikola 1985: 13). Tämän laskutavan mukaan otokseni koko on noin 25 000 sanaa.

Ne arkistoon tallennetut haastattelut, joita tässä tutkimuksessa käytän, on tehty 1960-luvulla. Haastateltavat ovat syntyneet vuosien 1872 ja 1891 välillä, ja he ovat enimmäkseen asuneet samalla paikkakunnalla koko ikänsä. Murrehaastattelujen aihepiiriä ei varsinaisesti rajoitettu, mutta haastattelija ohjaili kysymyksillään puhetta kansatieteellisesti kiinnostaviin aiheisiin, koska arveltiin sellaisesta aineistosta olevan eniten hyötyä (Nuolijärvi 2005: 252). Niinpä haastatteluissa puhutaan usein entisajan työnteosta, palveluksessa olostä, eränkävynnistä ja puhdetöistä. Haastattelijoiden kansatieteelliset intressit näkyvät myös siinä, että informanteilta kysellään usein vanhoista uskomuksista, tarinoista ja taioista.

Arkiston äänitteistä on 1960-luvulla tehty litteraatiot, jotka puolestaan on myöhemmin kooditettu morfologisesti ja syntaktisesti, mikä mahdollistaa syntaktisten hakujen tekemisen aineistoon. Litteraatioista on syytä huomata, että puhe on niissä jaksoteltu virkkeisiin kieliopillisin perustein (Ikola 1985: 21). Puheen jaksotusta ei siis ole tehty foneettisesti esimerkiksi taukojen ja intonaation mukaan. Litteraatioihin on kuitenkin jonkin verran merkitty taukoja ja lausepainotuksia, mutta prosodiamerkintöjä ei nähdäkseni ole tehty erityisen systemaattisesti (vrt. Itkonen 1972: Suomen kielen nauhoitearkiston foneettisperustainen litterointi). Hyödynnän tutkimuksessani Lauseopin arkiston litteraatteja pääosin sellaisenaan enkä ole niitä itse tarkistanut tai muokannut. Aineistoni on niin laaja, ettei aineiston pohjana olevien litteraatioiden läpikotainen tarkastaminen olisi ollut mahdollista. Tulevissa luvuissa otan kuitenkin joidenkin esimerkkien yhteydessä esiin myös prosodian mahdollisia vaikutuksia subjektipronominin esiintymiseen. Tällaisissa tapauksissa olen itse kuunnellut tarkasteltavan kohdan ja tarpeen mukaan muokannut merkintöjä. Itse tarkistamani esimerkkilauseet on erikseen mainittu asianomaisessa tekstinkohdassa.

Tutkimukseni aineisto on diskurssiomaisuuksiltaan haastattelua eikä vapaata keskustelua. Luonteenomaista näille haastatteluille on se, että enimmäkseen äänessä on haastateltava kielenopas, usein lähes yksinomaan. Myöskään puheenvuorot eivät haastattelussa vaihdu kuten vapaassa keskustelussa. Murteiden nauhoitustyöhön opastettiin

1960-luvulla systemaattisesti. Ohjeeksi annettiin muun muassa päällekkäispuhunnan välttäminen: haastattelijoiden tuli oppia välttämään etenkin kaikenlaisia *jaa-* ja *niin-*myöntelyitä, jotka haittaisivat myöhemmin haastattelua litteroitaessa (Nuolijärvi 2005: 251). Haastattelijat omaksuivat tämän ohjeen hyvin, mikä näkyy siinäkin, että he eivät laajasti antautuneet sellaisiin keskusteluihin, joihin haastateltavat olisivat joskus halunneet heitä johdattaa, vaan pyrkivät pitämään aihepiirien käsittelyn hallinnassaan (mp.). Haastattelijan rooliksi jääkin joskus vain kysymysten esittäminen niissä kohdissa, joissa haastateltavan puheeseen on syntynyt pitempi tauko. Haastattelijalla on näin ollen monesti keskeinen merkitys uusien puheenaiheiden tuomisessa keskusteluun. Aineiston luonne rajoittaa tutkimuskohteeni vain yksikön ensimmäiseen persoonaan: koska kuuli- jaan kohdistuvia viittauksia ei juuri ole, ei yksikön toista persoonaa ole järkevää tässä tutkia.

Valitsemieni aineistojen haastattelut ovat kuitenkin rakenteeltaan ja monesti aihepiireiltäänkin hyvin samankaltaisia toistensa kanssa, mikä tekee aineistosta hyvin yhdenmukaisen. Se on tärkeä ominaisuus kvantitatiivista tutkimusta tehtäessä. Voi lisäksi todeta, että murrehaastattelu ei kenties ole vuorovaikutusta sanan tiukassa merkityksessä, koska vuorot eivät vaihdu kuten arkikeskustelussa, mutta se on omanlaistaan puhuttua kieltä, koska puhujalla on siinä mahdollisuus kertoa asioista laajasti. Puhujat kertovat asioista usein yksityisestä näkökulmasta ja omien kokemustensa kautta (Nuolijärvi 2005: 254), mikä tuo hyvin esiin kerronnan subjektiivisia piirteitä.

Aineiston perusteella tehtävien johtopäätösten kannalta huomionarvoista Lauseopin arkiston aineistossa on sekin, että kunkin tutkittavan paikkakunnan murretta edustaa vain yksi puhuja. Näin ollen voi herätä kysymys, missä määrin tutkitaankin idiolektejä (ks. luku 3.3.2). Tämän tutkimuksen rajoissa ei kuitenkaan ole mahdollista ottaa mukaan suuria määriä informantteja samalta paikkakunnalta, koska olen koonnut kaiken korpukselta poimittavan aineiston tietokantaan ja lisännyt niihin koodituksia. Tutkimukseni tavoitteiden kannalta on lisäksi olennaisempaa saada yhdeltä puhujalta riittävästi puhetta, jotta tutkittavilla syntaktisilla rakenteilla on mahdollisimman suuri todennäköisyys esiintyä aineistossa. Näin ollen käsillä olevan tutkimuksen menetelmät eroavat niistä sosiolingvistiikan metodeista, joissa valittua kielenpiirrettä tarkastellaan taustamuuttujien avulla useiden samataustaisten informanttien puheesta. Tutkimukseni liittyykin teoreettisesti enemmän diskurssifunktionaaliseen tutkimukseen kuin sosiolingvistiikkaan.

Tutkittavat murteet olen pyrkinyt valikoimaan siten, että ryhmät edustaisivat sekä itä- että länsimurteita. On tosin esitetty, että keski- ja pohjoispohjalaiset murteet yhdessä Peräpohjolan murteiden kanssa muodostavat oman, pohjoisten murteiden alueensa itä- ja länsimurteiden oheen (Paunonen 1991; Leino, Hyvönen & Salmenkivi 2006). Olennaisempaa kuin murteiden jako kahtia tai kolmii on tutkimuksessani kuitenkin jako päämurrealueisiin. Murrealueiden rajaukset ovat pohjautuneet enimmäkseen äänne- ja muotopiirteiden alueelliseen vaihteluun (esim. Kettunen 1940), eikä erityisesti syntaktisiin perusteisiin tehtyjä murteiden jakoja ole. Murteiden rajaukset poikkeavat eri tutkimuk-

sissa toisistaan jonkin verran, mutta useimmiten erot ilmenevät yksittäisten pitäjien vaihtelevina sijoittumisina eri murteisiin tai niiden alaryhmiin. Koska tutkimukseni kohdistuu syntaksin ilmiöön, jonka alueellista vaihtelua ei ole aiemmin selvitetty, on päämurrealue tässä yhteydessä riittävä perusyksikkö. Murrealueiden määrittelyssä ja alueiden rajauksessa noudatan Forsbergin (1998: 103) tutkimuksen esimerkkiä. Mainitussa tutkimuksessa murteiden ryhmittely noudattaa kyllä fennistiseen tutkimukseen jo vakiintunutta jaottelua (ks. Itkonen 1989), mutta alaryhmiä ei ole eroteltu samalla tarkkuudella kuin monissa muissa tutkimuksissa.

Tutkimukseni tavoitteena on selvittää subjektin ilmaisemisen alueellisia eroja pääpiirteissään eikä niinkään ottaa kantaa alueiden rajauksiin tai antaa yksityiskohtaista informaatiota yksittäisestä murrealueesta. Siitä syystä olen valinnut tutkimukseni kohteeksi joitakin murteistoja eri puolilta Suomea, mutta kaikkia dialektologiaan vakiintuneita murreryhmiä en tarkastele. Tutkimuksessani ovat mukana lounaismurteet, perihämäläiset murteet, Etelä-Pohjanmaan murteet, Pohjois-Pohjanmaan murteet ja Peräpohjan murteet, Pohjois-Savon murteet ja Suomen kaakkoismurteet. Aineistoa on enimmäkseen otettu mainittujen murreryhmien keskusalueilta. Taulukossa 1 on lueteltu murrealueet ja niihin kuuluvat pitäjät (ks. myös murrealueiden luettelo ja kartta 1 liitteessä 3). Jokaisen murrealueen yhteyteen on merkitty alueen tunnus (nimityksistä ks. SMS) ja pitäjän yhteyteen nauhoitteen tunnus Lauseopin arkiston korpuksessa. Korpuksesta poimittujen aineistoesimerkkien yhteydessä käytän Lauseopin arkiston nimityksiä eri murrealueille (esimerkiksi *VarP*, *KarE*), mutta muussa tekstissä käytän nykytutkimusten vakiintuneita murteiden nimityksiä. Siten korpuksen käyttämä *VarP* viittaa lounaismurteiden pohjoisryhmän murteisiin, *HämP* perihämäläisiin, *PohE* eteläpohjalaisiin, *PohP* pohjoispohjalaisiin, *PerP* peräpohjalaisiin ja *SavP* pohjoissavolaisiin murteisiin sekä *KarE* varsinaisiin kaakkoismurteisiin.

Taulukko 1. Murrealueet ja paikkakunnat.

Lounaismurteet (VarP)	Perihämäläiset murteet (HämP)	Etelä-Pohjanmaan murteet (PohE)	Pohjois-Pohjanmaan murteet (PohP)
Luvia 0011	Pohjaslahti 2431	Ylihärmä 4251	Yli-Ii 5221
Eurajoki 0021	Kuru 2451	Kauhava 4261	Ylikiiminki 5251
Rauma 0031, 0032 ²	Pirkkala 2551	Kurikka 4061	Hailuoto 5171
Eura 0041	Juupajoki 2751	Isojoki 4021	Paavola 5401
Tl. Lappi. 0121	Luopioinen 2851	Laihia 4131	Temmes 5111
Pyhämaa 0151	Vesilahti 2611	Nurmo 4281, 4282	
Kalanti 0171		Peräseinäjoki 4071	
Peräpohjan murteet (PerP)	Pohjois-Savon murteet (SavP)	Kaakkoismurteet (KarE)	
Salla 5231	Vieremä 7461	Ruokolahti 8071	
Kemi 5421	Lapinlahti 7421	Taipalsaari 8041	
Rovaniemi 5441	Nilsinä 7371	Savitaipale 8021	
Sodankylä 5451	Tervo 7241	Luumäki 8111	
	Riistavesi 7291, 7292	Lappee 8161	
	Rautalampi 7031	Nuijamaa 8211	
	Leppävirta 7221	Antrea 8271	

Lounaismurteiden ryhmän paikkakunnat ovat kaikki lounaismurteiden pohjoisryhmän paikkakuntia muun muassa Itkosen (1989) ja Forsbergin (1998) mukaan määriteltynä. Hämäläismurteet ovat Lauseopin arkiston määrittelyssä pohjoishämäläisiä murteita, joita tutkimuksissa tavataan kutsua perihämäläisiksi (esim. Itkonen 1989). Pohjalaismurteista tutkimuksessani ovat mukana eteläpohjalaiset, pohjoispohjalaiset ja peräpohjalaiset murteet. Pohjoispohjalaiset murteet ovat Oulun ympäryspitäjien murteita (ks. Wiik 2004: 160), sen sijaan Keski-Pohjanmaan murteisiin kuuluvia pitäjiä ei tutkimuksessani ole mukana. Peräpohjan murteiden alue on maantieteellisesti laaja, mutta pitäjiä siihen kuuluu vähän verrattuna muihin murreryhmiin. Peräpohjan murteita jaetaan tutkimuksissa usein alaryhmiin, esimerkiksi Kemin, Kemijärven, Tornion ja Ruijan murteisiin (Forsberg 1998: 104). Tutkimukseeni valitut pitäjät edustavat muuten Kemin murteiden alaryhmää, mutta Salla luetaan Kemijärven murteisiin.

Savon murteiden useista alaryhmistä tutkimuksessani on mukana ainoastaan sydän-savolaisiksi kutsuttujen murteiden pohjoisryhmä eli Pohjois-Savon murteet (ks. Wiik 2004: 211). Siihen kuuluvat kaikki taulukossa 1 mainitut pitäjät. Kaakkoismurteista esiin-

² Joistakin pitäjistä on Lauseopin arkistossa kaksi äänitettä, mutta tällöin yleensä molemmat äänitteet ovat vastaavasti lyhyempiä. Joissakin haastatteluissa taas puhuu kaksi informanttia, mutta olen niissä tapauksissa valinnut tutkimukseeni puhujista vain toisen.

tyy tutkimuksissa vaihtelevia rajauksia ja alueiden nimityksiä³. Forsberg (1998: 102) jakaa tutkimuksessaan kaakkoismurteet kahtia Suomen kaakkoismurteisiin ja Inkerin suomalaismurteisiin. Taulukon 1 kaakkoismurteiden pitäjät kuuluvat kaikki ensin mainittuihin. Forsbergin rajauksessa Suomen kaakkoismurteisiin kuuluvat paitsi varsinaiset kaakkoismurteet myös Lappeenrannan seudun välimurteet (mp.), joihin taulukon 1 pitäjistä kuuluvat Taipalsaari ja Savitaipale.

Kaakkoismurteiden pitäjiä valikoidessani olen painottanut valintaa murrealueen luoteisosaan. Kaakkoismurteiden murrealue on siitä poikkeuksellinen, että osa Lauseopin arkiston haastateltavista on itse asiassa muuttajia: he ovat asuneet haastatteluhetkellä jo parikymmentä vuotta muualla kuin edustamallaan paikkakunnalla, koska paikkakunta on jäänyt sodan jälkeen Neuvostoliitolle luovutetulle alueelle. Puhujien keskinäisen vertailtavuuden vuoksi olen pyrkinyt poimimaan tutkimukseeni ensisijaisesti niitä pitäjiä, jotka kuuluvat edelleen Suomeen tai jonka murteen puhuja on asunut haastatteluhetkellä edes kaakkoismurteiden alueella.

1.3 Tutkimuksen teoreettinen tausta

Esittelen seuraavaksi lyhyesti tutkimukseni teoreettista taustaa ja siihen liittyviä keskeisiä ajatuksia. Esittely on yleisluontoinen, koska palaan esiteltäviin asioihin tarkemmin myöhemmissä luvuissa. Tutkimukseni kohdistuu puhuttuun kieleen, mistä syystä perinteisen syntaksin käsitteet eivät riitä kuvaamaan kaikkia subjektin ilmaisemisen motiiveja. Sen vuoksi hyödynnän tulevien lukujen aineistoanalyysissä diskurssifunktionaalisen ja käyttöpohjaisen kielentutkimuksen teorioita. Niiden perusajatuksia on, että kieliopin ilmiöitä on tarkasteltava osana luonnollista vuorovaikutusta.

Funktionaalinen kielitiede on kattokäsite useille kielentutkimuksen suuntauksille, joita kuitenkin yhdistää samanlainen näkemys kieliopin luonteesta ja sen tutkimuksesta. Kattokäsitteenä käytetään toisinaan myös kognitiivista kielentutkimusta – tai tarkemmin kognitiivis-funktionaalista suuntausta (Haddington ja Sivonen 2010: 9). Funktionalistiseksi on katsottu esimerkiksi konstruktiokielioppi, kognitiivinen kielitiede ja emergenssikielioppi. Yhteisenä piirteenä mainituille suuntauksille on ainakin autonomisen kielinäkemys vastustaminen: kielioppia ei tule nähdä kognition erilliseksi osaksi, vaan kieli on nähtävä kokonaisvaltaisemmin osana ihmisen muita kognitiivisia kykyjä (Schegloff, Ochs ja Thompson 1996: 8; Evans ja Green 2006: 41). Useille funktionaalisille suuntauksille on yhteistä myös kielentutkimuksen käyttöpohjaisuus (*usage based*). Sillä tarkoitetaan aitojen kielenkäyttötilanteiden ensisijaisuutta analyysin kohteena, mikä nähdään usein kritiikkinä niille generatiivisen kielentutkimuksen näkemyksille, että kielenkäyttö (esim. Chomskyn *performance*) olisi tutkimuksessa toissijaista (Haddington ja Sivonen 2010: 10).

---

³ Esimerkiksi Suomen murteiden sanakirja (SMS) ja L. Hakulinen (1950) puhuvat Keski- ja Etelä-Karjalan murteista.

Tutkimukseni hyödyntää niitä kognitiivis-funktionaalisen teoriaperheen empiirisiä suuntauksia, joista käytetään myös diskurssifunktionaalisen tutkimustradition käsitettä. Diskurssifunktionaaliseen tutkimukseen on liitetty seuraavat neljä piirteitä: 1) Siinä käytetään aitoja diskurssiaineistoja. 2) Siinä on vahva kieltenvälistä variaatiota tutkiva ote. 3) Se ymmärtää kielen rakenteiden muokkautuvan kielenkäytön paineessa, jolloin tietyt rakenteet nousevat esille ja voittavat toiset rakenteet. 4) Sen tutkimus painottuu niihin kielen rakenteisiin ja funktioihin, jotka esiintyvät diskurssissa taajaan. (Haddington ja Sivonen 2010: 12.)

Diskurssifunktionaalinen tutkimustraditio liittyy osin emergentiksi kutsutun kielinopin kanssa, jonka yhtenä mielenkiinnon kohteena ovat juuri kielenkäytössä taajaan esiintyvät rakenteet. Hopper (1987: 142) on määritellyt emergentin kielinopin (*emergent grammar*) keskeiseksi periaatteeksi kielen joustavuuden: kielen rakenteet eivät ole apriorisesti olemassa diskurssin ulkopuolella, vaan kielioppi on vuorovaikutustilanteessa muovautuva ja neuvoteltava. Kielenkäyttö myös vaikuttaa kielioppiin, koska kielen rakenteiden katsotaan syntyvän (engl. *emerge*) kielenkäytöstä. Kielen rakenteiden frekvenssi kielenkäytössä on yksi niistä mekanismeista, jotka käyttöpohjaisen teorian mukaan muovaavat kielioppia. Usein toistuvat ja toistetut rakenteet luovat kiteytyneitä ilmauksia ja sen myötä myös konstruktioita. Emergentin kielinäkemyksen mukaan kielenkäyttö ei siten perustu pysyviin kielen kategorioihin, vaan alati muutoksen alainen kielioppi perustuu kielenkäyttäjän kokemuksille vuorovaikutuksesta; kasautuvat kokemukset puolestaan toimivat perustana uusillekin rakenteille (Auer ja Pfänder 2011: 4). Bybeen (2007: 10) mukaan kielellisen muodon käyttöfrekvenssi vahvistaa muodon muistirepresentatiota ja sen myötä käytettävyyttä, mikä tarkoittaa sitä, että useimmin toistuvat muodot ovat kognitiivisesti helpommin saatavilla kuin harvinaiset. Frekvenssillä on vaikutuksia myös erilaisiin äänne muutoksiin. Kielenkäytössä taajaan toistuvilla sanoilla ja rakenteilla on nimittäin taipumus kulua äänneellisesti. Nämä frekvenssin vaikutukset yhdessä aiheuttavat Bybeen (2007: 13) mukaan rakenteiden kiteytymistä (*chunking*): usein toistuvat jaksot saavat vakiintuneen äänneellisen muodon, ja ne ovat kognitiivisesti varastoituneena puhujan leksikossa yhtenä käyttöyksikkönä, eivät erillisinä sanoina. Subjektiprotagonistin esiintyminen liittyy tällaisiin pragmaattisesti kiteytyneisiin rakenteisiin. Tarkastelen kiteymiä erityisesti luvussa 7.

Käyttöpohjaisen suuntauksen kielinäkemystä voi luonnehtia probabilistiseksi: kun kielenkäyttöä tutkitaan frekvenssien perusteella, havaitaan esimerkiksi tiettyjen sanojen esiintyvän usein yhdessä. Kiteytymien ja kollokaatioiden tutkimus perustuu juuri sanojen yhteisesiintymisen todennäköisyyksiin. Mainittu kielenteoria korostaa lisäksi havaittujen ilmiöiden tendenssimäisyyttä ehdottomien sääntöjen sijaan. Lehecka (2012) puhuu kielentutkimuksen probabilistisesta perspektiivistä, johon sisältyy ajatus kielen tilastollisesta luonteesta. Näkemyksen mukaan kielellinen kompetenssi osana muita kognitiivisia kykyjä ei perustu kategorisiin sääntöihin vaan tilastolliseen informaatioon aiemmista kielenkäyttökokemuksista. Siten probabilistinen kielentutkimus keskittyy selvittämään kielinopillisuuden ja epäkielinopillisuuden sijaan sitä, mikä on tilastollisten jakaumien mu-

kaan tavallista ja tyypillistä, mikä taas on harvinaista. (Lehecka 2012: luku 2.3.1 ja siinä mainitut lähteet). Tilastolliset menetelmät sopivat juuri tästä syystä hyvin tutkimusmenetelmäksi käyttöpohjaiseen kielenteorian oheen. Tilastollinen testaus perustuu arvioituihin todennäköisyyksiin, ja menetelmien avulla on mahdollista selvittää, mikä kielenkäytössä on otoksen frekvenssien perusteella todennäköistä tai epätodennäköistä. Tutkimukseni on kuitenkin yhdistelmä kvantitatiivisia ja kvalitatiivisia menetelmiä: selvitän aluksi, mikä subjektin ilmaisemisessa on yleistä, ja sen jälkeen tarkastelen esiin nousseita ilmiöitä laadullisesti käyttöpohjaisen teoriataustan avulla.

Funktionaalisiin lähestymistapoihin kuuluu myös vuorovaikutuslingvistiikka, joka muiden samaan tutkimusparadigmaan kuuluvien suuntausten tavoin korostaa puhutun kielen tärkeyttä sekä tutkimuskohteena että kielen rakenteiden alkuperänä. Vuorovaikutuslingvistiikka ottaa usein tutkimuskohteikseen perinteisen kieliopin ulkopuolelle jääviä kommunikoinnin ilmiöitä eli niin kutsuttuja ekstralingvistisiä piirteitä. Tyypillistä on lisäksi tarkastella perinteisiä kategorioita funktionaalisista näkökulmista, esimerkiksi syntaktisten rakenteiden hyödyntämistä vuorovaikutuksen resurssina. Jälkimmäistä lähestymistapaa ovat hyödyntäneet muun muassa ne tutkimukset, joissa on tarkasteltu konjunktioiden käyttäytymistä puhutussa keskustelussa (mm. Laury ja Seppänen 2008; Koivisto 2011). Näitä tutkimuksia hyödynnän erityisesti luvussa 5, jossa analysoin konjunktiolauseita. Vuorovaikutuslingvistiikalla viitataan toisinaan rajatumminkin vain keskustelunanalyttiseen menetelmään. Vaikka tulevissa luvuissa otankin esiin joitakin keskustelunanalyttisiä tutkimuksia, en omassa tutkimuksessani kuitenkaan käytä sitä menetelmää. Siihen ei sovellu myöskään aineistoni, koska murrehaastattelu ei ole vapaita keskustelua eivätkä haastatteluista tehdyt litteraatiot mahdollista keskustelunanalyttistä tarkastelua.

Tutkimukseni on luonteeltaan empiirinen ja asemoituu ensisijaisesti diskurssifunktionaaliseen traditioon, mutta viitataan tulevissa luvuissa myös eräisiin tutkimuksiin, joissa käytetään enemmän kognitiivisen teorian käsitteitä, ja sen vuoksi otan tässä esiin joitakin keskeisimpiä niistä. Kognitiivisen tutkimussuunnan lähtökohtana on siis kielen näkeminen osana kognitiota ylipäätään: kieli ei eroa muista ihmisen havainnoinnin ja tiedonkäsittelyn kyvyistä, joten ihmismielen yleiset kognitiiviset systeemit vaikuttavat kielen merkitys- ja muotorakenteiden taustalla. Puhutaan *käsitteistyksestä*, kun viitataan kielenkäyttäjän kokemukseen ympäröivästä maailmasta ja niistä tavoista, joilla tuota kokemusta kielennetään. Kielen rakenteet eivät ole kielenkäyttäjistä riippumattomina olemassa kieliopissa, vaan erilaiset rakenteet heijastelevat kielenkäyttäjän erilaisia tulkintoja asiointiloista. Sama asia voidaan toisin sanoen kielentää erilaisin rakentein kielenkäyttäjän tulkinnan mukaan, eikä kielellä kuvata maailmaa sellaisenaan. Asiointilan käsitteistyksessä voivat eri elementit olla eri tavoin prominentteja, koska puhujan huomio kohdistuu eri asioihin. Huomion kohdistumisen mekanismien kuvaaminen on otettu hahmopsykologiasta, ja sen mukaisesti puhutaan kuvio-taustasuhteesta, jossa jokin tilanteen osallistujista nousee etualalle, esiin taustasta. Kognitiivisessa teoriassa puhutaan samassa merkityksessä myös *muuttujasta*, joka

erottuu prominenttina osallistujana *kiintopisteeseen* eli taustaan tai taka-alaisempaa osallistujaan nähden. Kieliopin käsitteisiin tätä jakoa on sovellettu niin, että muuttuja ja kiintopiste vastaavat lauseenjäsenten funktioita: esimerkiksi subjekti on lauseen kuvaaman prosessin muuttuja, ja se erottuu prominentisti muista kieliopillisista rooleista, jotka puolestaan toimivat kiintopisteinä. (Langacker 1987: 231–233; P. Leino 1993: 72–76; Huumo ja Sivonen 2010: 30; Onikki-Rantajääskö 2010: 44–48.)

2 Subjektin ja sen tarkoitteen ilmaiseminen

Tämän luvun tarkoitus on määritellä subjektin käsitettä sekä niitä ilmiöitä, joita liittyy subjektin ilmaisemiseen ja ilmaisematta jättämiseen. Taustoitan subjektin määritelmää aluksi muutamilla syntaktisten tutkimusten näkemyksillä siitä, mitä subjektin on ajateltu olevan ja millaisin piirtein sitä on määritelty (luku 2.1). Tarkastelen tässä luvussa myös subjektia lauseen konstituenttina ja osana argumenttirakennetta. Nämä subjektin syntaktiset puolet, lauseen konstituenttina tai argumenttina toimiminen, ovat pohjana luvulle 2.2, jossa pohdin ilmisubjektittomuuskysymystä. Se, katsooko subjektin olevan ensisijaisesti lauseeseen kuuluva konstituentti vai argumenttirakenteen jäsen, vaikuttaa nimittäin siihen, millä tavoin pronominisubjektittomat lauseet on mahdollista määritellä. Keskeinen kysymys on muun muassa se, missä suhteessa subjekti on verbin persoonapäätteeseen. Käytän tässä tutkimuksessa *nollasubjektin* käsitettä ja luvussa 2.2. perustelen myös sen käyttöä tutkimukseni keskeisenä käsitteenä, mutta siinä yhteydessä pohdin sitä myös kriittisesti muun muassa typologisten tutkimusten antamasta perspektiivistä.

Luvussa 2.3 luon katsauksen niihin subjektin puoliin, jotka ovat erityisen relevantteja tutkimukseni kannalta, nimittäin subjektin semanttisia piirteitä ja diskurssiominaisuuksia. Luku 2.4 puolestaan keskittyy esittelemään tutkimuksia subjektipronominin poisjätöstä tai yleisemmin subjektin ilmaisemisesta. Esittelen aluksi aiheeseen liittyviä aiempia tutkimuksia (2.4.1) ja pohdin sen jälkeen vielä, miten oma tutkimukseni suhtuu niihin (2.4.2). Otan mainitussa luvussa esiin vain suomea koskevia tutkimuksia, mutta jäljempänä väitöskirjassani viittaan kyllä muidenkin kielten subjektitutkimuksiin.

2.1 Subjektin kieliopilliset ja syntaktiset ominaisuudet

Suomea koskevissa lauseopillisissa määritelmässä subjektia pidetään usein finiittiverbin ohella lauseen pääjäsenenä. Esimerkiksi Siron (1964: 19) mukaan subjektilla on suomen lauseissa niin keskeinen asema, että se on määritettävissä neksuksen toiseksi jäseneksi. Neksuksella hän tarkoittaa sellaista sanaliittoa, jossa kumpikaan sana ei ole toiselle alisteinen eikä kumpikaan voi yksin edustaa koko liittoa. Siro tosin huomauttaa, että huolimatta neksuksen asemastaan subjekti ei ole kuitenkaan "yleispätevä kategoria", toisin sanoen suomen lauseissa subjektittomuuskin on hänen mukaansa normaalia (mts. 16). Myös Hakulinen ja Karlsson (1979: 165) korostavat subjektin keskeisyyttä lauseenjäsenenä toteamalla subjektin olevan verbin nominaalisista argumenteista primaarisin: subjektilla on etuoikeus esiintyä verbin kanssa. Keskeisyys ilmenee siten, että subjektittomista lauseista puhutaan tunnusmerkkisinä, mutta esimerkiksi objektittomista ei.

Subjektituden kriteerit eivät kuitenkaan ole yksiselitteisiä. Suomen subjekti voidaan rajata eri tavoin riippuen siitä, mitkä kaikki NP:t on mahdollista katsoa subjekteiksi, ja universaaliin pyrkivä subjektin määritelmä on vieläkin moninainen. Keenan (1976) on pyrkinyt löytämään subjektin piirteitä, jotka olisivat mahdollisimman universaaleja. Hä-

nen mukaansa kielissä on vaihtelua siinä, mitkä ominaisuudet ovat subjekteille tyypillisiä ja millaisia kielellisiä keinoja sen ilmaisemiseen käytetään. Keenan lähteekin universaalien subjektikäsitteen hahmottelussaan siitä, että subjektin piirteitä määritettäessä on rajattava ensin sellainen merkitykseltään yksiselitteinen lausetyyppi, johon subjekti-
piirteet voivat perustua. Peruslauseiden pohjalta taas on määritettävissä niihin kuuluva perussubjekti (*basic subject*), joka on kielikohtainen. Perussubjekti on hänen näkemyksensä mukaan kokoelma piirteitä, joihin kuuluu niin semanttisia ominaisuuksia (agentiivisuus, elollisuus, topikaalisuus) kuin kieliopillisiakin kriteereitä (sijanvalinta, kongruenssi, sanajärjestys). (Keenan 1976: 306, 318–321.)

Fennistiikassa on käsitelty paljon suomen subjektikategorian rajausta ja niitä perusteita, joilla kategoria pitäisi määritellä. Hakulinen ja Karlsson (1979: 163–164) esittelevät kieliopilliselle subjektille useita kriteereitä, joista keskeisin on subjektin nominatiivimuotoisuus verrattuna muissa funktioissa toimivien NP:iden sijanmerkintään. Muita tärkeimpiä kriteereitä ovat heidän mukaansa predikaatin kongruenssin aiheuttaminen ja sijainti lauseen alkuasemassa. He kuitenkin toteavat, että esitetyistä kriteereistä on löydettävissä poikkeuksia eikä sellaista yhteistä kriteeriä ole, jolla olisi mahdollista tunnistaa mikä tahansa subjekti. Erityisesti eksistentiaalilauseiden subjektikysymyksiä on pohdittu ja problematisoitukin useissa tutkimuksissa (esim. Wiik 1974; Helasvuo ja Huumo 2010). Eksistentiaalisubjektithan eivät muun muassa Keenanin esittämiä kriteereitä kovinkaan hyvin täytä, mutta eksistentiaalinen lause on kuitenkin suomessa yleinen ja tekstuaalisesti neutraali lausetyyppi (A. Hakulinen 1983: 243).

Monissa tutkimuksissa tukeudutaankin subjektipiirteiden prototyypisyyteen: tietynlaiset NP:t täyttävät selvemmin subjektille määritellyt ominaisuudet kuin toisenlaiset (keskustelua prototyypisyydestä A. Hakulinen 1983; Helasvuo ja Huumo 2010). Vilkuna (1996: 82) määrittelee lauseopissaan aluksi syntaktisen subjektin nominatiivimuotoiseksi NP:ksi, joka aiheuttaa verbin persoona- ja lukukongruenssin. Myöhemmin samassa teoksessa Vilkuna esittelee tapauksia, jotka ovat subjektiuden kannalta ongelmallisia. Eräitä verbin argumentteja tekisi hänen mukaansa mieli kutsua subjekteiksi, mutta ne ovat kuitenkin muodoltaan ja käytökseltään ei-subjektimaisia. Sellaisia ovat esimerkiksi eksistentiaalilauseiden subjektit ja obliikvisubjektit. (Vilkuna 1996: 82, 153.)

Prototyypiajatteluun perustuu myös Ison suomen kieliopin subjektin määritelmä. ISK:n (§ 908) mukaan subjekti on verbin ensisijainen täydennys, joka on tavallisesti nominatiivissa. Muina subjektin keskeisinä kriteereinä ISK mainitsee kongruenssin ja temaattisuuden: subjekti laukaisee finiittiverbin kongruenssin ja sijaitsee teemana neutraalissa sanajärjestyksessä (mp.). Nämä kriteerit pyrkivät erottamaan subjektin erityisesti objektista, mutta kriteerit eivät toisaalta päde kaikkiin niihin nominaalisiin lauseenjäseniin, joita suomen kieliopissa – myös ISK:ssa – on pidetty subjekteina. ISK erottaakin sijamuodon ja kongruenssin perusteella kolme subjektin lajia: perussubjektin, e-subjektin ja genetiivisubjektin. ISK:n esittämä subjektin määritelmä pätee erityisesti ensin mainittuun: perussubjekti on nominatiivimuotoinen NP, jonka kanssa finiittiverbi kongruoi luvussa ja persoonassa. Juuri perussubjektin ISK katsoo olevan subjekteista prototyyppi-

sin (ks. VISK, s.v. *perussubjektī*). E-subjektī on eksistentiaalilauseen subjektī, joka voi nominatiivin lisäksi olla myös partitiivissa ja joka ei laukaise finiittiverbin kongruenssia. Genetiivisubjektit puolestaan liittyvät eräisiin infiniittisiin rakenteisiin ja nesessiivilauseisiin, joissa finiittiverbi on aina yksikön kolmannessa persoonassa. ISK mainitsee genetiivisubjektien vastaavan näissä rakenteissa perussubjektia. (ISK § 910.)

ISK (§ 910) katsoo kongruenssin olevan keskeisin mainituista subjektin kriteereistä, koska muutkin lauseenjäsenet, muun muassa objekti, voivat olla nominatiivissa. Keskeisimmäksi katsottu subjektin ominaisuus koskee kuitenkin vain perussubjekteja. Genetiivisubjektitkaan eivät kongruenssikriteeriä täytä, joten ei ole aivan selvää, missä suhteessa ne sitten vastaavat perussubjekteja. Olen rajannut tutkimuksessani tarkasteltavan subjektin ainoastaan ISK:n määrittelemiin nominatiivimuotoisiin perussubjekteihin, joten mahdollisesti epätyypilliset subjektit jäävät tämän tutkimuksen ulkopuolelle (ks. myös Helasvuo ja Huumo 2010). Tutkimuksessani en siis tarkastele esimerkiksi genetiivisubjektillisia nesessiivilauseita. Genetiivisubjektillisissa lauseissa finiittiverbi on kolmannessa persoonassa, joten subjektin poisjätön analysoiminen kävisi tämän tutkimuksen rajoissa turhan mutkikkaaksi. Nesessiivilauseissahan poisjätettyihin subjekteihin liittyy myös nollapersoonaa.

Tutkittavanani on lisäksi perussubjektienkin joukossa erityisen prototyyppinen tapaus, persoonapronomini. Persoonapronominien on todettu täyttävän erilaiset subjektikriteerit kaikkein parhaiten. Helasvuo (2001) on todennut subjektien sijamuotokriteeristä (vrt. Hakulinen ja Karlsson 1979: 164), että persoonapronomininit toteuttavat subjektin ja objektin nominatiivi-akkusatiivimerkintää johdonmukaisemmin kuin muut NP:t. Lisäksi sijaanmerkintä ja kongruenssi osoittavat hänen mukaansa subjektin selvimmin silloin, kun subjektina on yksikön ensimmäisen tai toisen persoonan persoonapronomini; sen sijaan kolmannessa persoonassa subjektikriteerit eivät enää ole yksiselitteisiä, varsinkaan puhekieltä tarkasteltaessa. (Helasvuo 2001: 40–44, 75; Helasvuo ja Huumo 2010.) ISK:ssakin todetaan persoonapronominien olevan kielen tyypillisimpiä subjekteja juuri siitä syystä, että kongruenssi toteutuu selvimmin ensimmäisen ja toisen persoonan pronominin ollessa subjektina (§ 910).

Kuten edellä esitetyistä subjektin luonnehdinnoista ilmeni, subjektia pidetään tutkimuksissa yleensä lauseen nominaalisista jäsenistä keskeisimpänä, ja lauserakenteen kuvauksissa subjektī kuuluu monesti finiittiverbin ohella yksinkertaisen lauseen perusrakenteeseen. Muutamissa lausekerakennekielioppimalleissa (ks. esim. Hakulinen ja Karlsson 1979: 36) subjektin keskeisyys objektiin verrattuna käy ilmi siitä, että subjektī kuuluu hierarkkisesti lauseen ylemmälle tasolle:

$$S \rightarrow NP + VP$$

$$VP \rightarrow V + (NP)$$

Tässä mallissa lause S koostuu nominaalisesta lausekkeesta (subjektī-NP) ja verbilausekkeesta (VP). Verbilauseke taas koostuu verbistä ja valinnaisesta objekti-NP:stä. Siten sub-

jekti on tämän mallin mukaan lauseen pääjäsen, koska se on osa ylempää, vain S:lle alisteista tasoa, kun taas objekti-NP taas on hierarkkisesti osa VP:tä. Lausekerakennekieliopin kaltaiset syntaksin kuvaukset esittävät subjektin itsenäisenä elementtinä lauseen perusrakenteessa, ja toisinaan subjektin katsotaan olevan myös tavalla tai toisella välttämätön osa rakennetta. Lauseen perusrakenteen kuvausmallilla on merkitystä, kun pohditaan subjektittomuutta. Lauseen konstituenttimalli on monien syntaksin teorioiden taustalla, ja teorioissa on pyritty selittämään myös muun muassa suomen kielessä mahdollista subjektielementin puuttumista (ks. lukua 2.2).

Subjektia voi tarkastella myös osana argumenttirakennetta. Argumenttirakenteen syntaktisessa kuvauksessa kyse on eronteosta lauseytimen ja periferian välillä. Van Valinin ja LaPollan (1997) mukaan lauseen ytimenä toimii finiittiverbi, joka on yleensä verbi, mutta se voi kielestä tai rakenteesta riippuen olla muutakin. Finiittiverbi kerää ympärilleen NP:itä, joista osa on lauseen keskeisimpään osaan kuuluvia ydinargumentteja (*core arguments*) ja osa taas lauseyttimeen kuulumattomia perifeerisiä NP:itä. Argumenttirakenteen näkökulmasta subjekti kuuluu monessa kielessä lauseyttimeen, mutta on kuitenkin syytä huomata, että ydin ja periferia eivät sinänsä ole sidoksissa kieliopillisiin funktioihin. Finiittiverbin ja argumenttien tai ytimen ja periferian distinktio on universaali ja riippumaton kielikohtaisista kieliopin kategorioista. (Van Valin ja LaPolla 1997: 25–27.)

Aiemmin mainitussa ISK:n määritelmässä subjektia kutsutaan verbin täydennykseksi. Täydennyksen käsite liittyy valenssiin, jolla puolestaan tarkoitetaan sanan taipumusta avata paikkoja seuralaisille eli morfosyntaktisesti koodatuille argumenteille. Valenssin yhteydessä puhutaan paikkaisuudesta, jolla viitataan usein verbien avaamiin syntaktisiin paikkoihin; verbit voivat olla yksi- tai kaksipaikkaisia. Vilkunan (1996: 27) mukaan termi täydennys eli komplementti vastaa valenssirakenteen argumenttia, mutta argumentit ovat sanan valenssinmukaisia seuralaisia semanttisesti ja täydennykset taas vastaavia seuralaisia lauserakenteen kannalta. Subjektia argumentti määritelläänkin usein siten, että erotetaan toisistaan syntaktinen subjekti ja semanttinen subjektiargumentti (ISK § 908; vrt. Van Valin ja LaPolla 1997⁴). Semanttisessa valenssissa on kyse verbin merkitykseen liittyvien argumenttien määrästä eli siitä, kuinka monia ja minkätyyppisiä argumentteja verbin merkitys vaatii tai sallii. Subjektille on tyypillistä agentin rooli, jolla viitataan prototyyppisesti aktiiviseen toimijaan, joka kohdistaa toimintansa patienttimaiseen objektiin.

Olen edellä tarkastellut kahta erilaista tapaa analysoida subjektin asemaa lauseessa. Lausekerakennekuvaus esittää subjektin perustapauksessaan erillisenä subjekti-NP:nä, ja monissa siihen pohjautuvissa teorioissa on pyritty säännöin selittämään subjektielementin puuttumista. Tätä lähestymistapaa ovat tyypologisesti suuntautuneet tutkijat kritisoineet anglocentrisyydestä (Dryer 2013). Kieliopillisia rooleja voi myös tarkastella lauseytimen ja periferian muodostavana argumenttirakenteena, jossa ei lähtökohtaisesti

---

⁴ Van Valin ja LaPolla (1997: 28) katsovat, että ydinargumentti on tarkkaan ottaen vain syntaktinen käsite ja siten eri asia kuin semanttinen rooli.

oleteta kieliopillisten roolien edustuvan nimenomaan lausekkeina. Pohdin seuraavassa luvussa 2.2 näiden lähestymistapojen pohjalta, millaisia ovat ilmisubjektittomat lauseet.

2.2 Ilmisubjektittomuus

Persoonakongruenssia on kutsuttu toistoreferenssiksi, jossa samaan tarkoitteeseen viitataan kahdesti: Karlssonin (1977: 383) mukaan persoonakongruenssin funktiona on varmistaa subjektin tunnistaminen. Koska verbin finiittimuoto riittää puheaktipersonissa yksinäänkin osoittamaan lauseen subjektin, on subjektipronominin ajateltu olevan sen vuoksi valinnainen. Toistoreferenssinäkemyks on kuitenkin saanut osakseen kritiikkiä, jonka mukaan siinä yksinkertaistetaan kongruenssiin liittyviä ilmiöitä. Helasvuon (2001: 74; 2008: 187) mukaan persoonaviittauksessa ei ole kyse vain referenssin kopioimisesta ja toistamisesta, vaan persoonapäätteet ovat persoonapronominien tapaan indeksaalisia ja saavat itsenäisen merkityksensä kontekstista. Ilmisubjektittomuuskysymyksiä mietittäessä onkin keskeistä määritellä, millainen rooli nähdään olevan verbin persoonapäätteellä subjektin ilmaisemisessa. Ilmentääkö persoonamuotoinen verbi pelkästään kongruenssia, vai voisiko verbin persoonamuoto olla jopa ensisijainen subjektin ilmaisija? Tarkastelen seuraavassa eri näkökulmista muun muassa tätä kysymystä ja subjektittomuutta yleisemminkin.

Niitä kieliä, joissa finiittiverbit kongruoivat subjektin kanssa ja subjektin voi jättää pois, on generatiivisissa kielenteorioissa kutsuttu pro drop -kieliksi (Chomsky 1982: luku 4.3). Chomsky (1982) abstrahoi Government and Binding -teoriassaan sääntöjä, jotka ovat kielten erilaisten lauserakenteiden taustalla. Pro drop -ajatuksen voi yksinkertaisteen tiivistää siten, että mainituissa kielissä verbin persoonataivutus mahdollistaa pronominin poisjättämisen. GB-teoria kuitenkin olettaa abstraktin lauserakenteen subjektin paikalle tyhjän PRO-kategorian (vrt. syväsubjekti, Hakulinen ja Karlsson 1979: 158), ja itse asiassa teoriaan sisältyy sääntö, jonka mukaan ilmipronominia on vältettävä tosiasiallisissa lauseissa aina kun mahdollista (ns. *Avoid Pronoun Principle*). Pro drop -kielille on siten GB-teorian mukaan ominaista, että tyhjä PRO-kategoria on subjektin positiossa ensisijainen ilmipronominin sijaan. Sitä vastoin niissä kielissä, joissa ei ole persoonakongruenssia, tätä sääntöä ei voi soveltaa, vaan subjektin paikalla on ilmipronomini. (Chomsky 1982: 241, 256.) Näitä generatiivisen teorian lauserakenteen sääntöjä on tulkittu niinkin, että kaikissa lauseissa on välttämättä subjekti; jos ei ilmirakenteessa, niin ainakin abstraktissa piilorakenteessa (Svenonius 2002: luku 3). Siten vaikka sama merkitysisältö voidaan kielenkäytössä ilmaista useilla erilaisilla rakenteilla, niiden kaikkien taustalla on sama lauserakenteen abstraktio (Van Valin ja LaPolla 1997: 19).

Lauseen abstraktissa rakenteessa olevan subjektin välttämättömyyttä voi kuitenkin kritisoida typologisesta kapea-alaisuudesta (ks. Dryer 2013 jäljempänä), koska syväsubjekti on tuskin universaali syntaksin kategoria. Edellä sanotun perusteella subjektittomuus vaikuttaa olevan syntaktisesti poikkeustapaus, joka on sääntökuvauksessa norma-

lisoitava. Suomen kielelle on kuitenkin ominaista, että ilman subjektikonstituenttia esiintyviä lauseita on suhteellisen paljon: Hakulisen ja Karlssonin (1979: 160) laskelmien mukaan noin 30 prosenttia kirjoitetun kielen lauseista on ilman subjektilauseketta.

Subjektittomuutta voi lisäksi määritellä monella tavalla. Viikuna (1997) korostaa eroa kahden lajin subjektittomuuden välillä. Voidaan tarkoittaa sitä, että predikaatilla ei ole lainkaan subjektiksi sopivaa argumenttia tai että ykkösargumentti on jätetty ilmaisematta, vaikka se onkin merkityksessä mukana (mts. 130). Jälkimmäisissä tapauksissa, joita ovat (anaforinen) ellipsi, persoonapronominin poisjätö ja imperatiivi, ei ykkösargumentin mukanaoloa voi epäillä; subjektittomuus onkin Viikunan mukaan "suhteellisen pinnallista laatua" (mp.). Eräät lausetyypit ovat siis rakenteellisesti subjektittomia, jolloin predikaatilla ei kieliopillisesti eikä semanttisestikaan ole subjektiaargumenttia. Tällaisia ovat esimerkiksi tilalauseet (ISK § 913). Niiden lisäksi on subjektittomia lauseita, joilla katsotaan olevan subjekti argumenttirakenteessa, vaikka sitä ei kieliopillisesti panna ilmi. Ilmipanemattoman subjektiaargumentin tarkoite on näissä lauseissa, esimerkiksi nollapersoonalauseissa, yleensä inhimillinen. ISK (§ 1347) yhdistää nollasubjektin nollapersoonan käsitteeseen: sen määritelmän mukaan nollasubjektilauseita ovat ne lauseet, joista puuttuu subjekti ja joissa verbi on yksikön kolmannessa persoonassa; lisäksi persoonaviittaus tulkitaan niissä avoimeksi. Poikkean ISK:n terminologiasta ja käytän tutkimuksessani nollasubjektin käsitettä viittaamaan myös yksikön ensimmäisen persoonan ilmipanemattomiin subjekteihin, mitä perustelen jäljempänä.

Yksikön ensimmäisen persoonan ilmisubjektittomuus eroaa etenkin sellaisesta subjektittomuustapauksesta, joissa argumenttirakenteeseen ei sisälly lainkaan ihmistarkoitteista toimijaa. Nollapersoonalauseista se eroaa siinä, että referenssi on persoonapäätteen vuoksi spesifi, mutta puheaktipersoonien ja nollapersoonan välillä on myös yhtymäkohтия. Laitinen (1995: 339) kirjoittaa nollapersoonan ja passiivin muistuttavan siinä mielessä enemmän ensimmäistä ja toista persoonaa kuin kolmatta, että ne ovat aina henkilöviitteisiä, vaikka kieliopillisesti nollapersoonaa käyttäytyykin kuin yksikön kolmas. Nollapersoonaa on Laitisen mukaan potentiaalisesti monta persoonaa. Se on referentiaalisesti epäspesifi mutta myös indeksaalinen ja avaa puhetilanteen osallistujille persoonan paikan samastuttavaksi ja tunnistettavaksi. (Mas. 354–355.)

Nollapersoonan referenssin avoimuus tarjoaa siis paikan kenelle tahansa samastua lauseen kuvaamaan tilanteeseen, ja nollapersoonaa viittaakin usein puhetilanteen osallistujiin. Laitisen (2006) mukaan ensimmäisen ja toisen persoonan pronomineja käytetään yleisesti samoissa konteksteissa kuin nollapersoonaa. Laitinen on analysoinut keskustelupuhetta ja sen referentiaalisia keinoja, ja hänen mukaansa nollaviittaus voidaan kontekstissaan tulkita joko spesifiksi tai avoimeksi (mas. 210–215). Jokelan (2012: 11) määritelmän mukaan nollapersoonalause on ilman ilmisubjektia esiintyvä lause, jonka predikaatti on yksikön kolmannessa persoonassa. Hän lisäksi toteaa, että nollapersoonaa ei nykykäsityksen mukaan juurikaan määritellä rakenteeksi, josta subjektielementti olisi kateissa tai puuttuisi (mts. 36). Jokela on myös tarkastellut yksityiskohtaisemmin nollapersoonan ja persoonapäätteettömyyden suhdetta vertailemalla saman tekstin käännös-

vastineita suomessa ja virossa. Hän on tutkinut muun muassa konditionaalimuotoja, jotka ovat puhujaviitteisiä, koska ne ilmaisevat tyypillisesti toiveita, aikomuksia ja suunnitelmia. Kieliä vertaileva analyysi osoitti, että esimerkiksi viron lyhyt konditionaalimuoto voi olla sekä suomen nollapersoonan että yksikön ensimmäisen persoonan vastineena. (Mts. 211.) Lappalainen (2015) on puolestaan tutkinut haastatteluaineistosta nollapersoonan ja yksikön ensimmäisen persoonan työnjakoa. Hänen mukaansa ensimmäinen persoona on käytössä konteksteissa, joissa puhuja esittää itsensä toimivana agenttina. Nollapersoonaa puolestaan käytetään jaksoissa, joissa keskeistä on kokijan näkökulma esimerkiksi kielenkäyttöön: metalingvivistisissä keskusteluissa puhuja tarkastelee puhettaan ikään kuin ulkoapäin ja tarjoaa havaintoja kielenkäytöstään muiden kommentoitavaksi. (Mas. 418–421.)

Puheaktipersooniakin käytetään toisaalta avoimina viittauskeinoina. Kontekstissaan avoimen tulkinnan voi saada esimerkiksi yksikön ensimmäinen persoona, jota Helasvuo (2008) on analysoinut avoimen viittaamisen keinona. Yksikön ensimmäisen avoin tulkinta on kuitenkin aina kontekstisidonnainen: tulkinta avoimeksi perustuu konkreettiseen tai abstraktiin puhetilanteeseen. Avoin yksikön ensimmäinen persoona ei kuitenkaan ole viittauskohteeltaan passiivin tapaan kollektiivinen vaan distributiivinen; se konstruoi viittauskohteeseen yksilön eikä ryhmän. *Minän* avoin käyttö asettuu puhetilanteessa esimerkiksi, johon kuulijat voivat samastua. (Helasvuo 2008: 196, 197; ks. myös Helasvuo ja Laitinen 2006.)

Tutkimukset siis osoittavat, että nollapersoona ja puheaktipersoonat limittyvät käytöyhteyksiltään monin tavoin. Vaikka nollapersoonalauseissa on semanttisesta näkökulmasta subjektiargumentti, niihin ei erillistä subjektiäsentä voi kuitenkaan lisätä; silloinhan avoimesta viittauksesta tulee eksplisiittinen. Tarkoitan eksplisiittisyydellä tässä sitä, että subjektin tarkoite on kielellisesti ilmaistu, vaikka toki tarkoite voi viitata yleistään koko luokkaan: *Ihminen toimii eri ympäristöissä eri tavoilla* (ISK § 1407)⁵. Tämäntyyppisestä subjektiäsenen lisäämisestä Laitinen (1995: 339) tosin huomauttaa, että nollan paikalle ei voi ajatella kieliopillisin tai semanttisin perustein mitään tiettyä NP:n tyyppiä; esimerkiksi *ihminen* tai *kuka tahansa* ei täysin nollaa vastaa.

Erontekoa tehdessä olennainen kysymys näyttää siten olevan se, missä määrin yksikön ensimmäisen persoonan subjektipronominittomat lauseet oikeastaan ovat subjektitomia. Joissakin vanhemmissa tutkimuksissa on nimittäin esitetty, että subjekti tavalla tai toisella sisältyy verbin persoonapäätteeseen. Hakulinen ja Karlsson (1979: 166) vertaavat suomea indoeurooppalaiskieliin, joiden kieliopissa subjekti ymmärretään itsenäiseksi konstituentiksi. Heidän mukaansa suomessa on kuitenkin se morfologinen erityispiirre, että kieliopillinen subjekti voidaan inkorporoida verbinmuotoon: subjekti voi edustua finiittimuodoissa persoonapäätteenä. He kuitenkin huomauttavat, että tarkkaan ottaen tällaiset lauseet ovat pintasubjektittomia, koska niissä ei ole subjektikonstituenttia. (Mts. 166.) Sen sijaan Viikuna (1997: 132) toteaa, että on johdonmukaisempaa pitää persoona-

---

⁵ Vrt. nollapersoona: *Eri ympäristöissä toimii eri tavoin*.

muotoja vain kongruenssin merkkeinä, jotka mahdollistavat subjektipronominin poisjättämisen. Hänen mukaansa olisi vaikea selittää kaksinkertaista subjektia: jos subjekti jotenkin sisältyisi persoonamuotoon, subjektin olisi silloin mahdollista esiintyä lauseessa kahdesti, sekä persoonapäätteessä että persoonapronominina.

Typologisesta näkökulmasta voi silti esittää, että subjektin ilmaiseminen liittyisi myös verbinpääteeseen. Silloin ei ole puhe erityisesti konstituenteista tai lausekkeista vaan lauseen ydinargumenttien kielellisestä ilmaisemisesta. Lauseen argumentteja ilmaistaan useissa kielissä nimittäin erillisten konstituenttien lisäksi myös verbin morfeemeina. Van Valin ja LaPolla (1997) katsovat, että joissakin kielissä verbin pronominaaliset affiksit ovat lauseen todellisia ydinargumentteja itsenäisten NP:iden sijaan. Tällainen kieli on esimerkiksi lakhota, jossa sekä subjekti että objekti voidaan ilmaista verbiin liittyvinä affikseina. Huomionarvoista on, että mainitussa kielessä subjekti on mahdollista ilmaista lisäksi erillisellä NP:llä, mutta kirjoittajien mukaan se kuuluu argumenttirakenteessa lauseen perifeeriseen osaan, koska se on valinnainen. Sen sijaan affiksit ovat välttämättömiä ydinargumentteja. (Van Valin ja LaPolla 1997: 34, 330–331.)

Van Valin ja LaPolla (1997) tosin toteavat, että kielet asettuvat jatkumolle sen suhteen, mitä lauseen elementtejä voi pitää argumentteina. Heidän mukaansa joissakin kielissä verbin affiksit ovat selvemmin vain kongruenssin merkitsijöitä ja ydinargumentit ovat (pakollisia) itsenäisiä NP:itä. Osa kielistä taas asettuu edellä kuvattujen ääripäiden välille, ja nämä kielet ovat ominaisuuksiltaan pro drop -kieliä (mm. espanja), joissa subjekti-NP on valinnainen. Kirjoittajat määrittelevät, että pro drop -kielissä itsenäinen NP on ydinargumentti, jos se on lauseessa ilmipantuna, mutta sen jäädessä pois verbin morfeemi toimii argumenttina (mts. 331).

Eri kielten persoonajärjestelmiä tutkinut Siewierska (2004) on puolestaan ottanut kannan, jonka mukaan verbin suffiksit ovat ensisijaisia argumentteja eikä nollasubjektin käsite ole universaalisti relevantti. Siewierska antaa esimerkin gumawan kielestä, jossa verbiin liittyy persoonaprefiksi ja vastaava subjekti-NP on valinnainen:

∅	i-situ	vada	sinae-na
3SG	3SG-enter	house	inside-3SG

'He entered the inside of the house.'
(Siewierska 2004: 23.)

Hänen mukaansa tällaisissa persoonataivutuksellisissa kielissä voisi traditionaalisesti tulkita, että lauserakenteessa olisi tyhjä subjektipositio, mutta hänen mukaansa verbitaivutus on argumentin merkinnässä olennaisempi: "the subject [gumawana-esimerkissä] is not null or zero but rather the person inflection on the verb" (mts. 23).

Tätä mieltä typologeista on myös Dryer (2013), jonka mukaan suomi kuuluu niihin kieliin, joissa subjektia ilmaistaan osittain myös suffiksilla. Dryer on tehnyt tutkimusta pronominaalisen subjektin ilmaisemisesta. Pronominaalinen tarkoittaa tässä yhteydessä niitä subjekteja, jotka ovat muita kuin substantiivilausekkeita. Tutkimustaan varten hän on luokitellut subjektin ilmaisemiselle erilaisia vaihtoehtoja, joissa ilmaisutapana on pää-

sääntöisesti joko verbin affiksi tai subjektipronomini, mutta pronominin esiintyminen voi toisaalta olla pakollista tai valinnaista. Näistä ominaisuuksista Dryer muotoilee kuusi päätyyppiä, joita maailman kielissä esiintyy: 1) Subjekti ilmaistaan pronominilla subjektipositiossa, ja pronomini on normaalisti, usein pakollisestikin, ilmipantu. 2) Subjekti ilmaistaan verbin affiksilla. 3) Subjekti ilmaistaan erilaisilla kliittisillä aineksilla. 4) Subjekti voidaan ilmaista subjektipronominilla, joka sijaitsee lauseessa eri paikassa kuin subjektina toimiva täysi NP. 5) Subjekti ilmaistaan pronominilla subjektipositiossa, mutta pronomini jää tavallisesti pois. 6) Subjektin ilmaiseminen edustaa edellä mainittujen tyyppien sekoitusta. (Dryer 2013: luku 101.)

Dryerin (2013) mukaan edellä kuvatuista tyypeistä selvästi yleisin on maailman kielissä tapa ilmaista subjektiä verbin affiksilla. Sen sijaan esimerkiksi englannin edustama tyyppi, jossa subjektipronomini on pakollinen, on toiseksi yleisin, mutta tällaisten kielten lukumäärä on huomattavasti pienempi kuin ensin mainittujen (ensin mainittuja kieliä on 437 ja jälkimmäisiä 82). Suomen Dryer sijoittaa sekatyypin ryhmään, jossa siis subjektin ilmaisemisessa on piirteitä useista muista tyypeistä. Hän käyttää suomen osalta lähteenään Sulkalan ja Karjalaisen (1992) suomen kielioppia ja toteaa suomen edustavan subjektin ilmaisemisen tapaa, jossa kolmannen persoonan pronominit ovat pakollisia, mutta ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit jätetään tavallisesti pois ("are normally absent"). (Dryer 2013: luku 101.)

Suomen subjektin merkintätavoista Helasvuo (2014a) on todennut, että subjektiä on mahdollista merkitä sekä pronominaalisesti että verbaalisesti, ja kun pronominaalinen subjekti ensimmäisessä ja toisessa persoonassa jätetään ilmaisematta, vain verbinpäätte merkitsee silloin subjektin. Subjektin merkintätavoissa on kuitenkin hänen mukaansa varieteettien välistä vaihtelua siten, että kirjoitettu standardikieli käyttää vain verbaalista subjektinmerkintää preferoituna tapana, kun taas keskustelupuhe suosii kaksinkertaista merkintää. (Helasvuo 2014a: 64.) Helasvuo (mp.) katsoo siis, että pronominaalisen subjektin puuttuessa verbin persoonapäätte merkitsee subjektin ("the verbal marker alone coding the subject"). Hän käyttää kuitenkin tutkimuksessaan subjektin yksinkertaisesta merkintätavasta nollasubjektin käsitettä (*zero subject*) (vrt. Siewierska 2004).

Omassa tutkimuksessaanikin käytän siis nollasubjektin käsitettä puheaktipersonan-kin ilmisubjektittomuudesta. ISK (§ 1347) sen sijaan liittää nollasubjektin käsitteen vain nollapersoonaan, koska sen mukaan niistä puuttuu subjekti. Jos subjektin käsitettä kuitenkin määritellään myös semantiikan ja argumenttirakenteen lähtökohdista, kuuluu myös nollapersoonalauseisiin inhimillinen toimija. Ero puheaktipersonan ja nollapersoonan välillä onkin lähinnä referenssin spesifisyydessä: puheaktipersonassa verbin persoonapäätte mahdollistaa viittauksen yksiselitteisyyden silloinkin, kun erillinen subjekti-NP puuttuu. Kuten tässä luvussa siteeratuista lähteistä toisaalta kävi ilmi, myös puheaktipersonat voivat saada avoimen tulkinnan, joten eri persoonien käyttö myös limittyy.

Valitsemalleni tavalle käyttää nollasubjektin käsitettä on myös kansainvälisestä kirjallisuudesta nousevia perusteita. Subjektin ilmaisutavan vaihtelua on tutkittu paljon

varsinkin espanjasta, ja tutkimuksissa käytetään kaikkien persoonien yhteydessä käsitettä *expressed subject (pronoun)* ja sen vaihtoehtoina ilmauksia *unexpressed subject*, *unexpressed subject pronoun*, *null subject pronoun* ja *null subject* (esim. artikkelit teoksessa Carvalho ym. 2015; Travis ja Torres Cacoullos 2012). Niiden vastineena puhun tässä tutkimuksessa ilmisubjektista ja ilmisubjektittomuudesta sekä pronomini- ja nollasubjektista. Korostan kuitenkin, että en ajattele yksikön ensimmäisen persoonan subjektipronominittomien lauseiden olevan varsinaisesti subjektittomia. On nimittäin syytä erottaa ne aidosti subjektittomista lauseista kuten tilalauseista, joissa argumenttirakenteeseen ei sisälly ihmisviitteistä ykkösargumenttia. Olennaisia kysymyksiä subjektikäsitteen määrittelyssä ovat myös subjektin referentin, lauseen teeman ja diskurssitopiikin osoittaminen. Nämäkin subjektin ilmaisemisen puolet ovat tutkimuksessani keskeisessä asemassa, ja määrittelen niitä lähemmin seuraavassa alaluvussa 2.3.

2.3 Subjektin merkitys- ja diskurssipiirteitä

Chafe (1975) on pohtinut syntaktisen ja kognitiivisen subjektikäsitteen suhdetta. Chafe viittaa *kognitiivisella* tässä kirjoituksessaan subjektiin liittyviin ei-syntaktisiin ilmiöihin kuten sijarooleihin, määräisyyteen ja topikaalisuuteen. Hän kirjoittaa, että periaatteessa nominin asema lauseen subjektina on tiukasti määritellen vain syntaktinen status, joka ei kaikissa kielissä mitenkään yksiselitteisesti yhdisty kognitiivisiin piirteisiin. Siitä huolimatta hän katsoo subjektilla olevan hyvin prominentti asema, joka ainakin englannissa yhdistyy johdonmukaisesti myös kognitiivisiin statuksiin. Hän tosin huomauttaa, että monissa kielissä subjektin aseman prominenssi vaihtelee; monesti olennaisempi onkin agentti–patientti-distinktio, joka voidaan ilmaista muutenkin kuin subjektilla. (Chafe 1975: 43, 45.)

Kieliopillisella subjektilla on yhtymäkohtia topiikkiin ja teemaan. Myös Chafe (1975: 43) katsoo, että subjektin funktiona on yleensä ilmaista se, mistä puhutaan. Topiikin käsitettä käytetään monessa merkityksessä: tutkijat käyttävät sitä toisinaan lauseen temaattisesta osasta (esim. Lambrecht 1994), mutta jäljempänä tässä luvussa esittelen tutkimuksia, jotka määrittelevät topiikin enemmänkin diskurssin jatkuvana puheenaiheena. Lauseen informaatorakenteen kuvauksissa on tavallista puhua temaattisesta ja remaattisesta osasta. Teemalla tarkoitetaan yleensä yksittäisen lauseen puheenaihetta; "sitä, mistä puhuja haluaa puhua" (Hakulinen 2001a: 93). Reema on puolestaan se informaatio, jota tästä puheenaiheesta sanotaan. Teema on lauseessa alkuasemainen elementti. Koska subjektilla on suomessa taipumus esiintyä lauseen alussa ainakin monikäyttöisissä lausetyypeissä (käsitteestä ISK § 891), kieliopillinen subjekti ja teema lankeavat usein yhteen. Suomen eksistentiaalilauseissa teemaelementtinä on kuitenkin muu kuin subjektina toimiva lauseke.

Subjektilla on silti etuoikeus teemapaikkaan. Näin on määritelty esimerkiksi Vilku-
na (1989: 40): puhuessaan oletusteemasta (*default T*) hän viittaa juuri kieliopillisen subjek-

tin taipumukseen sijoittua teemaksi verbin edelle (myös ISK § 1372). Jos lauseessa on kieliopillinen subjekti, sillä on etuoikeus sijoittua neutraalissa lauseessa teemaksi. Myös puheaktipersonien pronominit ovat subjektina toimiessaan temaattisia neutraalissa sanajärjestyksessä. Huomionarvoista on, että ISK:n (§ 1378) mukaan ilmisubjektittomissa lauseissakaan ei näissä persoonissa ole muuta neutraalia teemaa kuin poisjätetty pronomini: vaikka lauseen alkuun sijoittuisikin muita nominaalisia lauseenjäseniä, teemapaiikka on edelleen varattuna subjektille. Aineistoni tarkastelu kuitenkin osoittaa, että lauseen alkuun sijoittuvat muut NP:t voivat kyllä vaikuttaa subjektipronominin esiintymiseen (ks. luku 7).

Chafe (1994) on myöhemminkin määritellyt subjektin asemaa lauseessa ja diskurssissa funktionaalisista lähtökohdista. Hänen määritelmänsä mukaan subjekti ilmaisee semanttisen lähtöpisteen (*starting point*) lauseen kuvaamille asiaintiloille. Subjektin referentti on toisin sanoen se osa lausetta, josta lähtien lause etenee uuteen informaatioon. Semanttisen lähtöpisteen rooliin liittyy Chafen mukaan erityisesti subjektille tyypillisiä diskurssipiirteitä, joista yksi on kielellinen ja semanttinen keveys. Puhutussa vuorovaikutuksessa subjektit eivät yleensä, tilastollisesti tarkastellen, ole täysiä substantiivilausekkeita vaan pronomineja. Niille ei ole myöskään tavallista ilmaista uutta informaatiota, vaan ne viittaavat pikemminkin kontekstissa jo tuttuihin tarkoitteisiin. Uuden ja vanhan informaation sijaan Chafe kuitenkin puhuu tarkoitteiden aktiivisuudesta kontekstissa (ks. tutkimukseni lukua 4). Tämän subjektien havaitun vuorovaikutustendenssin Chafe muotoilee säännöksi (*light subject constraint*), jonka mukaan subjekteille lauseen lähtöpointinä on tyypillistä kevyt informaatiokuorma. (Chafe 1994: 83–85; ks. myös Du Bois 1987.)

Ajatus subjektista lauseen lähtöpisteenä sisältyy myös kognitiivisen kielitieteen näkemykseen siitä, millainen prosessi on kielenkäyttäjän kielennys asiaintiloista. Myös Langacker (1991: 293) käyttää nimitystä *starting point* kuvatessaan subjektin asemaa käsitteistyksessä. Hänen mukaansa subjekti on niin kutsutun luonnollisen polun alkupiste. Luonnollisella polulla hän tarkoittaa kielellisten elementtien järjestystä, joka vastaa käsitteistyksessä kognitiivisesti luonnollista järjestystä. Tämä tarkoittaa sitä, että esimerkiksi transitiivilauseessa toiminta lähtee agenttiivisesta subjektista ja päättyy patientin asemassa olevaan objektiin; lauseenjäsenten keskinäinen järjestys heijastaa siten tapahtumien järjestystä. Subjektin keskeisyys käy Langackerin ajattelussa ilmi myös muuttujan (*trajector*) ja kiintopisteen (*landmark*) käsitteissä. Kognitiivisen teorian olennaisia kiinnostuksen kohteita on kielenkäyttäjän huomion kohdistuminen kuvattavan tilanteen eri osiin. Langackerin mukaan subjekti on lauseen kuvaaman merkityksen prominentein osallistuja ja juuri se toimii muuttujana lauseen ilmaisemassa prosessissa. Yksinkertaisesti tämän voi ymmärtää siten, että muuttuja erottuu prominenttina osallistujana taustaa eli kiintopistettä vasten. (Langacker 1987: 231–232.)

Subjektin prominenssi ilmenee myös sen tarkoitteen keskeisenä asemana diskurssissa. Informaatiokuormansa keveydestä huolimatta subjektin tarkoitteet ovat diskurssissa usein hyvin esillä, ja prominenssia osoittaa esimerkiksi yhtenäisen referenssin jatkuvuus

diskurssin edetessä. Silloin subjektiin liittyy diskurssifunktionaalinen topiikin tai topikaalisuuden käsite, joka kyllä joskus määritellään lauseen teemaelementin synonyymiksi (lauseen topiikki–kommentti-distinktio), mutta sillä voidaan tarkoittaa myös laajemman diskurssin jatkuvaa puheenaihetta. Givón (1983) on kehittänyt käsitteitä ja menetelmiä, joilla referentiaalisten NP:iden asemaa diskurssissa voi systemaattisesti analysoida. Topiikin jatkuvuudella hän tarkoittaa kaikkia niitä diskurssikeinoja, joilla puhuja pitää yllä referentiaalisia ketjuja ja referentiaalisten NP:iden viittaussuhteiden selvyyttä. Ylläpitämiseen liittyvät erityisesti tarkoitteiden identifioitavuus ja saavutettavuus: jatkuva ja ennustettavasti diskurssissa etenevä on kuulijalle helpompaa prosessoida kuin epäjatkuva ja yllätyksellinen. Jatkuvuuden osatekijöitä ovat esimerkiksi referentiaalinen etäisyys ja referenssin pysyvyys. Nämä parametrit kertovat siitä, kuinka saavutettavia tarkoitteet ovat ja kuinka keskeisiä ne ovat temaattisesti. (Mts. 12–15.)

Givón (1983: 5, 8) toteaa kuitenkin, että kieliopillinen subjekti ja topiikki eivät välttämättä käy yksiin: topiikkia ei voi suoraan yhdistää lauseen yksittäiseen konstituenttiin, vaikka kieliopillinen subjekti onkin ensisijainen topiikki (ks. myös Chafe 1975). Topikaalisuus on kuitenkin subjektille selvästi luonteenomaista, mihin viittaavat tutkimukset lauseen argumenteista ja referentiaalisista ketjuista. Helasvuo (2001) on tutkinut referentiaalista jatkuvuutta keskusteluaineistosta. Hänen havaintonsa mukaan lauseen ydinarargumenttien eli subjektin ja objektin tarkoitteisiin viitataan keskustelussa toistamiseen, mutta muissa lauseenjäsentehtävissä toimivien lausekkeiden tarkoitteilla ei samalla tavoin ole jatkuvuutta. Jatkuvuus on Helasvuon mukaan tyypillistä erityisesti subjektin referenteille, vaikka se onkin jossain määrin myös objektien diskurssipiirre. (Helasvuo 2001: 92; ks. myös Helasvuo ja Huumo 2010.) Tiainen (1998) on analysoinut kolmaspersoonaisen NP:iden referentiaalista jatkuvuutta. Hänen havaintonsa mukaan syntaktisillä rooleilla on erilainen diskurssiprofiili elollisia ja elottomia tarkoitteita jäljittävissä ketjuissa. Diskurssiprofiilien erilaisuus ilmenee siten, että elollisiin tarkoitteisiin viittaavissa peräkkäisten mainintojen ketjuissa esiintyy useimmiten transitiivilauseen subjekti. Sen sijaan elottomia tarkoitteita jäljittävissä referenssiketjuissa subjekti on tavallisesti prediaktiivi- tai intransitiivilauseen subjekti. (Tiainen 1998: 518–519.)

Subjektilla voi siis Tiainen tutkimuksen mukaan olla hyvinkin erilaisia diskurssipiirteitä sen mukaan, millaisia sen tarkoitteet ovat. Yksikön ensimmäisen persoonan subjektit ovat kuitenkin diskurssissa luonnostaan prominentteja. Persoonapronominien on määriteltävä olevan deiktisiä. Deiksis tarkoittaa sellaisia kielellisiä keinoja, joilla puheenalainen tarkoite liitetään kontekstiinsa tai puhetilanteeseen, toisin sanoen aikaan tai paikkaan. ISK:n määritelmän mukaan puhetilanteessa vastaanottajan huomiota ohjataan deiktisesti, mikä tapahtuu deiktisen keskuksen eli puhujasta toiseen vaihtuvan tarkastelupisteen kautta. Tarkastelupisteestä katsottuna puhuja on *minä* ja puhuteltava *sinä*. (ISK § 1424.) Koska puheaktipersonojen tarkoitteet ovat puhetilanteesta määrittäviä, niiden referenssiä ei tarvitse samalla tavoin pitää yllä referentiaalisin ketjuin kuin kolmaspersoonaisen tarkoitteiden. Referentiaalisen jatkuvuuden on siitä huolimatta havaittu olevan olennainen tekijä yksikön ensimmäisenkin persoonan tarkoitteiden diskurssikäyt-

täytymisessä (Lindström, Kalmus, Klaus, Bakhoff ja Pajusalu 2008; Helasvuo 2014c). Tämä johtuu siitä, että tarkoitteen asema diskurssitopiikkina voi vaihdella. Topiikki ei käsitteenä ole täysin yksiselitteinen, mutta se voidaan määritellä diskurssissa keskeiseksi tarkoitteeksi, johon viitataan toistuvasti (Tiainen 1998: 506). Vaikka puheaktipersoonan referenssiä ei tarvitsekaan erityisesti pitää yllä, tarkoitteen status diskurssissa vaihtelee. Referenssi voi olla ohimenevä viittaus, tai sitten tarkoite voi olla jatkuvana puheenaiheena, jolloin usean peräkkäisen lauseen subjekti viittaa samaan tarkoitteeseen. Palaan näihin ilmiöihin tarkemmin tutkimukseni luvussa 4.

2.4 Tutkimuksia subjektin ilmaisemisesta

Subjektipronominin esiintymistä on analysoitu varsinkin niistä kielistä, joissa pronominin ilmipanemattomuus on mahdollista, koska verbit taipuvat persoonissa. Tällaisia kielinä kutsutaan toisinaan pro drop -kieliksi, ja suomen lisäksi niitä ovat muun muassa monet romaaniset kielet. Esittelen luvussa 2.4.1 ensin lyhyesti kielen ja kielenkäytön ilmiötä, joihin erityisesti espanjaa ja sen eri varieteetteja koskevissa tutkimuksissa on kiinnitetty huomiota. Poimin lukuun esiteltäväksi juuri espanjaa koskevia havaintoja siitä syystä, että subjektin ilmaisemisen tutkimuksia on siitä paljon; ilmiötä on jopa luonnehdittu eräänlaiseksi espanjan sosiolingvistiikan näyteikkunaksi (Carvalho ym. 2015: xiii). Sen jälkeen kuvaan samassa luvussa edellistä hieman laajemmin niitä tutkimuksia, joissa tarkastellaan subjektin ilmaisemista suomessa. Esitän tässä luvussa tutkimuksista kuitenkin vain yleiskatsauksen, koska palaan joidenkin tutkimusten tuloksiin yksityiskohtaisemmin myöhemmin. Luvussa 2.4.2 asemoin vielä omaa tutkimustani suhteessa muihin.

2.4.1 Poimintoja aiemmista tutkimuksista

Carvalho, Orozco ja Shin (2015: xiv) ovat kirjansa johdannossa koonneet yhteen tekijöitä, joiden on lukuisissa tutkimuksissa havaittu vaikuttavan subjektin ilmaisemiseen espanjan eri varieteeteissa. Tutkimuksen kohteena ovat niissä useimmiten kaikki persoonat, ei pelkästään yksikön ensimmäinen. Vaihteluun vaikuttavat tekijät ovat luonteeltaan niin kieliopillisia, semanttisia kuin diskurssin rakenteeseenkin liittyviä. Kieliopillisiin tekijöihin kuuluvat esimerkiksi persoona ja luku, ja syntaktis-semanttisia vaikuttavia tekijöitä ovat muun muassa lausetyyppi ja verbin leksikaalinen semantiikka. Diskurssitekijöistä taas eniten huomiota ovat saaneet referenssinvaihdos (*switch reference*) ja referentiaalinen etäisyys. Subjektin ilmaisutavan on lisäksi todettu vaihtelevan alueellisesti; eroja pronominin ilmaisemisessa on esimerkiksi Latinalaisen Amerikan ja Espanjan niemimaan eri varieteettien välillä. (Carvalho, Orozco ja Shin 2015: xiv–xvi.)

Edellä tiivistetysti esitetyistä ilmiöistä ovat tutkimukseni kannalta keskeisimpiä havainnot, jotka liittyvät verbin semantiikkaan sekä referenssin jatkuvuuteen. Verbityypin vaikutuksia ovat monien muiden ohella tarkastelleet artikkelissaan Travis (2007), Travis

ja Torres Cacoullós (2012, 2015), Posio (2011, 2015) sekä Orozco (2015). Mainituissa tutkimuksissa toistuu samankaltaisena havainto verbin semantiikan vaikutuksista: mentaaliset, psykologiset ja statiiviset verbit suosivat ilmipantua pronominia enemmän kuin konkreettisempaa toimintaa ja tekemistä merkitsevät verbit. Verbityyppien sijaan on toisaalta tarkasteltu myös yksittäisten, puheessa taajaan esiintyvien verbilekseemien vaikutusta ja havaittu tiettyjen kognitiivisten verbien esiintyvän puheessa osana sellaisia kiteytyneitä rakenteita jotka toimivat kokonaisuudessaan kielen yksikköinä (*formulaic sequences*, Posio 2015; ks. myös Helasvuo 2014a).

Referenssin jatkuvuuden vaikutuksia ovat tutkineet espanjasta ainakin Travis (2007), Torres Cacoullós ja Travis (2015), Holmquist (2012) ja Orozco (2015) – vain joitakin mainitakseni. Tarkoitteen referentiaalinen asema vaikuttaa näiden tutkimusten mukaan pääpiirteissään niin, että ilmisubjektin käyttö on todennäköisintä konteksteissa, joissa viittauskohde välillä vaihtuu. Ilmisubjektittomuus on sen sijaan tilastollisesti tarkastellen yleistä, jos referenssi säilyy useassa peräkkäisessä lauseessa jatkuvana. Referentiaalisen etäisyyden vaikutuksen taas voi tiivistää siten, että mitä pitempi on kontekstuaalinen välimatka saman viittauskohteen edelliseen mainintaan, sitä todennäköisempi on ilmisubjekti. Diskurssiaseman vaikutukset subjektin ilmaisemiseen on todettu espanjan lisäksi myös virosta (Lindström ym. 2008) ja suomesta (Helasvuo 2014c); molemmissa mainituissa tutkimuksissa tarkastelun kohteena on vain yksikön ensimmäisen persoonan subjekti.

Suomea koskeva aiempi tutkimus yksikön ensimmäisestä persoonasta tarkastelee osin samoja ilmiöitä kuin edellä esitettiin. Suomen subjektin ilmaisemiseen liittyy kuitenkin merkittävää kielen varieteettien välistä vaihtelua. Kieltenvälisissä vertailuissa suomen yhteydessä mainitaan, että pronominia käytetään kolmannessa persoonassa, mutta ei puheaktipersonassa (Dryer 2013). Typologisen vertailun on kuitenkin väistämättä perustuttava yleistyksiin, jotka eivät ota huomioon kaikkia kielen varieteetteja. Suomen subjektin ilmaiseminen on nimittäin jakautunut kahtia tavalla, jossa normitettu kieli noudattaa Dryerin kuvaamaa eroa yhtäältä ensimmäisen ja toisen ja toisaalta kolmannen persoonan välillä, mutta epämuodollisessa puhekielessä pronominin ilmipaneminen on tavallista myös puheaktipersonassa (Helasvuo ja Kyröläinen 2016).

Varsinkin kirjoitetussa yleiskielessä on tavallista välttää subjektipronomina ensimmäisessä ja toisessa persoonassa. Varhaisemmissa normatiivisissa kieliopissa ja tyylioppaissa on annettu tästä ohjeitakin. Esimerkiksi Saarimaan (1947: 221) mukaan pronominit on syytä panna ilmi vain silloin, kun ne esiintyvät painollisissa yhteyksissä; muussa tapauksessa ilmipaneminen on tarpeetonta ruotsin vaikutusta. Strellman (2005) on selvittänyt niin kutsuttua pronominin liikakäyttöä koskevan normin muotoutumista. Strellman on vertaillut eri aikojen raamatunkäännöksiä ja selvittänyt samalla pronominin käyttöä koskevan normin kehittymistä kielioppaisiin. Vertailu osoitti, että pronominin käyttö oli yleisintä varhaisissa käännöksissä, mutta 1800- ja 1900-luvun käännöksissä se väheni selvästi. Pronominin esiintymisen väheneminen myöhemmissä käännöksissä oli yhteydessä kielikeskusteluun, jota 1800- ja 1900-luvuilla käytiin: pronomini-

haan käyttöön haluttiin tietoisesti puuttua, koska se katsottiin epäsuomalaiseksi. Toisaalta uusimmassa raamatunkäännöksessä vuodelta 1992 pronomineja on pyritty tietoisesti-kin käyttämään enemmän sellaisissa jaksoissa, joissa tavoitellaan luontevaa puheenomaisuutta. (Strellman 2005: 35–37, 54–55.)

Kuten Strellmanin (2005) tutkimus osoittaa, kirjakielen kehittäjät ottivat kannan, jonka mukaan pronominin ilmipaneminen ensimmäisessä ja toisessa persoonassa on vieraan kielen vaikutuksesta syntynyttä liikakäyttöä. Paunosen (2001, 2005) mukaan tämä kielenohjailun luoma normi on saattanut vaikuttaa myös siihen, millä tavoin pronominia on käytetty erityisesti ylimpään sosiaaliryhmään kuuluvien helsinkiläisten puhekielessä. Snellmanin kielipoliittiseen ohjelmaan kuului 1800-luvulla suomenkielisen sivistyneistön luominen. Säätyläiset käyttivät niihin aikoihin kotikielensä ruotsia, venäjää tai saksaa, kun taas puhuttua suomea edustivat vain kansanmurteet. Sivistyneen puhe-suomen malliksi valikoitui kirjakieli, jonka myös kotikielensä suomeksi vaihtaneet säätyläiset omaksuivat puhekielekseen murteiden sijaan. Sen vuoksi Helsingin perinteisillä virkamiesten ja porvariston asuttamilla alueilla on ollut ominaista kirjakielisten piirteiden suuri esiintyvyys puheessa (Paunonen 2005: 164). Yksi näistä kirjakielistä piirteistä on persoonapronominin välttäminen puheaktipersonissa. Paunonen (2001) on tutkinut persoonapronominin esiintymistä eri-ikäisten akateemisten töölöläisten puheessa. Aineistona hän on käyttänyt haastatteluja, jotka on kerätty vuosina 1972–74. Paunosen havainnon mukaan erityisesti muutamilla vanhoilla ja keski-ikäisillä puhujilla esiintyy selvästi taipumuksia välttää pronominin käyttöä, mutta puhujien väliset erot ovat toisaalta kaikissa ikäryhmissä suuria. Paunonen tekee silti päätelmän, että pronominin välttäminen osana hyvin kirjakielistä puhetapaa on ollut vielä 1970-luvulla tyypillistä ylimpien sosiaaliryhmien helsinkiläisille. (Paunonen 2001:154–161, 166.)

Paunosen tutkimuksen vähiten pronominia käyttävä informantti on ammatiltaan opettaja, ja Paunonen (2001: 166) huomauttaakin, että pronominin välttäminen voi johtua ammatillisesta taustasta, koska kouluissa on aiemmin käytetty muodollista yleiskieltä. Paunosen maininta koulupuheen muodollisuudesta nostaakin esiin kysymyksen, missä määrin tilanteinen vaihtelu vaikuttaa pronominin käyttöön. Haastattelu ei ole aivan arkinen puhetilanne, joten voisi olettaa opettajan ehkä tiedostamattaan muodollistavan siinä puhettaan. Tilanteisen vaihtelun vaikutuksen onkin lyhyesti ottanut esiin Lappalainen (2004) tutkiessaan arkikeskusteluihin liittyvää variaatiota. Lappalainen on nauhoittanut pääkaupunkiseudulla asuvien informanttien puhetta muodollisuudeltaan erilaisissa puhetilanteissa. Arkikeskusteluista tehdyistä nauhoituksista hän on tutkinut useita puhekielisyyttä osoittavia piirteitä, esimerkiksi jälkitavujen *eA-* ja *OA-*yhtymien assimilaatiota ja monikon kolmannen persoonan inkongruenssia. Yksi tutkituista piirteistä oli myös ensimmäisen ja toisen persoonan pronominin ilmipaneminen, jota Lappalainen on tarkastellut osana muiden puhekielisyyksien joukkoa. Lappalaisen havaintojen mukaan pronominin käyttö ei kuitenkaan kuulu laaja-alaisiin puhekielisyyksiin vaan pronominin esiintymisessä on variaatiota puhujien välillä. Hän huomauttaakin, että kaikkia pronominesiintymiä ei voi tulkita puhekielisyyksiksi eikä pronominin poisjätö

ole aina yleiskielisyyden merkki. Siitä huolimatta hän toteaa myös koodinvaihdon vaikuttavan puhujien taipumukseen käyttää pronominia. Esittämässään esimerkeissä hän nimittäin tuo esiin sen, että pronomini jää toisinaan pois puheen jaksoissa, joissa puhuja syystä tai toisesta vaihtaa yleiskielisempään koodiin. Lappalainen toteaa koodinvaihtojaksojen osoittavan, että yleiskielen normi pronominin liikkakäytöstä on ainakin alitajuisesti sisäistetty. (Lappalainen 2004: 81–83; ks. myös Lappalainen 2015: 408.)

Lappalainen (2006a) on lisäksi tarkastellut pronominin esiintymistä puhetilanteessa, jossa tilanteinen vaihtelu voi olla olennaista. Hän on tutkinut luonteeltaan institutionaalista keskustelua Kelan virkailijoiden ja asiakkaiden välillä. Puhetilanteen institutionaalisuus syntyy siitä, että virkailija on ammatillisessa roolissa, mutta myöskään asiakas ei ole tavanomaisen arkikeskustelun ympäristössä. Tilanteen virallisuus ilmeneekin konteksteissa, joissa virkailija esimerkiksi esittää lausumansa puhetilanteen kannalta marginaalisena taustatietona ja sillä tavoin taka-alaa subjektin tarkoitteen. Lappalaisen tutkimuksen päähuomio on kuitenkin niissä kielellisissä ehdoissa ja vuorovaikutuksen kohdissa, jotka vaikuttavat pronominisubjektin poisjättöön. Keskeisimpiä pronominin poisjätön ympäristöjä ovat muun muassa direktiivit, rinnasteiset verbirakenteet ja tietämättömyyden ilmaukset vastauspositiossa. Jälkimmäisessä tapauksessa pronominin ilmiänpäin vaikuttaa myös institutionaalinen rooli: virkailija voi nimittäin jättää subjektin ilmaisematta varsinkin silloin, jos tietämättömyys on hänen ammatillisen asemansa kannalta ongelmallista. Silloin ilmisubjektittomuus on keino lieventää tietämättömyyttä ja etenkin sitä, että virkailija näyttäytyisi roolissaan tietämättömänä. (Lappalainen 2006a: 46–52.)

Kuten Strellmanin (2005) tutkimuksesta ilmeni, tietoinen kielenohjailu loi normin persoonapronominin tarpeettomuudesta ensimmäisessä ja toisessa persoonassa, koska verbinpäätteen riittää yksinään osoittamaan subjektin. Epämuodollista puhuttua kieltä koskevat tutkimukset kuitenkin osoittavat, että pronominin poisjättäminen on poikkeustapa, joka on lisäksi kontekstuaalisesti ja diskurssifunktionaalisesti motivoitua. Pronomini ei ole redundanti, ja sen poisjätto on paitsi poikkeustapa myös selvästi merkityksellistä (Helasvuo ja Laitinen 2006: 179).

Duvallon (2006) on selvittänyt yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan pronominisubjektin poisjätölle otollisia kielellisiä konteksteja. Hän toteaa, että pronominin poisjättöä on kahdenlaista: puhetilanteesta ja kielen rakenteellisista seikoista johtuvaa. Jälkimmäisiä ovat hänen mukaansa erityisesti niin kutsutut kompleksiset rakenneyksiköt, direktiiviset lausumat ja kiteytyneet rakenteet. Kompleksisessa rakenneyksikössä subjektipersona on jo tuotu esiin aiemman verbin yhteydessä, ja niiden tyypillisiä rakenteita ovat samasubjektisten verbien rinnastukset ja parafrastiset lausumat. Kiteytyneenä rakenteena Duvallon pitää esimerkiksi toisen puhujan vuoroon reagoivaa *meinasin just kysyy* -ilmausta. (Duvallon 2006: 208, 214; Duvallon ja Chalvin 2004.)

Helasvuo (2014c) on tutkinut yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan subjektin ilmaisemista keskusteluaineistossa. Hän ottaa artikkelinsa johdannossa esiin joitakin keskusteluntutkijoiden muotoilemia persoonareferenssin periaatteita. Sacksin ja Schegloffin

(1979) ja Levinsonin (2007) mukaan persoonaviittauksissa on pyrkimys referenssin minimointiin siten, että on preferoitua ja ekonomisuuden periaatteiden mukaista käyttää vain yhtä persoonaviittausta. Toisaalta referenssi on muotoiltava myös siten, että vastaanottajan on mahdollista tunnistaa viittauskohde (ks. Helasvuo 2014c: 453). Helasvuo toteaa näiden periaatteiden soveltuvuudesta suomen subjektin ilmaisemiseen, että normitettu yleiskieli noudattaa minimoinnin ja ekonomian periaatteita, mutta arkinen keskustelukieli sen sijaan ei: siinä preferoitua on kaksinkertainen persoonanmerkintä. Hän toteaa, että sekä yksinkertainen että kaksinkertainen merkintä ovat mahdollisia keskustelupuheessa, mutta subjektin ilmaisemisen ehdot ovat kontekstuaalisia. Yksikön ensimmäisen persoonan pronominin poisjätön konteksteiksi hän mainitsee muun muassa vastaukset polaarisiin kysymyksiin ja itsekorjaukset, joissa finiittiverbi vaihtuu toiseksi mutta pronominia ei toisteta jälkimmäisen verbin yhteydessä. Helasvuo (2014c) ei siis ole tutkinut pelkästään ilmisubjektittomuustapauksia kuten Duvallon, vaan hän on ottanut esiin myös ilmipannun pronominin tyypillisimpiä konteksteja. Niistä keskeisimpiä ovat kognitioverbien ympärille kiteytyvät rakenteet. (Helasvuo 2014c: 453–460.)

Helasvuo (2014a) on tutkinut kognitioverbejä lähemmin toisessa artikkelissaan, jossa hän ottaa suomen subjektin ilmaisemisen näkökulmasta kantaa useisiin tutkimuksiin, joissa on tarkasteltu kiteytyneitä rakenteita eri kielissä. Kuten jo espanjaa koskevien tutkimusten yhteydessä tuli esiin, kielistä on havaittu tendenssi, jonka mukaan yksikön ensimmäisen persoonan subjektit esiintyvät yhdessä kognitioverbien kanssa (englannista mm. Scheibman 2002; espanjasta Travis 2005 ja Posio 2011). Kognitiivisten tai psykologisten verbien muodostamia rakenteita on mainituissa tutkimuksissa kutsuttu emergenteiksi diskurssirakenteiksi (*emergent discourse pattern*) tai kiteytymiksi (*prefabs*). Analyysi paljastaa, että subjektin ilmaisutavan valinta on sidoksissa verbityyppiin. Vaikka kaikissa verbityypeissä pronominisubjekti onkin nollasubjektia yleisempi, pronominisubjektit suosivat kuitenkin suhteellisesti enemmän kognitioverbejä, kun taas nollasubjektillauseissa liikeverbit ovat frekventein verbityyppi. Helasvuo kuitenkin toteaa, että yksikön ensimmäisen persoonan taipumus suosia kognitiivisia verbejä yhdistyy muutamaan erityisen frekventtiin verbiin, joita ovat muun muassa *luulla*, *tietää* ja *ajatella*. Kyseiset verbit myös suosivat eniten pronominisubjektia. Tutkimuksessa esitellään mainittujen verbien muodostamia diskurssirakenteita, joissa ilmenee muitakin kiteytyneisyyden tunnusmerkkejä, esimerkiksi äänteellistä kulumista. (Helasvuo 2014a: 67–73.)

2.4.2 Tämän tutkimuksen asemointi

Tutkimukseni kontribuutio subjektin ilmaisemisen tutkimukseen liittyy erityisesti tutkimuksen laajuuteen ja metodisiin valintoihin. Aineistoni on lisäksi toisenlainen kuin aiemmissa tutkimuksissa. Tarkasteluni kohdistuu suomen vanhoihin paikallismurteisiin, ja aineistoni puhujat ovat syntyneet 1800-luvulla. Useimmat puhujista olivat käyneet enintään muutaman luokan kansakoulua jos sitäkään; jotkut kertoivat haastattelijalle käyneensä vain vähän kiertokoulua. Heidän puheeseensa yleiskielen normeilla ei ole

katsottu olleen juurikaan vaikutusta. Kuten Paunosen (2001) ja Strellmanin (2005) tutkimuksista kävi ilmi, kielenohjailussa luotiin tietoinen normi turhan persoonapronominin välttämiseksi, jonka varsinkin koulutetut puhujat ovat saattaneet omaksua myös puheeseensa. Lappalaisen (2004) lyhyt katsaus pronominin esiintymisestä arkipuheessa osoittaa, että koodinvaihdossa yleiskielisempään koodiin pronomini saattaa jäädä ilmaismatta, mikä osoittaa yleiskielisen normin tulleen omaksutuksi.

Ilmisubjektin käyttö yksikön ensimmäisessä persoonassa on ilmeisesti ollut ennen kielenohjailun luomaa normia yleistä ainakin kirjakielessä. Helasvuo ja Inaba ovat selvittäneet, että vanhassa kirjasuomessa valtaosassa (90 %) yksikön ensimmäisen persoonan verbeistä on ilmipantu pronomini (Helasvuo 2014a: 64). Aineistoni edustaa käytännössä vanhinta puhuttua suomea, jota voi laajan korpuksen avulla tutkia. Lauseopin arkiston korpukseseen on haastateltu puhujia 1960-luvulla, ja haastateltaville voi olla mainittu kielenhuollon normi muun muassa radion puheen kautta ainakin tiedostamattomasti tuttu. Oletuksena on silti, että murrehaastattelut edustavat sellaista arkista murrepuhetta, joka on pääsääntöisesti omaksuttu jo lapsena. Sen vuoksi haastatteluissa muistellaankin usein entisiä aikoja ja aikaisempia elämänvaiheita. Tutkimukseni kohdistuu siten kielimuotoon, joka subjektin ilmaisemisen näkökulmasta sijoittuu vanhan kirjasuomen ja nykypuhekielen välille. Väitöskirjani yksi tutkimuskysymys on lisäksi ilmiön alueellinen vaihtelu, jota ei aiemmissa tutkimuksissa ole laajasti selvitetty. Myös murteiden väliset erot kertovat siitä, millä tavoin subjektipronominia on ennen käytetty.

Joissakin mainitsemisissä tutkimuksissa on tarkasteltu vain subjektipronominin poisjättötapauksia (esim. Duvallon 2006). Ilmiöstä saa kuitenkin laajemman kuvan, jos pronominittomia lauseita verrataan pronominiinillisiin; silloin selviää, mikä tutkittavan piirteen suhteen on yleistä ja mikä harvinaista. Siitä syystä olen koonnut samaan aineistoon molemmat subjektin ilmaisutavat sekä useita mahdollisia sen vaihtelua selittäviä tekijöitä. Tällä tavoin on mahdollista selvittää, mitkä tekijöistä selittävät kumpaakin subjektin ilmaisemisen tapaa ja mikä on tekijöiden keskinäinen tärkeysjärjestys. Helasvuo ja Kyröläinen (2016) ovat näin tehneetkin: tutkimuksessa selvitettiin usean tekijän vaikutusta subjektipronominin esiintymiseen. Omassa tutkimuksessani on osin eri selittäviä tekijöitä kuin mainitussa tutkimuksessa ja lisäksi käytän eri menetelmiä. Erilaisin menetelmin saa esiin erilaisia puolia subjektipronominin esiintymisen vaihtelusta.

Tulevissa luvuissa tarkastelen myös jo paljon tutkittuja kognitiivisten verbien kiteytyneitä rakenteita. Analysoin niitä kuitenkin eri menetelmin kuin aiemmissa tutkimuksissa ja tällä tavoin tuon niistä esiin hieman eri puolia. Diskurssirakenteiden tutkimukselle asettaa kuitenkin haasteita monimurteinen aineistoni: puhujat kuuluvat ainakin alueellisesti erilaisiin puheyhteisöihin. Aineiston heterogeenisyys tässä mielessä voi olla kiinnostavakin seikka. Eri kieliä koskevat tutkimuksethan tuovat esiin diskurssirakenteiden muotoutumisen universaaleja piirteitä, joten kiinnostavaa on selvittää myös, millä tavoin muista kielistä havaitut pragmaattiset ilmiöt koskevat suomen eri murteita.

Edellä siteeratuista tutkimuksista kävi ilmi, että valinta pronominisubjektin ja nolla-subjektin välillä on puhekielessä kontekstuaalisesti motivoitua. Tästä voi seurata ajatus,

että subjektin ilmipano tai ilmipanemattomuus on tietynlaisissa konteksteissa odotuksenvastaista; toisinaan on puhuttu jopa kielenvastaisuudesta (Duvallon 2006: 204). Kielenvastaisuus on mielestäni puhekieltä tutkittaessa hankala käsite; sen näkökulmasta voi puhua korkeintaan vuorovaikutuksessa ilmenevistä ongelmista. Senkin selvittämiseksi olisi katsottava keskustelukontekstia ja niitä reaktiivisia vuoroja, joita jossain mielessä odotuksenvastainen ilmaus herättää, jos herättää. Puhutun kielen subjektin ilmaiseminen ei nähdäkseni ole sillä tavoin kategorinen ilmiö, että olisi mahdollista määritellä yksiselitteisesti ne kontekstit, joissa pronomini välttämättä jää pois, ja ne, joissa se on ilmipantava. Subjektipronominin esiintyminen on enemmänkin tendenssimäinen piirre, josta voi sanoa pronominin ilmaisematta jättämisen olevan tyypillisempää, ts. tilastollisesti todennäköisempää tietynlaisissa konteksteissa kuin toisissa. Tähän liittyy käyttöpohjaisen kielenteorian käsitys kielestä enemmän probabilistisena kuin sääntöjen ohjaamana.

Tyypillisyyksien ja tendenssien selvittämiseksi on verrattava sekä pronominillisia että pronominittomia tapauksia riittävän suuressa aineistossa. Tuon tutkimuksellani ja käyttämilläni metodeilla esiin myös tutkimani ilmiön ei-kategorista luonnetta: subjekti-pronomini voidaan panna ilmi myös rinnasteisissa lausepareissa tai kysymysten vastauspositioissa, jotka tutkimusten mukaan ovat nollasubjektin konteksteja. Tilastoanalyysien lisäksi tarkastelen kahta subjektin ilmaisutapaa kuitenkin myös kontekstuaalisesti, sillä kahden metodin yhdistämisellä saa tutkittavasta ilmiöstä esiin monia puolia.

3 Koko aineiston kvantitatiivinen analyysi

Tässä luvussa analysoin aineistoani kvantitatiivisesti selvittääkseni, mitkä tekijät vaikuttavat todennäköisimmin pronominisubjektin ja nollasubjektin esiintymiseen ja mitkä selittävästä tekijöistä ovat tärkeimpiä. Kuvaan aluksi luvussa 3.1 aineistotietokantani ja ne periaatteet, joilla lauseet on siihen kooditettu. Siinä yhteydessä selostan myös tulevaisuudessa tilastanalyysissä mukana olevat muuttujat. Alaluvussa 3.2 kuvaan tässä tutkimuksessa käyttämäni tilastomenetelmät. Analyysien tulokset subjektin ilmaisemisen variaatiosta esitän luvussa 3.3, jossa tutkin aluksi koko aineistoa kahden eri menetelmän avulla (3.3.1) ja sen jälkeen tarkastelen lähemmin vielä murteiden ja puhujien välisiä eroja (3.3.2). Luvussa 3.3.3 esittelen vielä lyhyesti subjektipronominin variaatiota puhujittain.

3.1 Aineistotietokanta ja analyysien muuttujat

Aineiston keräämisen Lauseopin arkistosta olen toteuttanut sillä periaatteella, että poimittava yksikkö muodostuu finiittiverbistä ja sen välittömästä lausekontekstista. Siten poimituksi tulevat yksikön ensimmäisen persoonan finiittiverbit täydennyksineen ja määritteineen. Aineistotietokannan perusyksikköä kutsun tässä tutkimuksessa lauseeksi, vaikka puhutun kielen lauseet eivät aina olekaan sillä tavoin selvärajaisia kuin kirjoitetun kielen. Puhuttu diskurssi sisältää keskeneräisyyttä, editointia ja toisiinsa limittyviä rakenteita. Lisäksi puheessa on myös elementtejä, jotka eivät ole minkään lauseen lauseenjäseniä, esimerkiksi itsenäisesti puheenvuoron muodostavia substantiivilausekkeita tai diskurssipartikkeleita. Lauseen käsite soveltuu silti nähdäkseni myös puhuttuun kieleen, koska lauseen ydinargumentit, subjekti ja objekti, ovat puheessakin useimmiten vain yhden verbin täydennyksiä. Koska tutkimukseni käsittelee subjektia, olen valinnut aineiston keruun yksiköksi finiittiverbin ympärille muodostuvan kokonaisuuden, jota sopii siis tässä tutkimuksessa kutsua lauseeksi.

Olen koonnut Lauseopin arkistosta keräämäni lauseet Access-tietokantaan, johon olen koodittanut lisäksi jokaisesta poiminnasta sen syntaktis-semanttisia ominaisuuksia ja kielenulkoisia luokituksia. Aineisto koostuu kaikkiaan 5513 kooditetusta tietueesta. Tietokantaan kirjatut ominaisuudet ovat seuraavat: subjektin ilmaisutapa, murreryhmä, keruupitäjä (tai puhuja), lauseen mahdollinen konjunktioalkuisuus, finiittiverbin tyyppi, lauseen mahdollinen esikenttäalkuisuus, subjektin referentin referentiaalinen etäisyys, lauseen polaarisuus ja aikamuoto. Selitettävänä muuttujana on subjektin ilmaisutapa, joka voi olla nollasubjekti tai pronominisubjekti. Muut ovat selittäviä muuttujia, jotka ovat kaikki luonteeltaan kategorisia. Taulukkoon 2 on koottu selittävät muuttujat, joiden luokituksia ja valinnan perusteita tarkennan jäljempänä.

Taulukko 2. Analyysien selittävät muuttujat.

Selittävä muuttuja	Muuttujan luokat
MURRE	Lounas = lounaismurteet, Häme = perihämäläiset murteet, Epohj = eteläpohjalaiset murteet, Popohj = pohjoispohjalaiset murteet, Pepohj = peräpohjalaiset murteet, Savo = Pohjois-Savon murteet, Kaakko = kaakkoismurteet
PITÄJÄ (tai puhuja)	Eura, Eurajoki, Kalanti, TI. Lappi, Luvia, Pyhämaa, Rauma 1, Rauma 2, Juupajoki, Kuru, Luopioinen, Pirkkala, Pohjaslahti, Vesilahti, Isojoki, Kauhava, Kurikka, Laihia, Nurmo 1, Nurmo 2, Peräseinäjoki, Ylihärmä Hailuoto, Paavola, Temmes, Yli-li, Ylikiiminki Kemin mlk., Rovaniemi, Salla, Sodankylä Lapinlahti, Leppävirta, Nilsiä, Rautalampi, Riistavesi 1, Riistavesi 2, Tervo, Vieremä Antrea, Lappee, Luumäki, Nuijamaa, Ruokolahti, Savitaipale, Taipalsaari
KONJUNKTIO	eikon = ei konjunktioita, <i>että, ja, jos, jotta, koska, kun, mutta</i> , relat = relatiivipronomini, <i>tai, vaan, vaikka</i>
VTYYPPI (verbityyppi)	lii = yksipaikkaiset liikeverbit, lii2 = kaksipaikkaiset liikeverbit, mu = muutos-, teko- ja toimintaverbit, mu1 = yksipaikkaiset muutosverbit, kog = kognitiiviset verbit, puh = puheverbit, per = perkeptioverbit, sta = tilaverbit, se = yksinään esiintyvät sekundaariverbit (apuverbit), mod = modaaliset verbit
ESIKENTTÄ	tyhjä = ei esikenttää, advli = adverbiaali, part = partikkeli, pr/obj = predikatiivi tai objekti
R. ETÄISYYS (referentiaalinen etäisyys)	1–11 lausetta
AIKAMUOTO	pre = preesens, imp = imperfekti, perf = perfekti, plperf = pluskvamperfekti
POLAARISUUS	m = myöntölause, k = kieltolause

Murreryhmien valintaa olen tarkastellut jo johdantoluvussa. Taulukossa 2 on lueteltu kaikki tutkimuksessani mukana olevat pitäjät. On syytä huomata, että *pitäjä* on muuttujana samalla myös *puhujaa*, koska Lauseopin arkiston korpuksessa yhdeltä paikkakunnalta on aineistoa enimmäkseen vain yhdeltä puhujalta. Joiltakin paikkakunnilta on kuitenkin kaksi puhujaa sen vuoksi, että yhdeltä ei ole syystä tai toisesta saatu riittävästi aineistoa. Tällaisia paikkakuntia ovat aineistossani Rauma, Riistavesi ja Nurmo, joiden molemmat informantit on erotettu tietokantaan. Eurajoen nauhoitteessa taas puhuu kaksi informanttia, mutta olen poiminut aineistooni vain toisen, enemmän puhuvan informantin lauseet.

Konjunktioalkuiset lauseet on kirjattu tietokantaan yksinkertaisesti sen konjunktin mukaan, jolla lause alkaa. Konjunktin lauseenalkuisuus ei puhutussa kielessä ole itsessään selvää, koska konjunktio on määritettävissä myös lausumanloppuisiksi (ks. tarkemmin lukua 5). Olen kuitenkin pyrkinyt koodituksissani systemaattisuuteen, koska kooditusten tulkinnanvaraisuudet heikentävät tulosten luotettavuutta. Siitä syystä kon-

junktioalkuisiksi on katsottu kaikki tapaukset, joissa poimittavan jakson alussa on konjunktio, vaikka se olisikin diskurssiasemaltaan muunlainen kuin lauseen aloittava. Tarkastelen kuitenkin myöhemmin erityyppisiä konjunktioita kvalitatiivisestikin, ja siinä yhteydessä niiden erot pääsevät esiin.

Ja-konjunktioilla rinnastettujen lauseiden vaikutus yksikön ensimmäisen persoonan subjektipronominin poisjättöön on havaittu useissa tutkimuksissa (mm. Duvallon 2006: 208), onhan nolla-anafora tyypillinen kolmannenkin persoonan nollasubjektien konteksti. Vertailen tutkimuksessani useiden konjunktioiden vaikutuksia selvittääkseni, onko subjektin ilmaiseminen tyypillistä muissakin konjunktioilauseissa kuin *ja*-lauseissa. Muiden konjunktioiden vaikutuksia ei ole aiemmissa tutkimuksissa laajasti selvitetty tai ylipäätään vertailtu eri konjunktioita, mutta myös *kun*-lauseet on lyhyesti mainittu nolla-subjektien yhtenä esiintymiskontekstina (Duvallon ja Chalvin 2004: 277).

Verbityyppi on kooditettu Pajusen (2001) luoman verbityyppiijaottelun pohjalta. Pajunen jakaa verbit kahteen pääluokkaan, primääriin ja sekundaariin semanttiseen verbaalityyppiin sen mukaan, kuinka ne koodaavat asiointiloja. Primääriverbit koodaavat asiointiloja, esimerkiksi tekoa tai tapahtumaa, mutta sekundaariverbit lähinnä suhteuttavat asiointiloja toisiinsa. Primääriverbit Pajunen jakaa edelleen A- ja B-verbeihin sen mukaan, millaisia argumentteja eri verbit voivat saada ja millä tavoin verbit kielentävät asiointiloja. A-verbit leksikalisoivat asiointiloja, ja B-verbit leksikalisoivat sitä, miten ihminen kokee tai tulkitsee nuo asiointilat. Keskeisimmät semanttis-leksikaaliset pääluokat A-verbeissä ovat tila, tapahtuma, teko ja liike ja B-verbeissä propositioargumentin saavat, mentaaliset verbit. Propositioargumentilla Pajunen tarkoittaa B-verbien kanssa esiintyviä argumentteja, jotka ovat subjekti- tai objekti-asemassa olevia lauseita, partiippiirakenteita tai infinitiivejä. Kukin pääluokka jakaantuu vielä yksityiskohtaisempiin alaluokkiin. (Pajunen 2001: 51–56, 297).

Pajusen luomaa verbiluokittelua soveltaen olen jakanut poimimani finiittiverbit kymmeneen ryhmään. Primääriverbejä ovat liikeverbit (taulukossa *lii*), teko-, toiminta- ja muutosverbit (*mu*), perkeptio- eli aistihavaintoverbit (*per*) kognitiiviset verbit (*kog*), puheverbit (*puh*) ja statiiviset verbit (*sta*). Liikeverbeistä ja muutosverbeistä on lisäksi erotettu yksi- ja kaksipaikkainen tyyppi: kaksipaikkainen liikeverbi (*lii2*) on kausatiivinen, ja yksipaikkainen muutosverbi (*mu1*) on merkitykseltään tapahtumaa kuvaava. Sekundaariverbejä ovat yksinään esiintyvät kielto- ja *olla*-verbit (taulukossa *se*) sekä modaaliset verbit (*mod*), kuten *voida* tai *taitaa*. Kaikki edellä luetellut verbiluokat esiintyvät esimerkissä 2:

2)

niin minä 'sitte 'lähim 'pois sieltä. / (PohP, Ylikiiminki: 19.) = *lii*

kyl mä sen 'kaffe / 'pois kaara. / (VarP, Kalanti: 275.) = *lii2*

mi_olen_ 'ittet tehny / 'isoja 'rysiä. / (PerP, Rovaniemi: 225.) = *mu*

ni_että / "pökerry n siä. / (HämP, Kuru: 154.) = *mu1*

ni / kuulii "niittenkin sanoja. (HämP, Pirkkala: 88.) = per
mut sitä 'mie en 'nyt "muistakkaa (KarE, Antrea: 25.) = kog
em mnä ny stä 'sano ett_ (PohE, Ylihärämä: 185.) = puh
'minä tuota / 'olin niin "nuori vielä 'sillon (PohP, Hailuoto: 347.) = sta
'joo / niin_'oo. (PohE, Nurmo 1: 17.) = se
'ehäm minä voenum 'mittääv (SavP, Vieremä: 377.) = mod

Verbityypin vaikutuksista subjektin ilmaisutavan valintaan on joitakin aiempia tutkimuksia sekä suomesta (Helasvuo 2014a, 2014b) että muun muassa espanjasta (Travis 2005, Posio 2011, 2015).

Sanajärjestyksen vaikutuksia olen selvittänyt lauseen kenttäjaon avulla. Kenttäkuvauksessa esittää yksinäislauseen sanajärjestyksen informaatorakenteeseen liittyvinä paikoina. Lause koostuu tavallisesti teemapaikasta ja loppukentästä, toisin sanoen temaattisesta ja remaattisesta osasta. Perussubjekti sijoittuu neutraalissa järjestyksessä teemapaikkaan, ja loppukenttä koostuu vähintään finiittiverbistä. Teemapaikkaa voi kuitenkin edeltää esikenttä, johon sijoittuvat ne lauseenalkuiset lausekkeet, jotka eivät ole teemoja. (ISK § 1369.) Kenttäkuvauksesta on tässä tutkimuksessa tarkasteltavana vain mainittu esikenttä, jonka avulla selvitän teemapaikan edelle sijoittuvien lausekkeiden vaikutuksia subjektipronominin esiintymiseen. Esikenttään sijoittuvista lausekkeistakin tutkin vain adverbiaalien (esimerkki 3) ja partikkelien (4) sekä predikatiivien tai objektien (5) vaikutusta. Partikkelien (kuten *sit*) sijoittuminen esikenttään on tavallista, ja monet adverbiaalitkin sijaitsevat siinä neutraalisti. Sen sijaan objektin tai predikatiivin sijainti ennen finiittiverbiä on sanajärjestykseltään tunnusmerkkinen. Lauseenalkuisia predikatiiveja on aineistossani kuitenkin niin vähän, että olen tietokannassani yhdistänyt ne samaan luokkaan esikentän objektien kanssa.

3) ja 'siskollenikin kirjotin 'tässä (HämP, Juupajoki: 245.)

4) 'kyl mä "koetin / (VarP, Eurajoki: 52.)

5) "lakkoja 'min_e o 'myönt "milllokoa / (KarE, Taipalsaari: 151.)

Sanajärjestyksen vaikutuksesta on joitakin mainintoja aiemmissä tutkimuksissa. Lauseen alussa olevan esikentän on todettu edistävän pronominin poisjättöä yksikön toisessa persoonassa: Lappalaisen (2006: 58–62) havaintojen mukaan niin kutsutuissa tarkistuskysymyksissä esikenttään sijoittuva adverbiaali tai objekti vaikuttaa pronominisubjektin poisjättämiseen (esim. *mitään tän näköstä kuittia et saanu*). Myös Heinonen (1995: 61–62) on lyhyesti todennut lauseen alussa olevan adverbiaalisen edesauttavan yksikön ensimmäisen ja toisen persoonan pronominin poisjättöä. Tutkimuksessani selvitän lauseen alun sanajärjestyksen vaikutusta mainittuja tutkimuksia laajemmin ja huomattavasti suuremman aineiston avulla.

Referentiaalisella etäisyydellä tarkoitan tässä sitä etäisyyttä, joka tarkoitteen maininnalla on sen edelliseen mainintaan diskurssissa. Etäisyys on laskettu mainintojen välissä olevien lauseiden määränä, ja lause taas on määritelty samalla tavoin kuin aiemmin määrittelemäni aineistoyksikkö, joka siis koostuu finiittiverbistä täydennyksineen ja määritteineen. Näin ollen tarkasteltavasta subjektin tarkoitteen maininnasta lasketaan lauseiden määriä taaksepäin siihen tarkoitteeseen, joka edeltävässä diskurssissa viittaa samaan tarkoitteeseen, jos samaviitteisiä tarkoitteita edeltävässä diskurssissa on. Lauseiden määriä on laskettu kuitenkin vain kymmenen⁶ lauseen verran; sitä kauempana olevat samaviitteiset tarkoitteet eivät enää nähdäkseni ole aktiivisia välittömässä kontekstissa (aktiivisuudesta ks. Chafe 1994). Ei myöskään ole tämän tutkimuksen tavoitteiden kannalta mielekästä laskea etäisyyttä kovin kaukaa edeltävästä diskurssista. Kaikki kymmentä lausetta kauempana olevat edelliset maininnat saavat tietokannassani etäisyydekseen 11. Esimerkissä 6 etäisyys on 1, koska edellinen samaviitteinen maininta eli puhuja itse esiintyy myös edeltävässä lauseessa. Esimerkissä 7 etäisyys taas on 2, koska samaviitteisten mainintojen välissä on lause, jossa referentti on eri.

6) ja **mää sano** ett_em "mää "kans tul (VarP, Luvia: 144.)

7) 'ajoom minä 'kyllä mutta se / 'lapsenamma'tyttöö oli mulla 'kaverina vain sittev 'veräjään aukaasijana. / ja 'minä sillä "nuorella hevoosella 'vain 'kuliin (PohE, Peräseinäjoki: 46.)

Referentiaalinen jatkuvuus esiintyy aiemmissa tutkimuksissa erityisesti kolmaspersoonasten tarkoitteiden diskurssikäyttäytymisen analyysivälineenä (ks. Givón 1983), mutta sillä on vaikutuksia myös yksikön ensimmäisen persoonan subjektin ilmaisemiseen (Lindström ym. 2008; Helasvuo 2014b; Helasvuo ja Kyröläinen 2016).

Aikamuodon ja polaarisuuden eli lauseen myöntö- tai kieltomuotoisuuden vaikutuksista yksikön ensimmäisen persoonan subjektin ilmaisemiseen on tehty joitakin havaintoja niistä kielistä, joissa pronomini on suomen lailla valinnainen. Lindström ym. (2008: 179) ovat havainneet virosta, että yksikön ensimmäisen persoonan nollasubjektit suosivat mennyttä aikamuotoa ja pronominisubjektit preesensia. Omasta aineistostani on syytä mainita, että se pohjautuu muistelutyypin kerrontaan, jossa imperfektiä on enemmän kuin muita aikamuotoja. On mahdollista, että subjektin ilmaiseminen on sillä tavalla genrekohtaista, että narratiivisessa kontekstissa yleinen imperfekti vaikuttaa joko pronominisubjektin tai nollasubjektin todennäköisyyteen.

Travis ja Torres Cacoullos (2012: 726) taas ovat todenneet Kolumbian espanjasta, että imperfektin kanssa esiintyy merkitsevästi enemmän pronominisubjektia, kun taas mm. preesensin yhteydessä merkitseviä eroja ei esiinny. Verbin tempusmuotoihin liittyy kuitenkin espanjassa myös aspektin ilmaiseminen, joten espanjasta saadut tulokset eivät ole täysin verrattavissa suomeen. Travis ja Torres Cacoullos katsovat verbin tempus-

---

⁶ Kymmenen lausetta etäisyyden laskemisen rajana on asetettu mielivaltaisesti. Näin on tehnyt referenssin jatkuvuuden laskemisessa myös mm. Givón; hänen tutkimuksessaan asetettu raja tosin on 20 lausetta taaksepäin (Givón 1983: 13).

aspekti-muodon ilmaisevan kuvatun tapahtuman etu- tai taka-alaisuutta. Pronominisubjektin yleisyys imperfektissä selittyy kirjoittajien mukaan verbin kuvaaman tilanteen taka-alaisuudella (mas. 733.) Travis ja Torres Cacoullós selvittivät myös, vaikuttaako lauseen polaarisuus subjektipronominin esiintymiseen, mutta merkitseviä vaikutuksia sillä ei havaittu olevan (mas. 726). Helasvuo ja Kyröläinen (2016), jotka tutkivat tilastomenetelmin subjektin ilmaisemista suomenkielisestä keskusteluaineistosta, analysoivat muiden tekijöiden ohella myös aikamuotoa ja polaarisuutta. Mainitut tekijät eivät kuuluneet niiden merkitsevien tekijöiden joukkoon, jotka jäivät jäljelle, kun menetelmä eliminoi vähiten merkitseviä tekijöitä (mas. 283).

Polaarisuuden vaikutuksia pohdittaessa on syytä mainita Savijärven (1977) kieltoverbejä koskeva tutkimus. Hänen havaintonsa mukaan yksikön ensimmäisen persoonan kieltoverbin inkongruenssia (*minä ei tule* tms.) esiintyy jonkin verran suomen murteissa; murremaantieteellisesti etenkin lounaisissa ja pohjalaisissa murteissa. Kieltoverbin inkongruenssi tekee ilmisubjektista käytännössä pakollisen. Savijärven havaintojen mukaan inkongruenssi on yleisempää, jos kieltoverbi edeltää subjektia. (Mts. 184–192.) Inkongruenssitapaukset eivät kuitenkaan ole tutkimuksessani mukana, vaan aineistoni on poimittu vain yksikön ensimmäisessä persoonassa olevat finiittiverbit.

3.2 Tilastomenetelmien kuvaus

Monimuuttujamenetelmät mahdollistavat useiden selittävien tekijöiden sisällyttämisen samaan analyysiin, joten jokaisen muuttujan vaikutusta ei tarvitse analysoida erikseen. Käytän koko aineiston analyysiin kahta monimuuttujamenetelmää, jotka sopivat erityisesti luokitteleville muuttujille. Selvitän aluksi muuttujien keskinäisiä suhteita satunnaismetsäksi kutsutulla menetelmällä. Sen jälkeen tarkastelen samaa aineistoa samoin muuttujin vielä logistisen regressio-avulla. Kahden menetelmän käyttö saman ilmiön selvittämiseen on perusteltua siitä syystä, että menetelmät tuovat subjektin ilmaisemisen variaatiosta esiin hieman eri puolia. Päätelmien luotettavuus lisäksi paranee, jos molempien tulokset ovat samansuuntaisia. Jäljempänä alaluvussa 3.3.2 käytän kolmattakin menetelmää, päätöspuuta, selvittäessäni eri puhujien välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä subjektipronominin käytössä. Viimeksi mainitussa analyysissä on mukana aineistoni muuttujista kuitenkin vain kaksi, murreryhmä ja pitäjä/puhuja.

Satunnaismetsäanalyysi ja logistinen regressio on tehty R-ohjelman versiolla 3.0.3 ja R-ohjelmistoihin liittyvällä RStudiolla. Ne R:n paketit, joita analyysiin on tarvittu, ovat *party* (satunnaismetsä) ja *lme4* (logistinen regressio). Analyysiin liittyvät kuviot on tehty RStudio peruspaketeilla. Päätöspuuanalyysissä olen R:n sijaan käyttänyt SPSS:ää (IBM, versio 22), koska siinä puukuvion esitystapa on visuaalisesti helppolukuisempi kuin R:n pakettien oletuksena tuottamat puukuviot.

Satunnaismetsä (engl. *random forest*) ja päätöspuu (*decision tree*) kuuluvat luokitteleviin monimuuttujamenetelmiin ja perustuvat molemmat samaan algoritmiin. Kun seli-

tettävänä on kaksiluokkainen muuttuja, päätöspuumenetelmä pyrkii ennustamaan, kumpi muuttujan vaihtoehdoista on selittävien muuttujien perusteella todennäköisempi. Prosessi jakaa aineistoa selittävien tekijöiden perusteella ryhmiin yhä uudestaan ja uudestaan niin kauan, kuin tilastollisesti merkitseviä eroja ($p < 0,05$) eri ryhmien välille saadaan aikaan. Toistuvan jakamisen tuloksena syntyy puukuvio, jossa aineisto on jakaantunut alaryhmiin: ylimpänä puussa on koko aineisto, josta noodit eli alaryhmät haarautuvat. (Menetelmästä Strobl, Malley ja Tutz 2009; sovelluksista fennistiikassa Priiki 2014, Tyysteri 2015.)

Satunnaismetsämenetelmässä aineistosta otetaan useita satunnaisotoksia, joista jokaisesta muodostetaan edellä kuvattu puu. Kuvaan menetelmän periaatteet tässä siten, kuin Tagliamonte ja Baayen (2012) ovat sen kuvanneet menetelmäartikkelissaan. Menetelmä erottaa aineistosta osan erilleen (ns. *in-bag observations*), ja jokainen puu muodostuu tällaisesta osa-aineistosta. Jokaista otoksesta syntynyttä puuta testataan arvioimalla, kuinka hyvin sen perusteella voi ennustaa selitettävän ilmiön esiintymistä jäljelle jääneessä aineistossa (*out-of-bag observations*). Analyysin tarkkuutta lisää myös se, että selittäviä tekijöitä valitaan satunnaisesti mukaan analyysiin tai jätetään niitä pois. Näin selviää, millainen vaikutus kullakin tekijällä on selitettävään ilmiöön. Menetelmä selvittää lisäksi selittävien muuttujien keskinäisen tärkeysjärjestyksen varimp-analyysin avulla (*variable importance*). Varimp-analyysi vertaa jokaista selittävää tekijää satunnaistekijään, mikä tapahtuu luomalla vertailuaineisto, jossa muuttujien arvoja on sekoitettu sattumanvaraisesti (*randomly permuted predictor*). Satunnaistekijän myötä mallin selittävyys tulisi olla olennaisesti huonompi kuin alkuperäisen tekijän sisältämän mallin. Mitä enemmän mallin selittävyys huononee satunnaistekijän myötä, sitä merkitsevämmäksi alkuperäinen tekijä voidaan todeta. (Tagliamonte ja Baayen 2012: 159–161; ks. myös Strobl ym. 2009: 335.)

Satunnaismetsällä on joitakin etuja verrattuna moniin muihin tilastomenetelmiin. Se on taustaoletuksiltaan suvaitsevainen: aineiston frekvenssien epätasainen jakautuminen muuttujien eri luokissa tai muuttujien mahdollinen kolinearisuus eivät ole menetelmän käytön esteitä. Näistä syistä käytän satunnaismetsää muuttujien keskinäisen tärkeysjärjestyksen selvittämiseen. Varimp-analyysi listaa muuttujien tärkeysjärjestyksen lisäksi visuaalisesti helposti luettavassa muodossa. Eri muuttujien merkitsevyydestä ja vaikutuksen suunnasta saa kuitenkin yksityiskohtaisempaa informaatiota muilla menetelmillä, minkä vuoksi käytän satunnaismetsän ohella myös logistista regressiota.

Logistinen regressio mallintaa selitettävän muuttujan todennäköisyyttä. Jos tutkittavana on esimerkiksi kahden kielellisen variantin esiintyminen, malli pyrkii ennustamaan annettujen selittävien muuttujien perusteella varianttien esiintymistä (Tagliamonte ja Baayen 2012: 146–147). Binäärinen logistinen regressio sopii menetelmäksi, jos selitettävä muuttuja voi saada vain kaksi arvoa, esimerkiksi: 1 = ilmiö esiintyy, 0 = ilmiötä ei esiinny. Tutkimukseeni se siis sopii hyvin, koska selitettävänä on pronominisubjektin esiintyminen tai sen puuttuminen. Tutkimukseeni tapauksessa tapahtumaksi 1 voi siten määritellä pronominisubjektin esiintymisen ja tapahtumaksi 0 taas nollasubjektin esiin-

tymisen. Regressiomalli analysoi, kuinka malliin otettavat eri muuttujat lisäävät tai vähentävät tapahtuman 1 todennäköisyyttä. Lähtökohtana analyysissä on se todennäköisyys (engl. *odds*), jolla tapahtuma 1 tapahtuisi ilman muiden muuttujien vaikutusta. Todennäköisyysluvun logaritmi sijoitetaan tavallisen lineaarisen regression kaavaan, jonka avulla on mahdollista laskea jokaiselle mallissa mukana olevalle selittävälle muuttujalle kerroin, joka kertoo, millainen vaikutus sillä on tapahtuman 1 todennäköisyyteen.

Toteutan logistisen regression R-ohjelman funktiolla *glmer* (Generalized linear mixed model). Funktio yhdistää samaan malliin sekä kiinteitä (*fixed effects*) että satunnaisia vaikutuksia (*random effects*). Kun kyse on kiinteistä vaikutuksista, muuttujalla voi olla vain rajallinen määrä luokkia tai arvoja ja samat muuttujan arvot pätevät muihinkin aineistoihin. Tutkimus on siis toistettavissa toisella aineistolla käyttäen samoja muuttujan luokkia. Satunnaisvaikutuksen alaisia muuttujan arvoja tutkija ei sen sijaan voi tyhjentävästi määrittellä, koska ne vaihtelevat aineistosta toiseen. Jos tutkimus toistetaan käyttäen toista aineistoa, muuttujan luokat eivät ole enää samoja. (Baayen 2008: 263.) Esimerkkinä kiinteästä vaikutuksesta mainitaan usein sukupuoli, mutta myös useimmat kielen kategoriat ovat luonteeltaan kiinteitä, koska muuttujien kaikki mahdolliset luokat on useimmiten mahdollista määrittellä rajatusti ja soveltaa samoja luokituksia muissakin tutkimuksissa. Tyypillinen satunnaisvaikutuksen alainen muuttuja on kielentutkimuksessa puhuja tai tutkittava informantti.

Satunnaisvaikutuksen huomioiminen on olennaista mietittäessä otoksen yleistettävyyttä. Tutkimusaineistohan on otos, ja otoksen perusteella tehdään arvioita ilmiön todellisesta yleisyydestä. Jos informanttia käsittelee mallinnuksessa kiinteävaikutuksisena muuttujana, otoksen perusteella tehdyt päätelmät koskevat luotettavasti vain tutkimuksessa mukana olleita informantteja, mutta valideja yleistyksiä laajempaan populaatioon ei voi tehdä (Tagliamonte ja Baayen 2012: 143). Lisäksi samalta informantilta on yleensä kerätty aineistoon useita tutkittavia kielen yksiköitä, mutta informanttien välillä voi olla suuria eroja siinä, kuinka paljon tutkittavia yksiköitä kunkin puheessa esiintyy. Yksilölliset erot aiheuttavat siten aineistossa sellaista vaihtelua, joka on huomioitava mallinnuksessa (Tagliamonte ja Baayen mp.). Regressiomalliin valitsemani muuttujat ovat pääosin vaikutuksiltaan kiinteitä, mutta lisäksi pitäjä/puhuja-muuttujan siihen satunnaisvaikutuksisena muuttujana.

Tässä yhteydessä on syytä kuvata lyhyesti myös käyttämäni ristiintaulukoinnin periaatteet, vaikka käytänkin ristiintaulukointia vasta myöhemmissä luvuissa. Kahden kategorisen muuttujan välisen riippuvuuden selvittämiseen käytän ristiintaulukointia ja riippuvuuden tilastollisen merkitsevyyden testaamiseen Pearsonin khiin neliö -testiä. Jos khiin neliön testin edellytykset eivät täyty, käytän sen sijaan Fisherin tarkkaa testiä. Edellytykset jäävät täyttymättä tavallisesti siitä syystä, että odotetut frekvenssit jäävät solukohtaisesti liian pieniksi: odotettu frekvenssi saa olla alle 5 enintään 20 prosentissa soluista. Riippuvuuden suunnan tarkastelemiseen käytän ristiintaulukoinnissa sovitettuja standardoituja jäännöksiä. Jäännökset kertovat odotettujen ja havaittujen frekvenssien eron, ja jäännökset on standardoitu noudattamaan jakaumaa, jossa tilastollisesti merkit-

seviä ovat jäännökset, jotka ovat pienempiä kuin -2 tai suurempia kuin 2. Jäännöksen etumerkki kertoo paitsi tilastollisen merkitsevyyden myös riippuvuuden suunnan. Tilastollisen testaamisen merkitsevyytensä käytän 95 %:n luotettavuutta: tilastollisesti merkitseviä ovat p-arvot, jotka ovat pienempiä kuin 0,05.

3.3 Subjektin ilmaisemisen variaatio

Tässä luvussa analysoin aineistoani edellisessä luvussa kuvatuin menetelmin. Alaluvussa 3.3.1 analyysin kohteena on koko aineisto: sovellan aluksi siihen satunnaismetsämenetelmää ja sen jälkeen logistista regressiota. Alaluvussa 3.3.2 tarkastelen murteiden ja niiden puhujien välistä suhdetta. Tutkimuksen kohteena on mainitussa luvussa se, ovatko analyyseissa esiin nousseet murteiden erot subjektin ilmaisemisessa nimenomaan murteiden välisiä eroja vai ovatko idiolektien väliset erot kuitenkin olennaisempia. Tämän selvittämiseen käytän päätöspuuta, jossa ovat muuttujista mukana vain murre ja pitäjät/puhuja. Luvussa 3.3.3 tarkastelun kohteena on puolestaan subjektipronominin variaatio.

3.3.1 Alueellinen ja syntaktis-semanttinen vaihtelu

Aineistoni 5513 lauseesta pronominisubjektillisiä on 4518 (82 %) ja nollasubjektillisiä 995 (18 %). Murteittain tarkasteltuna nollasubjektin ja pronominisubjektin jakauma on seuraava:

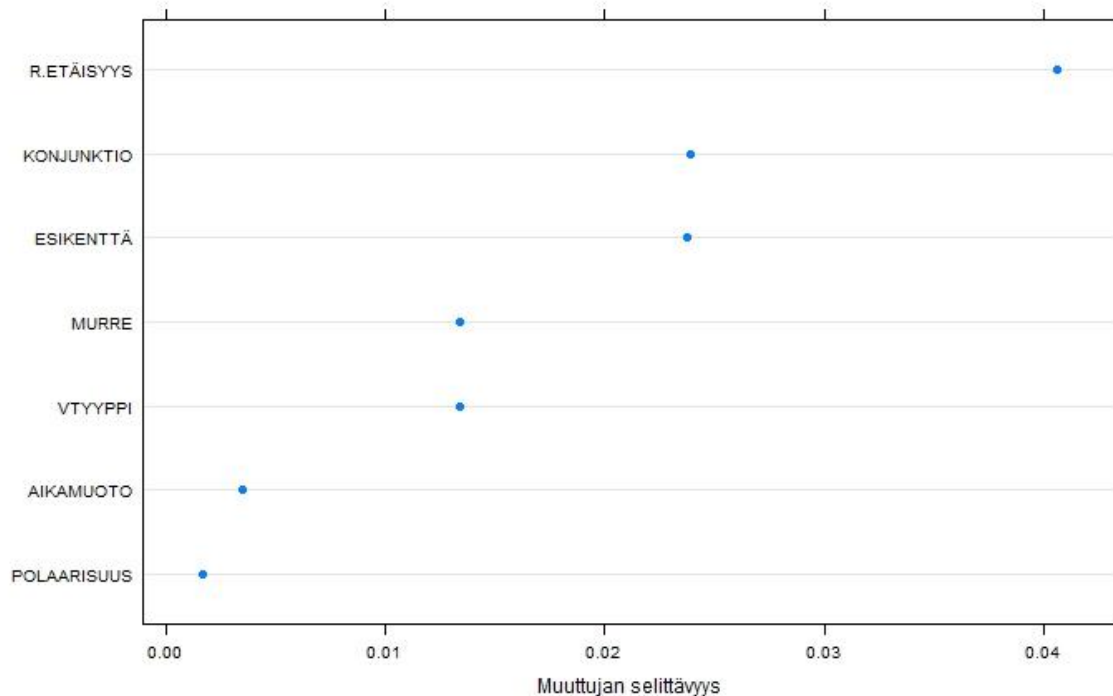
Taulukko 3. Nollasubjektin ja pronominisubjektin jakauma murteittain.

	Nollasubjekti	Pronominisubjekti	Yhteensä
eteläpohjalaismurteet	133 (14,5 %)	780 (85,5 %)	913 (100 %)
hämäläismurteet	128 (16,9 %)	628 (83,1 %)	756 (100 %)
kaakkoismurteet	105 (12,7 %)	719 (87,3 %)	824 (100 %)
lounaismurteet	165 (14,7 %)	953 (85,3 %)	1118 (100 %)
peräpohjalaiset murteet	66 (19,1 %)	279 (80,9 %)	345 (100 %)
pohjoispohjalaiset murteet	120 (22,3 %)	416 (77,7 %)	536 (100 %)
savolaismurteet	278 (27,2 %)	744 (72,8 %)	1022 (100 %)

Analysoin oheisen taulukon jakaumaa tarkemmin hieman jäljempänä logistisen regressiomallin avulla. Sitä ennen teen satunnaismetsäanalyysin koko aineistosta.

Kuvio 1 esittää satunnaismetsäanalyysin tuloksen. Tuloksena esitetään varimp-analyysi eli listaus muuttujien keskinäisestä tärkeysjärjestyksestä. Subjektin ilmaisemista parhaiten selittävä muuttuja on listassa ylhäällä, vähiten selittävä alhaalla. Mitä enem-

män oikealla muuttujan selittävyttä kuvaava piste kuviossa on, sitä merkitsevempi muuttuja on kyseessä. Muuttujien pisteet asettuisivat kuviossa kaikki vertikaalisesti samalle kohdalle, jos muuttujien välillä ei olisi selittävydessä mitään eroa, joten pisteiden hajaannus sivusuunnassa kertoo muuttujien keskinäisistä eroista.

Kuvio 1. Muuttujien tärkeysjärjestys satunnaismetsämenetelmällä (variable importance).

Satunnaismetsäanalyysin mukaan referentiaalinen etäisyys on varsin selvästi subjektin ilmaisemista parhaiten selittävä tekijä. Sen jälkeen selittävydessä suhteellisen samanarvoisina seuraavat lauseen konjunktio ja lauseen esikenttä. Tärkeysjärjestyksessä seuraavana on murreryhmä, mutta selittävyden suhteen myös verbityyppi asettuu murreryhmän tuntumaan. Muuttujista viimeisiksi jäävät aikamuoto ja polaaraisuus: ne selittävät siis subjektin ilmaisutavan vaihtelua tämän analyysin mukaan huonoimmin. Kuvio 1 käy visuaalisesti hyvin ilmi, kuinka suuri ero selittävydessä on parhaimman ja huonoimman, toisin sanoen referentiaalisen etäisyyden ja polaarisuuden, välillä. Satunnaismetsä kertoo, millainen on kunkin muuttujan vaikutus kokonaisuudessaan, mutta tästä analyysistä ei selviä, millainen on muuttujien vaikutuksen suunta ja millä tavoin esimerkiksi referentiaalinen etäisyys vaikuttaa subjektipronominin esiintymiseen. Myöskään muuttujien luokkien erot eivät kuvioista selviä. Vaikuttavatko esimerkiksi kaikki eri konjunktiot samalla tavoin? Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan muuttujien merkitsevyyttä yksityiskohtaisemmin logistisen regressiomallin avulla.

Olen toteuttanut regressiomallin R-ohjelman *glmer*-funktiolla. Taulukko 4 jäljempänä esittää analyysin tuloksen. Sarakkeessa *estimate* on lueteltu kunkin muuttujan luokan saamat kertoimet, jotka kuvaavat kyseisen tekijän vaikutusta pronominisubjektin esiintymisen todennäköisyyteen. Taulukossa on jokaisesta muuttujan luokasta listattu sen saama kerroin sekä se, poikkeako tuo kerroin tilastollisesti merkitsevästi nolasta. Nolla kertoimen arvona merkitsee sitä, että kyseisellä tekijällä ei ole minkäänlaista vaikutusta tutkittavan ilmiön esiintymiseen.

Logistisen mallin ideana on verrata muuttujien vaikutuksia toisiinsa. Jokaisesta muuttujasta on valittu yksi luokka niin kutsutuksi referenssiluokaksi (*intercept*)⁷, johon muita luokkia kontrastoidaan ja joka toimii niille vertailutasona. Sen vuoksi taulukossa 4 puuttuu jokaisesta muuttujasta yksi kategoria. Kaikki referenssiluokat on yhdistetty, ja käsite *Intercept*, joka on tulostuksessa rivin ylinnä, tarkoittaa näitä kaikkia yhdistettyjä vertailuluokkia. Taulukon referenssiluokat ovat: Epohj (eteläpohjalaiset murteet), eikon (konjunktioiton lause), tyhjä (ei esikenttää), lii (yksipaikkainen liikeverbi), imp (imperfekti) ja k (kieltolause). Vertailun lähtökohtana on toisin sanoen sellainen aineistosta poimitu tapaus, joka edustaa eteläpohjalaismurteita ja on konjunktioiton kieltolause imperfektimuodossa. Lisäksi sen finiittiverbi on luokiteltu liikeverbiksi, ja lauseessa ei ole esikenttää. Olen pyrkinyt valitsemaan referenssiluokkaan mahdollisimman neutraaleja piirteitä (konjunktioittomuus, esikenttättömyys), mutta monista muuttujista – vaikkapa murreryhmästä – ei kylläkään ole mahdollista määritellä, mikä luokista olisi muihin nähden neutraalimpi. Sen vuoksi valinnat ovat osin satunnaisia, mutta sillä ei tulosten kannalta ole merkitystä.

Kertoimien lista ilmaisee, millainen vaikutus kullakin tekijällä on, jos se vaihdetaan referenssiluokan vertailtavan tekijän tilalle. Kertoimen etumerkki kertoo, onko vaikutus positiivinen vai negatiivinen. Positiiviset kertoimet liittyvät suurempaan pronominisubjektin todennäköisyyteen ja negatiiviset kertoimet taas suurempaan nollasubjektin todennäköisyyteen. Waldin testiarvo z lasketaan jakamalla kerroin keskivirheellä (S.E.). Siten suurikin kerroin voi olla ei-merkitsevä, jos keskivirhekin on suuri. Tilastollisesti merkitseviä ($p < 0,05$) ovat z -arvot, jotka ovat suurempia kuin 2 tai pienempiä kuin -2. Sitä lähempänä nolaa olevat arvot eivät ole merkitseviä. Waldin z -testiarvoa ja sen p -arvoa tutkimalla (sarakkeet Wald Z ja $Pr(> |Z|)$) voi näin ollen havaita, onko kertoimella tilastollisesti merkitsevää eroa referenssiluokkaan. Merkitsevät tekijät on merkitty asteriskein (*, **, ***). Pitäjä/puhuja-muuttuja ei näy kertoimien listassa, koska se on mallissa satunnaistekijänä. Se tarkoittaa sitä, että yksilöiden välinen variaatio otetaan mallissa huomioon sovittamalla *intercept* eli referenssikategoria erikseen jokaisen puhujan mukaan (Tagliamonte ja Baayen 2012: 157).

---

⁷ Lineaarisisessa regressiomallissa termi *intercept* tarkoittaa regressiosuoran lähtöpistettä eli leikkauspistettä vertikaalisella akselilla (ts. y-akselilla).

Taulukko 4. Logistinen regressiomalli (glmer) koko aineistosta.

Generalized linear mixed model fit by maximum likelihood (Laplace Approximation)
[glmerMod]

Family: binomial (logit)

Formula: SUBJEKTI ~ MURRE + ESIKENTTÄ + KONJUNKTIO + R.ETÄISYYS + VTYYPPI
+

POLAARISUUS + AIKAMUOTO + (1 | PITÄJÄ)

Data: Ain0203

AIC	BIC	logLik	deviance	df.resid
4206.8	4499.0	-2094.4	4188.8	5477

Scaled residuals:

Min	1Q	Median	3Q	Max
-14.4755	0.1357	0.2824	0.4385	2.6384

Random effects:

Groups Name	Variance	Std.Dev.
-------------	----------	----------

PITÄJÄ (Intercept)	0.1293	0.3596
--------------------	--------	--------

Number of obs: 5513, groups: PITÄJÄ, 46

Fixed effects:

	Estimate	Std. Error	z value	Pr(> z)
(Intercept)	0.9494054	0.2292450	4.141	3.45e-05 ***
MURRE = Häme	-0.1091362	0.2527332	-0.432	0.66587
MURRE = Kaakko	0.3319779	0.2489167	1.334	0.18231
MURRE = Lounas	0.0004348	0.2374151	0.002	0.99854
MURRE = Pepohj	-0.2420097	0.2988278	-0.810	0.41802
MURRE = Popohj	-0.5710505	0.2701709	-2.114	0.03454 *
MURRE = Savo	-0.7338147	0.2332125	-3.147	0.00165 **
ESIKENTTÄ = advli	-1.3405792	0.1185840	-11.305	< 2e-16 ***
ESIKENTTÄ = part	0.4515143	0.1379847	3.272	0.00107 **
ESIKENTTÄ = pr/obj	-1.3137175	0.1762123	-7.455	8.97e-14 ***
KONJUNKTIO = että	0.6071674	0.2047894	2.965	0.00303 **
KONJUNKTIO = ja	-1.1666173	0.1089870	-10.704	< 2e-16 ***
KONJUNKTIO = jos	-0.2368130	0.5454800	-0.434	0.66419
KONJUNKTIO = jotta	1.6026414	0.5498311	2.915	0.00356 **
KONJUNKTIO = koska	-1.1563592	1.2441503	-0.929	0.35266
KONJUNKTIO = kun	0.1663009	0.1322942	1.257	0.20873
KONJUNKTIO = mutta	0.2032209	0.1712910	1.186	0.23546
KONJUNKTIO = relat	0.9665772	0.5343359	1.809	0.07046 .
KONJUNKTIO = tai	-0.8222669	0.8631489	-0.953	0.34077
KONJUNKTIO = vaan	0.6992128	0.5160132	1.355	0.17541
KONJUNKTIO = vaikka	0.2583312	0.5728665	0.451	0.65203
R. ETÄISYYS	0.2188645	0.0139945	15.639	< 2e-16 ***
VTYYPPI = kog	0.2455218	0.1562039	1.572	0.11600
VTYYPPI = sta	0.4332478	0.1400149	3.094	0.00197 **
VTYYPPI = lii2	-0.0990803	0.1478695	-0.670	0.50282
VTYYPPI = per	0.0036200	0.1869972	0.019	0.98455
VTYYPPI = puh	0.7515549	0.1913313	3.928	8.56e-05 ***
VTYYPPI = mu	0.1522720	0.1635966	0.931	0.35197
VTYYPPI = mu1	0.3547684	0.3244040	1.094	0.27413
VTYYPPI = se	-1.0719634	0.1975772	-5.426	5.78e-08 ***
VTYYPPI = mod	0.1107781	0.4922196	0.225	0.82193
POLAARISUUS = m	0.1218499	0.1143346	1.066	0.28655
AIKAMUOTO = plprf	0.4356407	0.6947249	0.627	0.53061
AIKAMUOTO = pre	0.1402554	0.1157414	1.212	0.22559
AIKAMUOTO = prf	0.2870660	0.1209344	2.374	0.01761 *

Signif. codes: 0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1

Käyn regressiomallin tulokset seuraavassa läpi niin, että tarkastelen kutakin muuttujaa erikseen. Referenssiluokan (taulukon *Intercept*) kerroin poikkeaa merkitsevästi nollassa ($p < 0,001$), mikä tarkoittaa, että valinta pronomini- ja nollassubjektin välillä ei ole satumanvaraista vaan referenssiluokkaan sisällytetyt tekijät vaikuttavat siihen. Murreryhmistä hämäläismurteilla, savolaismurteilla ja molemmilla pohjalaismurteiden ryhmällä on negatiivinen kerroin, joten ne suosivat nollassubjektia enemmän kuin vertailuryhmä eli eteläpohjalaismurteet. Näistä kuitenkin vain savolaismurteiden ja pohjoispohjalaisten murteiden kertoimet ovat tilastollisesti merkitseviä (savolaismurteet: $p = 0.00165$; pohjoispohjalaiset murteet: $p = 0.03454$). Lounaismurteilla ja kaakkoismurteilla kerroin on positiivinen, mutta ne eivät eroa merkitsevästi vertailun kohteena olevista eteläpohjalaisista murteista.

Lauseen esikentällä on selviä vaikutuksia subjektipronominin esiintymiseen. Referenssiluokkana toimivat lauseet, joissa esikenttää ei ole, joten regressiomallissa näkyvät ne vaikutukset, joita on esikenttään sijoittuvilla eri lausekkeilla. Esikentän adverbialilla (*advli*) ja predikatiivilla tai objektilla (*pr/obj*) on molemmilla negatiivinen kerroin, joten niillä alkavat lauseet suosivat vertailuryhmää enemmän nollassubjektia. Kertoimet ovat molemmilla erittäin merkitseviä ($p < 0,001$). Myös esikenttään sijoittuvalla partikkelilla (*part*) on regressiomallissa merkitsevä kerroin ($p = 0.00107$), mutta kerroin on positiivinen, joten partikkelialkuiset lauseet suosivat pronominisubjektia.

Konjunktioista merkitsevän kertoimen saavat mallissa vain *että* ($p = 0.00303$), *ja* ($p < 0,001$) ja *jotta* ($p = 0.00356$). Niistä *että* ja *jotta* ovat kertoimeltaan positiivisia, joten niiden yhteydessä pronominisubjektia on merkitsevästi enemmän kuin vertailuryhmässä eli konjunktioittomissa lauseissa. *Ja*-konjunktion kerroin on sitä vastoin negatiivinen, joten *ja*-lauseet suosivat merkitsevästi enemmän nollassubjektia kuin vertailuryhmä.

Referentiaalinen etäisyys on regressiomallissa numeerinen muuttuja, joten sillä ei tulostaulukossa ole useita kertoimia eriteltynä. Etäisyys osoittautui satunnaismetsäanalyysin muuttujien välisessä vertailussa selvästi selittävimmäksi muuttujaksi, ja sen merkitsevyys käy ilmi myös taulukon 4 regressiomallista, jossa referentiaalisen etäisyyden kertoimen saama z-arvo on koko mallin suurin ja siten merkitsevin ($z = 15.639$; $p < 0,001$). Kertoimen positiivisuus osoittaa etäisyyden vaikuttavan pronominisubjektin suurempaan todennäköisyyteen, toisin sanoen pronominin käyttö on sitä todennäköisempää, mitä suurempi on referentiaalinen etäisyys.

Verbityypeissä referenssiryhmänä toimivat yksipaikkaiset liikeverbit. Niistä merkitsevästi eroavat regressiomallin mukaan vain statiiviset verbit (*sta*: $p = 0.00197$), puheverbit (*puh*: $p < 0,001$) ja sekundaariverbit (*se*: $p < 0,001$). Mainittujen verbityyppien välillä on kuitenkin se ero, että statiiviverbien ja puheverbien kerroin on positiivinen, joten niiden yhteydessä pronominisubjekti on vertailuryhmään nähden todennäköisempi. Sen sijaan

sekundaariverbien⁸ kerroin on negatiivinen, joten niiden yhteydessä esiintyy enemmän nollasubjektia.

Polaarisuudessa vertailuryhmänä taulukossa näkyville myöntölauseille (*m*) toimivat kieltolauseet, mutta myöntö- ja kieltolauseiden välillä ei esiinny merkitsevää eroa. Aikamuodoista vertailun kohteena toimii imperfekti, josta perfekti eroaa merkitsevästi ($p = 0.01761$). Perfektimuodon saama kerroin on positiivinen, joten aikamuodoltaan perfektissä olevat lauseet suosivat referenssiluokkaa enemmän pronominisubjektia. Sen sijaan preesens ja pluskvamperfekti eivät eroa merkitsevästi imperfektistä.

Mallin tarkkuuden arviona eli niin kutsuttuna *goodness of fit* -testinä olen käyttänyt somers2-funktiolla saatavaa konkordanssilukua *C*. Se mittaa korrelaatiota ennustettujen todennäköisyyksien ja havaittujen responssien välillä (Baayen 2008: 305). *C*:n arvot vaihtelevat 0,5:n ja 1:n välillä. Jos arvo on 0,5, jakaantuminen on täysin satunnaista eikä mallin muuttujilla ole arvoa ilmiön selittäjinä. *C*:n arvo 1 on sen sijaan täydellinen malli. Taulukon 4 regressiomallin *C*:n arvo on 0.8066383. Se osoittaa mallin olevan selitysvoinainen. Gries (2009: 297) esittää nimittäin *C*:n arvoista jonkinlaisen nyrkkisäännön, jonka mukaan arvoa $C \geq 0,8$ voi pitää hyvänä. Satunnaistekijän mukaan ottaminen voi parantaa regressiomallin selittävyttä (Tagliamonte ja Baayen 2012: 20). Olen kokeillut taulukon 4 logistista mallia pelkillä kiinteillä vaikutuksilla ilman puhujien satunnaisvaikutuksen huomioimista, ja sellainen malli tuottaakin huomattavasti huonomman *C*:n arvon (0.760).

Satunnaismetsän ja regressiomallin avulla esiin nousseet havainnot ovat pohjana väitöskirjani muille luvuille. Mainitut analyysit osoittivat erityisesti referentiaalisen etäisyyden, lauseen konjunktion ja lauseen esikentän olevan tärkeimpiä subjektin ilmaisutavan vaihtelun selittäjiä. Myös murreryhmä ja syntaktis-semanttinen verbityyppi ovat jossain määrin merkitseviä selittäjiä. Analysoin näitä merkitsevimmiksi osoittautuneita selittäviä tekijöitä vielä lisää tulevissa luvuissa ja tutkin niiden ilmenemistä myös kvalitatiivisesti poimimalla aineistoesimerkkejä lähemmän tarkastelun kohteeksi. Tulevissa luvuissa arvioin tuloksiani myös suhteessa siihen, mitä aiempien tutkimusten perusteella tiedetään subjektin ilmaisemisesta. Referentiaalisen etäisyyden vaikutuksia selvitän tarkemmin luvussa 4, konjunktiolauseiden vaikutuksia luvussa 5, esikentän luvussa 6 ja verbityypin luvussa 7. Murteiden välisiä eroja tutkin kaikkien näiden kielenpiirteiden yhteydessä. Murteiden välisten erojen yhteydessä herää kuitenkin kysymys siitä, missä määrin mahdolliset murteiden erot ovatkin todellisuudessa puhujien välisiä eroja. Lauseopin arkiston keruuhan perustuu periaatteeseen, että yhtä pitäjänäytettä edustaa yksi puhuja. Tähän kysymykseen paneudun seuraavassa alaluvussa 3.3.2, jossa selvitän päätöspuuanalyysin avulla, ovatko puhujien väliset erot merkitsevempiä kuin murteiden väliset erot.

---

⁸ Sekundaariverbejä eli yksinään esiintyviä apuverbejä esiintyy useimmiten vaihtoehtokysymysten vastauksissa, joissa informantti vastaa haastattelijan kysymykseen pelkällä kieltoverbillä tai pelkällä *olla*-apuverbillä.

3.3.2 Huomioita murteiden ja puhujien välisistä eroista

Tässä luvussa pohdin havaintojani murteiden välisistä eroista. Esitän ensin lyhyesti joi-takin kielihistoriallisia näkökohtia, jotka auttavat mahdollisesti ymmärtämään havaittuja eroja. Sen jälkeen tarkastelen murteiden eroja vielä toisella tapaa. Käytän nimittäin pää-töspuuanalyysia (*decision tree*) sen selvittämiseen, selittävätkö puhujien väliset erot pa-remmin subjektin ilmaisemisen vaihtelua kuin murteiden erot. Havaintoni subjektin ilmaisemisen variaatiosta osoittavat siis murteiden välisiä eroja, mutta relevantti kysy-mys on sekin, kuinka yhtenäisiä murreryhmät ovat. Kyse on siis siitä, että idiolektien erot murreryhmän sisällä saattaisivat olla niin suuria, että ryhmää ei ole mielekästä käsi-tellä yhtenäisenä ja verrata sitä muihin murreryhmiin. Jäljempänä esittämäni analyysi kuitenkin osoittaa, että puhujien välillä ei useimmissa murreryhmissä ole merkitseviä eroja, joten murreryhmiä on siinä mielessä oikeutettua tarkastella yhtenäisinä ryhminä.

Luvun 3.3.1. analyyseista kävi ilmi, että subjektipronominin esiintymisessä keskeisin murteiden välinen ero on pohjoissavolaisten murteiden⁹ erilaisuus muihin murreryh-miin verrattuna. Sekä regressiomalli että päätöspuu osoittavat savolaismurteiden suosi-van nollasubjektia muita murteita enemmän. Myös pohjoispohjalaiset murteet ovat sub-jektin ilmaisemisessa lähellä savolaismurteita: niissäkin nollasubjektia on merkitsevästi enemmän kuin loppuissa murreryhmissä. Savolaismurteiden selväksi vastakohtaksi ana-lyysissa asettuivat lounaismurteet, eteläpohjalaiset murteet ja kaakkoismurteet.

Sananloppuisen *n:n* kato voi olla yksi selitys siihen, miksi lounaismurteet ja kaak-koismurteet näyttävät käyttäytyvän subjektin ilmaisemisen suhteen samalla tavoin. Mainitut murteethan kuuluvat eri päämurteisiin: lounaismurteet länsimurteisiin ja kaakkoismurteet itämurteisiin. Nykypuhekielessäkin on tavallista, että sananloppuinen *n* redusoituu: se assimiloituu seuraavaan äänneeseen tai katoaa kokonaan. Redusoitumi-nen koskee myös verbin persoonapäätettä (*mä sanoi* vs. *mä sanoin*), vaikka kato ei siinä olekaan niin yleistä kuin monissa muissa muotoryhmissä. Joissakin murteissa loppu-*n:n* kato on kuitenkin ollut jo vanhastaan yleistä. Kettusen murrekartaston mukaan juuri lounaismurteissa ja kaakkoismurteissa sananloppuinen *n* katoaa säännönmukaisesti (Kettunen 1940: kartat 120–124). Sananloppuisen *n:n* kadossa on tosin kaikissa murteissa äänneympäristökohtaista vaihtelua, mutta yleisesti ottaen täydellinen kato on siitä huo-limatta tavallisinta juuri mainituissa murteissa, kun taas varsinkin pohjoissavolaisissa murteissa loppu-*n* on säilynyt hyvin ja sen kuluminen näkyy vain assimiloitumisena tietyissä äänneasemissa (Leskinen 1979: 169–174).

Leskisen (1971) havainnot kaakkoismurteista osoittavat sananloppuisen *n:n* kadon olevan kaakkoismurteissa erittäin yleistä joissakin muotoryhmissä kuten passiivissa, mutta yksikön ensimmäisen persoonan persoonapäätteen kadossa on jonkin verran vaih-telua eri pitäjien välillä. Leskinen ottaa myös esiin persoonapäätteen kadon yhteyden lauseen ilmisubjektin esiintymiseen: hänen mukaansa persoonapäätteen katoa esiintyy 78 prosentissa tapauksista, jos lauseessa on ilmipantu subjektipronomini, mutta katoa on

---

⁹ Muita savolaismurteita kuin pohjoissavolaisia tässä esittämäni väitteet eivät välttämättä koske.

sen sijaan vain 48 prosentissa tapauksista, jos pronomini puuttuu (mas. 365). Persoonapääteen katotendenssi voi siis vaikuttaa siihen, että subjektipronominia käytetään näissä murteissa vastaavasti enemmän. Pronomini on silloin ensisijainen subjektin ilmaisemisen keino pelkän persoonapääteen sijaan.

Tietyissä murteissa subjektipronominin käytön yleistyminen on siis tehnyt verbinpääteestä toissijaisen subjektin ja persoonan ilmaisemisessa. Kielihistoriallisesti persoonapääte ja persoonapronomini kuuluvat yhteen siten, että molempien ytimenä on sama persoonaan viittaava muoto, joka ensimmäisessä persoonassa on **m(V)* (Häkkinen 2002: 90). Lauri Hakulisen (1979: 87) mukaan persoonapääte onkin sanasyntyinen siten, että se on kehittynyt vastaavasta persoonapronominista (*-n < *-m*). Varsinainen persoonakongruenssi on kehittynyt myöhemmin, kun persoonassa taipuvan verbin yhteyteen on tullut myös erillinen persoonapronomini. Hakulisen mukaan persoonapääteen ja persoonapronominin yhdistelmä on alkujaan ollut apposition kaltainen kahden nominin rinnastus, jonka merkitystä voisi nykykielen näkökulmasta luonnehtia ilmauksella *minä, meneväminä*. Tämän appositorakenteen vähittäinen uudelleenahmotus on kieliopillisen subjektikategorian syntyminen alkuvaiheena. (L. Hakulinen 1979: 552.)

Kielihistorian näkökulmasta pohjoissavolaiset murteet ovat siten subjektin ilmaisemisessa vanhakantaisempia kuin muut murteet, koska erillisen subjektipronominin tulo persoonapääteen rinnalle on myöhäisempää kehitystä. Vanhakantaisuuteen liittyy sekin, että samoissa murteissa sananloppuinen *n* on kaikkiaan paremmin säilynyt kuin esimerkiksi lounais- ja kaakkoismurteissa (Kettunen 1940: kartat 120–124; Leskinen 1979: 169–174). Jos subjektin ilmaiseminen pelkällä persoonapääteellä onkin alkuperäisempi tapa, siitä on kuitenkin tullut myöhemmin tunnusmerkkistä, kun persoonapronomini on ottanut ensisijaisen subjektin ilmaisemisen tehtävän. Tällainen kehitys näyttää toteutuneen erityisesti niissä murteissa, joissa sananloppuisten *n:n* kato on systemaattisinta.

Kielihistoriasta voi hakea selitystä myös savolaismurteiden ja pohjoispohjalaisten murteiden samankaltaisuudelle. Näissä murteissahan on se ero, että ne kuuluvat itä- ja länsimurteiden jaossa eri päämurteisiin. Pohjoispohjalaisissa murteissa on kuitenkin paljon muiden murteiden piirteitä, ja erityisesti niissä on vaikutteita savolaismurteista. Mantilan ja Pääkkösen (2010: 14) mukaan savolaisvaikutus on tärkein Oulun seudun murteiden kerrostuma; sitä perua ovat muun muassa yleisgemiinaatio ja svaavokaali. Wiikin (2004: 178) laskelmien mukaan savolaispiirteiden osuus Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla on enimmillään n. 60 prosenttia. Suurinta savolaisvaikutus on luonnollisesti murrealueen itäosissa lähellä savolaisten murteiden aluetta, mutta vaikutus on melko vahvaa vielä kauempanakin. Tutkimuksessani mukana olevissa Pohjois-Pohjanmaan pitäjissä esiintyy Wiikin (2004) mukaan paljon savolaisvaikutteita: Ylikii-mingissä tyypillisistä savolaisista murrepiirteistä esiintyy 50–59 prosenttia, Temmekses-sä 40–49 prosenttia ja lopuissa tutkimissani pitäjissä noin 30–39 prosenttia (ks. Wiik 2004: 178).

Wiik perustaa laskelmansa muun muassa Kettusen (1940) murrekarttoihin, joiden laadinta on pohjautunut enimmäkseen äänne- ja muotopiirteisiin ja sanastoon. Tutkima-

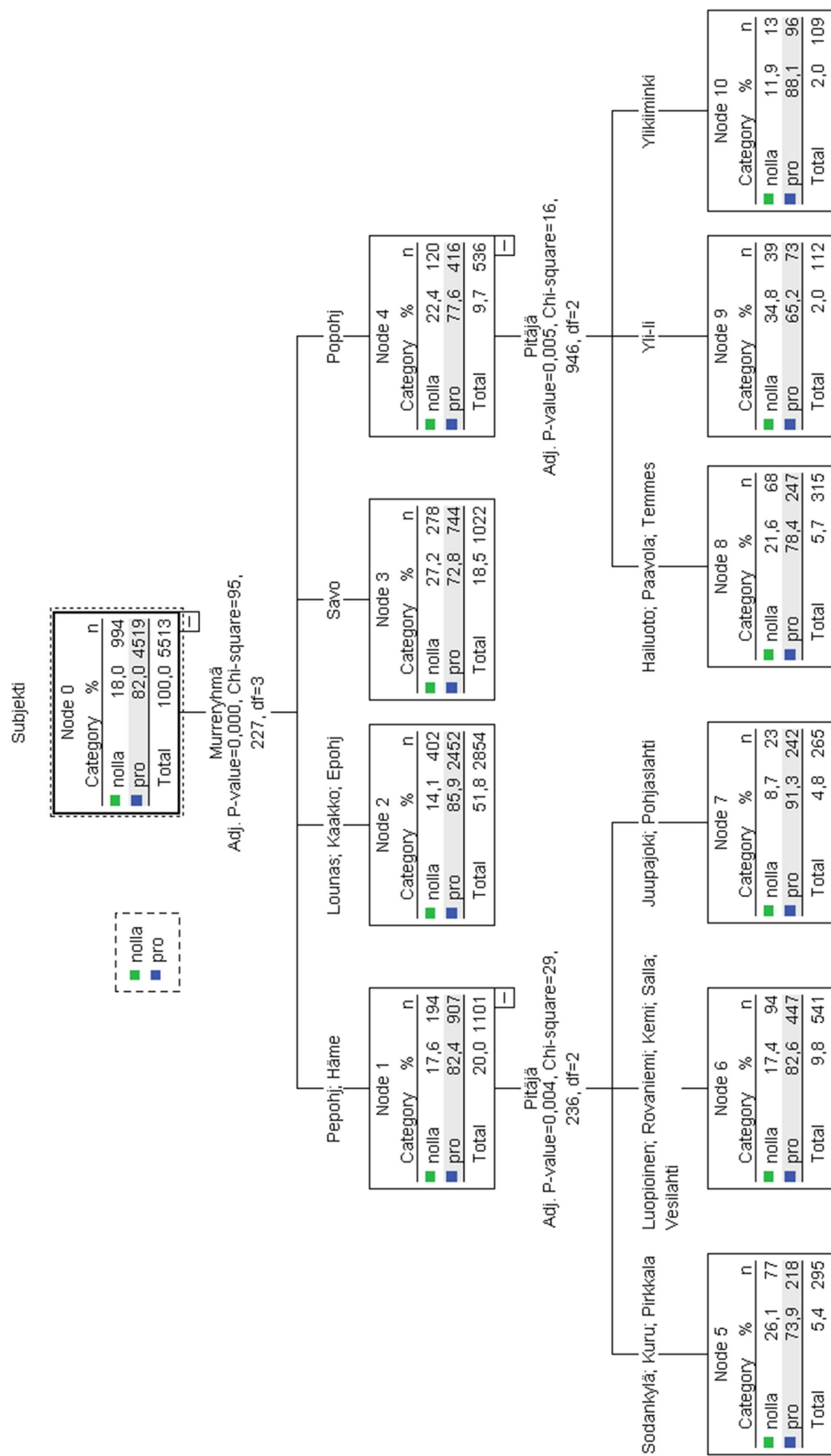
ni syntaktinen ilmiö on luonteeltaan hyvin erilainen kuin perinteisen dialektologian keskeiset tutkimuskohteet, joten sen vuoksi voi olla liian pitkälle menevä johtopäätös väittää, että juuri nollasubjektin suosiminen pohjoispohjalaisissa murteissa olisi savolaisvaikutusta. Savolaisten ja pohjoispohjalaisten murteiden läheisyys on kuitenkin tullut esiin muidenkin kuin äännepiirteiden levinneisyydessä. Forsberg (1998) on tutkinut potentiaalisen levinneisyyttä suomen murteissa, ja hänen mukaansa potentiaalisen osuudet pohjoispohjalaisissa murteissa tulevat lähelle keskeisten savolaismurteiden edustusta, kun taas esimerkiksi eteläpohjalaismurteissa potentiaalimuotoja ei havaintojen mukaan esiintynyt lainkaan (mts. 118). Myös modaalinen *tuo*-pronomini esiintyy savolaismurteiden lisäksi lähinnä keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa, mutta ei esimerkiksi kaakkoismurteissa (Forsberg 2006: 82).

Analyysini pohjoissavolaisten murteiden ja pohjoispohjalaisten murteiden samankaltaisuudesta osoittaa ainakin sen, että näissä murteissa suositaan samankaltaisia syntaktisia rakenteita. Näille murteille on aineistohavaintojeni mukaan yhteistä sekin, että molemmissa persoonapronomini on aina *minä* eikä sen rinnalla esiinny muita variantteja (esimerkiksi *mää*). Tämä tarkoittaa sitä, että yksikön ensimmäiseen persoonaan viittavien muotojen valikoima on suppeampi kuin muissa tutkimissani murreryhmissä. Pohdin tämän ilmiön mahdollista vaikutusta lähemmin luvussa 4. Kaksitavuinen pronomi-variantti on kuitenkin nimenomaan vanhojen murteiden piirre, mutta nykypuhekielessä sen sijaan esiintyy Oulun seudullakin *mää*-varianttia (Mantila ja Pääkkönen 2010: 39). Tulevissa luvuissa analysoin monenlaisia syntaktis-semanttisia piirteitä ja diskurssin ilmiöitä. Niiden yhteydessä selvitän myös, esiintyykö kyseisten piirteiden yhteydessä murteiden välisiä eroja. Osoitan näissä analyyseissa, että jos murteiden eroja on löydettävissä, erot syntyvät aina selvimmin savolaismurteiden ja muiden murteiden välille. Toisinaan savolaismurteiden seuraksi asettuvat myös pohjoispohjalaiset murteet. Viimeksi mainitussa murreryhmässä on kuitenkin subjektin ilmaisemisessa jonkin verran puhujakohtaista variaatiota, jota ei esimerkiksi pohjoissavolaisten murteiden puhujien välillä niinkään esiinny. Siirryn seuraavaksi tarkastelemaan puhujien välisiä eroja päätöspuumenetelmän avulla.

Hyödynnän jäljempänä esitettävässä päätöspuussa (kuvio 2) menetelmän ryhmitteilyominaisuutta. Menetelmä nimittäin luokittelee puuta rakentaessaan samankaltaiset havainnot samaan noodiin eli puun oksaan ja erilaiset eri noodeihin. Tavoitteena on, että nooiden välille tulisi mahdollisimman merkitseviä eroja. Subjektipronominia suunnilleen yhtä paljon käyttävät puhujat ryhmittyvät siis puukuviossa samoihin noodeihin, jos puhujien välillä ylipäätään on tilastollisia eroja. Olen ottanut kuvion 2 puuanalyysiin muuttujista mukaan vain kaksi, murreryhmän ja pitäjä/puhujan. Pitäjä/puhujamuuttujan luokat ovat kuviossa pitäjien nimiä, mutta kutakin pitäjää edustaa siis vain yksi puhuja. Joistakin pitäjistä on kuitenkin kaksi puhujaa, jotka on aineistossa erotettu toisistaan (esim. Rauma 1 ja Rauma 2). Muuttujista merkitsevin muodostaa puukuviossa puun ylimmän haaran. Puu haarautuu vain, jos tilastollisia eroja ryhmien välillä esiintyy. Tilastollisena testinä käytetään khiin neliö -riippumattomuustestiä, ja havaitun mer-

kitsevyystason on oltava pienempi kuin 0,05. Lisäksi yhdessä noodissa on oltava vähintään 50 havaintoa. Päätöspuuanalyysin lisäksi puhujakohtaista variaatiota on havainnollistettu kartan avulla (kartta 2, s. 61)

Kuvio 2. Päätöspuukuvio muuttujista murreryhmä ja pitäjä/puhuja.

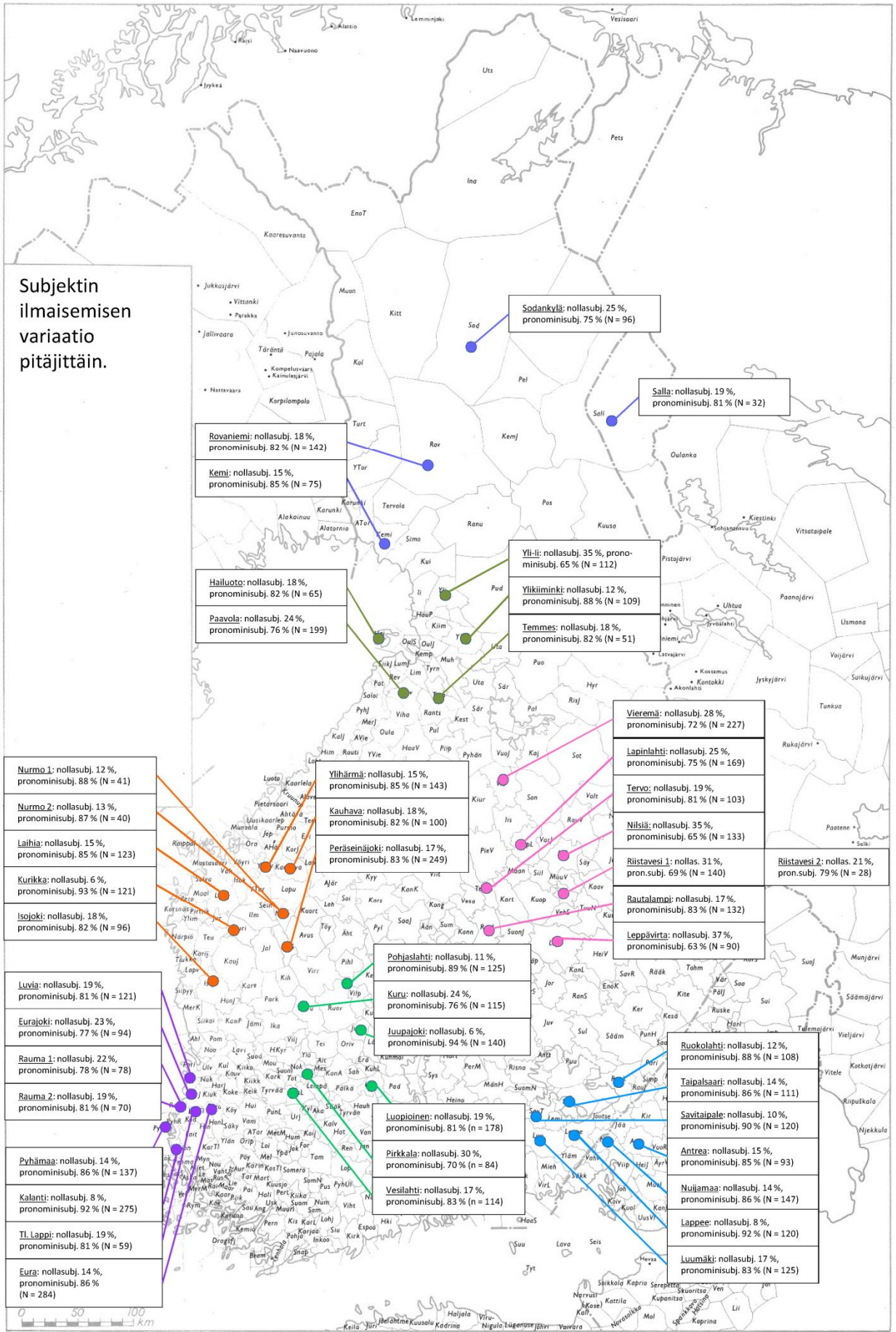
Puun haarautumisen lähtökohtana on kuviossa koko aineisto, jossa pronominisubjektin osuus on 82 prosenttia ja nollasubjektin 18 prosenttia (ks. noodit 0 ja 2). Puuanalyysi osoittaa murreryhmän olevan puhujien välistä eroa merkitsevämpi selittäjä: puun ensimmäinen haara muodostuu murreryhmän mukaan (khiin-neliön arvo 95,227; $df = 3$; $p < 0,001$). Analyysi ryhmittelee murteet neljään ryhmään. Niistä pronominisubjektin osuus on suurin (85,9 %) ryhmässä, johon kuuluvat lounaismurteet, kaakkoismurteet ja eteläpohjalaismurteet (noodi 2). Vähiten pronominisubjektia on savolaismurteissa (72,8 %; ks. noodit 3). Savolaismurteita lähellä ovat pronominisubjektin osuudessaan myös pohjoispohjalaiset murteet (77,6 %; noodit 4), kun taas peräpohjalaiset ja hämäläiset murteet (noodit 1) ovat pronominisubjektin osuuden (82,4 %) perusteella lähempänä ensin mainittua, noodin 2 ryhmittymää. Logistisessa regressiomallissa savolaismurteet ja pohjoispohjalaiset murteet poikkesivat merkitsevästi vertailuryhmästä suuremmalla nollasubjektin todennäköisyydellään. Oheinen puuanalyysi vahvistaa mainitun tuloksen: savolaismurteet ja pohjoispohjalaiset murteet erottuvat muista murteista siinä, että pronominisubjektia esiintyy niissä selvästi vähemmän.

Savolaismurteiden ryhmästä (noodi 3) puu ei enää haaraudu, mikä tarkoittaa, että tilastollisesti merkitseviä eroja puhujien välillä ei tästä ryhmästä syntynyt. Kaikki savolaismurteiset puhujat ovat siis subjektipronominin käytössä riittävän samanlaisia, jotta ryhmä säilyy puukuviossa yhtenäisenä. Useimmilla savolaispuhujista subjektipronominin osuus on 63–79 prosenttia; vain Rautalammilta kotoisin olevalla puhujalla se on hieman enemmän, 83 prosenttia¹⁰. Samanlaisen havainnon puhujien keskinäisestä samanlaisuudesta voi tehdä myös noodista 2, johon kuuluvat lounaismurteet, kaakkoismurteet ja eteläpohjalaiset murteet. Tässäkin ryhmässä puhujat ovat tutkittavan ilmiön suhteen niin samanlaisia, että tilastollisesti merkitseviä eroja ei puhujien välillä esiinny. Tämän ryhmän puhujilla pronominin osuudet ovat kuitenkin selvästi suurempia kuin savolaisryhmässä. Kaakkoismurteisilla puhujilla pronominin osuudet vaihtelevat 83 ja 92 prosentin välillä ja eteläpohjalaisilla 82 ja 93 prosentin välillä. Lounaismurteisistakin puhujista useimmilla pronominisubjektin osuus on 81 ja 92 prosentin välillä, mutta kahdella osuus on hieman vähemmän: eurajokisella puhujalla 77 prosenttia ja toisella raumalaisista 78 prosenttia. Subjektin ilmaisemisen suhteen nämä kaksi noodia (3 ja 2) ovat ylemmän puun haaran ääripäitä, ja ne ovat näin ollen myös ryhminä ilmeisen yhtenäisiä, mitä tulee puhujien välisiin eroihin.

Puhujien välisiä tilastollisesti merkitseviä eroja on sen sijaan havaittavissa jäljelle jääneissä kahdessa ryhmässä. Pohjoispohjalaisten murteiden ryhmä (ks. noodit 4) jakaantuu edelleen kolmiksi puhujien välisten erojen mukaan. Yli-lin informantti erottuu muista siinä, että käyttää pronominia huomattavan vähän (pronominitapauksia 65,2 %; noodit 9), ja ylikiiminkiläinen informantti puolestaan erottuu muista saman murteen puhujista siinä, että käyttää pronominia enemmän (pronominitapauksia 88,1 %; noodit 10). Peräpohjalaisten murteiden ja hämäläismurteiden muodostamassa ryhmässä (ks. noodit 1) puhujat muodostavat kaikkiaan kolme ryhmää, joiden välillä on varsin suuriakin eroja

¹⁰ Nämä havainnot eivät ilmene puukuviossa, vaan olen laskenut ne erikseen (ks. myös kartta 2, sivulla 61).

pronominin käytössä. Eniten pronominia esiintyy ryhmässä, johon kuuluu kaksi hämäläispitäjää, Juupajoki ja Pohjaslahti (noodi 7): tässä ryhmässä pronominisubjektin yhteisösuus on peräti 91,3 prosenttia. Toinen ääripää on ryhmä, johon kuuluu hämäläismurteista Kuru ja Pirkkala sekä peräpohjalaismurteiden Sodankylä (noodi 5: pronominisubjektia 73,9 %). Yksityiskohtaista informaatiota puhujittaisista eroista on selvyyden vuoksi vielä kartassa 2.

Kartta 2. Subjektin ilmaisemisen variaatio pitäjittäin.

Päätöspuun esittämä puhujittainen vertailu näyttää tuovan esiin myös sukupuolten välisiä eroja. Vähiten pronominia käyttävät kolme informanttia (päätöspuun noodi 5) ovat kaikki miehiä, kun taas eniten pronominia käyttävät kaksi informanttia ovat molemmat naisia (noodi 7). Sekä Paunonen (2001) että Lappalainen (2004) ovat tutkimuksissaan tarkastelleet myös sukupuolten eroa pronominisubjektin käytössä. Paunosen havainnot miesten ja naisten tavoista käyttää pronominia ovat sillä tavoin ristiriitaisia, että nuorten ja keski-ikäisten informanttien ryhmissä naiset käyttävät enemmän pronominia kuin miehet, mutta vanhojen ryhmässä naiset sitä vastoin käyttävät pronominia selvästi miehiä vähemmän (Paunonen 2001: 159). Lappalaisen havainnot miesten ja naisten pronominin käytöstä ovat samansuuntaisia kuin Paunosen havainnot nuorista: Lappalaisen (2004: 81) tutkimilla nuorilla naisilla pronominillisia esiintymiä oli 90 prosenttia, mutta nuorilla miehillä osuus oli vain 76 prosenttia¹¹.

Omat havaintoni miesten ja naisten pronominin käytön eroista ovat siis samansuuntaisia kuin Paunosen ja Lappalaisen, mutta analyysini tulokset eivät siitä huolimatta sukupuolten välistä eroa pysty vahvistamaan. Vaikka kuvion 2 kahdessa noodissa (5 ja 7) puhujat jakaantuvatkin sukupuolittain, muissa noodeissa ei selviä jakoja miesten ja naisten mukaan synny. Esimerkiksi noodiin 9 sisältyy kaikkiaan viisi informanttia (Luopioinen, Rovaniemi, Kemi, Salla ja Vesilahti), ja niiden joukossa on kolme naista ja kaksi miestä. Lisäksi muista puhujista vähäisellä pronominin käytöllään erityisen selvästi eroava Yli-lin informantti (noodi 9) on nainen. Sukupuoli saattaa siis olla relevantti taustamuuttuja, mutta sen vaikutusten selvittäminen vaatisi kokonaan toisentyyppistä sosiolingvististä tutkimusta, jossa sukupuoli on systemaattisesti huomioitu jo aineiston keruuvaiheessa niin, että miehiä ja naisia olisi suunnilleen saman verran.

Paunonen (2001) on selvittänyt helsinkiläisten puhujien subjektipronominin käyttöä laskemalla kullekin puhujalle pronomini-indeksin. Indeksini ilmaisee yksikön ensimmäisen persoonan pronominesiiintymien määrän suhteessa haastateltavan käyttämiin yksikön ensimmäisen persoonan verbinmuotoihin. Mitä lähempänä 1:tä indeksin arvo on, sitä enemmän puhuja käyttää pronominisubjektia. Indeksini on siten käytännössä puhujan käyttämien pronominien prosenttiosuus. Paunosen tutkimuksessa keskimääräiseksi pronomini-indeksiksi tuli 0,81. Puhujien välillä osoittautui toisaalta olevan suuria eroja: matalin indeksini Paunosen tutkittavilla oli 0,19 ja suurin 0,94. (Mas. 158–159.) Lappalaisen (2004) tutkimuksessa puolestaan keskimääräinen pronominillisten esiintymien osuus yksikön ensimmäisessä persoonassa on 90 prosenttia (mts. 81), mutta Lappalainen ei ole tarkastellut pronominin osuuksia puhujittain. Kuviossa 2 esitettyssä päätöspuussa koko aineiston keskimääräinen pronominisubjektin osuus on 82 prosenttia, mikä on lähellä sekä Paunosen että Lappalaisen havaintoja jonkinlaisesta pronominin käytön keskiarvosta. Suurin osa puhujista näyttää kuviossa sijoittuvan sellaisiin ryhmiin, joissa pronominesiiintymien suhteellinen osuus on 82–86 prosenttia. Esimerkiksi lounaismurteiden, kaakkoismurteiden ja eteläpohjalaismurteiden puhujat sijoittuvat kaikki tähän keski-

---

¹¹ Lappalainen (2004) on kuitenkin tarkastellut sukupuolen vaikutusta sekä yksikön ensimmäisen että toisen persoonan muodoissa, joten tuloksia ei aivan suoraan voi verrata Paunosen (2001) tuloksiin.

määräiseen ryhmään. Puukuviassa erottuvatkin erityisesti ne puhujat, joilla pronominisubjektin osuus on vähemmän, alle 80 prosenttia, ja sellaisia ovat lähes kaikki savolaismurteiden puhujat ja suurin osa pohjoispohjalaistenkin murteiden puhujista.

Olen selvittänyt myös aiemmassa tutkimuksessani subjektipronominin esiintymistä puhujittain (Väänänen 2015). Tarkastelin mainitussa tutkimuksessa sitä, miten verbin persoonapäätteen kato ja säilyminen vaikuttavat subjektipronominin käyttöön. Tutkimusaineistona oli Lauseopin arkiston murrekorpus, mutta puhujia oli mukana ainoastaan lounaismurteista, lounaisista siirtymämurteista ja kaakkoismurteista. Nämä murrealueet olivat mukana tutkimuksessa siitä syystä, että kyseisissä murteissa persoonapäätteen kadon tiedetään vanhastaan olevan hyvin säännönmukaista (ks. Kettunen 1940: kartat 120–124). Puhujittainen vertailuni osoitti, että ne puhujat, joilla persoonapäätteen säännönmukaisesti katoaa, käyttävät vastaavasti enemmän subjektipronominia. Tämä tendenssi ilmeni suhteellisen johdonmukaisesti juuri puhujien välisessä vertailussa: murreryhmässään vähiten persoonapäätettä käyttävillä puhujilla subjektipronominin osuudet olivat vastaavasti ryhmänsä suurimpia, ja eniten verbinpäätettä käyttävillä puhujilla pronominin osuudet olivat pienimpiä. (Väänänen 2015: 23–24.)

3.3.3 Subjektipronominin variaatio

Tässä luvussa luon katsauksen subjektina esiintyvän persoonapronominin variaatioon. Vaikka tutkimukseni päähuomio onkin subjektipronominin esiintymisessä ja esiintymättömyydessä, on pronominivariaatiokin yksi osa subjektin ilmaisemista ja ansaitsee siitä syystä lyhyen tarkastelun.

Puheessa taajaan esiintyvillä sanoilla on taipumus redusoitua, mikä johtaa varsinkin nopeassa puheessa äänteiden katoon. Rapolan (1966: 264) mukaan persoonapronominista *minä* esiintyy esimerkiksi kaakkoisissa murteissa laajasti *mie*-varianttia, josta sanansisäinen *n* on kadonnut. Toinen *minä*-pronominiin vaikuttava ääntenmuutos koskee vokaaleja: pääpainottomissa ensitavuuissa voi myös vokaali heittyä kokonaan, jolloin pronominista on syntynyt erityisesti länsimurteisiin *mnä*-tyyppisiä muotoja (mts. 486). Rapola esittää, että jälkimmäinen, vokaalia koskeva redusoituminen johtaa täydellisesti toteutuessaan siihen, että sana (*mnä*) alkaa konsonanttiyhtymällä, mutta hän toteaa toisaalta myös, että vaillinaisesti artikuloituvaa vokaaliakin voi yhtä lailla kuulla, jolloin murteissa esiintyy lisäksi välimuotoja vokaalin säilymisen ja täydellisen kadon välillä (mts. 24, 486).

Redusoituneita pronomineja, joista on kadonnut sanansisäisiä äänteitä, on alun perin esiintynyt nopeassa puheessa ja painottomassa lauseasemassa. Tällaisia pronominivariantteja – yksikön ensimmäisessä persoonassa *mä*, *ma* ja *mää* – kutsutaan pikapuhemuodoiksi, ja niitä esiintyy suomen lisäksi muissakin itämerensuomalaisissa kielissä (Ojansuu 1922: 58). Kettunen (1940: kartta 112) esittää, että painottomien pikapuhemuotojen (*mä*) ja painollisten muotojen (*minä*) vaihtelua esiintyy vanhastaan lähes kaikissa murteissa. Lounaismurteessa esiintyy kuitenkin hänen mukaansa vain pronominivarianttia

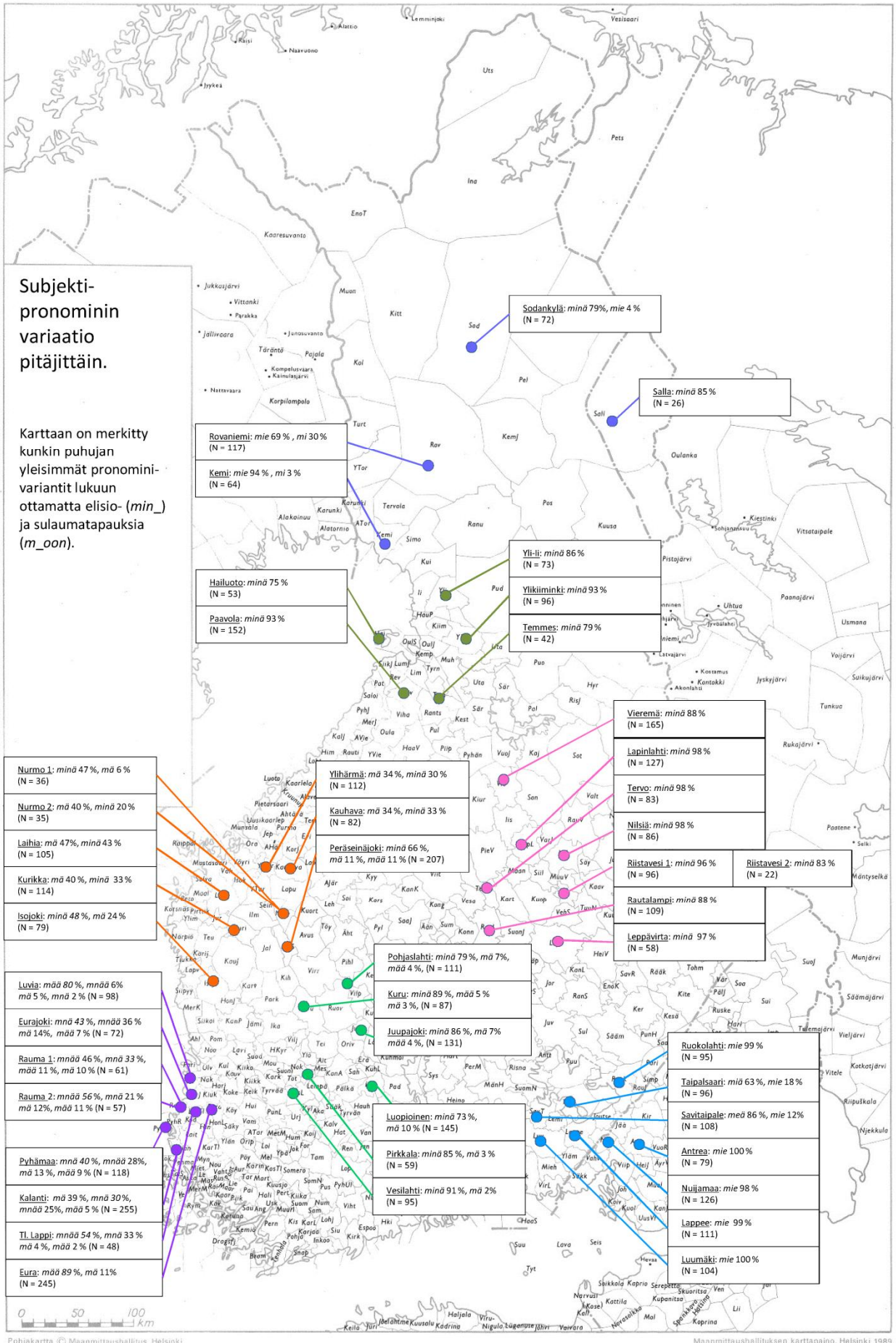
mnää (mp.). Myös Mielikäisen (1991: 14) mukaan pronomineja koskevien pikapuheisuuden levikki on jo vanhastaan ollut laaja eivätkä ne leimaa erityisesti mitään murretta. Hänen mukaansa lounaismurteissa esiintyy kuitenkin peräti neljä pronominivarianttia: *mää* ~ *mä* ~ *mnää* ~ *minä* (vrt. Kettunen 1940: vain *mnää*). Mielikäinen on tehnyt tutkimuksensa Muoto-opin arkiston aineistosta. (Mts. 14–16.) Pikapuhevariantti *mä* kuuluu yleistymiin puhekielisyksiin, ja se onkin yleistynyt monissa murteissa ja osin syrjäyttänyt muita variantteja. Havaintoja tästä on muun muassa kaakkoishämäläisistä murteista, joissa *mä* on korvannut vanhempaa *miä*-muotoa etenkin nuorten puheessa (Lappalainen 1996: 21). Oulun seudulla taas yleistyy *mää*; pohjoispohjalaisissa murteissa *minä* on ollut vanhastaan yksinomainen variantti (Mantila ja Pääkkönen 2010: 39; Vikberg 1997: 51). Kun kaksitavuinen *minä* on monista nykymurteista alkanut väistyä, on pikapuhemuodon pitkävokaalinen variantti *mää* alkanut yleistyä *mä*-muodon prosodisesti painollisena vaihtoehdona (Mielikäinen 1982: 291; ks. myös Lappalainen 2006b: 254–255).

Useimmat aineistoni puhujat käyttävät rinnan sekä alkuperäisen äänneasunsa säilyttänyttä pronominia (*minä*) että jotakin pikapuhemuotoa. Tästä selvän poikkeuksen muodostavat savolaismurteiden ja pohjoispohjalaisten murteiden puhujat, joilla *minä* on yksinomainen, sekä kaakkoismurteiden puhujat, jotka käyttävät lähinnä *mie*-muotoa. Muotojen rinnakkainen käyttö voi hyvinkin liittyä painosuhteiden vaihteluun¹², mutta aineiston lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa pronominivariaation olevan joissain murteissa myös hyvin vaihtelevaa. Samaan murreryhmään kuuluvat puhujat näyttävät nimittäin suosivan toisiinsa verrattuna eri variantteja, mikä kertoo mahdollisten prosodian vaikutusten lisäksi myös yksilöllisistä preferensseistä. Jäljempänä olevassa kartassa (Kartta 3, s. 65) on esitelty aineistoni eri puhujien subjektipronominin variaatiota. Siihen on merkitty kunkin paikkakunnan kohdalle suhteelliset osuudet (%) kunkin informantin yleisimmin käyttämistä *minä*-pronominin muodoista. Vertailu koskee siis vain subjektina toimivia pronomineja. Karttaan ei ole kuitenkaan merkitty pronominin elisiotapauksia, joissa sananloppuinen vokaali katoaa vokaalialkuisen sanan edeltä: *min_oon* (ks. Mielikäinen 1991: 40). Koska elisiotapaukset esiintyvät aineistoni mukaan lähinnä kieltoverbin ja *olla*-verbin yhteydessä, niitä ei ole karttaan erikseen merkitty. Samasta syystä myös kliittistyneet pronominit on jätetty kartasta pois (*m_oon*), koska niitäkin esiintyy vain vokaalialkuisen sanojen edellä. Ne on kuitenkin huomioitu kokonaissummassa, joten 100 prosentista vajaaksi jäävä osuus koostuu lähinnä elisiotapauksista ja kliittistyneistä pronomi-neista. Esitän seuraavassa kootusti joitakin havaintoja mainitusta kartasta.

---

¹² Tämän tutkimuksen rajoissa ei prosodiaa ole mahdollista tutkia. Painotuksia on kyllä litteraatteihin merkittykin, mutta eri litteroijilla voi olla painollisuudesta erilaisia tulkintoja. Prosodian tutkiminen vaatisikin systemaattisempaa analyysia.

Kartta 3. Subjektipronominin variaatio pitäjittäin.

Lounaismurteiden puhujilla esiintyy kaikki neljä Mielikäisen (1991) mainitsemaa varianttia (*mää* ~ *mä* ~ *mnää* ~ *minä*), mutta täyttä *minä*-muotoa käytetään tässä murreryhmässä hyvin vähän (2 % kaikista subjektina toimivista *minä*-pronomineista). Sen sijalla esiintyy *mnä*- ja *mnää*-variantteja, joissa siis *i* on enemmän tai vähemmän heittynyt. Varianttien osuudet vaihtelevat kuitenkin puhujittain varsin paljon. Eurasta kotoisin oleva puhuja käyttää ainoastaan *mä*- ja *mää*-pronomineja, joista jälkimmäistä myös luvialainen puhuja enimmäkseen suosii (*mää*: 80 % kaikista subjektina toimivista *minä*-pronomineista). Sitä vastoin esimerkiksi TI. Lapista kotoisin oleva puhuja käyttää selvästi eniten variantteja, joissa sanansisäinen *n* on säilynyt (*mnää*: 54 %, *mnä*: 33 %).

Eteläpohjalaisissa murteissa esiintyvät rinnan *minä* ja *mä*, mutta tässäkin murreryhmässä on paljon puhujakohtaisia eroja. Huomiota kiinnostavat ainakin kaksi samalta paikkakunnalta, Nurmosta, kotoisin olevaa puhujaa, joilla *minä*- ja *mä*-muotojen käyttö vaihtelee toisiinsa verrattuna selvästi. Toinen nurmolaisista käyttää enemmän *minä*- kuin *mä*-varianttia (*minä*: 47 %, *mä*: 6 %), mutta toinen suosii enemmän *mä*-muotoa (*mä*: 40 %, *minä* 20 %). Molemmilla esiintyy mainittujen lisäksi paljon myös kliittistyneitä muotoja. Eteläpohjalaisista puhujista pääsääntöisesti *minä*-muotoa suosii varsinkin Peräseinäjoen informantti (*minä*: 66 %, *mä*: 11 %, *mää* 11 %), kun taas muilla ryhmän puhujilla pronomien suhteet ovat tasaisempia; suunnilleen yhtä paljon molempia käyttävät esimerkiksi laihialainen (*mä*: 47 %, *minä*: 43 %) ja kurikkalainen (*mä*: 40 %, *minä*: 33 %).

Perihämäläisissäkin murteissa esiintyy rinnan *minä* ja *mä*, mutta toisin kuin kahdessa ensin esitellyssä ryhmässä, *minä* on selvästi hallitseva variantti: sen osuus vaihtelee puhujittain 73 ja 91 prosentin välillä, kun taas *mä*- ja *mää*-muotojen osuus on vain muutamia prosenttiyksiköjä. Kuten jo aiemmin tuli esiin, vielä selvemmin *minä*-muotoja suositaan pohjoissavolaisissa ja pohjoispohjalaisissa murteissa, joissa nollasubjektin ohella käytetään yksinomaan sitä (ks. myös Lyytikäinen, Rekunen ja Yli-Paavola 2013: 405). Pronominista esiintyy kuitenkin näissä murteissa paljon elisiotapauksia (*min*- ja *minn*-), jotka sisältyvät karttaan merkittyyän kokonaissummaan; toisin sanoen 100 prosentista vajaaksi jäävä osuus muodostuu elisioista. Kaakkoismurteissa taas valtavariantti on *mie*, jonka rinnalla ei kaksitavuista pronominia lainkaan esiinny joitakin yksittäisiä poikkeuksia lukuun ottamatta. Savitaipaleen informantilla pronomini on kuitenkin enimmäkseen *meä*, ja Taipalsaaren informantilla *miä*. Peräpohjan paikkakunnat jakaantuvat *mie*- ja *minä*-muotoja suosiviin. Peräpohjan murteissa *mie* on ilmeisesti vanhaa karjalaisvaikutusta, mutta sitä ei esiinny koko alueella; erityisesti Kemijärven ympäristössä käytössä on *minä* (Lyytikäinen ym. 2013: 349). Tämä jako ilmenee varsin selvästi myös omassa aineistossani: *mie*-muotoa käytetään Kemissä (*mie*: 94 %) ja Rovaniemellä (*mie*: 69 %, *mi*: 30 %), kun taas *minä* on käytössä Sallassa (*minä*: 85 %) ja Sodankylässä (*minä*: 79, *mie*: 4 %).

Pronominivariaation selittämisessä olisi syytä tarkastella painosuhteiden ohella enemmän myös kontekstia ja ottaa huomioon pragmaattisiakin selityksiä (ks. myös Lapalainen 2006b). Selvitystyössä voisi tarkastella varianttien esiintymistä muun muassa erilaisten fraasimaisten rakenteiden osina:

8) mä sanoon 'orotan ny "hetki niin kyllä se 'pian tuloo . / (PohE, Laihia: 291.)

Esimerkin 8 laihialainen käyttää molempia pronominivariantteja, mutta *mä*-muodoista kolmasosa (16/49) esiintyy *sanoa*-verbin yhteydessä. Usein kyse on esimerkin kaltaisista tapauksista, jossa *mä sanoon* -rakenne esiintyy fraasimaisesti merkitsemässä oman puheen referaattia. Rakenne on oheisessa esimerkissä prosodisesti painoton, mikä kertoo paitsi pikapuheisuudesta myös vuorovaikutustehtävästä: rakenne toimii vain referaatin merkitsimenä ja kehystää narratiivisesti keskeisempää informaatiota.

En paneudu tutkimuksessani tämän luvun havainnoja enempää pronominienvariaatioon, mutta tässä esitetty tuo jatkotutkimuksia ajatellen esiin joitakin kiinnostavia seikkoja. Murreryhmien sisällä näyttää olevan pitäjakohtaista vaihtelua, jolle voi löytyä kielihistoriallisia syitä. Vaihtelu saattaa tosin olla idiolektiinkin välistä, ja sellaiselle variaatiolle voi löytyä selityksiä diskurssin rakentumisesta, mistä esimerkin 8 yhteydessä esitetyt havainnot yksittäisen kielenpuhujan pronomini variaatiosta antavat viitteitä.

4 Subjektin tarkoite diskurssissa

4.1 Tarkoitteen jatkuvuus ja aktiivisuus

Puheaktipersonien pronominit ja vastaavat persoonapäätteet ovat luonteeltaan deiktisiä, koska niiden viittauskohteet määrittyvät puhetilanteesta käsin ja viittauskohde vaihtuu puhujan ja kuulijan roolien vaihtuessa. Anaforisiksi puolestaan on määritelty sellaiset toisen NP:n kanssa samaviitteiset muodot, joiden viittauskohteen tulkinta perustuu aiemmassa diskurssissa esiintyneeseen mainintaan tai jonka tulkinta on muuten kontekstin perusteella ilmeinen. Deiktisen ja anaforisen viittaamisen ero voidaan ymmärtää niin, että edellinen on tilannesiteisyyttä ja jälkimmäinen diskurssisiteisyyttä (eksoforiset ja endofoforiset ilmaukset, ks. Larjavaara 1990: 41). Anaforista viittaamista funktionaalisesti tarkastelevissa tutkimuksissa on toisaalta asetettu kyseenalaiseksi anaforan tekstuaalisuuteen sidoksissa oleva määritelmä, jonka mukaan pronominilla tulisi aina olla eksplisiittinen korrelaatti edeltävässä kontekstissa. Cornishin (1999: 25) kognitiivis-psykologisen näkemyksen mukaan sekä deiktisten että anaforisten ilmausten tarkoituksena on varmistaa puhetilanteen osallistujien yhteisymmärrys viittauskohteista. Näillä kielellisillä tai ei-kielellisillä keinoilla puhuja osoittaa tarkoitteen olevan huomion kohteena ja olettaa kuulijan pystyvän sen identifioimaan. Pronominin tai nollamuodon käyttämisessä ei siten ole olennaista, onko muodolle aiemmassa diskurssissa jokin samaviitteinen korrelaatti. Olennaisempaa on, millaisen kognitiivisen statuksen puhujat tarkoitteelle osoittavat.

Referentiaalinen jatkuvuus on diskurssintutkimuksen keskeisiä tutkimuskohteita, ja tutkimusten asetelmat perustuvat monesti Givónin (1983) kehittelemiin menetelmiin. Givón on tutkinut referentiaalisten NP:iden temaattista jatkuvuutta narratiivisessa diskurssissa. Referentiaalisista ilmauksista ja niiden referenssin jatkuvuudesta puhuessaan Givón (1983: 5) käyttää käsitettä *topiikki* (*topic, topic continuity*), jolla hän tarkoittaa lauseen subjektin pragmaattista vastinetta (vrt. topiikki puheenaiheena).

Topiikkina toimivien NP:iden asemaan diskurssissa vaikuttavat Givónin mukaan monenlaiset tekijät. Olennaista on, millainen pääsy kuulijalla on topiikkiin: kuulijan on nimittäin kyettävä identifioimaan puheena olevat referentit. Puhujan on puolestaan kielellisin keinoin helpotettava kuulijan tulkintaprosessia. Referenttien identifioitavuuteen vaikuttaa edelleen se, kuinka ennustettavaa ja helposti pääteltävää kielenkäyttö on. Referenssin jatkuvuus ja ennustettavuus helpottavat tulkintaa, kun taas epäjatkuva ja vaikeasti ennustettava on myös vaikeampaa tulkita. (Givón 1983: 11,12.)

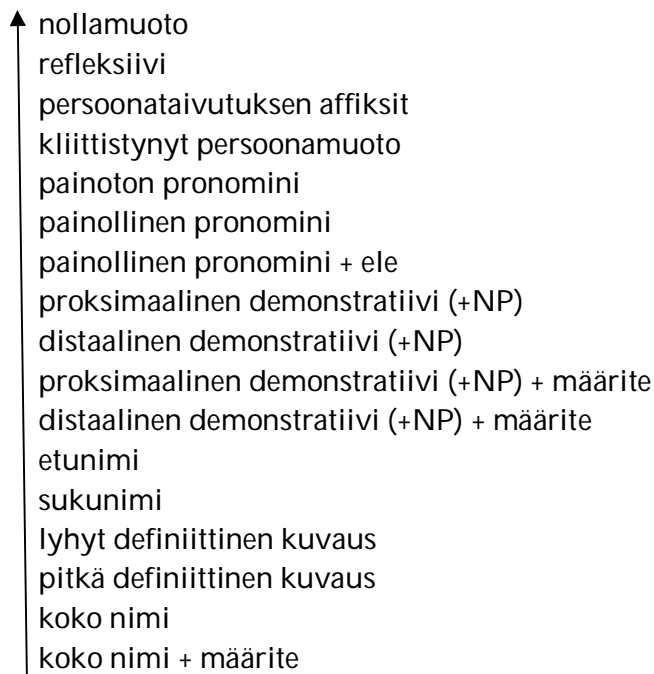
Givón (1983) on kehittänyt joitakin kvantitatiivisia menetelmiä referenssin jatkuvuuden mittaamiseen. Ilmaukselle voi laskea ensinnäkin referentiaalisen etäisyyden saman referentin edelliseen mainintaan tekstissä. Etäisyyttä lasketaan mainintojen välissä olevien lauseiden tai vastaavien diskurssiyksiköiden määränä. Givónin tutkimuksessa on yksinkertaisesti laskettu lauseita taaksepäin NP:n edelliseen samaviitteiseen esiinty-

mään. Muita jatkuvuuden ilmiöitä, joiden mittaamiseen Givón on kehittänyt keinoja, ovat muiden tarkoitteiden interferenssi ja topiikin pysyvyys. Interferenssissä muut diskurssissa esiintyvät tarkoitteet saattavat häiritä referentin identifiointia varsinkin esiintyessään samaviitteisten mainintojen välissä. Pysyvyydellä Givón taas tarkoittaa sitä, kuinka keskeinen jokin topiikki on diskurssissa: keskeisimmät topiikit/referentit mainitaan myös jäljempänä tekstissä, kun taas vähemmän keskeiset eivät saa enää uusia mainintoja. (Mts. 13–14.)

Tarkoitteen asemaa diskurssissa voi tarkastella myös siitä näkökulmasta, kuinka aktiivinen se kulloinkin on puhujan ja kuulijan tietoisuudessa ja muistissa. Esimerkiksi Chafe (1994) jaottelee tarkoitteiden kognitiivisen statuksen kolmia. Puhetilanteessa aiemmin mainitsemattomat tarkoitteet ovat epäaktiivisia, kun taas kontekstissaan tutut tai tutuksi oletetut ovat statukseltaan aktiivisia. Näiden ääripäiden väliin Chafe sijoittaa vielä semiaktiiviset tarkoitteet, joita hän kutsuu saavutettaviksi (*accessible*). Mitä aktiivisempi tarkoite on, sitä vähemmän kognitiivista vaivannäköä kuulija tarvitsee identifioidakseen tarkoitteen oikein. (Chafe 1994: 71–75.)

Tarkoitteen kognitiivista statusta tarkastelevissa teorioissa olennaisinta ei siis ole kielellisen muodon ja kielenulkoisen tarkoitteen välinen suhde vaan kielellisen muodon suhde kielenkäyttäjän kognitioon ja tarkoitteen kognitiiviseen representaatioon. Kielellinen muoto valitaan ennen kaikkea sen mukaan, kuinka aktiiviseksi tai saavutettavaksi puhuja olettaa puheenalaisen tarkoitteen. Kielellisen muodon korrelaattina toimii oikeastaan tarkoitteen kognitiivinen representaatio (Cornish 1999: 7), ja esimerkiksi pronomiinia käyttämällä puhuja tekee oletuksen tarkoitteen tunnistettavuudesta kontekstin tai puhetilanteen perusteella riippumatta siitä, onko edeltävässä tekstissä minkäänlaista korrelaattia.

Tarkoitteen saavutettavuuden ja morfosyntaktisen muodon suhteesta on useissa tutkimuksissa esitetty hierarkioita, joissa keskeisin ajatus on morfosyntaktisen muodon yksinkertaistuminen tai redusoituminen silloin, kun tarkoite on kontekstissaan tuttu eli saavutettava (*accessibility hierarchy*, ks. esim. Givón 1983; Ariel 1991, 2008; Chafe 1994). Seuraavassa esittelen tällaisen hierarkian kielellisen muodon ja kognitiivisen statuksen välisestä suhteesta. Esitys mukaillee Arielin (1991: 449) ja Siewierskan (2004: 176) ehdotuksia. Tarkoitteen aktiivisuus tai saavutettavuus vähenee siirryttäessä hierarkiassa ylhäältä alaspäin. Hierarkian yläpäässä ovat tarkoitteen nollamuodot, esimerkiksi nollanafora, kun taas toisessa ääripäässä alhaalla ovat täydet leksikaaliset NP:t ja erisnimet.

Kuvio 3. Tarkoitteen saavutettavuuden ja kielellisen muodon suhde.

Tarkoitteiden diskurssiasemaa analysoivissa tutkimuksissa tarkastellaan useimmiten vain kolmannen persoonan referenssiä, koska puhetilanteen ulkopuolisten tarkoitteiden tunnistaminen vaatii puhetilanteessa harkintaa sen suhteen, mitä kielellistä muotoa käytetään ymmärtämisvaikeuksien välttämiseksi. Leksikaalisen muodon, pronominin ja nollamuodon vaihtelu diskurssissa on siis keskeinen tutkimuskohde erityisesti kolmaspersoonaisia viittausketjuja tutkittaessa. Edellä esitettyä hierarkiaa on hyödynnetty näissä tutkimuksissa. Sen sijaan puheaktipersonat ovat diskurssissa läsnä luonnostaan puhujan ja kuulijan vaihtuvina deiktisinä rooleina. Oletettavasti puheaktipersonan tarkoitteen tunnistaminen puhetilanteessa vaatii vähemmän kognitiivista kapasiteettia kuin kolmannesta persoonasta puhuttaessa, koska puheaktipersonaan viittaavien pronomien tulkinta ei vaadi kuulijalta samanlaista hakuprosessia. Esimerkiksi Chafen (1994: 71) mukaan lauseessa *I talked to a lawyer last night* ensimmäisen persoonan pronominin tarkoite voidaan suoraan määritellä diskurssiasemaltaan tutuksi tarkoitteeksi, koska puhuja on tilanteessa läsnä; sen sijaan *a lawyer* on mitä ilmeisimmin tarkoitteena uusi. Myöskään nolla-anaforasta ei ole tapana puhua puheaktipersonien yhteydessä, koska näissä persoonissa referentin pitäisi olla selvä ilman edeltäviä tekstuaalisia mainintoja.

Yksikön ensimmäiseen persoonaan viittaavia kielellisiä muotoja voidaan kuitenkin tarkastella edellä esitetyllä jatkumolla, koska muotojen variaatio saattaa puhutussa kielessä olla melko suurta. Persoonapronominin ja persoonapäätteen esiintymisen vaihtelun on ainakin virossa todettu yksikön ensimmäisessäkin persoonassa riippuvan osittain tarkoitteen diskurssiasemasta (Lindström ym. 2008). Persoonapronominista on suomen monissa murteissa käytössä useampia variantteja, jotka vaihtelevat keskenään paitsi murteiden välillä myös yhdenkin puhujan puheessa (esim. *minä olin* – *mnä olin* – *mä olin*),

ja osa niistä voi puheessa olla painollisia, osa painottomia. Lisäksi pronomini voi tietyissä asemissa sulautua tai kliittistyä verbiin (*m_aattelin*) (ks. myös Helasvuo 2014a). Myös verbin persoonapäätettä edustava sananloppuinen *n* saattaa puheessa kadota tai assimiloitua (*mä oli*) (ks. Rapola 1966: 324–333; Väänänen 2015). Yksikön ensimmäisen persoonan muotoja voidaan siten asettaa jatkumolle ainakin morfosyntaktisen muodon kompleksisuuden mukaan, vaikka kaikkien muotojen vaihtelulla ei olisikaan suoraa yhteyttä tarkoitteen diskurssiasemaan:

oli > olin > m_oli > m_olin > mä oli > mä olin > minä olin

Keskityn tässä tutkimuksessa kuitenkin selvittämään näistä muodoista ainoastaan subjektipronominin esiintymistä ja sen puuttumista (*oli/olin* vs. *m_/mä / minä olin*). Tämän luvun analyyseissa käy ilmi, että tarkoitteen diskurssiasema vaikuttaa olennaisesti siihen, onko lauseessa pronomini ilmipantuna vai voiko subjektia ilmaista pelkästään verbin persoonapäätteellä. Yksikön ensimmäisen persoonan nollasubjekti näyttää käyttäytyvän diskurssissa kolmannen persoonan nolla-anaforan tavoin, koska sen esiintyminen on vahvasti sidoksissa edeltävään samaviitteiseen mainintaan. Tapausten lähempi tarkastelu osoittaa toisaalta, että pelkkä referentiaalinen etäisyys ei selitä subjektin ilmaisemista, vaan erityisesti nollasubjektin esiintymiseen on diskurssiaseman lisäksi myös ilmauksen kontekstuaaliseen tehtävään liittyviä syitä.

4.2 Referentiaalinen etäisyys

4.2.1 Referentiaalisen etäisyyden vaikutukset subjektin ilmaisemiseen

Kuten jo edellisessä luvussa tuli esiin, referentiaalista etäisyyttä on useimmissa tutkimuksissa analysoitu kolmannesta persoonasta, koska juuri kolmannen persoonan tarkoitteista puhujan on osoitettava, ovatko ne kuulijalle ennestään tunnettuja tai mahdollisesti aiemmin mainittuja (esim. Givón 1983). Puheaktipersonat ovat diskurssissa tunnettuja jo lähtökohtaisesti, joten niiden suhdetta aiempiin mainintoihin ei tarvitse osoittaa kielellisin keinoin. On tehty kuitenkin havaintoja, että myös yksikön ensimmäisen persoonan kielellinen muoto on sidoksissa aiempiin mainintoihin tekstissä.

Virossa ilmaistaan subjektia yksikön ensimmäisessä persoonassa samalla tavoin kuin suomessa: sekä valinnaisella subjektipronominilla että verbin persoonapäätteellä. Lindström ym. (2008) ovat todenneet subjektipronominin poisjättämisen olevan yhteydessä referentiaaliseen etäisyyteen, koska pronomini jää pois tilastollisesti merkitsevästi useammin silloin, kun sama referentti on ollut esillä edellisessä lauseessa. Helasvuo (2014c) on tehnyt samansuuntaisen havainnon suomenkielisestä keskusteluaineistosta: ensimmäisen ja toisen persoonan nollasubjektit suosivat pienintä referentiaalista etäisyyttä, jossa edellinen maininta on edellisessä lauseessa (ks. myös Helasvuo ja Kyröläinen 2016: 283).

Olen laskenut referentiaalista etäisyyttä Givónin mallin mukaan saman referentin edelliseen mainintaan tekstissä. Etäisyyttä on laskettu lauseiden määrinä. Jos samaviitteiset maininnat esiintyvät aivan peräkkäisissä lauseissa, etäisyys saa arvon 1. Jos mainintojen välissä on yksi lause, jossa on eriviitteinen subjekti, etäisyys saa arvon 2 jne. Givón (1983: 13) on asettanut etäisyydelle mielivaltaisen 20 lauseen rajan, jonka jälkeen mainintoja ei enää oteta huomioon. Omassa tutkimuksessani tuo raja on asetettu lähemmäs, kymmenen lauseen päähän. Sitä kauempana esiintyvillä samaviitteisillä muodoilla ei nähdäkseni enää ole merkitystä subjektin ilmaisemisessa. Kaikki lauseet, joiden edellinen maininta on kontekstissa pitemmällä kuin kymmenen lauseen päässä, saavat analyysissäni arvon 11 riippumatta siitä, kuinka kaukana edeltävä maininta todellisuudessa olisi. Arvo on 11 myös siinä tapauksessa, että edeltävää mainintaa ei ole tekstissä lainkaan. Referentiaalisen etäisyyden arvo on siten sopimuksenvarainen, ja etäisyys on kokonaislukuihin perustuva diskreetti numeerinen muuttuja.

Edelliseksi maininnaksi on tutkimuksessani katsottu yksikön ensimmäisessä persoonassa oleva muoto, joko persoonapronomini tai verbin persoonapäätte. Ensimmäisen persoonan muotojen lisäksi saman referentin edellisiksi maininnoiksi on kuitenkin sisällytetty toisen persoonan muodot niissä tapauksissa, joissa ne esiintyvät haastattelijan puheessa. Silloinhan viittauskohteena on informantti. Lauseeksi olen määritellyt finiittiverbit täydennyksineen ja määritteineen. Lause saattaa muodostua vain yhdestä finiittiverbistä, mutta irralliset NP:t ilman finiittiverbiä eivät sen sijaan ole lauseita eivätkä siten myöskään laskettavia yksiköitä etäisyyttä määritettäessä.

Seuraavassa on havainnollisuuden vuoksi esimerkki etäisyyden laskemisesta. Siinä tarkasteltava ilmaus *mnä käy niit hoittamas ja reeramas* saa etäisyyden arvoksi 2, koska edellinen samaviitteinen subjekti esiintyy toiseksi edellisessä lauseessa ja välissä on kolmannessa persoonassa oleva finiittiverbi:

9) ja "mnää käy "siäl sit ja / 'hänel_o vähä 'kano [= kanoja] ja mnä käy niit 'hoittamas sit ja reeramas. (VarP, Kalanti: 38.)

Ongelmana etäisyyden laskemisessa lauseina on, että lauseet voivat olla vaihtelevan mittaisia. Lyhimmillään lause on silloin, kun se muodostuu pelkästä finiittiverbistä, mutta toisissa saattaa verbin ympärillä olla useitakin NP:itä ja siten myös paljon sanoja. Seuraava esimerkki 10 havainnollistaa lauseiden pituuden vaihtelua. Tarkasteltavina ovat lauseet *rahas mä maksoi ja otim pankist velaks* katkelman loppupuolella. Molemmilla lauseilla referentiaalinen etäisyys on 1.

10) mää tei "velkkaa sitt_otim "pankist 'raha ja / ja 'tein "tyät sit tost 'maast ni / 'mitä mää tei "viis pä- "viis "vuat "kahreksam pai- 'perunmaapäevä / (näist 'pello "maist ja "tontist ja / 'rahas mä maksoi / otim 'pankist 'velaks./ (VarP, Eura: 171)

Tarkasteltavista lauseista jälkimmäinen esiintyy heti samaviitteisen muodon jälkeen: tekstissä on kaksi yksikön ensimmäisessä persoonassa olevaa finiittiverbiä peräkkäin

(*maksoi/otim*). Sitä vastoin *rahas mä maksoi* -lauseen ja sitä edeltävän samaviitteisen muodon (*mää tei*) välissä on kaikkiaan 12 täyttä sanaa ja lisäksi joitakin vajaaksi jääviä sanan osia. Referentiaalinen etäisyys ei tarkkaan ottaen mittaakaan ensisijaisesti etäisyyttä, koska saman arvon saavat tapaukset voivat olla hyvinkin erilaisia sen suhteen, mikä niiden konkreettinen tekstuaalinen välimatka on edeltävään mainintaan. Referentiaalisen etäisyyden avulla lasketaan sen sijaan niiden paikkojen lukumääriä, jotka mahdollistavat muiden tarkoitteiden interferenssin: samaviitteisten mainintojen yhtenäisen referentiaalisen ketjun katkaisee jossakin muussa persoonassa oleva verbinmuoto.

Referentiaalinen etäisyys osoittautui luvun 3 satunnaismetsäanalyysissä merkittävimmäksi tekijäksi, joka selittää subjektin ilmaisutavan vaihtelua. Seuraavaksi analysoin etäisyyden merkitystä lähemmin. Taulukossa 5 on tarkasteltu erikseen sekä nollasubjektia että pronominisubjektia sen mukaan, millä tavoin ne jakaantuvat eri referentiaalisen etäisyyden luokkiin (ETÄ 1–11). Kustakin luokasta on mainittu prosenttiosuus ja standardoitu jäännös, joka kertoo, onko ero nolla- ja pronominisubjektin välillä merkitsevä.

Taulukko 5. Nolla- ja pronominisubjektin jakautuminen referentiaalisen etäisyyden luokkiin.

Etäisyys	Subjekti			Yhteensä
	Nolla	Pro		
ETÄ 1	Määrä	699	1451	2150
	%	70,3 %	32,1 %	39 %
	Jäännös	22,4	-22,4	
ETÄ 2	Määrä	99	595	694
	%	10,0 %	13,2 %	12,6 %
	Jäännös	-2,8	2,8	
ETÄ 3	Määrä	35	344	379
	%	3,5 %	7,6 %	6,9 %
	Jäännös	-4,6	4,6	
ETÄ 4	Määrä	21	274	295
	%	2,1 %	6,1 %	5,4 %
	Jäännös	-5,0	5,0	
ETÄ 5	Määrä	15	193	208
	%	1,5 %	4,3 %	3,8 %
	Jäännös	-4,1	4,1	
ETÄ 6	Määrä	13	151	164
	%	1,3 %	3,3 %	3,0 %
	Jäännös	-3,4	3,4	
ETÄ 7	Määrä	14	123	137
	%	1,4 %	2,7 %	2,5 %
	Jäännös	-2,4	2,4	
ETÄ 8	Määrä	6	104	110
	%	0,6 %	2,3 %	2,0 %
	Jäännös	-3,5	3,5	
ETÄ 9	Määrä	5	88	91
	%	0,5 %	1,9 %	1,7 %
	Jäännös	-3,2	3,2	
ETÄ 10	Määrä	6	93	99
	%	0,6 %	2,1 %	1,8 %
	Jäännös	-3,1	3,1	
ETÄ 11	Määrä	81	1103	1184
	%	8,1 %	24,3 %	21,5 %
	Jäännös	-11,3	11,3	
	Yhteensä	994	4519	5513
	%	100 %	100 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 520,530   df = 10   p < 0,001

Eri etäisyyden luokkien yksityiskohtainen tarkastelu taulukossa 5 paljastaa hyvin diskurssikäyttäytymisen erot nolla- ja pronominisubjektin välillä. Nollasubjektit suosivat selvästi pienintä referentiaalista etäisyyttä: 70,3 prosenttia nollasubjekteista esiintyy sellaisissa kontekstin kohdissa, joissa myös edellisessä lauseessa on samaviitteinen maininta. Varsinkin standardoidut jäännökset osoittavat selvästi, mihin soluun nollasubjektit taulukossa kerääntyvät: nollasubjekteilla on suuri ja positiivinen standardoitu jäännös

(22,4) solussa, jossa etäisyys on 1. Siinä nollasubjektin ja pronominisubjektin esiintymämäärien ero (70,2 % ja 32,1 %) suhteessa odotuksenmukaiseen frekvenssiin on jäännösten mukaan kaikkein merkitsevin. Kaikissa muissa nollasubjektin etäisyyden luokissa jäännös on negatiivinen, mikä tarkoittaa, että soluissa on odotettua vähemmän tapauksia. Erityisen vähän nollasubjektitapauksia on suurimman etäisyyden luokassa (ETÄ 11). Siinäkin ero nollasubjektin ja pronominisubjektin välillä on varsin suuri: pronominilauseista tähän luokkaan sijoittuu 24,4 prosenttia kaikista tapauksista, mutta nollasubjektilauseista vain 8,1 prosenttia. Jäännösten perustella (-11,3 ja 11,3) ero ryhmien välillä on merkitsevä.

Aiempien tutkimusten havaintoihin verrattuna tulos nollasubjektien diskurssikäytettyymisestä on hyvin odotuksenmukainen: referentiaalinen etäisyys on yksikön ensimmäisessäkin persoonassa merkittävä nollasubjektin esiintymistä selittävä tekijä (Lindström ym. 2008; Helasvuo 2014c; Helasvuo ja Kyröläinen 2016). Taulukosta 5 voi toisaalta havaita myös sen, että referentiaalinen etäisyys ei kuitenkaan ole subjektin ilmaisutavan valinnassa kaikenkattava selittäjä, koska kolmasosa (32,1 %) pronominisubjekteista sijoittuu pienimmän etäisyyden (ETÄ 1) luokkaan. Osuus on toki huomattavasti pienempi kuin nollasubjekteilla tässä ryhmässä, mutta se on suhteellisen suuri siihen nähden, että subjektipronominia näin ollen toistetaan täysin peräkkäisissäkin lauseissa melko paljon. Nollasubjektin ja pronominisubjektin valintaa motivoivatkin monenlaiset kontekstuaaliset syyt, joita analysoin hieman tuonnempana tässä luvussa.

Luvun 3 tilastoanalyysit osoittivat joitakin murre-eroja subjektin ilmaisemisessa. Analyysien mukaan erityisesti savolaismurteissa ja pohjoispohjalaisissa murteissa esiintyy merkittävästi enemmän nollasubjektia kuin muissa murreryhmissä. Savolaismurteiden erilaisuus muihin ryhmiin verrattuna ilmenee myös, jos tutkitaan referentiaalista etäisyyttä murreryhmittäin. Jäljempänä olevassa taulukossa 6 jokaista murreryhmää tarkastellaan sen mukaan, kuinka suuri osuus ryhmän kaikista subjekteista on nollasubjekteja ja kuinka suuri osuus pronominisubjekteja. Vertailen ETÄ 1 -lauseita niihin lauseisiin, joissa samaviitteisten mainintojen välissä esiintyy jokin muu referentti. Aineisto on siten taulukossa 6 jaettu kahteen ryhmään referentiaalisen etäisyyden mukaan: ensimmäiseen ryhmään kuuluvat lauseet, joissa etäisyys on pienempi kuin 2 (taulukko 6.1: $ETÄ < 2$), toiseen taas kuuluvat ne tapaukset, joissa etäisyys on suurempi tai yhtä suuri kuin 2 (taulukko 6.2: $ETÄ \geq 2$). Kahtiajako perustuu myös tämän luvun aiempaan analyysiin: taulukon 5 tarkasteluhan osoitti nollasubjektin määrän vähenevän olennaisesti jo silloin, kun referentiaalinen etäisyys edelliseen samaviitteiseen mainintaan on enemmän kuin 1.

Taulukko 6. Referentiaalisen etäisyyden vaikutus subjektin ilmaisemiseen murreryhmittäin.

TAULUKKO 6.1: ETÄ < 2

Murreryhmä		Subjekti		Yhteensä
		Nolla	Pro	
EPOHJ.	Määrä	94	272	366
	%	25,7 %	74,3 %	100 %
	Jäännös	-3,1	3,1	
HÄME	Määrä	88	178	266
	%	33,1 %	66,9 %	100 %
	Jäännös	0,2	-0,2	
KAAKKO	Määrä	81	239	320
	%	25,3 %	74,7 %	100 %
	Jäännös	-3,0	3,0	
LOUN.	Määrä	119	370	489
	%	24,3 %	75,7 %	100 %
	Jäännös	-4,4	4,4	
PEPOHJ.	Määrä	47	82	129
	%	36,6 %	63,6 %	100 %
	Jäännös	1,0	-1,0	
POPOHJ.	Määrä	89	94	183
	%	48,6 %	51,4 %	100 %
	Jäännös	4,9	-4,9	
SAVO	Määrä	181	216	397
	%	45,6 %	54,4 %	100 %
	Jäännös	6,2	-6,2	
Yhteensä	Määrä	699	1451	2150
	%	32,5 %	67,5 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 83,815; df = 6; p < 0,001

TAULUKKO 6.2: ETÄ ≥ 2

Murreryhmä		Subjekti		
		Nolla	Pro	Yhteensä
EPOHJ.	Määrä	38	508	546
	%	7,0 %	93,0 %	100 %
	Jäännös	-1,6	1,6	
HÄME	Määrä	40	450	490
	%	8,2 %	91,8 %	100 %
	Jäännös	-0,5	0,5	
KAAKKO	Määrä	24	480	504
	%	4,8 %	95,2 %	100 %
	Jäännös	-3,5	3,5	
LOUN.	Määrä	46	583	629
	%	7,3 %	92,7 %	100 %
	Jäännös	-1,4	1,4	
PEPOHJ.	Määrä	19	197	216
	%	8,8 %	91,2 %	100 %
	Jäännös	0,0	0,0	
POPOHJ.	Määrä	31	322	353
	%	8,8 %	91,2 %	100 %
	Jäännös	0,0	0,0	
SAVO	Määrä	97	528	625
	%	15,5 %	84,5 %	100 %
	Jäännös	6,6	-6,6	
Yhteensä	Määrä	295	3068	3363
	%	8,8 %	91,2 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 49,832; df = 6; p < 0,001

Aiemmin esitetty taulukko 5 osoitti siis nollasubjektien suosivan pienintä referentiaalista etäisyyttä. Edellä olevasta taulukosta 6.1 ilmenee, että pienellä etäisyydellä (ETÄ < 2) on eniten merkitystä pohjoispohjalaisissa ja pohjoissavolaisissa murteissa: edellisessä nollasubjektin osuus on 48,6 prosenttia ja jälkimmäisessä 45,6. Näissä ryhmissä nollasubjektin osuus on standardoitujen jäännösten mukaan (4,9 ja 6,2) merkitsevästi suurempi kuin muissa murreryhmissä. Sitä vastoin nollasubjektin osuus on jäännösten mukaan merkitsevästi odotettua pienempi eteläpohjalaisissa murteissa (25,7 %, jäännös -3,1), kaakkoismurteissa (25,3 %, jäännös -3,0) ja lounaismurteissa (24,3 %, jäännös -4,4). Standardoituja jäännöksiä tarkastelemalla selviää lisäksi, mitkä murreryhmistä suosivat nollasubjektia ja mitkä pronominisubjektia. Savolaismurteilla, pohjoispohjalaisilla, peräpohjalaisilla ja hämäläisillä murteilla on positiivinen jäännös nollasubjektisolussa, kun taas muissa murreryhmissä jäännös on negatiivinen. Hämäläismurteiden ja peräpohjalaismurteiden jäännökset eivät ole kuitenkaan tilastollisesti merkitseviä.

Nollasubjektia esiintyy savolaismurteissa jonkin verran enemmän kuin muissa ryhmissä silloinkin, kun referentiaalinen etäisyys edelliseen mainintaan on kaksi tai enemmän. Suuremman referentiaalisen etäisyyden tapaukset on esitetty taulukossa 6.2 (ETÄ ≥ 2). Erot murreryhmien välillä eivät ole prosenttiyksikköinä tarkastellen tosin läheskään

niin suuria kuin pienen etäisyyden tapauksissa. Yleisesti voi todeta, että kaikissa murreryhmissä nollasubjektia on huomattavasti vähemmän, jos subjektin edellinen samaviitteinen maininta on kauempana kuin edellisessä lauseessa. Savolaisryhmässä nollasubjektin osuus (15,5 %) on kuitenkin standardoidun jäännöksen mukaan (6,6) merkitsevästi suurempi kuin nollasubjektin osuus muissa murreryhmissä. Sen sijaan kaakkoismurteissa nollasubjektin osuus (4,8 %, jäännös -3,5) on merkitsevästi muita ryhmiä pienempi. Muiden ryhmien jäännökset eivät osoita tilastollisesti merkitseviä eroja.

Luvun 3 satunnaismetsä- ja regressioanalyysit osoittivat referentiaalisen etäisyyden olevan merkittävin subjektin ilmaisutavan vaihtelua selittävä tekijä, kun sitä verrataan useisiin muihin tekijöihin. Taulukko 6.1 antaa viitteitä siitä, että etäisyyden merkitykseen vaikuttavat erityisesti savolaismurteet ja pohjoispohjalaiset murteet. Ero savolaismurteiden sekä kaakkois-, lounais- ja eteläpohjalaismurteiden välillä on noin kaksikymmentä prosenttiyksikköä. Eteläpohjalaiset, kaakkoiset ja lounaiset murteet suosivat siis pohjois-savolaisia ja pohjoispohjalaisia murteita enemmän pronominia silloinkin, kun referentiaalinen etäisyys on pieni. Esimerkeissä 11, 12 ja 13 on kaikissa katkelma samantapaista kerrontaa, jossa puhuja kuvaa työ- tai palveluspaikkojaan. Tällainen informantin elämänvaiheiden kuvaus on Lauseopin arkiston aineistossa melko yleinen puheenaihe. Nolla- ja pronominisubjektin esiintymäkontekstien vertailu murteiden välillä on selvintä, jos verrattavat tapaukset ovat sisällöltään samantapaisia, kuten näissä esimerkeissä. Esimerkissä 11 euralainen puhuja kertoo palveluspaikoistaan. Huomiota kiinnittää subjektipronominin toistaminen lauseesta toiseen, vaikka subjekti olisikin ilmipantuna juuri edellisessä lauseessa tai useassakin aiemmassa lauseessa. Katkelman ainoa nollasubjektitapaus on korjausrakenne (*mää olin / menin*), jossa *olla*-verbi vaihtuu *mennä*-verbiksi. Sen sijaan savolaisessa elämänvaiheita kuvaavassa kerronnassa pronomini jää usein toistamatta (12). Vastaavassa eteläpohjalaisesimerkissä (13) esiintyy sekä nollasubjekti että peräkkäisiä pronominisubjektiauseita. Esimerkeistä on lihavoitu lauseet, joissa referentiaalinen etäisyys on 1.

11) ja sit 'mää olen_ollus 'sit "palvelukses "mää olin_ens sit / 'äitin serkul "lapsempiikan ja 'sit mä oli siäl 'kaks vuat / "ei ma ko "kol- 'kol vuat mä oli 'sisäkkön ja. / sit "mää meni sin / 'yhten "talo sink "Kiukkaissin / se ol "Uusitalo ni "mä oli 'siäl "vuare. / ja 'sit mä meni sinp "Piätilä "mä oli 'siäl vuare / 'karjak- 'karjakkon mää oli 'sit ja. / 'sit 'mää olin / 'menin 'siält_"Eurajoel. / 'mä oli 'siäl./ (VarP, Eura: 18.)

12) minä 'olin siinä "kaks 'vuotta "palavelijana ja / "sitte 'mänin "takas sinnen "Nissiläm 'puolelle ja "siellä oli / "Iiikkola-'nimisessä talossa "yhev 'vuon / ja 'minä jo 'sitä "enne ennen ku "Pikammäelle tulin 'nim minä jo 'olin "kaks "vuotta monialla "Jussi 'Nissisellä siellä 'par- / siellä "Nissilän kylällä ja "sitte 'tulin tännep "Pikammäelle ja / "siinä 'olin "kaks vuotta ja 'sitte "vielä 'mänin "Nissillään sihe "Iiikkola-nimiseen 'taloo ja "siitä 'minä sitte 'sem "miehem matkaan / jouvvuj ja 'tulin tänne "Issoommäkkee / ja 'siinä minä 'oon "ollu. / ja 'yheksällätoesta / "olin että / "joulukuulla 'vihittiin ku 'syksyllä / "viijeestoesta päevä 'marraskuuta "tul'in/ 'sii-

hen "Kaskelaan ja 'joulu / ('puolesta 'meijät "vihittiin ni- että/ "semmonen / se / 'on./ (SavP, Vieremä: 110.)

13) *No olitteko te sitten palvelukses ensi ennen naimishim menitte*¹³.

'oom 'm_oon ollup "piikana / 'kuus vuotta "Fräntiläs / silloon ei / ollukkaa "huanop 'piiat. mutta kun / 'ma_olin tiätysti ai- 'aimoo 'ihminen nii/ 'm_olin kuus 'vuatta "Fräntiläs 'kahare- 'kaks vuotta "toises taloos ja / 'toises sitten / neliä. / 'm_olin "kuus vuotta 'Fräntiläs / joo. ja sittem menin 'naimishi.

Minkä ikääsenä te sitten menitte työhö , palaveluksehe.

'tyä... (nooh mitä se oli 'kolome- / olinko mä 'kolomannellatoista vain 'neljännellätoista kum mä 'menin ensi kerra 'Fräntilhä. (PohE, Kauhava: 17.)

On mahdollista, että murteelle tyypillisellä puherytmillä, kulumisilmiöillä ja ehkä subjektipronominin muodollakin on vaikutuksia pronominin toistamiseen oheisten esimerkkien kaltaisissa tapauksissa. Lounaismurteiden esimerkistä on havaittavissa kyseiselle murteelle tyypillisiä äänteellisen kulumisen ilmiöitä, muun muassa loppuheittoa ja sananloppuisen *n:n* katoa (ks. Rapola 1966). Kuten esimerkeistä ilmenee, lounaismurteissa on tavallista sanoa *sit mä meni*, kun savolaismurteissa vastaava ilmaus on tyypillisesti *sitte (minä) mänin*. Aineistosta tekemieni havaintojen mukaan erityisesti eteläpohjalaismurteille taas on tavallista syntagmaattinen sulautuminen persoonapronominin yhteydessä: *m_oon* (sulautumista ks. ISK § 139).¹⁴

Murteelle tyypilliseen puherytmiin ja äänteellisiin ilmiöihin liittyy myös persoonapronominin äänteellinen kuluminen. Monissa murteissa persoonapronominista on käytössä kaksi varianttia: sekä kaksitavuinen *minä* että lyhempi muoto, niin kutsuttu pikapuhemuoto *mä* tai *mää* (ks. tutkimukseni luku 3.3.3). Aineistosta tekemieni havaintojen mukaan monissa vanhoissa murteissa puhujat käyttävät useita varianteja, mutta joissakin murteissa kuitenkin vain yhtä. Aineistoni lounaismurteissa pikapuheiset pronomini-variantit *mä* ja *mää* esiintyvät rinnan niiden pronominin pitempien muotojen kanssa, joissa sanansisäinen *n* on säilynyt (*minä*, *mnä* tai *mnää*). Lähes kaikki lounaismurteiset puhujat käyttävät sekä pikapuhemuotoja että *mnää*- ja *mnä*-variantteja, mutta ainoa poikkeus on aiemmin esitetyn esimerkin euralainen informantti, joka ei käytä lainkaan *minä*- ja *mnää*-muotoja. Eteläpohjalaismurteissa noin puolet pronomineista on yksitavuisia tai sulautuneita, puolet kaksitavuisia (*minä*). Esimerkin 13 kauhavalaisen puhujan pronomineista enemmistö on yksitavuisia (*mä*) tai sulautuneita muotoja (*m_oon*), mutta hän käyttää myös kaksitavuisia rinnakkaisvarianttia. Edellä käsitellyssä esimerkissä esiintyy kuitenkin vain lyhyitä varianteja. Perihämäläismurteissa enemmistö on *minä*-pronomineja, mutta pikapuhevariantteja (*mä*, *ma* tai *mää*) käytetään myös. Sen sijaan tutkimissani savolaismurteissa ja pohjoispohjalaisissa murteissa *minä* on yksinomainen

¹³ Haastattelijan puheenvuorot on esimerkkeihin merkitty kursivilla.

¹⁴ Aineistoni eteläpohjalaisissa murteissa on 53 sulaumatapausta. Hämmäläismurteissa niitä on 9, peräpohjalaismurteissa kolme ja kaakkoismurteissa yksi. Muissa aineistoni murreryhmissä niitä ei ole lainkaan. Sulaumat esiintyvät lähinnä *olla*-verbin yhteydessä.

pronomini (vrt. nykypuhekieli, Mantila ja Pääkkönen 2010; Vikberg 1997). *Minä*-pronominin esiintyminen vokaalin edellä myös elisiota (*min_en*). Murteiden välinen vertailu osoitti, että juuri näissä kahdessa murteessa, savolaisissa ja pohjoispohjalaisissa, suositaan nollasubjektia erityisesti silloin, kun referentiaalinen etäisyys on 1.

Esitin luvussa 4.1, että yksikön ensimmäiseen persoonaan viittaavia muotoja voi asettaa jatkumolle morfosyntaktisen kompleksisuuden mukaan samaan tapaan kuin kolmannen persoonan muotoja on asetettu (mm. Ariel 1991). Vaikka ensimmäisen persoonan eri muodoilla ei kenties ole suoraa yhteyttä tarkoitteen diskurssiasemaan, jatkumon avulla on mahdollista selittää, miksi jotkut puhujista käyttävät pronominisubjektia silloinkin, kun referentiaalinen etäisyys on pieni, mutta toiset puhujat suosivat nollasubjektia. On mahdollista, että pohjoissavolaisten ja pohjoispohjalaisten puhujien tendenssi suosia nollasubjektia johtuu osittain siitä, että he käyttävät muotojen jatkumolta (ks. sivu 71) ainoastaan kaksitavuisia pronominia ja nollasubjektia. Useimmissa muissa murteissa sen sijaan muotojen valikoimasta on käytössä niiden lisäksi myös muita pronominivariantteja. Aineistoni kaakkoismurteissakin on kyllä käytössä lähinnä yksi variantti, mutta se on yksitavuisen *mie*. Kaakkoismurteissa ainoastaan Taipalsaaren näytteessä esiintyy muutamia *minä*-tapauksia (12 kpl), mutta siinäkin enemmistö pronomineista on yksitavuisia (77 kpl). Kaakkoismurteissa nollasubjektia esiintyykin merkitsevästi vähemmän kuin savolais- ja pohjoispohjalaismurteissa.

Referentiaalisen etäisyyden merkityksestä subjektin ilmaisemiseen voi todeta etäisyyden selittävän hyvin nollasubjektin esiintymistä: valtaosalla pronominittomista lauseista on edeltävässä lähikontekstissa samaviitteinen maininta. On kuitenkin todettava, että referentiaalinen etäisyys ei sinänsä selitä vielä paljon. Jos pelkästään etäisyys olisi subjektin valintaa motivoiva tekijä, peräkkäisissä lauseissa, joissa viitataan samaan referenttiin, esiintyisi siten lähinnä nollasubjekteja. Niin ei tutkimukseni mukaan kuitenkaan ole: aineistossa esiintyy myös suuri määrä tapauksia, joissa peräkkäisissä lauseissa toistetaan pronominia. Jotta ei tulisi tehneeksi virheellisiä päätelmiä, voi siis todeta ainoastaan, että nollasubjektit suosivat pienintä etäisyyttä, mutta etäisyys ei sinänsä aiheuta subjektin valintaa. Valintaan vaikuttavatkin myös kontekstuaaliset syyt: nollasubjektilla lauseet suosivat pientä referentiaalista etäisyyttä sen vuoksi, että ne esiintyvät usein aivan tietynlaisissa yhteyksissä. Tarkastelen seuraavissa luvuissa 4.2.1 ja 4.2.2 esimerkein, millaisia rakenteita ja kontekstuaalisia ilmiöitä taulukoissa 5 ja 6 esitettyihin referentiaalisiin etäisyyksiin liittyy, kun niitä tutkitaan osana diskurssin rakentumista. Otan aluksi esiin aineistoesimerkkejä, joissa referentiaalinen etäisyys on pienin (ETÄ 1; luku 4.2.2), ja sen jälkeen analysoin tapauksia, joissa kahden samaviitteisen subjektin välissä esiintyy muita tarkoitteita (ETÄ>1; luku 4.2.3).

Tarkastellessani subjektin asemaa diskurssissa olen etäisyyden lisäksi viitannut myös käsitteisiin, joilla tutkimuksissa on kuvattu anaforisten ketjujen rakentumista, nimittäin tarkoitteen jatkuvuuteen ja (kognitiiviseen) aktiivisuuteen. Puhujaan viittaava yksikön ensimmäinen persoona on toki luonnostaan esillä diskurssissa ja siten diskurssi- asemaltaan aina aktiivinen. Nollasubjektilla lauseet suosivat siis diskurssin kohtia, joissa

puhujan viittaava tarkoite on esillä ja puheenaiheena. Se voi antaa aihetta olettaa niiden motivoituvan samoista syistä kuin ne kolmaspersoonaiset anaforiset nollat ja pronominit, joilla osoitetaan tarkoitteen olevan keskustelussa esillä ja aktiivisia (Chafe 1994). Laury (1994: 451) on kuitenkin todennut tällaisista kognitiivisesti keveistä kolmannen persoonan pronomineista, että niitä voidaan käyttää paitsi keskustelun aktiivisiin tarkoitteisiin viittaamiseen myös ensimmäintoina silloin, kun ei ole tarkoitukseen aktivoida uutta referenttiä kuulijoiden päähuomion kohteeksi tai kiinnittää näihin tarkoitteisiin erityistä huomiota. Seuraavien alalukujen aineistopoimintojen analyysissä tuon esiin myös tätä puolta nollasubjektillauseiden diskurssikäytännöistä: ne toimivat useimmiten kevyissä diskurssitehtävissä, joissa ei ole tarkoitus viedä kerrontaa eteenpäin tai suunnata huomiota uusiin asioihin.

4.2.2 Referentiaalinen etäisyys 1: edellinen maininta edellisessä lauseessa

Luvun 3 tilastoanalyysit osoittivat, että nollasubjekti on merkitsevän yleinen muun muassa *ja*-konjunktiolla alkavissa lauseissa:

14) mutta niin- kun 'nytt_ei ot 'tahtonuk "kerriitäk kylä 'minä niitä "harijaaj ja 'pyhkiäm 'pölyjä (ja / 'pesem "pyykkiä mitä / mitä 'sillen nyn noin_ 'aina / "aina lauvantaina 'muuttaa ni... ha... 'omat 'vaatteet./ (HämP, Pohjaslahti: 151.)

Voisi siten olettaa, että nollasubjektillauseet olisivat enimmäkseen *ja*-konjunktiolauseita. Kuitenkin kaikista nollasubjektillauseista, joilla etäisyys on 1, ainoastaan 31 % (223/706) on *ja*-lauseita. Pieni referentiaalinen etäisyys ei siten liity pelkästään rinnasteisiin lausepareihin. Muita konjunktioita tällaisissa lauseissa on vieläkin vähemmän: *kun*-lauseita on 11 % (75/706) sekä *että*-lauseita (27/706) ja *mutta*-lauseita (28/706) molempia 4 %. Analysoin konjunktiolauseita tarkemmin luvussa 5, joten seuraavissa esimerkeissä otan esiin lähinnä muita tapauksia kuin konjunktiolauseita.

Pienimmän referentiaalisen etäisyyden nollasubjektillauseista osa on siis *ja*-lauseita, mutta nollasubjektillauseet toimivat muillakin tavoin osana tapahtumien kuvausta. Seuraavissa esimerkeissä (15 ja 16) nollasubjektillisiä verbejä ei tarkasteltavissa lauseissa kuitenkaan ole kytketty edellisiin millään konjunktiolla.

15) mie en 'jaksa "kävellä / mie en 'tuonne / "kylälle 'astkii jos miu 'tulloo not mium 'pittää "läht'ii ni / "kävemmää ni mie paa 'heti "hevose val'jaihe lähe "hevosella. (KarE, Ruokolahti: 251.)

16) "miäl teki stä ni "mari'leippä ko ko 'mnää pisti ni "puala'marjo sit 'nii noi / "leevosi "matalaks_ensiks se 'hapanu ja 'sit 'pisti sihe / sit "pualamarjo sit ja ja 'siirappi ja 'sokerit sihe / (VarP, Pyhämaa: 164.)

Esimerkissä 15 esiintyy kaksi peräkkäistä toimintaa: hevosen valjastaminen ja lähteminen. Kahden verbin välissä ei kuitenkaan esiinny *ja*-konjunktiota. Voi myös ajatella, että hevosen valjaisiin paneminen on metaforinen tapa ilmaista hevosella lähtemistä (*mium pittää lähtii ni...mie paa hevose valjaihe*). Tarkasteltavan kohdan edellä on käynyt ilmi, että puhuja on hevosmies ja kulkee aina hevosella. Siten sama asia ilmaistaan esimerkissä tavallaan kahdesti eri tavoin, vaikka kyse on sinänsä peräkkäisten tapahtumien kuvauksesta. Esimerkissä 16 puhuja tarkentaa nollasubjektillisella *leevosi matalaks* -ilmauksella leivän ominaisuuksia, minkä jälkeen jatkaa aiemmin kesken jäänyttä kuvausta marjojen lisäämisestä.

Edellisissä esimerkeissä nollasubjektillisillä verbeillä tuntuu näin ollen olevan edellä sanottua tarkentavia ja täsmentäviä tehtäviä, mikä onkin tyypillistä nollasubjektillauseille. Täsmäntäminen on selvintä rakenteissa, joissa kaksi eri verbiä kuvaa samaa toimintaa. Tällaisissa rakenteissa jälkimmäinen, nollasubjektillinen verbi tarkentaa usein edellisen verbin toimintaa (esimerkki 17), mutta joissakin tapauksissa taas jälkimmäinen verbi toistaa edellisen verbin toiminnan deskriptiivisemmin (18).

17) mä 'aina "kattoon sen "savum 'päällem mutt em puhunut 'toisillem "mitään ne aiva justhin 'yhyres_ollu / nim mä 'sanoon 'sitte / 'huurin "Aarnillej jotta 'mikä kuulet 'tua "savu oj joka "tualta 'näkyy./ (PohE, Laihia: 361.)

18) ennem 'minäkiis 'sahasim "moonet "päevät "käs´sahalla / 'hylykyttelin / ku' 'aloin "tehän nuita 'venneitä./ (SavP, Nilsia: 339.)

Esimerkin 17 voi tulkita myös puheen editoimiseksi, koska puhuja vaihtaa verbin spesifimpään kesken lausuman. Reaaliaikaisessa puheen muokkaamisessa eli niin sanotussa itsekorjauksessa puhuja korjaa puhettaan lausuman sisällä. Korjauskohtaa osoittaa tavallisesti jokin kielellinen aines, yleensä partikkeliketju (*tai siis* tms.), mutta rajakohdan merkki voi olla myös prosodinen, esimerkiksi tauko (Sorjonen ja Laakso 2005). Edellä olevassa esimerkissä *sanoa* ja *huutaa* verbien välissä esiintyy hyvin lyhyt tauko, joka on litteraattiin merkitty vinoviivalla. Itsekorjauksia on esitetty olevan muun muassa korvaavia ja lisääviä. Korvaavassa itsekorjauksessa joko kesken jätetty tai jo loppuunkin saatettu sana korvataan samaan syntaktiseen ja semanttiseen kategoriaan kuuluvalla sanalla: *mum pitäs sit sano- kutsuu ihmisii* (Sorjonen ja Laakso 2005: 249). Lisäviä itsekorjauksia puolestaan lisää katkon jälkeen lausumaan jotain, minkä jälkeen jo aloitettu rakenne aloitetaan uudestaan (mas. 250). Itsekorjausten on havaittu tutkimuksissa olevan subjektipronominittomien finiittiverbien tyypillisiä konteksteja (Duvallon 2006). Esimerkin 10 kaltaisia rakenteita, joissa esiintyy kaksi verbiä peräkkäin ja pronomini jää pois jälkimmäisen yhteydestä, esiintyy jopa tekstiviesteissä, joissa korjaaminen pois pyyhkimällä olisi myös mahdollista (Helasvuo 2014b: 41).

Seuraavassa on lisää esimerkkejä itsekorjauksista, joissa korjaavaan rakenteeseen kuuluu nollasubjekti. Kun nollasubjekti esiintyy korvaavassa itsekorjauksessa, tarkasteltava finiittiverbi voi kuulua samaan verbityyppiin kuin edellinenkin verbi kuten esimer-

kissä 10 aiemmin: *sanoa* > *huutaa*. Esimerkissä 19 puhuja korjaa kuitenkin statiivisen *olla*-verbin toiminnallisemmaksi liikeverbiksi *huovata*. Esimerkissä 20 puolestaan puhuja aikoo ensin ilmaista ikänsä myöntölauseella mutta korjaa sen kieltolauseeksi kesken jäävän rakenteen ja pienen tauon jälkeen.

19) 'tuulastethin. / 'niin ne "tehtinki. / "isävainahan kävi / 'kans. minä 'olin / "huopasiv / 'venheessä jä / 'hän oli "keulassa / 'arihnamiehenä. / niin se / "ympäri tuoj 'järvenki ja/ 'ison 'kopallisen ot- / 'sai "kaloja. (PerP, Sodankylä: 265.)

20) 'minä 'olin / en 'olluv vielä "täyttäny' 'yhtätoista vuotta niim meni 'ensimmäistä kertaa / 'ensi osastollek "kansa'kouluu enkä minä muuta saanuk 'käyvväkkään./ (PohP, Paavola: 30.)

Korjaukset muistuttavat rakenteellisesti niin kutsuttuja parenteettisia lisäyksiä. Parenteesit ovat itsenäisiä rakenteita, jotka keskeyttävät hetkeksi jonkin toisen rakenteen etenemisen, mutta ne eroavat esimerkiksi alistussuhteesta siinä, että ne eivät täydennä keskeyttämäänsä kehysrakennetta syntaktisesti (Duvallon ja Routarinne 2001: 125). Kun parenteesista palataan takaisin alkuperäiseen rakenteeseen, rajakohtaa merkitään usein esimerkiksi *niin*-partikkelilla (mas. 145) kuten esimerkissä 21, jossa puhuja lisää jo aloittamansa rakenteen (*minä oon karjaa ruvennu...*) sekaan ikänsä täsmentävän lisäyksen ja jatkaa sen jälkeen alkuperäistä ilmausta.

21) ja "minä oon 'sitte / "karjaa ruvennu 'tuossa "Perälässä niin "kolomella'toesta 'oon ollut niin / aevan "yksinäni hoetammaaj ja "lypsänyj ja "kaikki 'tehenys siellä / "itej ja / että 'siellä ei / 'muut "käynykkään 'navetassa. (PohP, Ylikiiminki: 44.)

Myös esimerkissä 22 esiintyy lisähuomautus (*auvojalakasiv vielä olij ja*), joka keskeyttää aloitetun rakenteen. Sitä ei kuitenkaan tiukimman määritelmän mukaan voi pitää parenteettisena, koska alkuperäistä ilmausta ei enää jatketa ja kerronta jatkuu toisella verbillä. Siinäkin ilmenee silti nollasubjekttilauseen asema, jossa se toimii tarkentavana lisäyksenä keskellä laajempaa ilmausta. Toisinaan korjausjaksoihin ei näytä liittyvän katkoja eikä muitakaan korjausjakson tuntomerkkejä. Jälkimmäinen verbi tuntuu toisin sanoen liittyvän katkottomasti edeltävään lausumaan niin, että kokonaisuus vaikuttaa yhtenäiseltä (esimerkki 23). Huomionarvoista esimerkeissä on sekin, että sanajärjestyksen näkökulmasta tarkasteltuna lauseet ovat esikenttäalkuisia (ks. tutkimukseni luku 6.3).

22) no 'mie "sillon / (ko "menin / 'auvo"jalakasiv vielä olij ja / tuota / mie "seisoin sitte / tiem päälä ja / siinä 'töllisteli ja./ (PerP, Rovaniemi: 276.)

23) mää meni "jokkenkim 'putosi / mää menin "talvel "lehmil "vet 'hakemaa ja "putosi "jokke.// (VarP, Eura: 128.)

Limittäisrakenteeksi on puolestaan kutsuttu kahden lauseen sulautumia, joissa yksi adverbiaali tai objekti on "kahden lauseen palveluksessa" (A. Hakulinen 1987: 12). Kah-

della lauseella on toisin sanoen sellainen yhteinen lauseenjäsen, jota ei yksiselitteisesti voi sijoittaa vain toiseen lauseista. Limittäisrakenteen jälkimmäinen verbi on yleensä edellistä spesifimpi (ISK § 1016). Esimerkin 24 *ajaa* (autoa) kuvaa tietynlaista liikkumisen tapaa ja on siten täsmällisempi kuin edeltävä liikeverbi *päästä*. Verbeillä on yhteinen adverbiaali *talliin*.

24) ja 'sittek kum mää 'pääsin sinnet ''talliin 'ajon nii / 'sit minä 'olin siä 'vähä 'pihalla pitkänäni ja./ (HämP, Kuru: 152.)

Kaikissa tässä esitellyissä rakenteissa, itsekorjauksessa, parenteesissa ja limittäisrakenteessa, esiintyy siis nollasubjekttilause, jonka tehtävänä on korjata tai täsmentää edeltävää ilmausta. Nollasubjekttilauseiden funktiona on aineistoni mukaan juuri edeltävän ilmauksen selittäminen ja lisähuomautusten tekeminen yleisemminkin kuin vain edellä mainituissa rakenteissa. Seuraavien esimerkkien (25 ja 26) nollasubjektilliset verbit (*siivosin*, *aurasin*) täsmentävät edeltävän ilmauksen sisältöä toiminnallisemmalla tai sisällöltään rajatumalla verbillä, ja esimerkin 27 *kulkea* puolestaan antaa selityksen edeltävän lauseen tapahtumalle.

25) ''min- min_'olin sittes 'sellaasena/ s_oli ''leipuri ja 'min_olin sitten 'semmoosena ''piikana vain siäl sitte / ''siivosij ja (PohE, Isojoki: 16.)

26) ja sitten ''ajelin tota / 'tiähommaa sillä 'omalla autollanikin / ''aurasij ja/ 'muuta tehin sitte. // (HämP, Kuru: 111.)

27) ''kahrem- / 'joulukuut- / aa ''liukas ''keli ja mä 'kaarui / 'jalkasin kulji / 'liukkak ''kenkä 'jala(s. (VarP, Eura: 304.)

Tarkentavassa tehtävässä toimivista nollasubjekttilauseista on syytä mainita vielä sellainen erityistapaus, jossa nollasubjekttilauseen finiittiverbi on sama kuin edellisessä lauseessa. Tällaisissa tapauksissa nollasubjekttilause siis selittää lisää edeltävää ilmausta jo aiemmin esillä olleella finiittiverbillä. Näissäkin tapauksissa lisähuomautus voi rakenteeltaan olla limittäinen (28) tai parenteettinen (29), mutta usein nollasubjekttilause antaa lisätietoa sen ilmauksen lopussa, jota lisäys koskee (30, 31). Myös nämä lauseet ovat esikenttäalkuisia (vrt. esimerkit 22 ja 23).

28) ''sitte minä 'menin sittä 'Laonoselta ''kolomanneksi vuojeksi siihen 'kouluv viereen ''Kupsala-nimiseen talloom menir 'renkiksi./ (PohP, Paavola: 61.)

29) olem 'minäki ollu ''airollisena. / tuollaki 'olin / ''neljällätoist_'olin ni ''olin tuolla / ''Raasakka 'Taneli-vainalla joka 'asu... / se_oli 'Korvasesta se ''Taneli mutta se / ''Kelujärvässä asu. (PerP, Sodankylä: 86.)

30) 'kyl 'siel nyt käyt'ii jo / nii_ko / miu / 'aikannai ja / em 'mie nyt "lapsenn_'olles siel viel nii 'käynt mut 'kyllä mie "nyt käi "aikaihminen jo ni / "Viipuris aika pal'jon. / 'jonkuu ker "käi jo /_"hevos'kyyvissäkkii mut tuota... mm.../ (KarE, Antrea: 222.)

31) 'minä olin "ihan "siälä / La- tolla / "Lahressa ja 'Imatralla "Imatrall_olin 'enempi aikaa / ja 'siältä pitkin 'sitten_ajettiin / siältä 'rintamalla sit(te./ (HämP, Kuru: 226.)

Nollasubjekttilauseet esiintyvät myös kysymys–vastaus–vierusparin jälkijäseninä¹⁵ silloin, kun haastattelija viittaa puhuteltavaan käyttäen toista persoonaa (*oletko/olletteko*) ja vastauksessa toistuu ainakin aluksi vain haastattelijan kysymyksessä esiintyvä finiitti-verbi.

32) *Olitteko työ palveluksessa vai.*

"ol'in. / 'enistäi ol'il "lapsellikkana ja / 'sitte 'aloij jo 'muutait tehä / ja 'pithän se "sil-lonnij'jo 'tehäj jottaim 'muuta. (SavP, Riistavesi 1: 32.)

Kun kysymys on verbialkuinen vaihtoehtokysymys, vierusparin jälkijäsenet voivat olla niin kutsuttuja minimivastauksia: vastaaja toistaa ainoastaan kysymyksessä esiintyneen verbin (A. Hakulinen 2001c). Esimerkissä 32 edellä oli myöntömuotoinen minimivastaus. Tällaisia myöntömuotoisia minimivastauksia, jotka koostuvat pelkästä nollasubjektillisestä verbistä, on aineistossani vain kahdeksan. Jonkin verran enemmän on vastaavanlaisia kieltömuotoisia minimivastauksia (18 kpl), jollainen esiintyy esimerkissä 33.

33) *olletteko käyny, vaasassa hevoskyyrillä.*

'en / 'mä oon käyny "junalla mitä min_oon 'käyny. (PohE, Nurmo 1: 233.)

Edellä esitetystä esimerkistä vastaus koostuu ensin yksinkertaisesta kiellostä pelkällä finiittimuotoisella kieltöverbillä. Sen jälkeen vastaaja kuitenkin selittää vastaustaan enemmän. Kieltävä vastaus myöntömuotoiseen vaihtoehtokysymykseen on keskustelunanalyysin termein preferoimaton jälkijäsen, joka usein vaatii seurakseen perustelun tai selityksen (A. Hakulinen 2001c; ISK § 1205). Esimerkin 33 kieltöä perustelevassa jatkolauseessa on pronominisubjekti toisin kuin itse minimivastauksessa. Kun minimivastausta seuraa pitempi vastaus – puhuja jatkaa samasta aiheesta tai täydentää vastaustaan – täydentävässä osassa on usein pronominisubjekti. Näin on varsinkin silloin, kun minimivastaus koostuu vain kieltöverbistä mutta täydennys on muodoltaan myöntölause. Nollasubjekti- ja pronominisubjekttilauseet esiintyvät vierusparin jälkijäsenessä näissä tapauksissa siis peräkkäin, mutta nollasubjekttilauseen tehtävänä on vain antaa suora vastaus kysymykseen. Tällä tavoin toimivat varsinkin kielteiset eli preferoimattomat vastaukset: nollasubjekttilause antaa täsmällisen vastauksen, mutta jäljempänä seuraa-

¹⁵ Käsittelen vierusparin jälkijäseniä tässä kohtaa sen vuoksi, että myös tässä tarkasteltavissa tapauksissa referentiaalinen etäisyys on 1, koska haastateltavaan viitataan haastattelijan kysymyksessä (*olitteko palveluksessa*).

vassa laajemmassa ja tarkentavassa vastauksessa esiintyy pronomini (esimerkki 34). Toisinaan pronominillinen täydennyslause ei kuitenkaan anna varsinaista lisätietoa vaan toistaa vain kysymyksen sisällön minimivastauksen jälkeen (35).

34) *olettekos te itset tämäl langan kehrännyk kans.*

"en / 'en ko mnä ole sitä" kaupast_'ostan./ (VarP, Rauma 1: 307)

35) *oottako koskaa näht valkosta kärmettä.*

"en / em 'mie oo näht 'sellasta kärmettä. (KarE, Nuijamaa: 286.)

Nollasubjekttilauseista voi todeta kokoavasti, että esiintyessään pienimmän referentiaalisen etäisyyden päässä edellisestä maininnasta ne ovat myös merkitykseltään hyvin sidoksissa edeltävään ilmaukseen. Silloin kun nollasubjekttilause ei yhdisty edeltävään lauseeseen millään konjunktioilla, lauseen tehtävänä on tarkentaa tai täsmentää rajatusti vain edellisen verbin kuvaamaa toimintaa tai esittää edeltävää ilmausta koskevia lisähuomautuksia. Tyypillisiksi rakenteiksi voi nimetä itsekorjauksen, parenteesin ja limitäisrakenteen, mutta nämäkin rakenteet sisältyvät nollasubjekttilauseiden laajempaan funktioon, jonka voi nimetä täydentäväksi ilmaukseksi. Nämä esiintymiskontekstit ovat aineistosta poimimieni esimerkkien perusteella yhteisiä kaikille murteille.

Kolmannen persoonan viittauskeinoista on todettu, että pronomiinien ja nollamuotojen käytölle on välttämätön ehto, että niiden tarkoitteet ovat kognitiivisesti fokuksessa ja diskurssissa päähuomion kohteena (Gundel, Hedberg ja Zacharski 1993: 279; vrt. kuitenkin Laury 1994). Puheaktipersonien tarkoitteet ovat diskurssissa luontaisesti salientteja, mutta keskustelun topiikit voivat kyllä liikkua muissakin aiheissa kuin puhujassa itsessään. Nollasubjekttilauseiden esiintymisen välttämättömänä edellytyksenä ei kuitenkaan ole se, että puhujan omat kokemukset olisivat laajemman kontekstin pääasiallisena topiikkina¹⁶; olennaista näyttää olevan vain se, että edeltävässä lähikontekstissa on sama referentti. Nollasubjekttilauseiden voi sen sijaan ajatella olevan diskurssistatukseltaan kevyitä: ne suuntautuvat kontekstissa taaksepäin eivätkä useinkaan edistä tarinaa, vie sitä uusiin vaiheisiin tai vaihda puheenaihetta, vaan niillä täydennetään sitä, mitä on juuri sanottu.

Pronominisubjekttilauseita on pienimmäkin referentiaalisen etäisyyden (ETÄ 1) ryhmässä kaksi kertaa niin paljon kuin nollasubjekttilauseita, eikä niille ole yhtä helppoa rajata tyypillisimpiä esiintymäkonteksteja kuin nollasubjekteille. Pikemminkin on niin, että pronominisubjekti on tavanomainen subjektin ilmaisutapa silloinkin, kun sama referentti on esillä jo edellisessä lauseessa. Nollasubjektia taas esiintyy säännönmukaisesti

---

¹⁶ Topiikiksi voidaan yhtäältä määritellä tarkoite, jota ylläpidetään diskurssissa toistuvien viittauksin (Givón 1983), tai toisaalta lausetasolla esiintyvä temaattinen elementti. Topiikkina voi siis tarkastella keskustelun laajempaa puheenaihetta, mutta sen määrittäminen yksiselitteisesti on kuitenkin vaikeaa. Murrehaastattelussa on tyypillistä, että puhuja suhteuttaa kontekstissa laajemmin topiikkina olevaa yleistä aihetta (esim. koulunkäynti) myös omiin kokemuksiinsa, jolloin on hankala sanoa, onko keskustelun pääasiallisena silloin puheenaiheena puhuja itse vai jokin muu asia.

vain edellä kuvatuissa diskurssin kohdissa. Kuten aiemmin tässä luvussa tuli esiin, on silti jossain määrin murrekohtaista, kuinka tavallista on toistaa subjektipronominia peräkkäisissä lauseissa. Otan seuraavissa esimerkeissä (36 ja 37) kuitenkin esiin joitakin konteksteja, joissa nollasubjektia ei juuri esiinny. Näissä tapauksissa referentiaalinen etäisyys on siis 1 ja joko vain jälkimmäisessä tai sitten molemmissa lauseissa esiintyy pronominisubjekti.

Jos lauseen finiittiverbinä on kognitio- tai puheverbi, sen yhteydessä on useimmiten pronominisubjekti. Kognitioverbeillä (*tietää, muistaa, ajatella*) puhuja osoittaa episteemisen asenteensa sanomaansa (esimerkit 36, 37). Yksikön ensimmäisessä persoonassa olevat kognitioverbit muodostavat usein esiintyessään kiteytyneitä rakenteita, jotka toimivat vuorovaikutuksessa juuri episteemisen asenteen osoittimina (ks. esim. Kärkkäinen 2003 Amerikan englannista; suomesta Helasvuo 2014a).

36) mnä olin kai 'olink mä niim paljo "mukul taikk_'olink mä ni "häi em mä tiär stä 'sannu / "mää "hauku et "peskä "itet 'tommose "raska jost 'saatt_et_em "minä kumminkan 'tommossi./ (VarP, Kalanti: 354.)

37) mut_em mä 'muis sitä "last / kuip "piän se 'ol / ja 'mnä oli siäl 'kaks "päevä / 'see mnä 'muista nii nuuka / ja mnä läksi 'kotti./ (VarP, Kalanti: 110.)

Vaikka edeltävissäkin lauseessa on esillä sama referentti, tarkasteltavat kognitioverbin sisältävät lauseet (*em mä tiär stä sannu; see mnä muista nii nuuka*) ovat niistä merkitykseltään sillä tavoin riippumattomia, että niillä puhuja vain kommentoi esittämänsä asian episteemistä varmuutta. Samaan tapaan ympäröivästä ilmauksesta riippumattomia ovat myös puheverbit (*sanoa*), joilla puhuja merkitsee kertomuksessaan jonkin jakson referoinniksi (38).

38) no 'ei siinä "muuta ollum 'muuta kun "nälkä / kun 'se oli sitä "kaupunkilaishös-söö se "tätikin 'tosiaaj ja / kiusas "nälläässä sitä 'poikaa mutta kum minä "syätin sen 'ehtoolla "oikeen 'kovastin nin / 'kylä se / 'siitä / 'tolkkuntu ja minä "monta "yätä minä / 'makkuutim 'Paavoo. 'minä hanon 'tärille sitte_että / 'teitin täyttyy "ruakkias sitä "paremmi / (HämP, Juupajoki: 25.)

Kysymys–vastaus–vierusparin jälkijäsenet eivät aina ole nollasubjektittomia minimivastauksia silloinkaan, kun haastattelija viittaa kysymyksessään puhuteltavaan (*oletteko...*). Vastaukset alkavat pronominilauseella erityisesti silloin, kun haastateltava ei kiellä suoraan haastattelijan väärää olettamusta vaan tarjoaa siihen vaihtoehdon (esimerkki 39) tai silloin, kun vastaus vaatii perusteluja (40). Monet vierusparin jälkijäsenet koostuvat kysymyksen osittaisesta toistosta ilman varsinaista lisätietoa (41).

39) *jaa te ole kalastaja.*

noo ole mää 'semmone / "harrastelija. em mä "ammattikalastaja ole. (VarP, Luvia: 2.)

40) *no teitteks työ minkäällaisii koristeita oljista.*

'min_en "osant. / 'min_en "osant mut tuota 'ne tekkiit semmos'ia "himmel'ia / 'sitte / em m- / em "miä sitä 'teht./ (KarE, Taipalsaari: 370.)

41) *mut muistat sie sitä kuko kengittämistä.*

em mie "kuko 'kengittämistä muista / mut 'tuota / 'sitä / ol'ha se "suutari 'pistämine ./ (KarE, Antrea: 284.)

Kun kysymys on muodoltaan verbialkuinen vaihtoehtokysymys, jossa puhutellaan kuulijaa, kielteiseksi vastaukseksi riittäisi sinänsä pelkkä nollasubjektiton verbin toisto. Se on kuitenkin vastauksena preferoimaton, eikä vastaaminen pronominilauseella vaikuta kieltona niin ehdottomalta kuin pelkkä minimivastaus. Monessa tapauksessa haastateltavat vastaavatkin kielteisesti pronominilauseella myös ilman sitä edeltävää minimivastausta.

4.2.3 Referentiaalinen etäisyys enemmän kuin 1: muiden tarkoitteiden interferenssi

Referenssin jatkuvuutta tutkittaessa otetaan huomioon yhtenäistä viittausketjua katkaisevat muut tarkoitteet. Kun etäisyys edelliseen samaviitteiseen tarkoitteen mainintaan kasvaa, mainintojen välissä viitataan luonnollisestikin muihin referentteihin. Givón (1983: 14) käyttää käsitettä interferenssi: kolmaspersoonaisissa viittausketjuissa kilpailevat tarkoitteet voivat aiheuttaa monitulkintaisuutta, varsinkin jos ne ovat semanttisesti yhdenmukaisia eli ovat esimerkiksi kaikki ihmistarkoitteisia. Interferenssiä esiintyy ilmeisestikin eniten silloin, kun puheenalaiset tarkoitteet ovat kaikki kolmaspersoonaisia. Espanjan kieltä tutkinut Bentivoglio (1983: 261) on nimittäin havainnut, että samassa puhutussa diskurssissa yksikön ensimmäisen ja kolmannen persoonan tarkoitteet eivät häiritse toisiaan: kolmaspersoonainen viittausketju säilyy nolla-anaforana, vaikka puhuja viittaa välissä itseensä. Espanjassa voi suomen tapaan jättää subjektipronominin pois yksikön ensimmäisessä persoonassa.

Toisaalta kuten tutkimuksessani ja monissa aiemmissa on havaittu, yksikön ensimmäisessäkin nollamuodot esiintyvät pääasiassa lähellä edeltävää mainintaansa, mistä voisi päätellä muiden tarkoitteiden kuitenkin vaikuttavan. Travis (2005) on tarkastellut Kolumbian espanjan keskusteluaineistosta referentiaalisen etäisyyden vaikutusta subjektin ilmaisemiseen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Traviskin on analyseissaan havainnut, että pronominisubjektin todennäköisyys kasvaa olennaisesti, kun edellinen samaviitteinen subjekti on kauempana kuin edellisessä lauseessa. Hänen tulkintansa mukaan (suuri) referentiaalinen etäisyys mainintojen välillä tarkoittaa samalla myös referenssinvaihdoksen (*switch reference*) vaikutusta subjektin ilmaisemiseen: "this [= the distance from previous mention] allows us to study the effects of switch reference" (mas. 337). Travis ja Torres Cacoullos (2012) kuitenkin tarkentavat myöhemmässä artikkelissaan, että referenssinvaihdoksen ohella subjektin eksplisiittiseen ilmaisemiseen pro-

nominilla vaikuttaa tilastollisesti merkitsevästi se, että edeltävässä kontekstissa esiintyy kieliopillisen subjektin asemassa myös muihin ihmisiin kuin puhujaan viittaava tarkoite. Olennaisia ovat heidän mukaansa siis sekä interferenssiä aiheuttavien tarkoitteiden inhimillisyys että subjektina toimiminen: ihmisiin viittaavat subjektin tarkoitteet ovat yleensä topikaalisempia ja siten myös diskurssiasemaltaan jatkuvampia (mas. 727–729; ks. myös Torres Cacoullos ja Travis 2015: 87; Holmquist 2012: 212).

Analysoin tässä luvussa sellaisia aineistosta poimimiani tapauksia, joissa kahden samaviitteisen subjektin välissä viitataan muihin tarkoitteisiin. Teen tässä yhteydessä kuitenkin eron referentiaalisen etäisyyden ja referenssinvaihdoksen vaikutusten välillä. Tapausten kontekstuaalinen tarkastelu nimittäin näyttää, ettei referenssinvaihdos sinänsä ole keskeisin tekijä, joka selittää nollasubjektin vähäisen esiintymisen kaukana edeltävästä samaviitteisestä maininnasta. Nollasubjekttilauseet suosivat pientä etäisyyttä lähinnä sen vuoksi, että ne ovat merkitykseltään sidoksissa edeltäviin ilmauksiin. Muiden tarkoitteiden interferenssi voi kyllä olla merkityksellistä silloin, kun kilpaileva referentti on spesifi kolmaspersoonainen tarkoite. Analysoin jäljempänä esimerkkejä, joissa narratiivisessa jaksossa esiintyy puhujan lisäksi toinen henkilö, johon viitataan tarinassa toistuvasti. Tarkasteltavina ovat tässäkin luvussa lähinnä nollasubjektitapaukset, koska pronomini on tavallinen ja tunnusmerkitön tapa ilmaista subjektia varsinkin silloin, kun etäisyys edelliseen mainintaan kasvaa. Siten pronominilauseiden esiintymisehtoja ei ole tässä kovinkaan mielekästä esittää.

Edellisessä luvussa 4.2.2 esitin, että nollasubjekttilauseiden tehtävänä on usein lisätä jotain aiemmin sanottuun tai tarkentaa edellistä verbiä. Esimerkeistä 42–43 selviää, että nollasubjekttilauseilla on tällainen tehtävä, vaikka samaviitteisten mainintojen ketju ei olisikaan yhtenäinen, ts. välissä viitataan muihin tarkoitteisiin. Esimerkissä 42 puhuja spesifioi aiempaa puheverbiä (*minä sano > karijasin*), ja näiden verbien välissä esiintyy elollinen mutta ei-inhimillinen tarkoite (*teijäv vasikka*). Esimerkissä 43 väliin tuleva tarkoite on abstrakti (*raskas tyä*). Nollasubjekttilauseilla toisaalta myös palataan kerronnan päälinjalle parenteettisen lisäyksen jälkeen (44 ja 45). Esimerkissä 44 puhuja jatkaa aiemmin aloittamaansa ilmausta viitattuaan välissä täsmentävällä ilmauksella toiseen inhimilliseen tarkoitteeseen (*se hevosties*). Ihmisviittaus voi olla myös nollapersoonaa (46), jolloin puhuja itse yleensä sisältyy viittaukseen. Tavallisimpia väliin tulevista viittauskohteista ovat kuitenkin elotontarkoitteiset kohteet, joilla kuvataan usein tapahtumaympäristön olosuhteita tai yksityiskohtia (43 ja 45). Esimerkeistä on alleviivattu ne kolmannen persoonan tarkoitteiden maininnat, jotka esiintyvät yksikön ensimmäisen persoonan viittausten välissä.

42) minä sano_ttä "teijäv 'vasikka sinne "mennee "karijasin "oikeev "vahasesti./ (PohP, Ylikiiminki: 110.)

43) mä oli "ripamyllys 'ripoi katkomas / se ol 'raskas tyä. / oli "viäl "tämän "kären 'kans / siäl mutt_em mää olk "koko 'talvi 'enä ko mää olin_ai sillon ko / joku läht pojjes / (VarP, Eura: 284.)

44) se ol´ / 'minä 'jouvvun´ sitte 'semmos´elle / "Nurmeksesta 'tul´ sinnes se "hevos´mies niij 'jouvvun´ / 'sillek 'kirvesmieheks ja se 'otti / 'sillä 'laella että "päeväläesekseen 'otti meijät sitte "kaekki. (SavP, Nilsia: 50.)

45) no ko 'siinä / 'oli siinä "rysäsä 'niitä / 'siinäham "mouru rupes 'käymhäm ko mie meniv "vavasta otham "perrää joham mie 'näij jo / ko se "vapaki heilu / "kaukaa "näij jotta sielä 'on 'tavaraa nyt./ (PerP, Rovaniemi: 230.)

46) mut 'ite' oo' ollu 'hieroja ja / tuota / en "hyvä oot tietysti 'ollunna mutta 'ouv vua 'hierona 'immeisiä ja / tuota / eihä 'se pahenna jos sitä 'hiljemminnih 'hieroo. / 'nyt en oo' ennee / 'parriiv vuotee 'hieronu / 'yhtää./ (SavP, Leppävirta: 431.)

Seuraavassa on muutamia esimerkkejä nollasubjekttilauseista, joilla on referentiaalista etäisyyttä edelliseen samaviitteiseen yksikön ensimmäisen persoonan subjektiin useita lauseita. Aineistosta poimimieni esimerkkien tarkastelu osoittaa, että samaviitteisten mainintojen välissä esiintyvien muiden tarkoitteiden ominaisuuksilla ei näytä olevan merkitystä subjektin ilmaisutavan valinnassa. Mainintojen välissä esiintyy yhtä lailla niin elottomiin kuin ihmisiinkin viittaavia tarkoitteita. Esimerkkien kontekstuaalinen analyysi osoittaa, että myös näissä tapauksissa nollasubjekttilauseilla on yhteys aiemmin sanottuun siten, että jälkimmäinen, nollasubjektillinen ilmaus yhdistyy johonkin edeltävässä diskurssissa esiintyneeseen ilmaukseen kontekstuaalisesta välimatkasta huolimatta.

Esimerkissä 47 puhuja kertoo ensin työstään autonkuljettajana. Kuvattuaan välillä työskentelyn rutiineja ja työnteon olosuhteita hän palaa katkelman loppupuolella jälleen omiin kokemuksiinsa: nollasubjekttilauseet ovat lisäyksiä katkelman alun lauseisiin: *sitten minä ajon kauppioitten tavaroitakin ... ja sitten ajelin tota tiähommaa*. Ilmausten välissä esiintyvät referenssinvaihdokset ovat nollapersoonaa- ja passiivilauseita sekä elottomiin tarkoitteisiin viittaavia.

47) 'kyllä minä 'sillon_ajom "paljo 'sitten minä 'ajon / 'kauppioitten 'tavaroitakin. / "siähen_aikaam 'pääsi 'tosta / "jäitä myälenkin "Tampereelle. / 'minä tiän ne "jäätyniin toi / "Näsijärvikin_että / 'siittä "ajettiin.../ 'iham "paljo / 'monena 'vuanna. // siinnä 'ajettiin noin_aina 'kaks kolomek kertaa 'päivässä siittä "heitettiin / 'tavara-kuarma kun / siältä 'oli saan- 'saatavis. / ja 'sitten "ajelin tota / 'tiähommaa sillä 'omalla autollanikin / "aurasij ja / 'muuta tehin sitte.// (HämP, Kuru: 107.)

Esimerkissä 48 tarkasteltavaa lausetta *nyt en pesis* edeltää kontekstissa useita finiitti-verbeyä, joiden subjekti viittaa kolmanteen persoonaan. Välissä olevien lauseiden subjektit ovat ihmistarkoitteisia, mutta ne eivät kuitenkaan ole diskurssistatukseltaan jatkuvia: puhuja lähinnä luettelee ne mieshenkilöt, jotka asuivat hänen palveluspaikassaan. Edellinen samaviitteinen subjekti on ilmauksessa *monta kertoo oum pessym minä ukkoim päitä...* Tarkasteltava nollasubjekttilause kytkeytyy tähän aiempaan ilmaukseen, ja voi ajatella sen olevan aiemmin esiintyneen ilmauksen painokas kommentti: välissä kertoja kuvaa piiian velvollisuuksia isäntävään pesijänä; siinä kuvauksessa käytetään nollapersoonaa.

Adverbiaali *nyt* kontrastoi nykyaikaa ja mennyttä aikaa, mutta tällä kontrastoimisella se myös kytkee ilmauksen aiempaan kontekstiin.

48) *Jaa piiat pesivät.*

'ja "piiät 'pesivät ja "monta 'kertoo oum 'pessym 'minä "ukkoim / 'päitä ja "selekiä / ne 'Kivilammilla ku ol' "poekiakkii / 'ol'kohan niitä "viis 'kappaletta ja / "isäntä ol' ja / 'niihen "kaikkiim "piät pit 'pestäj ja / "selät / ja "löylyvä 'lyyvvä ja "vastat 'haatoo ja "vettä 'antoo ja. / se ol' 'semmonen "tuur "enne' aekaa. / 'nyt "en 'pesis 'en "lähtiskää./ 'näen ku on 'immeine "hullu / toki o "hullu. / (SavP, Riistavesi 1: 166.)

Vastaavanlainen on myös seuraava nollasubjektiesimerkki (49). Esimerkissä haastattelija haluaa tietää pitäjässä eläneestä Sara-Pierran-nimisestä henkilöstä ja hänen mukaansa nimetystä paikasta. Haastattelija esittää informantille useita aiheeseen liittyviä kysymyksiä, joihin tämä vastailee kuitenkin melko lyhyesti.

49) *no tuolla ku on tuolla/ tunturissa siellä on semmonen Sara-Pierran Muurivaara ne sannoo nimi/ ootteko tunteneet semmosta miestä ku Sara-Pierra?*

joo. / 'kyllä minä 'sen 'tunsin.

tiiättekö semmosen paikan siellä?

'em minä kyllä "sitä 'tiijäm mutta 'kyllä minä "Pieran 'tunsi.

kuinka kauan sitten se eli?

'nuorena "se 'kuoli. // 'kauhia "varas 'viel_oli.

jaa, net sanoit että se oli jonkun / kivi / muurin sinne joutessaan latonu ja se siitä oli nimen saanus se paikka sitte.

hmh // 'kävim "monta 'kertaa siinä 'talossaki jossa se 'asu. (PerP, Sodankylä: 586.)

Informantti toteaa aluksi kahteenkin otteeseen tunteneensa puheena olleen Pieran. Lopuksi haastattelija esittää omana tietonaan paikannimen syntyhistorian oletettavasti odottaen informantin tarttuvan aiheeseen ja kommentoivan sitä jotenkin. Haastateltava ottaa kuitenkin tarjotun aiheen vastaan pelkällä dialogipartikkelilla (*hmh*) eikä jatka aiheesta enempää. Sen sijaan hän jatkaa tauon jälkeen nollasubjektilauseella aiemmin puhumastaan asiasta: *kyllä minä Pieran tunsi...kävim monta kertaa siinä talossaki jossa se asu.* Nollasubjektilause kytketty siten tässäkin esimerkissä johonkin aiemmin kontekstissa esiintyneeseen ilmaukseen täydentäen sitä. Ilmausten välissä puhutaan muista ihmisistä ja viitataan muihin tarkoitteisiin, mutta nollasubjektilause liittyy edeltävään samaviitteiseen lauseeseen pienen kontekstuaalisen välimatkankin jälkeen.

Murrehaastattelu on luonteeltaan erilaista kuin vapaa keskustelu, eikä sitä kannata kovin yksityiskohtaisesti arkikeskustelun säännönmukaisuuksiin verratakaan. Haastatteluiden yhteydessä ei yleensä ole normaalia puheenvuorojen vaihtelua, koska puhuja saa jatkaa niin kauan kuin puhetta riittää eikä haastattelija välttämättä reagoi toisen puheeseen edes dialogipartikkelein. Kahdessa edellisessä aineistopoiminnassa (esimerkit 48

ja 49) on kuitenkin piirteitä sellaisesta oman puheenvuoron jatkamisesta, joita keskustelututkijat ovat kuvanneet: äänessä olija voi vielä jatkaa itse, jos toiset puhujat eivät ota vuoroa (Hakulinen 1997: 47). Esimerkin 48 tarkasteltava nollasubjekttilause *nyt en pesis* esiintyy kohdassa, jota edeltäisi luonteva vuoron vaihtumisen kohta: puhuja näyttää lopettavan käsittelemänsä aiheen (*se ol semmonen tuur enne' aekaa*) ja ilmaus loppuu laskevaan intonaatioon (merkitty tässä esimerkissä litteraattiin .). Tämän jälkeen puhuja kuitenkin kiiruhtaa vielä hiukan jatkamaan käsittelemäänsä aihetta: äänitteestä on kuultavissa, että *nyt en pesis en lähtiskään* -ilmaukset sanotaan melko nopeasti tuon mahdollisen vuorovaihdoskohdan jälkeen ja pitempi tauko seuraa vasta sen jälkeen. Esimerkissä 49 sen sijaan puhuja antaa täsmentävän lisäyksen aiemmin puhumaansa asiaan torjuttuaan ensin haastattelijan aihetarjouksen. Englannin kolmaspersoonaista anaforaa keskusteluaineistosta tutkinut Fox (1987) on havainnut anaforisten pronomien merkityksen niin kutsuttuja vuoron laajennuksia, joissa vuoro tai jakso voisi olla jo loppuun saatettu, mutta puhuja tarkentaakin vielä jotakin äsken sanomaansa ja osoittaa pronominilla, että puhe jatkuu aiemmin mainitusta tarkoitteesta. Monesti kyse on jälkilaajennuksesta (post-elaboration), joka koskee jotakin aiemmin sanottua. (Mts. 21–23.)

Tähän mennessä esitetyistä nollasubjektiesimerkeistä on käynyt ilmi, että referenssinvaihdos itsessään ei ole ratkaisevaa subjektin ilmaisemisessa. Tarkastelluissa esimerkeissä on samaviitteisten mainintojen välissä esiintynyt sekä elottomiin että ihmisiin viittaavia tarkoitteita. Tosin ne ihmistarkoitteet, joiden mahdollista interferenssiä esimerkeissä tarkasteltiin, ovat joko epäspesifejä passiivi- tai nollapersoonamuotoisia viittauksia tai sitten diskurssistatukseltaan epäjatkuvia eli sellaisia, joihin ei viitata toistuvasti. Aiemmin analysoiduissa näytteissä ei sen sijaan ollut tapausta, jossa yksittäisen henkilön toimintaa kuvattaisiin useamman viittauksen verran. Referenssinvaihdoksen mahdollisen vaikutuksen voisi olettaa olevan selvintä silloin, kun kilpaileva tarkoite diskurssissa on yksikön kolmannessa persoonassa ja puhuja kuvaa itsensä ja jonkun toisen toimintaa. Silloin narratiivisella näyttämöllä on vähintään kaksi toimijaa, joiden välillä kertoja viittauksissaan vuorottelee. Esimerkistä on alleviivattu ne kolmaspersoonaiset viittaukset, jotka viittaavat alussa mainittuun tarkoitteeseen (ts. *yks poika*).

50) ei (sin mnul (ny 'kettän 'käyny mutt_'yks "poika ol "kerra 'mennys "sänkyn_al 'sit ko mää / olin / "pois siält "luhtist ja 'ovi "auk_ol ja ol siälk 'koko "yässen_ollus sit "vaivihkaa ja. / ko / häne "veljes_ol siin "naapuris / ja "se "pelkäs sitä "veljes ko me 'joskus / puhelin kans 'keskinäs ni / luul_et jos se 'mull_"yät_o ja men 'sinp 'pitämää "vaarii sit ja. /

ja sitt_ol "koko 'yässe ja kui "saikin_olttu nii 'vaivihkaa ett_em mää sitä sit 'kuullu enk "huaman ja. / "aamust sanoi sitt_et 'hän menn_"aamust sit ko mää "pois menin 'taas / 'siält "luhtist ni / men sit 'taas "poijes ja. / ja ei ollu kettä.... enkä 'mää stä 'mitän / kii ottan häne veljes mut se vaa luul. / se oj jo 'kuallukki se poik / 'miäs se ol 'naimisis 'siäl "Lutalk kans.// (VarP, Eura: 66.)

Kahden henkilön vuorottelu tarinassa voi vaatia selvyiden vuoksi subjektin eksplisiittistä ilmaisemista, jotta kuulijan olisi helpompi pysyä selvillä, kuka kulloinkin toimii. Ensimmäisen persoonan pronominin puuttuminen tuntuisi intuitiivisesti oudolta erityisesti edellä esitetyn katkelman kohdassa, jossa molempien toimintaan liittyy *mennä*-verbi: *hän menn_aamust sit ko pois menin taas sielt luhtist ni men sit taas pojjes*.

Edellä olevassa esimerkissä 50 on kuitenkin huomionarvoista, että nollamuotoisia viittauskeinoja esiintyy kolmannessa persoonassa yleisesti toisin kuin ensimmäisessä. Aineistosta löytyy muitakin esimerkkejä, joissa kolmaspersoonaisen samaviitteisten tarkoitteiden referentiaalista ketjua pidetään yllä nolla-anaforan avulla, mutta ensimmäisessä persoonassa pronomini on useimmiten ilmipantuna. Seuraavassa esimerkissä 51 esiintyy aluksi kaksi kolmaspersoonaista viittauskohdetta (Hietakankaan isäntä ja Mikko), joista vain ensin mainittuun viitataan sittemmin tarinassa useasti. Kiintoisaa on, että referenssiä isäntään pidetään yllä enimmäkseen nollamuotoisilla viittauksilla varsinkin silloin, kun on kyse kertojan ja isännän välisestä vuoropuhelusta: yksikön ensimmäisessä persoonassa on referoidun jakson johtolauseissa aina pronomini (*mä sanoon*), mutta kolmannessa ei (*kehuu, sanoo*). Katkelmassa esiintyvät ilmisubjektittomat kolmaspersoonaiset *kehua*-verbit voisivat kyllä olla merkitykseltään keventyneitä ja konnektiivimaisia referoidun jakson merkitsimiä, jollaisia Kuiri (1984: 163) on tutkimuksessaan havainnut. Tulkintani mukaan kyseessä on kuitenkin tässä aito vuoropuhelun kuvaus, jossa mainituilla verbeillä on merkityksellinen sisältö. Ensimmäisen persoonan nollasubjektillauseet ovat katkelmassa enimmäkseen *ja*-lauseita, joilla referentiaalinen etäisyys on 1. Esimerkistä on alleviivattu isäntään viittaavat muodot.

51) 'yhyren "kerran se 'Hietakankhan "isäntä teki mun kanh 'noloosti / ja / "minä/ "minä tuata 'niin / "ei "s_ei 'meem mum "miälestäni "pois / 'ei 'millää ennenkö 'kualemas. /

'voisihäm mä... eihän se nyt "olematoonta oom mitään "sanuam mutta / 'sanon niin / "se tuli "meillen / oli joku 'päivä 'minä olin "yksin tuvas siinä 'keitonhommas / jotta 'meirän_oli/ 'meiräm "Mikko jok_on 'kaikkien "nuarin niin s_oli 'justhil lähärös / 'jatkokurssiillej ja 'mihinä he kukin_'olit ja / 'se tuli meillej ja 'sill_oli "kirves 'käres. /

'kyllä 'minä "ajattelij ja kum 'minä em 'mitäät tiärä että mikä 'kumma nyt_o. / se sanoo tta "minä oon / heiräm "mettänkunnian "alentanu / 'mettänkunnian "alentanu. / mä sanoom "mikäs nyt on. /

kehuu 'sinne on 'teyty "sellaanen "kuva. /

mä 'sanoj ja "minäkö / 'vanha "ihimine. / ja 'vaikk_olsin "nuariki / "minä em meem "mitäap "piirtelhön 'kyllä / "siihem mä "vannon / ja "teen/ 'valani. /

kehuu mutta 'siälä 'on. // ja "vei mun 'sen "kuusen tyä. / se (oli pikku... oikeem 'pikkuunen 'tuallaanen 'puu ja / siihen kun ny "ymmärrät nyt 'kyllä / nii...

Sellaanen aiva käsivarren paksuunev vain. [haastattelija]

no 'ei "ainakaap "paksuu / sellaaane / 'sinne on "tehty ja se oli justhin 'siinä kum
"meillen "käännnythän niin sem 'poluuv varres/ 'tiävvarres. /

ja / 'se "veij kuulej ja otti mun "tännen näi / 'niskoosta 'kiinnij ja / siitä "veij 'mua sit-
te 'lykköötti sinne / sem "puun työp 'pikkuunen sellaanen 'karvaanen / tuam mit-
taanen 'kuusi ei se 'pitkä ollu.

Semmonem , toista metriä vähä. [haastattelija]

nii / nii / ja / ja "sanoo että / 'minä oon "tämän "teheny. /

mä sanooj ja 'minä / minä teen 'siihev "valan ja meen 'tästä "tuamiollen tälläisestä
ee.../ 'mua.../

no 'niin se siitä "toi ja / "pökkäh 'viälä mun 'siihen / siin_oli "aita siihen "aithaj ja. /

kyllä "minä 'olin sitte 'niin "sekooksis jotta 'minä en nyk kum minä en_oot "tual-
laasia 'kuvia eikä nyt / ei mum 'mukulanikaa / "ei "tee. (PohE, Laihia: 229–245.)

Kun kertoja kuvaa tapahtumia, joissa on itse ollut mukana, hänen on luonnollista muistella tapahtumia omasta näkökulmastaan. Silloin tarinassa esiintyvän toisen henkilön toimia tarkastellaan suhteessa kertojan itsensä toimintaan, ajatuksiin tai tunteisiin. Murrehaastatteluissa esiintyvät tapahtumat ja henkilöt lienevät olleet informanteille merkittäviä, koska ne ovat jääneet mieleen. Tapauksista on kenties kerrottu jo aiemminkin ja useissa yhteyksissä, joten tarinat ovat voineet jo saada vakiintuneen muotonsa, jolloin kertoja voi esittää asian sujuvasti tarvitsematta pysähtyä muistelemaan tapahtumien vaiheita. Esimerkin 51 tapauksesta on jäänyt kertojalle vielä erityisen affektiivinen muisto, koska naapuri oli syyttänyt häntä väärin perustein ja melko tyllystikin kuvien kaivertelusta naapurin omistaman kuusen runkoon. Kerronnan näkökulma on täysin kertojan itsensä, mikä käy ilmi varsinkin siitä, että puhuja itse on läsnä myös toisen puheista lainatussa jaksossa: *ja sanoo että minä oon tämän tehny* (vrt. *sanoo, että sinä oot tämän tehny*).

Kolmaspersoonaisen tarkoitteiden diskurssiasemasta on monissa tutkimuksissa tuotu esiin ajatus, että nollamuotojen käyttö edellyttää tarkoitteen olevan diskurssissa paitsi aktiivinen myös suorastaan päähuomion kohteena (mm. Gundel ym. 1993: 279). Edellä esitetyssä esimerkissä 51 nolla-anaforan käyttö ei kuitenkaan näytä tarkoittavan, että tarinan päähuomio olisi jatkuvasti isännän toimissa. Kertoja pitää tarkastelunäkökulman enemmänkin itsessään, mikä käy ilmi varsinkin katkelman vuoropuhelun kuvauksessa, jossa kerronnan fokuksessa ovat oikeastaan kertojan omat reaktiot isännän syytöksiin. Tarkastelun näkökulmaa ei niissä kohdissa siirretä isäntään, vaan viittaukset häneen esitetään mahdollisimman niukasti (esim. *kehuu mutta siälä on*), minkä jälkeen palataan jälleen kuvaamaan omia sanomisia ja tuntemuksia. Pronominin tiheä ilmipaneminen ensimmäisessä persoonassa kertoo tässä tapauksessa siitä, että kertoja haluaa tuoda omat reaktionsa kerronnallisesti esiin. Subjektin tarkoitteen kohosteisuuden tai taustalle jäämisen on Lappalainen (2006a) ottanut esiin tutkiessaan vuorovaikutusta Kelassa. Hänen mukaansa yksikön ensimmäisen persoonan ilmisubjektin puuttuminen on virkaili-

joiden keino tuoda itsensä vähemmän näkyvästi esille silloin, kun tilanne sitä vaatii (mas. 63).

Poimin lopuksi aineistostani tässä luvussa esitettyjen tutkimustulosten mukaan harvinaisen tapauksen. Seuraavassa on savolaismurteiden esimerkki, jossa kaksi nollasubjekttilauseita (*no siellä kävin sen neljä luokkaa sitte ja sain piästötodistuksen*) esiintyy kaukana edeltävästä samaviitteisestä maininnasta. Nollasubjekttilause on tässä luvussa esitettyjen havaintojen mukaan epätavallisessa kontekstin kohdassa, koska sen välittömässä läheisyydessä aiemmassa diskurssissa ei esiinny toista samaviitteistä muotoa.

52) *onks teillä mittää erikoisia muistoja kouluajaltanne.*

'kansakoululta / 'kansakoulustako.

nii

'kyllä / onhan niitä 'muistoja 'siitäkii. / no 'Kotalahessa ei olt "kansakoulua / ja 'siitte ne pitivät "kokkouksia minun 'kotonain 'Ukkolassa. / ol' tuo 'Ukko-Pekka "Kansaane / ja siitem "minu isän´ "Pekka Holopaine ja sitte /...mäe isäntä "Vehviläinej ja / ja 'siitte ne "piätti että 'ruvetar 'rakentammaa sitä 'kansakoulua. 'minäkiim "muistan ku olin 'lapsena.

[Katkelmasta on poistettu useita rivejä kuvausta kansakoulun rakentamisen vaiheista.]

'myö 'lähettii siitte silloin ku ol´ / se 'miärätty 'alakavaks ni se 'pienen koulu ni 'tuonnek 'Kaahallaa. / 'siellä 'alako se. 'tultiim 'Pöyhörrantaav "venneellä siitä / 'lahe´ yl´ ja siitä 'noustii sitä 'rinnettä ni sieltä / 'Sikalahelta 'päen tulloo sittem 'maester 'Suhone ja 'opettajatar 'Mykkäne semmon´e / 'hento nuor´ 'tyttö "kommee 'kiharat ol´ sillä piässä 'tummat ja / 'punan´ev viltti ol´ 'piässä ja 'ristkirjan´em 'puku 'pumpul´puku 'piällä ja 'niihä se 'meijä eillä 'kulukoo sem 'maasterin kanssa ja. / 'myö 'piriteltiin 'Kaahalaa ja 'siellähä se 'siitte alotti sen 'kouluj ja. / 'siellä kääti se "pienen koulu ja sitte 'joulu´ eillä alako tiällä sitte 'kansakoulu 'valamistu ni sitte piästiin 'tänne. /

no 'siellä "kävin sen 'neljä luokkaa sitte ja / 'saim 'piästötodistuksej ja / 'monet 'muut 'kansaj ja tuota ./ sitte se 'myöhemmim "paloi se koulu / tämä 'rakensivat sitte 'siijjaa./

(SavP, Leppävirta: 239–253.)

Katkelman päätopiikkina on kansakoulun rakentaminen, ja kansakouluaihe jatkuu myös tarkasteltavan nollasubjekttilauseen jälkeen. Edeltävässä kontekstissa on kyllä puhe puhujan omistakin kokemuksista. Puhuja muistelee nimittäin yleisesti kouluun kulkemista ja opettajaan, ja puhuja on tavallaan kertomuksessa itsekin mukana, koska kerronnassa esiintyy passiivimuotoja (*tultiin, piästiin*) ja monikon ensimmäisiä persoonia (*myö piriteltiin*). Sitä ennen haastattelija on kysynyt, mitä haastateltava muistaa kouluajoistaan. Tarkasteltavat nollasubjekttilauseet kytkeytyvätkin haastattelijan kysymykseen, mutta ne esiintyvät kontekstissa vasta paljon myöhemmin kohdassa, jossa tapahtuu hetkellinen näkökulmanvaihdos yleisemmistä koulumuistoista oman koulunkäynnin vaiheisiin.

Pronominisubjektin on havaittu esiintyvän näkökulmanvaihdoskohdissa, joissa siirrytään omakohtaisten tapahtumien kuvaukseen (Helasvuo 2014b). Esimerkin nollasubjekttilauseiden voi siis siinäkin mielessä ajatella olevan odotuksenvastaisessa ympäristössä. Katkelman näkökulma ei kuitenkaan missään vaiheessa varsinaisesti siirry puhujaan itseensä. Tarkasteltavat nollasubjekttilauseet ovatkin tässä vain lyhyitä kommentteja pääpuheenaiheeseen: puhuja kertoo uuden kansakoulun rakentamisesta ja lisää käyneensä pakolliset neljä luokkaa juuri siinä koulussa (*no siellä kävin sen neljä luokkaa...*). Puhuja ei siten asetakaan itseään kerronnassa etualalle, vaan päähuomion kohteena ovat koko ajan kansakoulun vaiheet, joista puhe myös jatkuu tarkasteltavien nollasubjekttilauseiden jälkeen.

Aineistosta nousee vielä yksi nollasubjekttilauseiden konteksti, jossa etäisyyttä edelliseen mainintaan voi olla useita lauseita. Kyseessä on *en tiedä* -ilmaus, joka saa kontekstissaan modaalisen tulkinnan (esimerkki 53).

53) "nyk kyllä niin tuota / 'klopit saa monta kertaa 'holohutan "naisia ./ z z z z täs silloin kun 'täs "minä olin / "syksyllä niin / 'yksi 'flikka vietihin 'kaffilasta ja oli totta vie 'niij "juovuksis kun 'ikänäkij ja 'klopit / s_'ei meinannum mennä 'autohom mutta 'klopit "heitti 'sev vain menehen 'autohoj ja niin ne lähti 'sitä "viemähän en tiäm 'mihinkä he sittev veivät 'sen./ (PohE, Isojoki: 242.)

En tiä -ilmaus esiintyy puheenaiheen lopetuksen yhteydessä osoittamassa eräänlaista välinpitämättömyyttä sanottua kohtaan: puhuja osoittaa mainitulla ilmauksella, että sen yhteydessä puhuttu asia ei ole tarinan kokonaisuudessa erityisen olennaista. Pronominin ilmipanemattomuus *tietää*-verbin yhteydessä osoittaa, että kyse ei ole vain puhujan tietämättömyydestä vaan myös asennoitumisesta. Palaan näihin kognitiivisiin ilmauksiin vielä luvussa 7.3.

4.3. Toistovaikutus: edellisen samaviitteisen subjektin vaikutus seuraavaan

Tarkastelen tässä luvussa sitä, millaisia vaikutuksia kahdella kontekstissa lähekkäin esiintyvällä samaviitteisellä subjektilla on toisiinsa. Käytän käsitettä toistovaikutus: kontekstissa juuri aiemmin esiintyvä rakenne voi vaikuttaa seuraavaan; esimerkiksi edeltävässä kontekstissa esiintynyt nollasubjekti vaikuttaa siihen, että seuraavakin subjekti on nollamuotoinen. Esimerkki 54 havainnollistaa tätä syntaktisen rakenteen toistoa. Katkelman alussa puhuja toistaa subjektipronominia useassa lauseessa, mutta katkelman lopussa hän taas käyttää toistuvasti nollasubjektia.

54) 'minä ku olin 'nii 'ennev 'vähä "semmonem 'minä "ajoi 'hevosella. / 'minä ajoiv "vettä ja 'lantoja ja / vaekka "mitä 'minä 'pysty "hevosella 'ajamaam / mut anto aenaki 'illammillaa 'aena se 'hevose. / 'soatii "ajjoo vähä / 'jossakii. //

'piihäm 'minä "hevosta "tässääv vielä / kui/ 'kuol "Heetmanni ni / niin 'nii / 'olha mulla 'yks "kolome vuotta vielä 'hevone. / 'ite' 'ajelin 'kaekki ajot. / nyt "oon 'katu- na kum 'möen sen./ (SavP, Riistavesi 1: 153.)

Toistovaikutuksesta käytetään psykolingvistiksessä kirjallisuudessa nimitystä *priming*. Koska priming-ilmion on esitetty vaikuttavan merkitsevästi myös subjektipronominin käyttöön (mm. Travis 2005; Travis ja Torres Cacoullos 2012; Torres Cacoullos ja Travis 2015), otan tässä luvussa kantaa sen mahdollisiin vaikutuksiin. Toistovaikutusta on kuitenkin tutkittu usein kokeellisesti, joten käsitteen soveltaminen spontaaniin puhuttuun diskurssiin voi olla ongelmallista. Arvioin jäljempänä käsitteen soveltuvuutta tutkimus- aiheeseen ja tuon myös esiin joitakin kriittisiä puolia. Käyn seuraavassa ensin läpi joita- kin tutkimuksia toistovaikutuksesta ja sen jälkeen esittelen omat tutkimustulokseni sen mahdollisesta merkityksestä subjektin ilmaisemiseen.

Puheessa on tavallista kierrättää ja toistaa samassa vuorovaikutustilanteessa aiem- min esiintyneitä sanoja tai rakenteita. Kielellisten elementtien toistamisella on todettu olevan vuorovaikutuksen rakentumista vahvistavia funktioita; esimerkiksi toistamalla puhekumppanin ilmauksen kokonaan tai osittain voi vahvistaa osallisuuttaan vuorovai- kutukseen ja ilmaista kuulolla oloa (Tannen 1989). Kielellisillä rakenteilla on lisäksi ylei- semmin taipumus toistua samankin puhujan puheessa. Syntaktinen toistovaikutus (engl. *syntactic priming*) viittaa ilmiöön, jossa aiempi kielen rakenne edesauttaa saman raken- teen toistumista myöhemmin. Aiemman rakenteen vaikutusta seuraavaan on psykoling- vistikassa tutkittu kokeellisesti, ja usein tarkasteltu kielen rakenne näissä tutkimuksissa on englannin datiivi (mm. Bock 1986; Pickering & Branigan 1998; Branigan ym. 2000). Englannissa datiivia ilmaistaan joko epäsuoralla objektilla (*give the dog a bone*) tai prepositiorakenteella (*give a bone to the dog*). Mainitut kokeelliset tutkimukset ovat osoit- taneet, että koehenkilöt valitsevat esimerkiksi piirroskuvan tapahtumia selostaessaan todennäköisemmin sen datiivirakenteen, joka on ollut koetilanteessa juuri aikaisemmin esillä. Tulokset antavat siten viitteitä siitä, että aiemmin käytetty syntaktinen rakenne aktivoituu joksikin aikaa kielenkäyttäjän mielessä ja vaikuttaa niin, että puhuja valitsee myöhemmin samassa tilanteessa saman rakenteen uudelleen.

Jos toistovaikutuksessa on kyse rakenteen kognitiivisesta aktivoitumisesta, herää ky- symys, millaiset tekijät puhetilanteessa vaikuttavat tuon aktiivisuuden säilymiseen. Branigan, Pickering, Stewart ja McLean (2000) testasivat syntaktisen toistovaikutuksen esiintyvyyttä erilaisissa koeasetelmissa: vaikuttava rakenne (*prime*) ja kohderakenne (*target*) esiintyvät vierekkäisinä, ts. toinen seuraa heti toista, tai vaikuttavan rakenteen ja kohderakenteen väliin tulee jokin muu kielellinen aines (*intervening fragment*). Kolman- tena tutkittavana tekijänä Braniganin ym. tutkimuksessa oli se, millä tavoin pelkkä ajal- linen etäisyys vaikuttavan rakenteen ja kohderakenteen välillä vaikuttaa riippumatta siitä, esiintykö näiden kahden rakenteen välissä muuta kielellistä ainesta. Tutkimus osoitti, että syntaktinen toistovaikutus säilyy hyvin samanlaisena tutkittavista tekijöistä riippumatta (mas. 1301).

Edellä mainituissa lähteissä on verrattavana ollut kaksi samaa tarkoittavaa rakennetta, jotka voivat oletettavasti samanarvoisina esiintyä rinnakkain ja puhuja voi valita kumman tahansa. Omassa tutkimuksessani mahdollisen toistovaikutuksen alaisena on kuitenkin kielellisen elementin esiintyminen tai sen puuttuminen. Hyvä kysymys onkin, voiko toistovaikutuksena pitää yhtä lailla sitä, että jokin kielellinen aines puuttuu ja tätä puutetta toistetaan. Priming-käsitettä on kuitenkin jo sovellettu vastaavanlaiseen tapaukseen. Sitä on nimittäin käytetty espanjan subjektin ilmaisemista tutkittaessa (Travis 2005; Travis ja Torres Cacoulios 2012). Espanjassa kuten suomessakin voi subjektipronominin (*yo*) jättää ilmaisematta yksikön ensimmäisessä persoonassa. Priming-käsitettä on käytetty mainituissa tutkimuksissa sen selvittämiseen, kuinka suhteellisen mekaaninen syntaktinen kopioitumisefekti vaikuttaa siihen, onko samaviitteisten subjektien ketjuissa käytetty ensimmäisen persoonan pronominisubjektia *yo* vai onko subjekti jätetty ilmaisematta. Tässäkin tutkimuksessa on otettu huomioon kahden verrattavan muodon välinen kontekstuaalinen etäisyys, jota on laskettu samaviitteisten rakenteiden välissä olevien lauseiden määränä. Travin (2005: 345) tutkimuksen päätelmä on, että priming-vaikutus ilmenee tilastollisesti merkitsevästi etenkin silloin, kun referentiaalinen etäisyys on pieni: kun edellinen samaviitteinen subjekti on yhden tai kahden lauseen päässä, subjektin ilmiäisellä on vahva taipumus toistua lauseesta toiseen.

Toistovaikutus näyttää ainakin ensi näkemältä olevan tilastollisesti merkitsevä subjektin ilmaisutavan valintaa motivoiva tekijä myös tutkimassani murreaineistossa. Taulukkoon 7 on poimittu aineistosta ne tapaukset, joissa kaksi samaviitteistä subjektoa esiintyy diskurssissa lähellä toisiaan (referentiaalinen etäisyys on alle neljä lausetta). Tarkastelu on rajattu koskemaan vain pienen referentiaalisen etäisyyden lauseita, jotta vertailu nollasubjektin ja pronominisubjektin välillä olisi mielekäs; referentiaalisen etäisyyden kasvaessahan pronominisubjekti on huomattavasti todennäköisempi kuin nollasubjekti. Taulukossa 7 tarkastellaan siis sitä, millainen esiintymäosuus kahden lähekkäisen ja samaviitteisen subjektin yhdistelmillä on. Mahdollisia yhdistelmiä on neljä: nollasubjektia seuraa toinen nollasubjekti (Nolla + Nolla) tai pronominisubjekti (Nolla + Pro) ja vastaavasti pronominia seuraa nollamuoto (Pro + Nolla) tai toinen pronomini (Pro + Pro).

Taulukko 7. Subjekti ja sitä edeltävä samaviitteinen subjekti.
Referentiaalinen etäisyys < 4.

Subjekti	Edellinen subjekti		Yht.
	Nolla	Pro	
Nolla	257 30,9 %	576 69,1 %	833 100 %
Pro	416 17,4 %	1974 82,6 %	2390 100 %
Yht.	673 20,9 %	2550 79,1 %	3223 100 %

Pearsonin khiin neliön arvo = 67,603; df = 1; p < 0,001

Subjektiparien tarkastelu osoittaa toistovaikutuksen olevan merkityksellinen tekijä erityisesti nollasubjektien esiintymisen kannalta. Nollasubjektiauseista kolmasosa (30,9 %) on sellaisia, joita edeltää lähikontekstissa toinen nollasubjekti. Sen sijaan pronominisubjektia edeltää nollasubjekti vain 17,4 prosentissa tapauksista. Pronominisubjektin ja nollasubjektin yhdistelmän voisi ajatella olevan hyvin yleinen; sehän esiintyy ainakin samaviitteisten subjektiparien tapauksessa (*minä menin ja avasin pirtin oven*). Taulukko kuitenkin osoittaa, että kahden diskurssissa lähekkäin esiintyvän pronominin yhdistelmä on suhteellisestikin yleisempi kuin lähekkäin esiintyvän pronominin ja nollasubjektin yhdistelmä. Pronominia edeltää nimittäin toinen pronomini 82,6 prosentissa tutkituista tapauksista, kun taas nollasubjektia edeltää pronomini selvästi harvemmin (69,1 %). Esiintymämäärien erot ovat merkitseviä (Pearsonin $\chi^2 = 67,603$; df = 1; p < 0,001).

Toistovaikutus näyttää olevan merkityksellisempi nollasubjekteille. Jos nimittäin verrataan toisiinsa Nolla + Nolla -solua ja Pro + Pro -solua, voidaan havaita edellisen taulukon solun prosenttiosuuden (30,9 %) eroavan odotuksenmukaisesta esiintymämäärästä (20,9 %) melko paljon, kun taas jälkimmäinen solu eroaa odotuksenmukaisesta suhteellisen vähän (82,6 vs. 79,1 %). Pronominisubjekti on sitä paitsi aineistossa sen verran yleinen nollasubjektiin verrattuna, että peräkkäisten pronominin esiintyminen kontekstissa ei välttämättä johdu toistovaikutuksesta. Se kertoo vain siitä, että pronomini on subjektin ilmaisemisen tunnusmerkitön perustapaus ja nollasubjekti on poikkeus.

Vaikka toistovaikutus onkin edellä esitetyn tarkastelun perusteella merkitsevä tekijä, siihen liittyy kuitenkin eräitä ongelmia, jotka on syytä ottaa huomioon tulosten tulkinnaissa. Nollasubjekti ei ole tarkasteltavana ilmiönä tasaveroinen pronominisubjektin kanssa, koska sen esiintymäkontekstit ovat rajalliset eikä se esiinny esimerkiksi yhtä usein kuin pronominisubjekti. Nimenomaan syntaktisen toistovaikutuksen olemassaoloa voi tämän tutkimuksen metodeilla olla vaikea osoittaa, koska sen vaikutuksia ei ehkä voi erottaa muista subjektin valintaa motivoivista tekijöistä. Priming-ilmiö on luultavasti helpointa todeta kokeellisissa tutkimuksissa, joissa tutkitut kielelliset rakenteet ovat tarkkaan mietittyjä ja kontrolloituja. Useiden tutkimusten kohteena ollut englannin da-

tiivirakenne on siinä mielessä yksiselitteisempi kielen ilmiö, että valinta kahden vaihtoehdon välillä testitilanteessa on lähtökohdiltaan suhteellisen tasa-arvoinen. Toistovaikutusta käsittelevissä tutkimuksissa ei tosin oteta huomioon sitä, onko toinen englannin datiivirakenteista kielenkäytössä kaiken kaikkiaan frekventimpi kuin toinen. Sillä ei toisaalta liene lopputuloksen kannalta merkitystä, koska näiden tutkimusten mukaan tietyn rakenteen esiintyminen aiemmin lisää juuri sen saman rakenteen esiintymistä uudelleen. Aitoon puheeseen perustuvasta korpuksesta on sen sijaan hankala erottaa toistovaikutusta muista diskurssissa ilmenevistä motiiveista. Mikä todistaa, että esimerkiksi peräkkäisten nollasubjektien tapauksessa kyse on nimenomaan priming-vaikutuksesta? Olisi pystyttävä sulkemaan pois muut nollasubjektin esiintymiseen vaikuttavat tekijät.

Priming-ilmiötä tutkittaessa on siten olennainen ongelma, kuinka erottaa mahdollinen toistovaikutus muista nollasubjektin esiintymiseen vaikuttavista tekijöistä. Yksi tällainen nollasubjektin esiintymiskonteksti on useiden *ja*-lauseiden ketju, joissa jälkimmäisissä lauseissa toistuu nollasubjekti, mikä ei välttämättä johdu rakenteellisesta toistovaikutuksesta vaan rinnastetuista samasubjektisista lauseista:

55) mutta sittek 'kerran se 'poika / 'luiskahtikin siältä "kiveltä / ja se 'meni sinne / 'huut "helkattiin koko "poika ja / 'minä 'rannallej ja 'huusin 'kovasti ja "haim 'mettämästä semmosem "pitkär "riuvvuj ja / "menin kans 'tono- "tohon saakka 'sitten_oli "vettä ja / "tronkin sillä "pitkällä "riuvvullani sinnev "vettee ja / "toi / 'poika osas 'siihen 'ottaak 'kiinnij ja minä toir 'rantaa (se (HämP, Vesilahti: 26.)

Jos taulukossa 7 esitettyjä subjektipareja tarkastellaan vielä rajatummassa aineistossa, jossa ulkopuolelle on jätetty konjunktiolla alkavat lauseet, esiintymäosuudet säilyvät siitä huolimatta samoina; eri subjektiparien yhdistelmillä on lähes samat prosenttiosuudet kuin taulukon 3 alkuperäisessä aineistossakin, jossa konjunktiolauseet ovat mukana: Nolla + Nolla 32 %, Nolla + Pro 20 %, Pro + Nolla 68 %, Pro + Pro 80 %. Toistovaikutus on siten ainakin konjunktiolauseista riippumaton tekijä.

Seuraavat aineistonäytteet (56–58) ovat esimerkkejä aiemmin esitetyn taulukon 7 Nolla + Nolla -yhdistelmistä. Näissä esimerkeissä on esillä muita kuin konjunktiolla yhdistettyjä lauseita. Yhteistä tapauksille on vain se, että nollasubjektia edeltää toinen nollasubjekti lähikontekstissa. Esimerkkien perusteella on kuitenkin vaikea sanoa, motivoiko nollasubjektin valintaa tarkasteltavissa tapauksissa nimenomaan toistovaikutus eli pronominittoman rakenteen aktiivisuus puhujan mielessä. Ensimmäisessä esimerkissä 56 puhuja toistaa *olla*-verbiä ilmeisestikin miettimiseen ja puheen suunnitteluun liittyvässä tilanteessa. Verbin toistoa esiintyy seuraavassakin näytteessä (57), jossa luetellaan asioita: *en ole ahmaa, en ole karhua*. Tässä esimerkissä kieltoverbeillä on yhteinen pääverbi. Tällaisissa konteksteissa pronominin ilmipaneminen ei olisikaan luontevaa. Näiden kahden kaltaiset tapaukset, joissa verbiä jostain syystä toistetaan, voivat osittain selittää taulukon 7 nollasubjektien lukumääriä.

56) ja sitte mie "senki 'olin 'kattomasa / kattomasa ko tuota / että tämä "rautatie'siltaaki sitä "isua / siltaa 'panthim "paikoilhen jonka ne / jonka ne "saksalaiset 'räihäytit. // "sitäki kö 'panthim 'paikoilhen ko "Tornior 'rattaa 'tehtin. / ja "sillon 'olin / olin niin tuota / "sitäki / olin / 'Kemin 'asemala "kattomasa ko / ko tuota "juna tuli 'ensi kerran "Kemhin. / voi ko sitä "ihimiset 'pelkäsit. (PerP, Kemi: 330.)

57) "sem 'mie olen "kettuja 'tappanu./ e- enkä 'mithän / en- ole / "ahmaa / en- ole / "karhua / en / enkä 'mithä / mithän niitä / 'muuta "tappanukha ja 'seki on / 'seki tuli "tapaturmasesti s_ei tullum 'mettäysten kautta se tuli / muute.// (PerP, Rovaniemi: 221.)

Seuraavassa esiintyy kuitenkin useita peräkkäisiä nollasubjekttilauseita, joille ei ole mitään saman verbin toistamiseen liittyvää tai muuta erityistä selitystä. Esimerkissä 58 voi-kin olla kyse siitä, että puhuja kierrättää samaa syntaktista rakennetta useissa lauseissa, jotka kuvaavat saman asian eri vaiheita, nimittäin palkan kehittymistä ajan kuluessa.

58) 'minä lähim 'pestin nountiij ja 'sillä reissulla minn_"oon. // 'jäin "töihin sinnen ni. / 'viiskymmentä 'markkaa saiv 'vuojelta "palakkaa / 'kahet 'saappaat ja 'kengät sitte 'sukat ja 'sukat ja 'syylingät ja "vanttuut / 'siinä ne oli v- "palakat. / olin "kaks "vuotta sitte 'toiselta vuojelta sai(j jo "yheksänkymmentä markkaa ja 'samallaiset / 'kampeet. (PohP, Paavola: 34.)

Huomionarvoista tässä luvussa aiemmin esitetystä esimerkissä 54 on se, että katkelman alussa, jossa puhuja toistaa pronominia, esiintyy useimmissa lauseissa sama verbilekseemi *ajaa*. Myös esimerkissä 58 *saada*-verbi esiintyy kahdesti. Syntaktista toistovai-
kutusta tutkittaessa olisikin syytä pohtia myös verbilekseemin merkitystä: onhan mahdollista, että rakenteen toistuminen jälkimmäisissä lauseissa on todennäköisempää, jos finiittiverbi on sama. Vaikka vaikutus sinänsä ei olisikaan leksikaalinen vaan syntaktinen, on siitä huolimatta mahdollista, että peräkkäin esiintyvät samat lekseemit tai muut rakenteelliset elementit edistävät tai estävät rakenteen kopioitumista lauserajojen yli.

Edellä mainitussa Travisin (2005) tutkimuksessa ei oteta huomioon saman verbilekseemin peräkkäisten esiintymien mahdollista osuutta toistovaikutukseen, mutta siinä esitetään kyllä esimerkkinä toistovaikutuksesta tapaus, jossa subjektipronomini jätetään ilmaisematta kolmessa peräkkäisessä lauseessa ja niissä kaikissa esiintyy verbi *tener*:

Ahí tengo uno, tengo dizque el capa, ahora, y tengo que bajar... (2005: 330)¹⁷.

Toistovaikutuksena on mainitussa Travisin tutkimuksessa (2005) siis tarkasteltu vain kielellisen rakenteen kopioitumista edellisestä lauseesta seuraaviin (*structural priming*). Myöhemmässä tutkimuksessaan Travis ja Torres Cacoullós (2012: 730) pohtivat myös, missä määrin havaitut vaikutukset voisivat sittenkin olla leksikaalisia: puhujan mielessä

---

¹⁷ Travis (2005) ei kuitenkaan esimerkin yhteydessä itse ota verbilekseemien samuutta esiin. Esimerkin alleviivaukset ovat minun.

aktivoituva elementti ei olekaan syntaktinen rakenne vaan tietty lekseemi, esimerkiksi subjektipronomini *yo*. Leksikaalista vaikutusta vastaan puhuu se, että myös nollaesiintymät eli ilmaistematta jätetyt subjektipronomininit ovat kirjoittajien havaintojen mukaan toistovaikutuksen alaisia; niissähän ei lekseemiä ole (mp.). Tutkimuksessa pohditaan kuitenkin mahdollista leksikaalista vaikutusta vain subjektipronominin osalta, mutta siihen ei oteta kantaa, olisiko priming-vaikutus selvempi silloin, kun tarkasteltavissa lauseissa esiintyy sama verbilekseemi tai muuta rakenteellista samankaltaisuutta.

Toistovaikutusta kokeellisesti testaavissa tutkimuksissa on selvitetty, missä määrin havaittu vaikutus on syntaktisen sijaan leksikaalista. Pickering ja Branigan (1998) vertasivat priming-efektiä samaverbisten ja eriverbisten rakenteiden välillä. Tutkittavana oli tässäkin englannin datiivirakenne. He toteavat johtopäätöksissään, että toistovaikutus on vahvempi, jos sekä vaikuttavassa rakenteessa että kohderakenteessa esiintyy sama verbi – vaikutus olisi siis silloin enemmänkin leksikaalista kuin syntaktista – mutta toistovaikutus jää heidän mukaansa kuitenkin heikompana jäljelle niissäkin tapauksissa, joissa verbi on eri (Pickering ym. 1998: 640, 645).

Toistovaikutus onkin selvimmin osoitettavissa silloin, kun verrattavissa tapauksissa esiintyy sama verbilekseemi tai verrattavat tapaukset ovat muutenkin rakenteellisesti samankaltaisia. Ilmeisintä priming-vaikutus on, jos samaa rakennetta toistetaan esimerkiksi retorisisista syistä: esimerkissä 59 puhuja myöntää painokkaasti haastattelijan oletuksen oikeaksi (*no oon kutonu*), minkä jälkeen *oon kutonu* -ilmaus toistetaan toisenkin kerran ja käytetään katkelman lopussa vielä puheenaiheen lopetuksenakin. Mahdollista toistovaikutusta voisi kuitenkin olla sekin, että välissä esiintyvät verbit ovat myös ilmisubjektittomia (*kuvon, tulin*). Esimerkissä 60 taas puhuja toistaa aiemmin esiintyneen nollasubjekttilauseen (*oon ensi kerran nähäny*) jäljempänä edelleen nollasubjektillisena mutta hieman varioiden. Nämä kaksi lausetta sitoutuvat selvästi toisiinsa, vaikka ne eivät esiinnykään peräkkäin: puhuja kuvaa ilmausten välissä sitä taloa, jossa näki ensi kerran ompelukoneen. Huomionarvoista esimerkissä on myös se, että nollasubjektia ei enää esiinnykään viimeisessä lauseessa (*että minä oli' alulla toestakymmentä*), vaan siinä on ilmipantu pronomini. Jos kyse on priming-efektistä, sen vaikutus näyttää ulottuvan rajoitusti vain sellaisiin ilmauksiin, jotka diskurssissa muutenkin yhdistyvät toisiinsa.

59) *t_oott... t_ootta kutonup palijo.*

no 'oon kutonu. / 'oon 'kutonu. 'kuvon jo "piikana ollesa ja / 'palavelijana ja / sitte tuota "tähän ku tulin "naemisiinki niin heti "kohtahan se 'oli / se 'villan"keheruu ja 'kutominej ja 'ompeleminen. / 'niin se "oli. / 'oon kutonu. (PohP, Yli-li: 298.)

60) joo ja sitte "ommeltiin / ja 'ei 'olluk "konneitakkaan / ku "minä 'muistan niin / se oli "harva talo josa oli 'kone. / "Kaestosa oon "ensiksi 'nähäny / 'siinä lossipaekasa / sen / 'konnee 'ensiksi. / se oli semmoner 'rikas 'talo. siin_oli / 'puolivälleen 'kolomijakymmentä 'lypsävää "lehemääki jä se oli 'semmone iso.../ iso 'paekka / niin 'siin_oon ensi kerran 'nähänyk "konneen että minä 'oli' "alulla 'toestakymmentä./ (PohP, Yli-li: 361.)

Aineistosta löytyy kuitenkin runsaasti esimerkkejä, jotka tuntuvat puhuvan toistovaikutusta vastaan. Esimerkissä 61 esiintyy saman katkelman sisällä vuorotellen sekä pronominisubjekteja että nollasubjekteja. Katkelman pronominisubjektit ja niihin liittyvät verbit on alleviivattu ja nollasubjektit lihavoitu.

61) no ei siähen aikaan 'kyllä 'minä "hyvim pärjänny 'olen 'nykkin "viä sitten olin / 'nykkin "sota-aikannakin / olin / kum 'mää 'täss_ olin "tiähommissa / tolla 'läänihallituksella ni_oli 'sillon oli "nimismiäs 'viälä oli / 'sittes siinnä / niit- siinnä "päämiähenä / 'oikee. /

ja / kun ne oli "kaikki 'tiäemstarit ja kaikki / oli sittes siä / "rintamalla / 'minä 'olin / 'seittemäv vuatta 'sitten olin / "mestarina 'tässä ja / 'kaikki "hoinsin 'oli "välliin / hevosia oli yli "kaksikymmentäkij ja 'sillä lailla ja "miähiä oli / 'usiampia ja 'kyllä 'minä "kaikki ne / 'hoinsim muuta se 'vaan / "raha-asiat touhusi / ja 'teki. (HämP, Kuru: 86.)

Subjektin ilmaisutapa vaihtuu esimerkiksi peräkkäisissä lauseissa, joissa kaiken lisäksi toistetaan samaa verbiä: *nykkin sota-aikannakin olin kum mää täss olin tiähommissa*. Tällaisten tapausten tarkastelu osoittaa, että toistovaikutus ei ole ainakaan olennaisimpia subjektin valintaa selittäviä tekijöitä, muutenhan samassa katkelmassa esiintyisi vain jompaakumpaa subjektin muotoa. Monet oheisen esimerkin nollasubjektitapaukset näyttävätkin olevan sellaisia täsmennyksinä toimivia lisäyksiä, joita olen kuvannut luvussa 4.2.2.

4.4 Kokoavasti tarkoitteen diskurssiaseman vaikutuksista

Tämän luvun tilastolliset havainnot osoittavat, että referentiaalinen etäisyys on yhteydessä erityisesti nollasubjektin esiintymiseen. Ilmisubjektittomille lauseille on hyvin tyypillistä, että sama tarkoite on mainittu subjektin asemassa edeltävissäkin lauseissa. Yksikön ensimmäisen persoonan nollasubjektit toimivat siis tässä suhteessa samaan tapaan kuin kolmannen persoonan nolla-anaforat: nollamuotoa käytetään, kun sama tarkoite on jatkuvana puheenaiheena.

Pelkkä tilastollinen yhteys nollasubjektin ja referentiaalisen etäisyyden välillä ei kuitenkaan muodosta riittävää kuvaa diskurssiaseman vaikutuksista. Pieni referentiaalinen etäisyys ei sinänsä aiheuta ilmisubjektittomuutta, koska peräkkäisissä lauseissa käytetään suhteellisen paljon myös ilmisubjektia. Totesin nollasubjektien suosivan pientä referentiaalista etäisyyttä, koska niillä on tyypilliset tehtävänsä vuorovaikutuksessa. Nollasubjektilla useat ovat merkitykseltään sidoksissa edeltäviin ilmauksiin, ja niillä tarkennetaan tai täsmennetään aiemmin sanottua esimerkiksi itsekorjauksen tai parenteesin muodossa.

Referentiaalisen jatkuvuuden – tai jatkumattomuuden – ilmiöitä ovat muun muassa referenssinvaihdos ja interferenssi: muut tarkoitteet katkovat samaviitteisten mainintojen yhtenäistä ketjua. Totesin, että referenssinvaihdoskaan ei yksistään vaikuta subjektin

ilmaisutavan vaihteluun vaan olennaista on, millaisessa suhteessa tarkasteltavat ilmaukset ovat toisiinsa nähden. Nollasubjektia esiintyy silloinkin, kun samaviitteisten mainintojen välissä esiintyy muita tarkoituksia, jos nollasubjektilla on merkityksellinen yhteys johonkin aiemmin sanottuun. Muiden tarkoitteiden interferenssi on lisäksi selvempää, jos väliin tulevat tarkoitteet viittaavat ihmisiin ja ovat lisäksi diskurssiasemaltaan jatkuvia eivätkä esimerkiksi yksittäisiksi maininnoiksi jääviä. Siten referenssinvaihdos vaikuttaa todennäköisimmin kerronnassa, jossa puhuja viittaa useita kertoja paitsi itseensä myös toiseen henkilöön. Esimerkkien tarkastelun yhteydessä kävi tosin ilmi, että sellaisessa narratiivissa puhujilla on kuitenkin taipumus viitata nollamuodoin useammin kolmaspersoonaiseen tarkoitteeseen kuin itseensä.

Olen tässä luvussa tarkastellut myös toistovaikutuksen, ns. priming-vaikutuksen, ilmenemistä subjektin ilmaisutavan mahdollisena selittäjänä. Kokoavasti voi todeta, että tilastollisesti tarkasteltuna se näyttäytyy merkitsevästä tekijänä. Ristiintaulukoinnin mukaan (taulukko 7) varsinkin (vähintään) kahden kontekstissa lähekkäin esiintyvän nollasubjektin yhdistelmiä esiintyy aineistossa merkitsevästi paljon. Travis (2005; ks. myös Travis ja Torres Cacoullos 2012) on espanjankielisen aineiston tilastollisessa analyysissään todennut priming-vaikutuksen subjektipronominin ilmaisemisen tai poisjätön tärkeäksi selittäjäksi. Oma tutkimukseni näyttäisi siis tukevan Travisin havaintoja ja osoittavan toistovaikutuksen merkitseväksi myös suomenkielisessä murreaineistossa.

Lähden tässä tutkimuksessa kuitenkin siitä, että vaikka tilastollinen analyysi on tärkeä menetelmä esiintymämääriä verratessa, pelkät merkitsevyydestit eivät välttämättä kerro variaation todellisesta luonteesta. Taulukoissa esiintyneille eroja on välttämätöntä tarkastella esiintymäympäristössään, ja diskurssitekijät ovat myös olennaisia nolla- ja pronominisubjektin valinnan selittäjiä. Nollasubjektillauseiden tarkempi analyysi paljastaa, että toistovaikutus on kontekstissa varsin paikallista. Kaksi nollasubjektia esiintyy toisiaan lähellä siitä syystä, että lauseet ovat kontekstissa merkitykseltäänkin yhteydessä toisiinsa. Jälkimmäinen lause voi olla esimerkiksi ensimmäistä lausetta täydentävä ja tarkentava. Selvintä toistovaikutus on tapauksissa, joissa vertailtavissa lauseissa esiintyy sama verbilekseemi, ja kiistattominta se lienee silloin, kun samaa rakennetta toistetaan. Puheessa on tapana toistaa aiemmin esiintyneitä rakenteita joko retorisisista syistä tai sitten puhetta suunnitellessa. Toisaalta monista esimerkeistä käy ilmi, että subjektin ilmaisutapa voi vaihtua aivan peräkkäisissäkin lauseissa. Kontekstin lähempi tarkastelu jättääkin epäilyksen siitä, onko toistovaikutuksen olemassaoloa edes mahdollista todistaa spontaanista puheaineistosta. Monet muutkin tekijät vaikuttavat subjektin ilmaisemiseen, ja monessa tapauksessa on vaikea erottaa mahdollista toistovaikutusta muista vaikuttavista tekijöistä. Priming-vaikutuksen merkitys subjektipronominin valintaan olisi-kin syytä selvittää myös kokeellisessa tutkimuksessa.

5 Konjunktiolla yhdistetyt lauseet

Tässä luvussa kuvaan pronomini- ja nollasubjektin esiintymistä konjunktiolauseissa. Tarkastelun kohteena on etenkin se, millaisissa merkityssuhteissa erilaiset konjunktiolauseet ovat suhteessa ympäröivään kontekstiin tai millaisia funktioita niillä mahdollisesti on puhutussa vuorovaikutuksessa. Tarkoitan konjunktiolauseella yksinkertaisesti sellaista lausetta, jonka alussa on konjunktio tai jota edeltää konjunktio. Olen nimittäin koodittanut konjunktiolauseet tietokantaan hyvin mekaanisesti, koska tilastollinen analyysi edellyttää kooditusten yksiselitteisyyttä. Pohdin kuitenkin luvussa 5.1, millaisia näkökulmia konjunktiolauseisiin esiintyy eri tutkimuserinteissä, ja luon samalla teoreettista taustaa myöhemmille alaluvuille. Tässä yhteydessä käsite *konjunktio* joutuu kriittisesti tarkasteltavaksi: puhutun kielen tutkimuksissa on tavallista käyttää myös lausumapartikkelin nimitystä silloin, kun kyse ei ole kahden lauseen syntaktisesta yhdistämisestä (lausumapartikkelista ks. ISK § 801).

Luvussa 5.2 tarkastelen aineistoni määrällisesti yleisimpiä konjunktioita siltä kannalta, millä tavoin nolla- ja pronominisubjekti esiintyvät niiden kanssa. Poimin yleisimmistä vielä erikseen analysoitaviksi konjunktiot *että*, *kun*, *mutta* ja *ja*. Tarkastelen luvuissa 5.2.1–5.2.4, millaisia käyttötapoja niillä on kielenkäytössä ja millä tavoin niissä ilmaistaan subjektia.

5.1 Lähestymistapoja konjunktioiden ja lausumapartikkelien tutkimukseen

Useasta lauseesta koostuvat rakenteet, yhdyslauseet, kuvataan syntaksissa tavallisesti toistensa suhteen rinnasteisiksi tai alisteisiksi. Jaon perusteena on se, että alisteiset lauseet eivät ole itsenäisiä vaan toimivat toisen lauseen osina nominaalisen jäsenen tavoin. Niiden on siis mahdollista esiintyä verbin valenssinmukaisena argumenttina eli subjektina tai objektina tai sitten adverbiaalina. Konjunktiot puolestaan ovat niitä kielellisiä elementtejä, joilla kaksi lausetta yhdistyy yhdyslauseeksi ja jotka osoittavat lauseiden välisen syntaktisen ja semanttisen suhteen eli rinnasteisuuden tai alisteisuuden. (Hakulinen & Karlsson 1979: 332–333; Vilkuna 1996: 66–72.)

Lauseiden ja lausekkeiden välisten suhteiden osoittaminen on Ison suomen kieliopin peruste määritellä konjunktiot. Perusteena on se, onko konjunktiolla alkava jakso toiseen nähden rinnasteinen, adverbiaali vai alisteinen täydennys tai määräite. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluu ainoastaan yleiskonjunktioksi kutsuttu *että*. ISK:ssa kuitenkin tehdään käsitteellinen ero konjunktion ja partikkelin välille: muun muassa *ja*, *mutta* ja *että* voivat puheessa toimia myös lausumapartikkeleina, jolloin ne toimivat lausumia ja vuoroja kytkevissä tehtävissä. (ISK § 812, 801.) Huomionarvoinen seikka puhuttua kieltä tutkitessa on sekin, että konjunktiot eivät vain yhdistä lauseita tai ole lausumanalkuisia: ai-

nakin *ja*, *mutta* ja *että* toimivat myös vuoron tai lausuman loppuasemissa. Ilmiö on havaittu muun muassa murteista (Ikola, Palomäki ja Koitto 1989), ja loppuasemaisten konjunktioiden on havaittu toimittavan monenlaisia vuorovaikutustehtäviä (Koivisto 2011). Diskurssitehtävissä toimiessaan esimerkiksi *ja*, *että* ja *mutta* eivät siis ole välttämättä konjunktioita, jos konjunktio määritellään ensisijaisesti sanaksi, joka osoittaa lauseiden välisiä rinnastus- ja alistussuhteita.

Konjunktioiden vuorovaikutuksellista luonnetta puheessa esittelevät Laury ja Seppänen (2008), joilla tarkastelun kohteena on suomen *että*. Laury ja Seppänen argumentoivat ensinnäkin sen puolesta, että *että*-sanankaksijakoinen luokittelu joko konjunktioksi tai partikkeliksi ei puhutussa vuorovaikutuksessa ole tarkoituksenmukaisin, vaan sen funktiot asettuvat paremminkin jatkumolle konjunktiosta monikäyttöiseen partikkeliin. Toinen argumentti koskee komplementtina toimivien *että*-lauseiden alisteisuutta: silloinkin kun *että* ja sitä seuraava lause esiintyvät lausekomplementin saavan finiittiverbin yhteydessä (esim. *tietää, sanoa*), *että* ei yksiselitteisesti ole alistuskonjunktio. Perusteena he esittävät muun muassa sen, että *että*-lauseen subjekti ei ole sijanmerkinnältään tunnistettavissa komplementin saavan verbin (objekti)argumentiksi. Lisäksi *että*-lauseen verbi on finiittinen; se on siis itsessään täydellinen lause. Kolmas huomio liittyy komplementtilauseiden prosodiaan: *että* on usein prosodisesti osa edeltävää lausetta eli ns. hallitsevaa lausetta. (Laury & Seppänen 2008: 157,161–162; ks. myös Koivisto, Laury ja Seppänen 2011.)

Lauseiden asemaa toisiinsa nähden on tarkasteltu myös siitä lähtökohdasta, millainen on kahden lauseen funktionaalinen suhde. Esimerkiksi alisteisuutta voi tarkastella paitsi syntaktisena ilmiönä myös siltä kannalta, miten kahden tai useamman lauseen ilmaisemat tapahtumat on esitetty diskurssissa. Cristofaron mukaan (2003) keskeistä funktionaalisissa tavoissa ymmärtää lauseiden välisiä suhteita on tehdä ero käsitteellisen tason (semanttisen, pragmaattisen ja kognitiivisen) ja morfosyntaktisen tason välillä. Jos halutaan määritellä alistussuhde muutenkin kuin vain syntaktisesti, alistus on nähtävä käsitteellisenä ilmiönä, joka selittää asiointilojen välisten suhteiden havaitsemista ja käsitteistämistä (mts. 25). Cristofaro ottaa funktionaalisen määrittelynsä lähtökohdaksi eräitä käsitteitä, joista osa on lähtöisin kognitiivisesta teoriasta (mm. Langacker 1987). Kun lauseiden ilmaisemien asiointilojen suhteita konstruoidaan, keskeistä on se, mikä tilanteista valitaan käsitteistyksessä olennaisimmaksi, mitkä tilanteet taas jäävät taustaksi. Näkemys perustuu kognitiivisen kieliopin peruskäsitteisiin, kuvion ja taustan hahmottamiseen sekä havainnoimisessa että kielenkäytössä.

Asiointilojen välinen symmetria on Cristofaron (2003) lähtökohta määritellä sekä lauseiden välinen rinnastus- että alistussuhde. Kahden asiointilan välinen suhde voidaan kognitiivisen kieliopin näkökulmasta konstruoida symmetriseksi, jolloin niillä molemmilla on autonominen profiili. Langackerin mukaan (1991) alisteisuuden yksi tunto-merkki on se, että lause sisältyy toiseen lauseeseen ja tuo sisältyminen on ennen kaikkea käsitteellistä: alisteinen lause on käsitteistetty dependentiksi; se toimii siis kiintopisteenä toiseen lauseeseen nähden. Kun lauseet ovat rinnasteisia (Langackerin esimerkki: *The*

Cubs won and the Padres lost) kummankaan lauseen profiili ei ole toista tärkeämpi. Sen sijaan asymmetriseksi konstruoidussa suhteessa toiselta lauseelta puuttuu autonominen profiili ja se on konstruoitu toisen lauseen ilmaiseman tilanteen näkökulmasta. Lauseen *I know she left* ilmaisema prosessi viittaa Langackerin mukaan tietämiseen, ei lähtemiseen; *she left* toimii kiintopisteenä muuttujana toimivalle prosessille (*know*). (Langacker 1991: 435–437.)

Cristofaro (2003) ottaa siis ilmauksen autonomisen profiilin puuttumisen yhdeksi alisteisuuden keskeiseksi kriteeriksi. Hän sisällyttää alisteisuuden ja ei-alisteisuuden määritelmään myös assertiivisuuden käsitteen. Ei-alisteiset eli symmetriset suhteet ovat myös assertiivisia, ja vastaavasti asymmetriset eli alisteiset suhteet ovat ei-assertiivisia. Kyse on pragmaattisesti siitä, että assertiiviset ja profiililtaan itsenäiset lauseet ilmaisevat puheen keskeisen sisällön, kun taas ilmauksen epäautonomiset ja ei-assertiiviset osat ovat taustatietoa, joka auttaa kuulijaa esimerkiksi liittämään pääasiana esitetyn uuden tiedon johonkin ennalta tiedettyyn asiaan. Assertiivisuuden testinä toimii Cristofaron mukaan esimerkiksi negaatio, koska *presuppositio* ei kuulu kiellon alaan. Edellä kuvattu alisteisten suhteiden asymmetrisyyden olettaus käsittää kaikenlaiset, perinteisesti alisteisina pidetyt rakenteet: komplementin, adverbiaalin ja relatiivit. (Cristofaro 2003: 29–33; ks. myös Lambrecht 1994.) Kognitiivisen teorian käsitys symmetriasta ja prominenssista herättää kuitenkin kysymyksen, millä kriteereillä ne pitäisi määritellä. Mitä esimerkiksi on puheen keskeinen sisältö? Langackerin väitettä prominenssista (*I know she left*) ovatkin vuorovaikutustutkijat kommentoineet huomauttamalla, että itse asiassa *she left* on diskurssin rakentumisen näkökulmasta olennaisempi sisältö (ks. Thompson 2002; Koivisto ym. 2011).

Lauseiden välisiin merkityssuhteisiin on liitetty myös etu- ja taka-alaisuuden käsitepari. Se itse asiassa sisältyy myös kognitiivisen kielioopin muuttujan ja kiintopisteen määritelmään, jossa prosessin prominentti osallistuja eli muuttuja suhteutetaan taka-alaisempaan, kiintopisteenä toimivaan osallistujaan. Narratiivisten tekstien tutkimuksessa etu- ja taka-alaisuus on liitetty myös tekstin olennaisen osuuden erottamiseen taustatiedosta. Thompson (1987) on tutkinut temporaalisen järjestyksen suhdetta alisteisuuteen ja etu-/taka-alaisuuteen kaunokirjallisessa tekstissä. Etualaistetut osat narratiivisessa tekstissä ovat ajallisesti peräkkäisiä tapahtumia, jotka vievät kerrontaa eteenpäin. Sen sijaan taka-alaiseksi katsottavat jaksot ovat kerronnan ajallisen sekvensoinnin ulkopuolella ("out of the timeline"), ja alisteiset lauseet ovat Thompsonin (1987: 445) mukaan useimmiten juuri tätä kerronnallista taustaa.

Edellä kuvatuissa tutkimuksissa (Cristofaro 2003; Thompson 2003) lauseiden välisiä suhteista pyritään siis irrottautumaan formalistisesta tai dependenssikielioopin syntaksista, jossa alistussuhde määritellään mekaanisesti morfosyntaktisten tunnusmerkkien, kuten alistuskonjunktioiden esiintymisen perusteella. Uusia kriteereitä alisteisuudelle ovat näkemysten mukaan entiteettien epäsymmetrinen suhde ja kerronnallinen taka-alaisuus. Etu- ja taka-alaisuus ovat kuitenkin monella tapaa epämääräisiä käsitteitä. Muun muassa Jämskeläinen (2012: 524–525) on huomauttanut mainituista käsitteistä, että

ne voivat olla vaikeasti määriteltäviä eivätkä kaikki alisteisina pidetyt rakenteet ole etu- ja taka-alaisuuden suhteen samanlaisia. Hänen mukaansa alisteisuutta ja epäsymmetrisyyttä onkin monenlaista. Alisteisuus olisikin nähtävä pikemminkin jatkumona kuin selvärajaisina kategorioina, ja toiseksi epäsymmetrisyys ilmenee kielessä laajemminkin kuin vain lauseita tarkastellessa.

Käsitettä *konjunktio* voisi siis pitää tässä tutkimuksessa ongelmallisena, koska monet tässä yhteydessä konjunktioiksi kutsutut toimivat puheessa myös muunlaisissa tehtävissä kuin vain syntaktisen alisteisuuden tai rinnasteisuuden osoittimina. Diskurssitehtäviensä kannalta niitä voisi kutsua myös konnektiiveiksi tai yleisesti partikkeleiksi, mutta niiden vuorovaikutusfunktioiden määrittelemisen vaatisi toisenlaisia tutkimusmenetelmiä kuin tässä on käytetty. En ole siten lähtökohtaisesti erotellut niiden diskurssifunktioita vaan käytän yksiselitteisyyden vuoksi enimmäkseen syntaksiin pohjautuvaa *konjunktio* nimitystä. Jäljempänä käy tosin ilmi, että eronteko konjunktioita ja lausumapartikkelin välillä on toisinaan relevantti myös subjektin ilmaisemista tarkastellessa. Niissä yhteyksissä puhun konjunktioita sijaan esimerkiksi *ja*-sanasta tms.

Otan seuraavissa luvuissa kantaa oman tutkimukseni näkökulmasta edellä esitettyihin näkemyksiin lauseiden välisistä suhteista. Tarkasteltavana on siten se, miten nolla-subjekti ja pronominisubjekti esiintyvät eri konjunktioilla alkavissa lauseissa ja millaisina nämä lauseet ilmenevät vuorovaikutuksessa. Käsitelen konjunktioita luvun 3 tilastoanalyysien osoittamassa olennaisuusjärjestyksessä. Siten ensimmäiseksi tarkastellaan *ja*-konjunktioita (5.2.1) ja sen jälkeen *että*-konjunktioita (5.2.2). Kahdessa viimeisessä luvussa esitän havaintoja vielä *kun*- ja *mutta*-konjunktioista (5.2.3 ja 5.2.4), jotka yleisyytensä vuoksi ansaitsevat tulla tutkituiksi kahden ensin mainitun rinnalla, vaikka kvantitatiivisessa kokonaisanalyysissä niiden merkitys subjektin ilmaisemiseen olikin vähäinen. Mainittuja alalukuja ennen tarkastelen kuitenkin kaikkia konjunktioita yhteisesti (5.2).

5.2 Subjektin ilmaiseminen konjunktioilla alkavissa lauseissa

Tarkastelen tässä luvussa vain yleisimpiä konjunktioita. Mukana ovat *ja*, *että*, *kun* ja *mutta* siitä syystä, että ne ovat frekventimpiä konjunktioita sekä omassa aineistossani että koko Lauseopin arkistossa. Ikolan ym. mukaan (1989) Lauseopin arkiston murreaineiston neljä yleisintä konjunktioita ovat *kun* (28,2 % konjunktioista), *että* (24,0 %), *ja* (21,7 %) ja *mutta* (13,8 %). Muiden konjunktioiden suhteelliset osuudet ovat huomattavasti pienempiä: yleisyydessä seuraavana on *jos* (3,2 % konjunktioista) (mts. 107). Muidenkin konjunktioiden tai relatiivipronominien suhdetta subjektin ilmaisemiseen olisi toki kiintoisaa tutkia, mutta kaikkien yksityiskohtainen analysointi ei ole tässä tutkimuksessa mahdollista. Sitä paitsi muiden konjunktioiden esiintymämäärät ovat monesti niin pieniä, että etenkin nollasubjektilliset tapaukset jäävät vähäisiksi. Taulukkoon 8 on koottu edellä mainitut konjunktioita *että*, *ja*, *kun* ja *mutta* sekä pronomini- ja nollasubjektin esiin-

tymämäärät niiden yhteydessä. Mukana vertailussa ovat myös ilman mitään konjunktiota esiintyvät lauseet (taulukossa *Ei konj.*).

Taulukko 8. Nolla- ja pronominisubjektin esiintyminen konjunktiolauseissa sekä konjunktiottomissa lauseissa.

Konjunktio		Subjekti		
		Nolla	Pro	Yhteensä
<i>Ei konj.</i>	Määrä	505	2603	3108
	%	16,2 %	83,8 %	100 %
	Jäännös	-5,0	5,0	
<i>että</i>	Määrä	33	246	279
	%	11,8 %	88,2 %	100 %
	Jäännös	-2,9	2,9	
<i>ja</i>	Määrä	276	454	730
	%	37,8 %	62,2 %	100 %
	Jäännös	14,5	-14,5	
<i>kun</i>	Määrä	104	650	754
	%	13,8 %	86,2 %	100 %
	Jäännös	-3,6	3,6	
<i>mutta</i>	Määrä	52	327	379
	%	13,7 %	86,3 %	100 %
	Jäännös	-2,5	2,5	
Yhteensä	Määrä	970	4280	5250
	%	18,5 %	81,5 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 216,223; df = 4; p < 0,001

Eri konjunktioiden vertailusta käy ilmi, että *ja*-lauseissa nollasubjektin suhteellinen osuus on huomattavan suuri verrattuna muihin ristiintaulukoinnin ryhmiin: 37,8 prosentissa *ja*-lauseista on nollasubjekti (standardoitu jäännös nollasubjektisolussa 14,5), kun taas *että*-lauseissa sitä on vain 11,8 prosentissa tapauksista (jäännös -2,9). Myös *kun*- ja *mutta*-lauseet (nollasubjektia 13,8 % ja 13,7 %; jäännökset -3,6 ja -2,5) sekä konjunktiottomat lauseet (16,2 %; jäännös -5,0) eroavat tässä suhteessa *ja*-lauseista merkitsevästi (Pearsonin $\chi^2 = 216,223$; df = 4; p < 0,001). Standardoidut jäännökset osoittavat kyllä taulukon 8 mukaan merkitseviä eroja kaikista ryhmistä, mutta tässä tapauksessa merkitsevää on kuitenkin vain ero *ja*-lauseiden ja muiden välillä. Jos nimittäin tehdään vastaava ristiintaulukointi ilman *ja*-lauseita, merkitseviä eroja ei esiinny. Mahdollisia murteiden välisiä eroja eri konjunktiolauseissa otan esiin seuraavissa alaluvuissa, joissa tutkin erikseen taulukon 8 konjunktioita. Esitän näissä alaluvuissa murteiden vertailuista myös ristiintaulukointeja, silloin kun merkitseviä eroja ryhmien välillä esiintyy.

5.2.1 *Ja*

Konjunktiolauseiden kokonaisvertailu luvussa 5.2 osoitti *ja*-lauseiden suosivan selvästi nollasubjektia: 38 prosenttia (276/730) *ja*-lauseista on ilmisubjektittomia (ks. taulukko 8). Tässä suhteessa *ja* eroaa merkitsevästi paitsi kaikista muista konjunktioista myös konjunktiottomista lauseista; ne kaikki suosivat *ja*-lauseisiin verrattuna merkitsevästi enemmän subjektipronominia. Kaksi kielioppien (esim. ISK § 816) mukaan rinnasteista konjunktiota, *ja* ja *mutta*, käyttäytyvät siis subjektin ilmaisemisen suhteen eri tavoin: *mutta* asettuu samaan ryhmään alistuskonjunktioiksi määriteltyjen kanssa. Kuten aiemmin tässä luvussa siteeratuista tutkimuksista on käynyt ilmi, puheessa ei konjunktion käsite ole välttämättä mielekäs, koska kyse on usein muunlaisista lauseiden välisistä suhteista kuin syntaktisesta rinnastamisesta ja alistamisesta. *Ja*-lauseet toimivatkin lauseiden rinnastamisen lisäksi muissakin diskurssitehtävissä. *Ja*-kytkösten yhteydessä nollasubjekti osoittautuu jäljempänä seuraavissa aineistopoimintojen analyysissä tavalliseksi sellaisissa lauseyhdistelmissä, joissa *ja*-sanana voisi määritellä konjunktioksi, jolla yhdistetään verbejä symmetrisesti. Pronominisubjekti on tyypillisempi niissä lauseissa, joissa *ja* toimii diskurssitehtävissä, ei niinkään rinnastavana konjunktiona. Palaan *ja*-sanana käyttötapoihin lähemmin aineistoesimerkkien yhteydessä jäljempänä tässä luvussa.

Nollasubjektin merkitsevä todennäköisyys esiintyä *ja*-lauseessa on yhteistä kaikille tutkimilleni murteille. *Ja*-konjunktiolla yhdistetyissä lauseissa suurin ero nollasubjektin esiintymisessä syntyy yhtäältä savolaisten (44 % nollasubjektia *ja*-lauseissa; 59/135) ja pohjoispohjalaisten (42 %; 36/86) murteiden ja toisaalta lounaismurteiden (32 %; 63/195) välille, mutta näiden murteiden ero nollasubjektin esiintymämäärissä ei ole tilastollisesti merkitsevä, kuten se ei ole muidenkaan murreryhmien välillä. Nollasubjekti esiintyykin *ja*-lauseissa samantapaisissa konteksteissa kaikissa murteissa, mikä käy ilmi myös jäljempänä aineistoesimerkkien yhteydessä.

Rinnastuskonjunktiona *ja* on semanttisesti additiivinen: sillä luodaan lauseiden tai muiden rinnastettavien elementtien välille listaava suhde. ISK:n mukaan *ja* on konjunktiosta merkitykseltään neutraalein, koska sillä rinnastettujen sanojen, lausekkeiden tai lauseiden liitokset ovat yleensä yksiselitteisen additiivisia, vaikka *ja* voikin kontekstin perusteella saada myös kontrastiivisia ja kausaalisia tulkintoja (§ 1092). Ikolan ym. (1989) mukaan *ja* on niin yleiskielessä kuin murteissakin additiivisessa käytössä. He kirjoittavat, että "sen avulla uutta tekstiä lisätään edeltävään tekstiin lisäämättä muuta merkitysisältöä". Kirjoittajat toteavat kuitenkin *ja*-konjunktiolla olevan murteissa yksi sellainen tehtävä, jota ei kirjoitetussa kielessä esiinny. *Ja* voi nimittäin puheessa esiintyä myös lauseen lopussa ja toistua uudestaan seuraavan lauseen alussa. Ikola ym. (1989) otaksuvat, että lauseenloppuisella konjunktiolla on eri funktio kuin toisella, lauseen alussa olevalla konjunktiolla: Tauon jälkeinen *ja* on normaali additiivinen konjunktio. Sen sijaan taukoa edeltävä *ja* osoittaa puhetilanteen edelleen jatkuvan ja puhujan varaavan puheenvuoron vielä itselleen. Tällaista *ja*-sanana käyttöä on kirjoittajien mukaan kaikissa suomen murteissa. (Mts. 61–62.)

Jälkimmäisen funktion on *ja*-konjunktion käytöstä havainnut myös Kalliokoski (1989). Hänen mukaansa taukoa edeltävä *ja* on useimmiten niin sanotun jatkeen funktiossa: puhuja ilmoittaa *ja*-sanalla aikomuksestaan jatkaa mutta pitää tauon. Kalliokosken analysoiman keskusteluaineiston mukaan konjunktiota seuraavan tauon jälkeen ei puhuja yleensä vaihdu, joten *ja* tulkitaan osoitukseksi halusta jatkaa ja sillä varataan puheaikaa. Sama pätee myös kertoviin vuoroihin: *ja* on merkki tarinan jatkumisesta. (Kalliokoski 1989: 189–190.) *Ja*-loppuisia vuoroja keskustelusta tutkinut Koivisto (2011: 23) katsoo, että konjunktioloppuinen lausuma ei ole apriorisesti keskeneräinen: projisoitu mutta ilmipanematon jatko ei ole yksiselitteisesti palautettavissa yhdyslauseen tai rinnastettujen lausekkeiden osaksi. Hän toteaa myös (mp.), että vuorovaikutuksen tutkimuksessa konjunktioloppuisten lausumien mahdollinen syntaktinen keskeneräisyys ei ole kiinnostava seikka; olennaisempaa on keskeneräisyys tai loppuunsaatettuus meneillään olevan vuorovaikutustoiminnan kannalta.

Samasubjektisten lauseiden rinnastamisen yhteydessä puhutaan ainakin kolmannen persoonan lauseiden yhteydessä ellipsistä: *ja*-sanalla rinnastetuilla lausepareilla on yhteinen subjekti, jolloin jälkimmäisten lauseiden subjektin voi jättää toisteisuuden välttämiseksi pois: *tyttö nousi ja _ lähti ulos* (ISK § 1177). Kalliokosken (1989) mukaan kolmannen persoonan subjekti-NP:n ellipsi on yleinen silloin, kun *ja*-sanalla kytketään yhteen samasta teemasta kertovia lauseita. Kalliokoski on tutkinut *ja*-konjunktion käyttöä kirjoitettujen tekstien lisäksi myös puheesta: niin kutsutuista päärynäkertomuksista¹⁸, jotka edustavat puhuttua kerrontaa, sekä keskusteluaineistosta. Hänen mukaansa puhutun kielen ellipsitapaukset edustavat pelkistysellipsiä, joka määritelmän mukaan tarkoittaa subjektin poistoa määritteineen silloin, kun subjekti on samatarkoitteinen toisen lauseen subjektin kanssa (ks. Hakulinen ja Karlsson 1979: 324). Kalliokosken tutkimista päärynäkertomuksista ilmeni, että toisiinsa tematiikaltaan kiinteästi liittyvät lauseet kytketäänkin yhteen kiinteämmin konjunktion ja ellipsin avulla. *Ja*-sanana kytkemien lauseiden käsitteellinen etäisyys on hänen mukaansa suurempi silloin, kun molempien lauseiden subjekti edustuu NP:nä, kuin silloin, kun toinen niistä on elliptinen. Sen sijaan ellipsiä ei Kalliokosken mukaan esiinny, jos *ja*-sanaan yhdistyy *sitten*, jota käytetään erityisesti uuden asiakokonaisuuden alussa. Hänen mukaansa *ja sitten* kytkee kertomuksessa laajempia kokonaisuuksia kuin pelkkä *ja*. (Mts. 64–167.)

Puheaktipersonien poisjätettyjä subjektipronomeineja ei ISK kuitenkaan määrittele ellipsiksi, koska puheaktipersonissa verbin finiittimuoto identifioi subjektin (§ 1178; ks. myös Vilkuna 1996: 131). Kuten tässä ja monissa aiemmissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, puhutussa kielessä on kuitenkin tavallista käyttää persoonamuotoisen verbin lisäksi ilmipantua subjektipronominia. Subjektipronominin poisjättö näyttää lisäksi noudattelevan kolmannen persoonan pronomien poisjättämisen ehtoja: nollasubjekti on yleinen erityisesti *ja*-lauseissa sekä niissä lauseissa, joissa referentiaalinen etäisyys on pieni ja

---

¹⁸ Päärynäkertomusten tutkimuksessa koehenkilöille esitetään äänetön filmi päärynöitä poimivasta miehestä ja pyöräilevästä pojasta. Koehenkilöt selostavat ääneen filmin tapahtumia, ja tämä selostus nauhoitetaan ja litteroidaan. Menetelmän on alun perin kehittänyt Chafe (1984). (Kalliokoski 1989: 160.)

joissa subjektin tarkoite on siten puheen jatkuvana ja aktiivisena topiikkina. Näiden havaintojen pohjalta voisi yksikön ensimmäisenkin persoonan nollasubjekteista puhua ellipsinä, mutta ellipsin määritelmään¹⁹ kuuluu ISK:n mukaan toisaalta myös toisteisuuden välttäminen. *Minä*-pronominin poisjättämistä ei kuitenkaan ensisijaisesti motivoine toiston välttäminen, kuten esimerkiksi 62 voi havaita, vaan nollasubjektille on ensisijaisesti muita syitä.

62) 'minä vein sen 'sinnep "pihkaa / ja / 'minä "iteksem mäni / 'minä / otin ne "jälet kiini ja / 'minä "alon / "sej 'jälessä [= jäniksen] 'juoksennella siellä kun 'se / 'näky ne "jälet kun 'se tuota / "lunta ol' / ja / 'minä "tei 'sitä "tehtäviä ja 'minä en "uskonnu./ (SavP, Lapinlahti: 334.)

Duvallon (2006) on tutkinut puheaktipersonien subjektipronominin poisjättämistä Aineistona hänen tutkimuksessaan ovat keskustelunauhoitteista poimitut poisjättötapaukset. Duvallonin mukaan pronominin poisjättöä selittää esiintyminen osana kompleksista rakenneyksikköä, jonka yhteydessä subjektipersoonaa on jo tuotu näyttämölle jonkin toisen verbin yhteydessä. Kompleksisen rakenneyksikön tyypillisin tapaus on samasubjektisten verbien rinnastus *ja*-konjunktioilla. Duvallon huomauttaa, että pronominisubjektin poisjättö ei ole automaattinen ilmiö arkipuheen rinnastusrakenteissa, mutta "poisjätölle otollisin konteksti" on sellainen, jossa rinnasteiset verbit liittyvät kiinteästi yhteen ja kuvaavat samaa tapahtumaa tai toimintaa. Pronominin ilmipano rinnasteisissa rakenteissa on sen sijaan keino korostaa tapahtumien peräkkäisyyttä, varsinkin jos konjunktioon liittyy *sit(ten)*-partikkeli: *mä menetin niinku tasapainon ja sit mä otin pöydäst niinku tukee mutta.* (Duvallon 2006: 206, 208.) On kuitenkin huomattava, että Duvallon ei ole verrannut pronominin poisjättötapauksia niihin tapauksiin, joissa pronomini on ilmipantuna, joten väite poisjätölle otollisimmasta kontekstista ei perustu tapausten todelliseen vertailuun.

Aineistoni pronominisubjektillisistä *ja*-lauseista lähes kolmasosa on sellaisia lauseita, joissa edellisessäkin lauseessa on yksikön ensimmäisen persoonan pronomini (27 %; 123/454); tällainen tapaus on muun muassa esimerkissä 62: *minä vein sen sinne pihkaa / ja / minä iteksem mäni.* Peräkkäisten rinnastettujen pronominilauseiden osuus on toki pieni verrattuna vastaavanlaisiin nollasubjektilauseisiin: odotuksenmukaisesti enemmistössä ilmisubjektittomista *ja*-lauseista on ilmipantu pronomini edellisessä lauseessa (80 %; 222/276). Peräkkäisiä pronominilauseita on kuitenkin siihen nähden melko paljon, että kyse on subjektin ilmaisematta jättämisen tyypillisimmästä rakenteesta eli samasubjektisista rinnastuksista. Näissä tapauksissa saattaakin olla kyse muista ilmiöistä kuin varsinaisesta rinnastamisesta: tapahtumat halutaan esimerkiksi esittää toisistaan erillisinä tai sitten korostetun peräkkäisinä, kuten Duvallon (2006) esittää. Kyse voi pronominisubjektitapauksissa olla myös *ja*-sanana muista kuin syntaktisen konjunktiofunktion funktioista, jolloin

---

¹⁹ Toinen kysymys on tietysti ellipsi-käsitteen mielekkyys puhuttua kieltä tutkittaessa. Jos syntaktisesti vajaan jättäminen on vuorovaikutuksessa toimiva eikä vastaanottajakaan kyseenalaista sen ymmärrettävyyttä, ei ilmauksessa silloin jää mitään vajaan.

sitä ei siis käytetä lauseiden rinnastamiseen vaan se toimii enemmänkin lausumapartikkelin tehtävässä. Tarkastelen seuraavissa aineistosta poimimiani *ja*-lauseita esiintymäkontekstissaan. Tarkastelun kohteina ovat sekä nollasubjekti- että pronominisubjektita-paukset, ja jälkimmäisistä erityisen kiinnostavia ovat ne lauseyhdistelmät, joissa esiintyy subjektipronomini peräkkäisissä *ja*-lauseissa tai sitten nollasubjektilauseen jälkeen.

Varsinkin nollasubjektin tapauksissa on selvimmin kyse *ja*-sanan konjunktioikäytöstä ja samasubjektisesta rinnastamisesta silloin, kun rinnastettava verbi liittyy edelliseen suoraan; välissä on toisin sanoen vain *ja*-sana (esimerkki 63). Kaikista murteista löytyy esimerkkejä *ja*-rinnastuksista, joissa kahdella verbillä kuvataan täysin samaa toimintaa (esimerkki 64). Monesti on tosin vaikea sanoa, ovatko teot peräkkäisiä vai täysin samanaikaisia (esimerkit 63 ja 65), mutta se ei olekaan näissä rakenteissa olennaisinta, koska puhuja esittää kahden verbin kiinteällä rinnastuksella kuvattavan tapahtuman yhtenä kokonaisuutena.

63) 'minä "kirvespohojalla löin 'siihem "mänthyn ni / ja "karjasij ja "hyppäsin./ (PerP, Sodankylä: 548.)

64) no / "sitte kun ne tuli "pihaan niim mä 'oikeen "näij ja "kattoon / tulit 'lohonalla kun se oli sitte "talavi / 'talavem puoli jo 'syksy / niin se "isäntä / tuli "reestä / (PohE, Laihia: 263.)

65) sit_"emäntä / men sin "hautajaissi ja sanoi ett_"ei tartt_"anttaa jos 'joku tule 'yässeks muk ko "kaffet 'vaa ja "voi'leippä ja. / mää 'annoi sit ja 'keiti mutt_"en_uskaltann_oll_"yät ko yks 'miäs tull_'yässeks ja mää pe- / 'pelkäsi ja 'meni hakemaa "naapuri fliikkaa sit "kansan./ (VarP, Eura: 145.)

Airola (2007) on tutkinut rinnastettuja verbipareja ja niiden muodostamia konstruktioita. Kahden rinnastetun verbin muodostamat rakenteet (V *ja* V -rakenteet) voivat konventionaalistua erityisesti eräiden frekventtien liikeverbien kanssa. Airola tutki muun muassa verbejä *mennä* ja *nousta*, jotka verbiparirakenteessa konventionaalistuvat tiettyyn tekstuaaliseen tehtävään: *ajattelin mennä ja naulata parit teesit kirkon oveen* (mts. 49). Pisimmillään rinnastettujen verbiparien konventionaalistuminen on niin kutsutussa seriailverbikonstruktiossa (*serial verb construction*), jossa ei oikeastaan ole välttämättä kyse enää kahden verbin rinnastamisesta vaan yhtenäisestä rakenteesta. Airolan mukaan seriailisten verbien rakenteelle on esitetty esimerkiksi seuraavia kriteereitä: konstruktio sisältää vain yhden ilmisubjektin, siinä ei ole ilmipantua alistus- tai rinnastuskonjunktioita, rakenne kuvaa yhtenäistä toimintaa, rakenteella on yhtenäinen tempus-, aspekti- ja modusmerkintä ja rakenne sisältyy yhteen intonaatioyksikköön (Airola 2007: 89). Airolan tulkinnan mukaan kriteerit pätevät myös V *ja* V -konstruktion *ja*-konjunktioista huolimatta, koska on mahdollista, että *ja* toimii siinä enemmänkin seriailirakenteen osoittimena kuin kieliopillisena konjunktiona (mp.).

Edellä esitetyt esimerkit 63–65 ovat selvästi kahden verbin rinnastuksia, eivät konventionaalistuneita rakenteita. Esimerkiksi *karijasin ja hyppäsin* on ilmiselvästi ainutker-

tainen ilmaus, jota ei ainakaan tutkimassani aineistossa esiinny kahta kertaa. Esimerkeissä on siitä huolimatta samankaltaisuuksia Airolan tutkimien verbikonstruktioiden kanssa. Selviä yhteneväisyyksiä ovat esimerkiksi yhden toimintakokonaisuuden kuvaaminen kahdella verbillä, joista vain toisella on ilmisubjekti (kuten erityisesti esimerkissä 64). Oletettavasti konventionaalistuneet verbiparikonstruktiot (*mennä ja V*) ovat konventionaalistuneet juuri konkreettisen toiminnan peräkkäisten vaiheiden kuvaamisesta:

66) 'minä jo 'kuulin silloin "illalla että ne 'tullee "nouttaa sitä 'min_em pannu' "ovi-jakkaal 'lukkoo enkä 'hakkaa ollenkaan ne / 'koputtivat niim 'minä menij ja 'potkasim "pirti ove' auki ja sano_ttä 'pääsee tännes sissää./ (PohP, Paavola: 107.)

Kalliokosken (1989: 167) mukaan kertomuksessa *ja*-sanalla kytketyt lauseet heijastelevat asiointilojen läheistä yhteyttä jopa siinä määrin, että ellipsi on mahdollinen nimenomaan silloin, kun puhuja tulkitsee asiointilat läheisesti yhteenkuuluviksi. Läheisyys voi Kalliokosken mukaan ilmetä taukojen puuttumisena *ja*-kytköksen yhteen liittämien osien välillä: jos asiointilasta on mahdollista kertoa ilman ilmausten välillä esiintyvää taukoa, on perusteltua ajatella ilmausten järjestyneen kertomuksessa yhteenkuuluviksi (mts. 167). Esimerkkien 63–66 kytkettyjen verbien välillä ei esiinny taukoja, joten ne täyttävät siltäkin osin yhtenäisen asiakokonaisuuden kuvauksen kriteerit (ks. myös Airola 2007: 89). Yhtä olennaista kuin taukojen puuttuminen on mielestäni kuitenkin Kalliokosken maininta siitä, että puhuja tulkitsee asiointilat yhteenkuuluviksi. Kyse on siitä, että puhuja esittää *ja*-kytköksellä ja mahdollisesti myös pronominin poisjättämisellä esitetyn asian kuuluvan kiinteästi yhteen aiemmin sanotun kanssa.

Nollasubjektillisten *ja*-lauseiden joukossa on myös tapauksia, joissa *ja*-kytkös yhdistyy diskurssissa hieman kauemmas kuin juuri edeltävään lauseeseen, kuten tapahtuu esimerkeissä 67 ja 68.

67) ja 'minä "voetelin sitä 'millohan / sitä 'kajeppuun'öljyks 'sanottiij ja mitäpä 'hälle "suuhunniil lie' 'annettu ja "voetelin / "sivuja ja / ynnä muita "ohimoeta ja / ja 'sillä laella vaan / "ei siitä tullu 'minkäälläenev vaevane [lapsesta] (SavP, Vieremä: 279.)

68) 'minä sitte 'niistä "pintoista tejin semmosija 'isävainaja se 'ensimmäisem 'mallin "tekiki semmosija "lastoja et... 'akkoille / "porolastuksi / (ja 'kuljin "niitä 'kylällä sitte 'kauppaamasa 'viis pennijä 'lastalle./ (PohP, Paavola: 228.)

Näissä esimerkeissä esiintyy nollasubjektilauseille hyvin tyypillinen *ja*-kytkentä, jossa edeltävässä lauseessa on subjektipronomini mutta jälkimmäisessä ei. Epätavallista on kuitenkin se, että ilmipantu subjekti ei ole aivan edellisessä lauseessa, vaan lauseiden välissä puhuja poikkeaa hieman puheenaiheesta antaessaan täsmentävää tietoa. Pronominisubjektittomalla *ja*-lauseella puhuja kuitenkin osoittaa puheen liittyvän samaan asiakokonaisuuteen kuin ennen täsmentävää keskeytystä esitetty asia.

Kahdessa peräkkäisessä pronominisubjekttilauseessa, joiden välissä on yhdistävänä elementtinä *ja*-sana, on yleensä kyse tavalla tai toisella epäsymmetrisestä suhteesta kahden lauseen välillä. Epäsymmetria on ennen kaikkea sisällöllistä: kahdessa lauseessa esitetyt asiat eivät kuulu yhteen tai ainakin puhuja esittää asiat samaan kokonaisuuteen kuulumattomina. Esimerkissä 69 puhuja kuvaa sinänsä täysin peräkkäisiä tapahtumia mutta esittää tapahtumat kuitenkin toisistaan erillisinä käyttämällä molemmissa lauseissa ilmipantua subjektia (vrt. *minä heräsin ja kuulin*). Esimerkissä 70 puolestaan ensimmäinen tarkasteltava lause (*minä annan...*) on osa referaattia, mutta *ja*-sananjälkeinen lause ei sitä enää ole vaan siinä siirrytään toiminnan kuvaamiseen.

69) mutta minä "heräsin 'siinnä ja minä 'kuulin kun ne 'puhu siinnä että 'täytyy mennäs "soittaa./ (HämP, Kuru: 144.)

70) 'minä sano "elekee nyt 'lähteem 'mihinkää' että kum 'minä tuota / tämä / 'leiväm 'paestan niin tuota / 'minä annan 'teijä 'syyväs siitte. ja minä l- vein / 'peh- / 'pöytää! "leiväj ja / "voeta ja "piimee ja / se 'söe ni se iha' 'itki ku se tuota / ol' nii 'hyvvee sem mielestä niät että / ku 'sae oekeeta 'leipee syyväv vielä / ku 'pettuva söevät 'nekkii. (SavP, Leppävirta: 190.)

Ilmisubjektillisen *ja*-lauseen sisällöllinen epäsymmetrisyys suhteessa edeltäviin lauseisiin ilmenee hyvin myös esimerkiksi 71, jossa kahta nollasubjekttilausetta seuraakin *ja*-konjunktiolla yhdistettynä ilmisubjektillinen lause (*ja mää sai niist palka*). Edeltävissä lauseissa on puhe konkreettisista toimista, pyykin pesemisestä ja siivoamisesta. Lauseet muodostavat yhtenäisen, rinnasteisten lauseiden kokonaisuuden, jota ilmentää myös saman adverbiaalinen (*yhrem päevä*) toistuminen jokaisessa lauseessa. Sen sijaan tarkasteltava *ja*-lause katkelman lopussa poikkeaa niistä sisällöllisestikin, koska siinä verbin toiminta on merkitykseltään abstraktia toisin kuin edeltävissä lauseissa.

71) mää / "kolp päevä olin "töis / 'yhrem "päevä mää oli "mankelis ja "yhrem 'päeväm pesim "pyykki ja / "yhrem 'päevä "siivosi ja 'mää sai 'niist "palka ja./ (VarP, Eura: 140.)

Tavallista kahdelle *ja*-sananjälkeiselle ilmisubjektilliselle lauseelle on myös se, että niitä erottaa tauko. Esimerkissä 72 esiintyy *ja*-sanalla yhdistetty lausepari, joissa molemmissa on subjektipronomini mutta joissa lauseiden välillä kuitenkin esiintyy selvä tauko. Nauhoitteesta on nimittäin kuultavissa, että ilmaus *sitä minä jo ihmetteli* päättyy laskevaan intonaatioon, taukoon ja naurahdukseen. Sen jälkeinen lause alkaa *ja*-kytköksellä mutta myös ilmipannulla subjektilla.

72) 'mull_ol' 'vielä 'vähä matkoo sitä "lattaosta 'viemätäk ku se 'vanha mies sano että 'siin_o sarka 'niitoksella ja se om "pulskastin niitetty ni "sitä minä jo 'ihmette(li. / ja 'minä 'jäen 'kolomanneks./ (SavP, Rautalampi: 97.)

Kahden lauseen kuulumista eri asiakokonaisuuksiin ilmentävät puheessa taukojen ja intonaation lisäksi monet partikkelit, muun muassa *sit(ten)*, *tuota* ja *niin*. Kuten aiemmin mainitsemisani tutkimuksissa tuli esiin, sekä Kalliokoski (1989) että Duvallon (2006) katsovat ellipsin tai pronominin poisjätön esiintyvän konteksteissa, joissa verbien kuvaamat tapahtumat tai toiminnot liittyvät läheisesti yhteen. Subjekti on sitä vastoin mainittujen tutkimuksien mukaan pantu ilmi *ja sitten* -alkuisissa rinnasteisissa rakenteissa, joissa korostuu tapahtumien peräkkäisyys tai erillisuus aiemmin kuvatuista tapahtumista.

Esimerkeissä 73 ja 74 esiintyy tällaisia puheen suunnitteluun liittyviä partikkeliketjuja: *ja tuota* sekä *ja sitten niin nii*. Näissäkin esimerkeissä esiintyy kahdessa peräkkäisessä lauseessa ilmipantu subjekti, mutta lauseet eivät kuulu yhtenäiseen puhekokonaisuuteen, koska kokonaisuutta katkaisevat suunnitteluilmaukset. Molemmissa esimerkeissä myös tauko jaksottaa puhetta. Esimerkissä 73 kahden *ja*-sanon välissä (kohdassa *seoras ja / ja*) on selvä tauko, mutta ensimmäinen *ja* merkitsee asian käsittelyn kuitenkin keskenräiseksi. Esimerkissä 74 taukoon yhdistyy lisäksi laskeva intonaatio.

73) "jaa / kyl "mää 'kans z z kirkko mi(tä mä 'nähn_ole ni / niet... et 'mnää "omast kirkost 'kaiikke parhaten tykkä. nii / nii / ko / ko 'mnää olin "tual / "Pyhämaa- "Pyhäasmaas kerra "seoras ja / ja 'tua noi / ja ja... 'mnä oli stä "vanha kirkko 'kattomas noo "see ol_"yksin'kertane. (VarP, Rauma 2: 293.)

74) *olitteko eri taloossa palveluksessa vai olitteko samassa kauvan.*

kyllä mä 'siäl_olin "kolomev 'vuatta./ (3.0)

ja sitten nii / niin 'niin // sittem minä vaan olin nii 'hetkel 'Louvoos / vain "yhyrev vuare / siälä 'pat- "patruunas. (PohE, Nurmo 2: 19.)

Jälkimmäisessä esimerkissä (74) puhetta jaksottaa partikkelien lisäksi myös pitkäkö, noin kolmen sekunnin tauko, jota edeltää laskeva lausuman loppuintonaatio. Lauseet kuuluvat siten prosodisesti erillisiin puheen yksiköihin. Kaksi peräkkäistä lausetta, joissa molemmissa on ilmipantu subjekti, edustavatkin ilmiselvästi myös eri vuorovaikutustoimintoja: ensimmäinen on vastaus haastattelijan kysymykseen, mutta jälkimmäisellä lauseella siirrytään jo suunnittelupartikkelien *niin* ja *sitten* myötä palveluspaikkojen luettelamisessa eteenpäin. Voisi olettaa, että *ja sitten* olisi tavallinen juuri tällaisten uusien intonaatioyksiköiden ja asiakokonaisuuksien aloittavana kielen elementtinä.

Chafe (1988) määrittelee intonaatioyksikön puhutun kielen lausetta vastaavaksi yksiköksi. Se on samalla myös koherentti merkityskokonaisuus, ajatusyksikkö. Intonaatioyksikköjen rajoina toimivat puheen tauot sekä erilaiset intonaatiokuvaot, nimittäin tasaisena pysyvä ja loppua kohti laskeva intonaatio. Tasainen intonaatio indikoi, että puhe jatkuu vielä, kun taas laskeva loppuintonaatio osoittaa myös ajatuksellisen kokonaisuuden päättymistä. Intonaatioyksiköiden välisiä kytköksiä osoittavat Chafen mukaan konnektiivit, joita englannissa ovat muun muassa *like*, *and* tai *I mean*. Näistä konnektiiveista *and* aloittaa usein uuden yksikön, mutta se voi esiintyä myös yksikön lopussa. Chafe

esittää *and*-konnektiivin funktioksi molemmissa tapauksissa sen osoittamisen, että aiemman intonaatioryksikön ajatusta viedään eteenpäin. (Chafe 1988: 2–11.). Mithunin (1988: 335) havainnot useista kielistä (mm. gurung, kamchadal) osoittavat intonaation jaksottavan rinnasteisia lausepareja eri tavoin riippuen siitä, kuvataanko tapahtuma käsitteellisesti yhtenäisenä vai peräkkäisinä toimina; ei-laskeva intonaatio (*comma intonation*) esiintyy edellisen ja intonaatiokatkos (*intonation break*) jälkimmäisen yhteydessä (ks. myös Ford 1993).

Kalliokosken (1989) mukaan tauonjälkeinen *ja* on merkki uuden tekstijakson alusta, jossa siirrytään selostamaan eriluonteista toimintaa kuin konjunktion edellä. Kertomuksissa taukoa seuraava *ja* esiintyy kertomuksen uuden osan alussa, esimerkiksi näkökulman vaihdoksen yhteydessä. *Ja* osoittaa kuitenkin sitä seuraavan jakson liittyvän jollakin relevantilla tavalla edellä sanottuun (mts. 171). Myös Koivisto (2011) on tutkinut *ja*-kytköksiä kertovissa ja selostavissa keskustelun vuoroissa ja niistä vielä erityisesti lausuman tai vuoron lopussa. Kertomuksen sisällä *ja* sijoittuu prosodisen yksikön loppuun ja tauon edelle, ja siinä asemassa se merkitsee kertomuksen keskeneräiseksi ja ohjaa tulkitsemaan yksittäistä puhejaksoa kertomuksen osakokonaisuutena. Koiviston (2011) mukaan loppuasemainen *ja* osoittaa ennen kaikkea kerronnan sisällöllistä ja sekventiaalista keskeneräisyyttä: puhuja annostelee kerrontansa *ja*-loppuisiin jaksoihin, joissa *ja* ennakoii kertomuksen tai selostuksen jatkoa (mts. 89–91).

Edellä siteeratut tutkimukset herättävät kysymyksen, missä suhteessa subjektin ilmaiseminen on puheen yksiköihin ja niitä jaksottaviin *ja*-konjunktioihin. Jos on niin, että nollasubjektia esiintyy useimmiten niissä konteksteissa, joissa kuvataan yhtenäistä asiakokonaisuutta, voisi hypoteesina esittää kertomuksen ja selostuksen osakokonaisuuksien muodostuvan juuri intonaatioryksiköiksi. Siten uuden yksikön alkaessa olisi subjektin ilmipano todennäköisempää kuin sen keskellä. Suuresta aineistostani on kuitenkin mahdollista analysoida intonaatiokuvioita vain yksittäisistä aineistopoinnoinnista. Lauseopin arkiston litteraatteihin on kyllä taukoja ja lausepainotuksia merkitty, mutta mielestäni merkinnät eivät ole sillä tavoin johdonmukaisia, että niiden perusteella voisi tehdä systemaattista vertailua. Puheen prosodinen jaksottuminen on lisäksi pelkkiä taukoja monimutkaisempi ilmiö. Prosodiaanhan liittyvät myös esimerkiksi puhenopeuden ja äänenlaadun vaihtelut, eikä intonaatiokaan aina ole kovin yksiselitteinen ilmiö. Tarkastelen kuitenkin seuraavassa yhtä kertomuskatkelmaa siltä kannalta, miten erilaiset *ja*-lauseet sijoittuvat taukojen jaksottamaan puheeseen ja miten nolla- ja pronominisubjekti näissä lauseissa esiintyvät.

Esimerkki 75 on kuvaus perunapuuron keittämisestä. Siinä puhuva kalantilainen nainen käyttää yleisesti paljon pronominisubjektia (92 % subjekteista on ilmipantuja), mutta tässä katkelmassa esiintyy myös joitakin nollasubjektitapauksia. Puhuja jakaa puheensa taukojen ja *ja*-sanojen avulla erilaisiin jaksoihin, joissa myös intonaatio osoittaa, onko samaa kokonaisuutta vielä tarkoitus jatkaa. Piste- ja vinoviivan yhdistelmä ./ tar-

koittaa tämän esimerkin litteraatissa²⁰ taukoa ja sitä edeltävää selvästi laskevaa intonaatiota. Toisentyyppisessä keskustelussa tällainen kohta saattaisi olla paikka vastaanottajan reagoivalle partikkelille ja mahdollisesti vuoronvaihdollekin. Pelkkä vinoviiva / tarkoittaa taukoa, johon yhdistyy jatkuva eli ei-laskeva intonaatio.

75) "no sil taval "nyy mnä 'teen kumminki/ net "kuari nep "perunat / ja 'sit mä pistäm "patta ne 'anna nek "kiahuta mutt_enn- "oikken 'tol taval "peh- oikke "liiam 'pehmiäks / mukkon tommot 'tavaliseks vaa./
ja sit mnä pistä 'suala ja 'hakka sem 'peruna sit nii 'hianoks nii 'hianoks_et ja / ja "verä viäl 'näim pisi 'kattila et se 'sit tule fiiniks ja./
ja sit 'mä 'mene ja / ja 'pistä "kiahuva vett / sit se... niitem 'perunite 'joukko sit sin nii./
ja... ja sit / tee sik kuip paljo mä stä 'tee sit ni / ja 'sit mä 'suurusta se / 'pistän (tommost / 'vehnä'jaoho hiuka ja 'rukkissi jaohoi./ nii / et siit tle hyvä./ (VarP, Kalanti: 303.)

Katkelmassa on monenlaisia *ja*-kytköksiä. Osa niistä on määritettävissä syntaktisesti kahden verbin rinnastuksiksi, joissa molemmat verbit kuuluvat lisäksi samaan prosodiseen kokonaisuuteen. Tällainen tapaus on esimerkiksi ilmaus *ja sit mnä pistä suala ja hakka sem peruna*, jossa *ja*-konjunktilla yhdistetty ilmisubjektiton verbi liittyy katkottomasti edelliseen verbiin. Näihin verrattavia ovat myös ne nollasubjektitapaukset, joissa *ja*-konjunktia ei esiinny verbien välillä mutta jotka ovat muuten samankaltaisia kahden peräkkäisen verbin rakenteita, esimerkiksi: *sit mä pistäm patta ne anna nek kiahuta*. Samaan intonaatioyksikköön kuuluvia *ja*-kytköksiä ovat myös ne, joissa kahden *ja*-sanan välissä on lyhyt tauko. Edellinen, *ja*-loppuinen lause päättyy kuitenkin tasaisena jatkuvaan eikä laskevaan intonaatioon, mikä on osoituksena puhutun jakson ja asiakokonaisuuden jatkumisesta (ks. myös Koivisto 2011). Tällaisia *ja*-kytköksiä on esimerkissä 75 kaksi: *jal ja verä viäl näim pisi kattila; mä mene jal ja pistä*. Molemmissa on jälkimmäinen verbi nollasubjektillinen.

Toisenlaisia *ja*-kytköksiä ovat ne lauseet, jotka seuraavat paitsi taukoa myös selvästi laskevaa intonaatiota (merkitty .); tällainen lause kuuluu silloin siis prosodisesti eri jaksoon kuin sitä edeltävä ilmaus. Näissä tapauksissa *ja* ei välttämättä ole syntaktisen konjunktion tehtävässä, vaan se kytkee laajemmin relevantteja diskurssin osia toisiinsa. Esimerkissä 75 näitä uuden intonaatiojakson aloittavia kohtia ovat ne kaksi ilmisubjektillista lausetta, jotka alkavat samalla tavoin: *ja sit mnä pistä* sekä *ja sit mä mene*. Tällainen *ja sit mä* -alkuinen ilmaus näyttää lisäksi esiintyvän selostuksessa niissä kohdissa, kun puuron keittämisessä siirrytään johonkin uuteen vaiheeseen, esimerkiksi perunoiden pilkkomiseen tai kiehuvan veden lisäämiseen. Kolmaskin uuden intonaatiojakson aloittava lause

---

²⁰ Olen kuunnellut tarkasteltavan katkelman nauhoitteelta, tarkistanut tauon merkinnät ja tarvittaessa korjannut niitä. Lauseopin arkiston litteraateissa puhunnokset on jaksotettu kieliopillisin perustein virkkeisiin, jotka loppuvat muun muassa pisteeseen (Ikola 1985: 21). En ole tutkimuksessani katsonut tarpelliseksi muuttaa tätä käytäntöä, mutta tässä yksittäisessä esimerkissä poikkean siitä ja käytän pistettä ainoastaan selvästi laskevan intonaation merkinä.

katkelmassa on, mutta se on edellisistä poiketen ilmisubjektiton (*ja sit/ tee...*). Se poikkeaa kuitenkin muista siinä, että puhuja tuntuu aloittavan uuden yksikön ja samalla uuden vaiheen kuvaamisen *ja sit* -rakenteella, mutta keskeyttääkin sen välihuomautuksella (*tee sit sitä kuip paljo mä sitä tee sit ni!*), jonka jälkeen jatkaa aloittamansa vaiheen kuvauksen uudestaan *ja sit mä* -alkuisella ilmauksella.

Esimerkin 75 avulla olen analysoinut siis sitä, millä tavoin nolla- ja pronominisubjekti esiintyvät prosodisten yksikköjen jaksottamassa selostuksessa. Siitä voi todeta kokoa- vasti, että nollasubjektilliset *ja*-lauseet esiintyvät taukojen ja intonaation jaksottamassa puheessa enimmäkseen yhden intonaatiojakson sisällä. Jos lauseiden välissä onkin lyhyt tauko, jatkuva intonaatio osoittaa saman osakokonaisuuden kuvauksen jatkuvan siitä huolimatta. Näissä tapauksissa on myös suhteellisen selvästi kyse syntaktisesta sama- subjektisesta rinnastuksesta, jossa *ja* toimii konjunktiona. Uusien puhejaksojen alussa esiintyy sen sijaan enimmäkseen ilmisubjektillisiä verbejä. Niille on ominaista myös se, että jakso alkaa subjektipronominin lisäksi *ja sit* -ilmauksella. Tällaisen puhejakson alussa siirrytään asian selostuksessa uuteen vaiheeseen. Subjektin ilmaisemista tutkittaessa yksi tutkimuskysymys voisi siten olla myös se, millä tavoin subjektin ilmaiseminen on suhteessa puheen prosodisiin yksikköihin ja miten se yhdessä prosodian kanssa jaksot- taa kerrontaa. Siihen liittyvä kysymys on tietysti sekin, millainen olisi siinä tapauksessa relevantti puheen yksikkö. Yksittäisen esimerkin prosodinen analyysi voi antaa vain alustavia tuloksia; tämän tutkimuksen menetelmillä näitä kysymyksiä ei voi syvällisesti selvittää.

5.2.2 *Että*

Esitän tässä luvussa ensin yleisiä havaintoja aineistoni *että*-lauseista erityisesti siltä kan- nalta, millaisissa konteksteissa nolla- tai pronominisubjektilliset lauseet esiintyvät. Sen jälkeen tutkin vielä lähemmin *että*-lauseita määritteenä, komplementtina ja osana *niin x että* -rakennetta. Komplementtina ja määritteenä toimiessaan *että* on määritelty syntakti- sesti, mutta parafrasoin ja päätelmän funktiossa *että* on enemmänkin lausumapartikkeli.

Että-lauseita on aineistossa kaikkiaan 279 (ks. taulukko 8), joista nollasubjektillisiä on 33 (12 %). Olen selvittänyt murteiden välisiä eroja *että*-lauseissa. Tarkastelu osoitti, ettei tilastollisesti merkitseviä eroja subjektin ilmaisemisessa murreryhmien välillä ole ($p = 0.354$; Fisherin tarkka testi). Huomiota kiinnittää kuitenkin se, että eteläpohjalaisryhmän 26 *että*-lauseen joukossa ei ole yhtään nollasubjektitapausta. Nollasubjektillisiä *että*-lauseita on kuitenkin muissakin murteissa sen verran vähän (2–10 kpl), että nollasubjek- tilauseiden puuttuminen eteläpohjalaisryhmässä johtuu todennäköisimmin sattumasta, kuten merkitsevyydestikin osoittaa.²¹

---

²¹ Eteläpohjalaisissa murteissa *että*-sanalla samoissa ympäristöissä esiintyy myös *jotta*: ne ovat ns. vapaassa vaihtelussa keskenään (Ikola ym. 1989: 89). On toki mahdollista, että rinnakkaisvariantilla on tässä murreryhmässä tavalla tai toisella vaikutuksia pronominisubjektin yleisyyteen.

Määritteenä toimiva *että*-lause

Nollasubjektillisten *että*-lauseiden tyypillinen syntaktinen asema on aineistoni mukaan nominin tai adverbien määritteenä toimiminen: syntaktisesti määritteen asemassa olevia lauseita on 16 (yht. 33:sta). Hakulisen ja Karlssonin (1979: 126) mukaan *että*-lause on mahdollinen substantiivin attribuuttina vain silloin, kun edussanana on kognitiivisen toiminnan tulosta tarkoittava substantiivi kuten *ajatus, ehdotus, havainto, kokemus, kuvitelma*. Tätä näkemystä on Kuiri (1995) kommentoinut toteamalla, että murteissa tyypillisempi attribuuttinen *että*-lause on rakenteeltaan tyyppiä *se ajatus että*, jossa edussanan edessä on lisäksi semanttisesti tyhjä, tulevaan lauseeseen viittaava pronomini tai siitä muodostettu pronominaali (*sellainen*). Kuirin mukaan on myös tavallista, että edussana on näissä rakenteissa merkitykseltään ei-kognitiivinen: *jos talos oli sellai poika jo ett oli rippikoulun käyny*. (Kuiri 1995: 111, 113.) Lisäksi *että* on tavallinen myös adjektiivin tai adverbien määritteenä *niin x että* ja *x on sellainen että* -konstruktioissa (Seppänen ja Herlin 2009; Kuiri 1999).

Seuraavassa on joitakin ilmauksia, joissa nollasubjektillinen *että*-lause esiintyy määritteenä aikaa tai ikää ilmaiseville substantiiveille (76, 77, 78) tai adverbeille (79).

76) 'minä se "jotaki tiijän 'siittäkiv "viellä'toista / "esi kerran olir 'riihtäki "pistämäsä ja / "puimasa / koko 'nyt.../ "tainnuk 'kymmenkunta vuotta "toestakymmentä "ett_en oo' ollur 'riihellä (PohP, Hailuoto: 90)

77) "ei 'kiasaa / oom 'minäki 'polttanu / ja "purrukki (nii / 'nyt_o / 'kakstoista vuotta 'aikaa ett_en o 'nykässy 'yhtään sauhua [--] 'sitte minä olin "kolomattakymmentä vuotta siinä 'välisä / "melekeen 'kolomekkymmentä vuotta ett_em 'polttanu enkä 'purruj ja sitte "taas 'rupesi ja / (PohP, Paavola: 176, 180)

78) "jo 'minä kuletim 'monta 'kerttoo / kum 'minä "ahoin niitä 'lyhteitä aina 'sillon kun / 'siihen ikkää jo "jouvvu' että 'sielä / "sitä työtä 'tein./ (SavP, Lapinlahti: 26)

79) no 'sitte olin "palavelin 'kymmenkunnan vuotta "ihimisijä / 'niin kauvon että sitte "vielläkolomatta olin ko 'menin "naemisiin. // (PohP, Yli-Ii: 21)

Nollasubjekti esiintyy myös tekemisen tapaa tai lopputulosta ilmaisevissa rakenteissa *sillä lailla että, sillä tavalla että* ja *niin että*.

80) "no sil taval "nyy mnä 'teen kumminki / net "kuari nep "perunat / ja 'sit mä pistäm "patta 'ne 'anna nek "kiahuta mutt_enn "oikken 'tol taval 'peh- oikke "liiam 'pehmiäks / mukkon tommot 'tavaliseks vaa. (VarP, Kalanti: 303.)

81) 'minä sanon / '(olis kais 'se_olis "mennym mutta kum ma / (minä rupesin / 'vetään sitä / "sillä lailla että / "pitkippäin että 'sain se / "siimaan "kiinnij ja "siimalla jua- sitteju- / "uiti(n ser 'rantaa (HämP, Pirkkala: 355.)

82) 'pelekäsivät et 'jos minä "kaalun sillä 'pyärällä ni että pökerryin siä. / (HämP, Kuru: 154.)

83) om "mullen 'käynä "yhen 'kerran sillä 'laella 'piennä 'pookana nii että 'tuota / että / 'minä "hyppäsin nii 'että / 'varasin "käellän siihem puuhum 'missä se 'soe (SavP, Tervo: 364.)

Lisäksi on tapauksia, joista puuttuu se edussana, jonka määritteenä *että*-lause olisi mutta joiden tulkinta on kuitenkin samantapainen kuin edellisissä esimerkeissä. Esimerkissä 84 *että*-lauseen tulkinta tuntuu olevan: 'äitini kuoli sillä tavalla että en ollut kuin neljän vuoden vanha'.

84) 'minun 'suku ku on "Pahkalasta / 'Yli-lim "Pahkalasta. / joo / ja 'oon syntynyk "Kierikkisaaresa. "äitini kuoli että 'en ollut kun / "neljäv vuojen 'vanha (PohP, Yli-li: 5)

Että-lause esiintyy aineistossani myös rakenteessa, jossa se liittyy proadjektiivisiin *semmoinen* tai *sellainen*, joka taas on lauseessaan tavallisesti predikatiivin asemassa. *Että*-lause puolestaan toimii proadjektiivin määritteenä ja sisällöllisenä täydennyksenä (ks. Kuiri 1999). Seuraavassa on kaksi nollasubjektillistä esimerkkiä mainitusta rakenteesta.

85) 'oliham "minä 'naimisissa että 'minähä' oli "ensinnäes 'siinä 'semmosena / 'kerjuulaes"tyttönä vaan 'ihan ja "nii 'kauvan ku alo olla "semmona että / 'kykenin nii 'kun / "asiata 'tekemää vaa 'ehä "mitäs se "kaheksannella olova 'peril'line ni 'minä saev "vuos 'kaosija 'kerjätät "talosta 'talloov 'vuaj ja "juostat tuolla 'moalimalla vaaj 'ja / ja 'sillä laella 'elätettii. (SavP, Vieremä: 14)

86) "nii ku 'mnääkin_"ammuskeli sitt_ain / joo 'maalejaki ja ko oli semmone ett_'olin al kymmene vuore joku 'seittemä / vanh taisin_'ol... kahreksa (ja // (mnää meinasi et mää mene / 'ampuma jonku "linnu ja / (VarP, Luvia: 214)

Edellä olevat ovat aineiston ainoat *x on sellainen/semmoinen että* -ilmaukset, joissa *että*-lauseessa on nollasubjekti. Niissä molemmissa proadjektiivi *semmona* luonnehtii puhujan itseään ja *että*-lauseen sisältö täsmentää sisällöllisesti edeltävää proadjektiivia. Esimerkissä 87 puolestaan esiintyy proadverbi *siks*, jonka merkitys on 'sillä tavalla'. Yhdessä tapauksessa *semmoinen* tms. proadjektiivi puuttuu, mutta merkitys on samantapainen kuin edellä esitetyissä ilmauksissa (88)

87) 'minä nyt 'en oop "parraen / 'siiheh "hyvvään / jos "minä sano / mut 'siks oon "kuitennii' 'ollup pitki "ikäin / että 'oon "kannattanna 'paremmin sitä / "hyvvee puolta kun sitä "kehnoo puolta ./ (SavP, Lapinlahti: 178)

88) 'sitten 'semmonev "vanaha ihmine "hyviv "vanaha 'ihmine 'asui siinä 'meillä ja / se 'pyytää 'sitte / minä 'nyt "oli / että 'en "olluv vielä "kahenkaakymmene / 'sannoo

se 'Mar-vaenoo että "läheppäs 'tuonnen / 'tallin "katolle "lähetään / 'kuuntelemmaa (SavP, Riistavesi1: 237)

Olenainen piirre näissä nollasubjektillisissa *semmoinen että* -ilmauksissa on se, että predikatiivin asemassa oleva *semmoinen* luonnehtii puhujaa itseään. Myös ne kaksi esimerkkiä, joista tuo proadjektiivi puuttuu (87 ja 88), ovat puhujaa luonnehtivia. Esimerkkien 85 ja 86 *että*-lause näyttää lisäksi syntaktisesti olevan osa *kun*-lausetta: *niin kauvan ku alo olla semmone että kykenin; ja ko olin semmone et olin al kymmene vuare*; edellisessä *kun*-lausekin on vielä adverbien määritteenä (*niin kauan*).

Vastaavanlaisia rakenteita, joissa *semmoinen* luonnehtii puhujaa, löytyy pronominisubjektillistakin (esimerkki 89), mutta niitä on *että*-lauseiden joukossa vain kaksi eli suhteellisesti varsin vähän verrattuna nollasubjektilauseisiin. Esimerkissä 89 on huomionarvoista, että *semmoinen että* -rakenne ei ole prosodisesti sujuva vaan välissä on takelutua ja pieni tauko. Pronominisubjektillisten lauseiden joukossa yleisempiä ovat sen sijaan sellaiset proadjektiivin sisältävät rakenteet, joissa NP:n referentti on muu kuin puhuja itse (90 ja 91).

89) 'mnää oli 'sihe aikka sit 'semmone / 'semmone 'sitt_ett_e / et_em 'mnä mittä "ujostel... "viaran kans et 'mnä "ai "vastaukse annoi (ja. / (VarP, TI. Lappi: 212)

90) *mutt- eik se semmost viatont huvi ollu?* [tanssiminen]
no/ 'see 'ol "semmost- et_e / et_e 'mnää ymmär stä sit./ (VarP, Kalanti: 423)

91) 'em "min_os saanu 'em minä o- / kun_em 'min_os saanum 'muuta kun "onkella / ja 'se oli "säynävä / ja se 'paino "kaks ja 'puali "killoo ja se_oli 'semmonem poika ett_em minä 'meinannus saaram "millääj 'järvestä sitä 'pois / (HämP, Pirkkala: 348)

Edellä on esitetty erityisesti nollasubjektien tyypillisiä konteksteja eli määritteen asemassa toimivia *että*-lauseita. Seuraavaksi tarkastelen lähemmin rakenteita ja konteksteja, joissa esiintyy nollasubjektia yleisemmin pronominisubjekti: lausetäydennyksiä ja *niin x että* -rakennetta. Pohdin esimerkkien avulla, miksi pronomini vaikuttaa olevan niissä luontevampi vaihtoehto.

Lausetäydennys

Että-lauseiden syntaktisesta asemasta ajatellaan – ainakin kirjoitetun kielen tutkimuksissa – että ne voivat toimia hallitsevaan lauseeseen nähden muun muassa objektin asemassa olevana komplementtilauseena²². Ne valenssiltaan kaksipaikkaiset verbit, jotka voivat saada myös lauseen objektikseen, ovat merkitykseltään ihmisen henkisiä toimintoja, ajattelua ja puhumista, kuvaavia verbejä (Hakulinen & Karlsson 1979: 351).

²² Verbin argumenttina oleva *että*-lause voi toimia subjektinkin asemassa (esim. ISK § 1092), mutta kyseinen asema on yks. 1. persoonassa olevien verbien kanssa aineistossani marginaalinen. En käsittele tässä yhteydessä subjektina toimivia lauseita.

Olen tarkastellut aineistoni *että*-lauseita siltä kannalta, ovatko ne tulkittavissa objektina toimiviksi lausetäydennyksiksi. Taulukossa 9 kuvataan sitä, kuinka suuri osuus nol-la- ja pronominisubjektillisistä *että*-lauseista toimii lausetäydennyksenä. Tarkastelu osoittaa, että nollasubjektilliset *että*-lauseet eivät juurikaan toimi täydennyksinä tai ylipäätään konteksteissa, joissa niitä edeltäisi verbi, jonka objektiksi lauseen voi tulkita. Täydennyksiksi tulkittavia lauseita on nollasubjektillisten joukossa vain kolme (9,1 %). Sitä vastoin pronominisubjektin sisältävistä lauseista yli kolmasosa (37,7 %) toimii objektin saavan verbin yhteydessä lausetäydennyksenä. Ero on merkitsevä khiin neliö -testin mukaan (Pearsonin $\chi^2 = 10,54$; $df = 1$; $p < 0.001$). Vertailu antaa viitteitä siitä, että täydennyksenä toimiminen ei ole nollasubjektilla lauseiden keskeisin tehtävä, joskin myös pronominisubjektilliset *että*-lauseet näyttävät toimivan enemmän muissa funktioissa kuin lausetäydennyksinä.

Taulukko 9. Subjektin ilmaiseminen täydennyksinä toimivissa *että*-lauseissa.

Subjekti	Ei täydennyksenä	Täydennyksenä	Yht.
Nolla	30	3	33
%	90,9 %	9,1 %	100 %
Pro	154	93	247
%	62,3 %	37,7 %	100 %
Yht.	184	96	280
	65,7 %	34,3 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: = 10,54; d f= 1; p < 0.001

Nollasubjektillisten lauseiden kolme lausetäydennykseksi tulkittavaa tapausta ovat kaikki kieltolauseita:

92) isäntä siinä 'sannoo että "mikä siin_o jotta 'sin_et mää sinne / lampaah hakkuu. minä hano_ttä "enkä "lähep 'paleluttamaaj 'jalakoj_että / "tappakee 'tähäm "penkillek kum 'penkillä istun´./ (SavP, Niisiä: 16.)

93) ja / se 'tullee 'sittej ja 'sannoo "mikä sillä 'emänällä 'on_että / ja 'kunn_ei sillen nyl "lääkärit 'mittää saa.../ 'minä sano_että "en "tiälä mutta 'vaatteita 'ei 'päälle ja 'kuka 'mua "aina pujettaa. / (HämP, Pohjaslahti: 229.)

94) 'sillo ol viäl 'riuk"aeðakki ja nii "lumiset 'talve et / et tua / "ain_ot "housumpers "kiik kon / 'mnää joutuin_ain_"ensmäiθθeks menemän ko / "seiθmält läksi ja.... [---]

kunn_ei sillo päässyk kansakoulun ennenko yhðeksält. [toinen puhuja]

'nii / 'juu ja / ja kon / matkalk kului ja "aikka ja ajatteli et_e(n "hiljas²³ sit 'kummin-
ka ja. / (VarP, Eurajoki: 286, 290.)

Esimerkkien 92 ja 93 *sanoa*-verbin objektina esiintyvät lauseet ovat referointeja aiemmista keskusteluista. Lauseet ovat kieltäviä vastauksia kolmannen henkilön esittämiin väitteisiin tai kysymyksiin. Esimerkin 92 ilmauksen voi tulkita painokkaaksikin kielloksi. Verbi-alkuiset lauseet, niiden joukossa myös *ei*-alkuiset, ovat luonteeltaan reaktiivisia: niillä ilmaistaan muun muassa erimielisyyttä jonkin edellä olleen kanssa tai vastustetaan vastaavaa myönteistä ilmausta (ISK § 1386). Ilmausten affektiivisuutta vielä korostaa kahdessa ensin esitetystä esimerkistä aikamuotojen retorinen käyttö: referoiduissa jaksoissa aikamuotona on preesens, mutta lisäksi kolmannen persoonan referaatteja kehystävät johtoilmaukset ovat myös preesensmuotoisia (*isäntä siinä sanoo; se tulee ja sanoo*). Dramaattista preesensia käytetään yleisesti korostamaan kertomuksen käännekohtia, mutta dialogisessa kontekstissa, jossa preesens on muutenkin läsnä lainauksissa, myös johtolauseet hakeutuvat helposti samaan aikamuotoon, jolloin kertomus vaihtuu ikään kuin näytelmäksi vuorosanoineen (Laitinen 1998: 100). Vaikka kyseessä onkin kerronta, esimerkin 93 *en tiälä* voisi myös tulkita vierusparin jälkijäseneksi: narratiivisessa dialogissakin on eräänlaiset vuorot, joissa *en tiälä* asettuu vastauspositioon. Vastausposition *en tiedä* -ilmaukset ovat tyypillisesti ilman pronominisubjektia (Lappalainen 2006: 47). Myös esimerkin 92 voi tulkita samaan tapaan vierusparin referoinniksi, jossa *enkä lähe* seuraa jälkijäsenenä keskustelukumppanin paheksuvaa kehotusta (*mikä siin_o jotta sin_et mää sinne lampaah hakkuu*), jolloin se on painokas vastaus (*lähde – enkä lähe*).

Esimerkissä 94 *että*-lauseen nollasubjektillista muotoa edeltää verbi *ajatella*, jonka yhteydessä subjekti on myös ilmipanematon. Tässä yhteydessä voisi siis olla kyse kontekstissa edeltävän subjektin muodon vaikutuksesta seuraavaan muotoon (priming, ks. luku 4.4). Merkitykseltään tämä lause on kuitenkin jossain määrin samantapainen kuin edellä olevat kaksi esimerkkiä: ilmaus *et en hiljas sit kumminka* asettuu ikään kuin reaktiiviseksi vastalauseeksi aiemman puheen perusteella implikoituun ajatukseen, että kouluun voisi kulkea hitaammin, koska sinne pääsee vasta yhdeksältä.

Pronominisubjektin sisältävät komplementtilauseet eroavat nollasubjektillisistä siinä, että niissä voi olla eriviitteinen subjekti edeltävässä lauseessa (esimerkki 95). Usein niissäkin on kuitenkin edeltävässä lauseessa samaviitteinen subjekti (96).

95) ja / 'se "vei kuulej ja otti mun "tännen näi / 'niskoosta 'kiinnij ja / siitä "vei 'mua sitte 'lykköötti sinne / sem "puun työp 'pikkuunen sellaanen 'karvaanen / tuam mitaanen 'kuusi ei se 'pitkä ollu.

semmonem , toista metriä vähä.

'nii / 'nii / ja / ja "sanoo että / 'minä oon "tämän "teheny [= piirroksen] (PohE, Laihia: 241)

---

²³ *hiljata* 'hiljentää', 'hidastaa' (SMS).

96) 'minä mäni 'yhteen talloon tuonnej 'Joutenlahtee' enne' 'ojimaam 'peltoo ja / se 'isänt_ol' "työkykyinen 'kansan ni se "läks 'kansas sinne' 'ojaa. / no mull_'ol' lanka ni 'sano että 'heität tuo 'lanka 'pihh(aa. / 'minä sanoj että min_em pysy 'Joutellahem 'pellolla 'kaova (jos ei ol 'lankoo että minä jouvum "mehtää mä(nemää (SavP, Rautalampi: 154)

Lähes kaikki nollasubjektilliset *että*-lauseet esiintyvät konteksteissa, joissa referentiaalinen etäisyys on 1. Jos edeltävässä lauseessa on eriviitteinen subjekti, täydennyksenä toimivan lauseen taipumus suosia pronominia tuntuu monesti luontevimmalta valinnalta. Esimerkin 95 kaltaisissa referoinneissa pronomini tuntuu luontevalta siitä syystä, että sen puuttuminen muuttaisi ehkä tulkintaa siitä, kuka toimii persoonamuodon viittauskohteena. Esimerkin 95 laajemman kontekstin analyysi paljastaa, että *että minä oon tämän tehny* on epäsuora esitys, jossa *että*-lauseen sisältö on esitetty toisen sanomana mutta jossa referaattiosan yksikön 1. persoonana viittaa kuitenkin puhujaan itseensä. Kertoja ei siis käytä esimerkiksi logoforista ilmausta (*sanoo että hän on tämän tehny*), jossa tekijänä toimisi kolmannen persoonan tarkoite. Tällaisissa referoinneissa pronominin ilmaisematta jättäminen tuntuisi oudolta (*ja sanoo että oon tämän tehny*).

Esimerkin 96 ilmauksen *min_em pysy Joutellahem pellolla kaova* voi tulkita olevan retorinen keino vastustaa ojan kaivamista ilman linjanarua. Olennaista tässä esimerkissä on kuitenkin, millaiseen suhteeseen *että*-lauseen sisältö kerronnallisesti asettuu suhteessa edeltävään *minä sanoin* -lauseeseen. Voi nimittäin esittää *että*-lauseen sisällön olevan keskeisempi kuin syntaktisen päälauseen. Tässä esimerkissä – kuten täydennyksenä toimivissa ilmisubjektillisissä lauseissa muutenkin – on kyse ennen kaikkea siitä, että *että*-lause ei ole diskurssiasemaltaan alisteinen *minä sanoin* -lauseelle.

Koivisto, Laury ja Seppänen (2011) ovat tutkineet suomen *että*-konjunktiota keskustelussa (ks. myös Laury ja Seppänen 2008). Tosin *että* ei heidän terminologiassaan ole määritelty ensisijaisesti konjunktioksi, vaan siitä käytetään funktiona mukaan joko nimitystä komplementoija (*complementizer*) tai partikkeli (Koivisto ym. 2011: 70). Tutkimuksen keskeinen ajatus onkin, että *että* ei ole keskusteluaineiston perusteella kovinkaan selvästi vain alisteisen lauseen konjunktiota, vaan sillä on muitakin funktioita.

Koiviston ym. mukaan (2011: 71) *että* on kolmenlaisessa käytössä keskustelussa: komplementoijana, alkupartikkelina ja loppupartikkelina. Ensin mainittu koskee tapauksia, joissa *että* esiintyy sellaisen finiittiverbin yhteydessä, joka saa lausetäydennyksen (CTP eli *complement taking predicate*). Tämä funktio on lähinnä traditionaalista ajatusta *että*-konjunktiosta alisteisen lauseen tunnusmerkkinä, mutta kirjoittajat kyseenalaistavat (Langackeriin 1991 viitaten) myös ajatuksen *että*-lauseen alisteisuudesta, jos alisteisuus käsitetään esimerkiksi vähäisempänä prominenssina suhteessa päälauseeseen. Koiviston ym. mukaan väitteiden jonkin elementin prominenssista tulee perustua empiiriseen tutkimukseen. Täydennyksenä oleva *että*-lause esiintyy heidän aineistonsa mukaan keskustelussa useimmiten verbien *sanoa*, *ajatella* ja *kysyä* kanssa. Tällöin olennainen kysymys on, kummanko lauseen sisältö on keskustelussa olennaisempaa ja kummanko sisältöön puhujat keskustelussa näyttävät orientoituvan: päälauseen vai sivulauseen.

Koivisto ym. esittävät aineistonsa pohjalta, että esimerkiksi *sanoa*-verbin yhteydessä fokus kohdistuu yleensä enemmän siihen, mitä on sanottu, kuin siihen, että joku on sanonut jotakin (ks. Thompson 2002). Silloin perinteisesti päälauseeksi ajateltu, mentaalisen tai puheaktiverbin sisältävä lause olisi lähinnä episteeminen tai evidentialinen rakenne, jolla puhuja ilmaisee asennoitumista varsinaiseen pääasiaan. (Koivisto ym. 2011: 72–75.)

Täydennyksen asemassa toimivissa lauseissa on siis useimmiten ilmipantu subjekti. Mahdollista selitystä siihen, miksi nollasubjektilliset lauseet karttavat komplementtiasemaa voi hakea *että*-alkuisten lauseiden merkityssisällön asemasta diskurssissa. Jos hyväksytään ajatus, että *että* toimii monesti puhutussa diskurssissa enemmänkin episteemis-evidentialisen fraasin osana ja referaatin merkitsimenä kuin aitona komplementoijana ja alisteisen lauseen tunnusmerkkinä (Laury ja Seppänen 2008; myös Kuri 1984), tästä näkökulmasta pronominin esiintymistä *että*-lauseessa voi selittää lauseen itsenäisellä ja tunnusmerkittömällä asemalla suhteessa edeltävään, ns. hallitsevaan lauseeseen. Pronomini- ja nollasubjektin esiintymäfrekvenssien perusteella voi väittää, että pronomini on puhutun kielen neutraalissa lauseessa tavanomainen vaihtoehto ja nollasubjekti vaikuttaa olevan poikkeus, jonka valitsemiseen on usein jokin syy. Se, mitä syntaktisesti kutsutaan hallitsevaksi lauseeksi, on diskurssifunktionaalisesti vähemmän merkityksellistä siihen nähden, mitä seuraa: *että*-lause on vuorovaikutuksen sisällön kannalta olennaisempi tai prominentimpi osa ilmausta. Näin ollen voi ajatella, että ilmauksen prominentein osa alkaa vasta *että*-lauseesta ja siinä mielessä pronominisubjektin esiintyminen siinä on odotuksenmukaista.

Murreaineistosta löytyy esimerkkejä sellaisesta *sanoa*-verbin käytöstä sekä yksikön 1. *että* 3. persoonassa, jossa johtolauseen jälkeen ei esiinny lainkaan *että*-sanaa (97 ja 98).

97) 'sillo justii 'sota'aikan 'kaik jäivät ja / meä 'sano sitte 'vanhalle isälle meä sa "omalle 'miehelle / meä sa "mihis 'myö 'jouvutoa 'näije 'lapsii kans meä sa 'ku "nyt 'viiijää isä 'sotoa / ja "vel' sotoa sit se "nuoremp poikai./ (KarE, Savitaipale: 60)

98) se "kattoo 'sitten ja / 'sannoo että / 'mitä siälä teillä 'semmosta "hättää 'ollu on sano / 'siinä on ollup "pahnoja / ja 'siinä on olluk "kirjava "elävä sano / ja / 'sinä "siinä olet 'nin kovasti "hättäätynys sano ja "siitä ne sun 'kasvos_on 'semmosteks "tullu./ (HämP, Juupajoki: 52)

Ilmaus *meä sano*, joka jäljempänä esimerkissä 97 redusoituu *meä sa* -muotoiseksi, näyttää tässä toteuttavan juuri referaatiksi merkitsijän funktiota: puhuja luettelee ensin henkilöitä, joille on sanansa kohdistanut (*meä sano vanhalle isälle, meä sa omalle miehelle*), mutta sen jälkeen seuraavat *meä sa* -ilmaukset on mahdollista määritellä referoinnin johtolauseiksi, mutta niiden yhteydessä ei siis esiinny *että*-sanaa. Murteissa esiintyy vastaavalla tavalla *sanoa* myös yksikön 3. persoonassa (98): kertomuskatkelman alussa *se sannoo että* on ilmaistu kokonaisella lauseella *että*-sanana kera, mutta jäljempänä esiintyy partikkelimainen *sano*, jonka tehtävä on tässäkin merkitä referoidut osuudet lause lauseelta.

Edellä esitetyistä esimerkeistä ilmenee hyvin se, millaisessa asemassa *sanoa*-verbillä muodostettu lause usein on diskurssissa. Äänteellisesti redusoituneena tai partikkelimaisena *sanoa*-verbiä on vaikea pitää hallitsevana lauseena suhteessa referaattilauseeseen, ja vastaavasti ilmauksen referaattiosa ei vaikuta olevan käsitteellisesti kovin asymmetrinen tai alisteinen suhteessa *sanoa*-verbiin. Kuiri (1984: 163) pitääkin tämänkaltaisia *sanoa*-verbejä varsinaista tekstiä ja referaattiosaa yhdistävinä konnektiiveina. Etymologisesti *että*-sana on L. Hakulisen (1979: 72) mukaan muodostunut pronominivartalosta *e-*, jonka merkitys on ehkä ollut 'tämä'. Ilmeisesti nykyään komplementoijan tehtävässä toimiva *että* olisi siis alun perin ollut ensisijaisesti referoidun jakson merkitsin: Hakulisen mukaan *Hän sanoi että* on alkuaan tarkoittanut 'hän sanoi näin' (mts. 72; ks. myös Laury ja Seppänen 2008: 157). Myös Kuiri (1984: 98) huomauttaa *että*-sanan etymologian perusteella, että tulkinta *että*-lauseen alisteisuudesta johtolauseelle perustuu kirjoitetun kielen syntaksiin; sitä vastoin puheessa *että* ja *jotta* ovat luonteeltaan lähinnä tekstuaalisia konnektiiveja, eikä niiden esiintyminen osoita aina syntaktista alistussuhdetta.

Niin x että -rakenne

Nollasubjektin sisältävien *että*-lauseiden joukossa on vain kaksi ilmausta, jotka ovat rakenteeltaan *niin x että* -tyyppiä. Esimerkissä 79 aiemmin oli *niin kauan että*, seuraavassa puolestaan on *niin hauska että*²⁴:

99) ja "niin kauvam "praakatti et / et "mnää sai 'oikke "aika 'truutilise "rusinoit ja... / 'em mnä "malttanukka ols sen 'truuttin kans siäl sit kon / tul nii 'hauska ettän 'läksim "pois siält. / (VarP, TI. Lappi: 213)

Seppänen ja Herlin (2009) määrittelevät NAE-konstruktion (*niin A että*) rakenteeksi, jossa A on adjektiivi tai adverbi.²⁵ Konstruktiio ilmaisee jonkin ominaisuuden tai intensiteetin asteen, jonka seuraus ilmenee *että*-lauseessa (*hän on niin mukava että häneen ihastuu / hän hymyilee niin kauniisti että häneen ihastuu*). Konstruktiolle toisin sanoen hahmottuu kaksi ulottuvuutta. Sen tehtävänä on ensinnäkin ilmaista jonkin asteen saavuttamisesta johtuvaa seurausta, ja toisekseen se on intensifioinnin väline. NAE-konstruktiolla asetetaan asteikolle erilaisia skaaloja, jotka voivat olla muun muassa temporaalisia asteikkoja (*niin kauan että*) tai erilaisia ominaisuuksia. Skaalalle asettamisen eräs piirre on se, että asteikolle voi ensinnäkin asettua adjektiiveja, jotka jo sinällään ovat tulkinnaltaan subjektiivisia (esim. *rakas, läheinen*), ja lisäksi puhujan tai kokijan näkökulma voi olla enemmän

²⁴ Esimerkissä esiintyvä *ettän* on ilmeisestikin se muoto, jota Ojansuu (1903: 144) on kuvannut. Hänen mukaansa erityisesti lounaismurteissa on tapahtunut äänteellinen kehitys, jossa *-n* on redusoitunut *mä*-pronominista ja kliittistynyt: *ettän olsin*. Kehitys on siis samanlainen kuin *sä*-pronominin kliittistytminen *-s-*lopuksi. Tämän selityksen mukaan esimerkissä olisi siis tavallaan subjektiivipronomi mutta kliittistyneenä.

²⁵ ISK (§ 1160) kutsuu *niin x että* -ilmauksia konsekutiivisiksi: asiantila esitetään toisen asiantilan aiheuttajana.

tai vähemmän läsnä konstruktion ilmaisemassa syy-seuraussuhteessa. (Seppänen ja Herlin 2009: 213, 217–224.)

Pronominisubjektillisista *että*-lauseista 38 esiintyy *niin x että* -rakenteessa. Niissä x voi luonnehtia puhujaa itseään (100), mutta yhtä tavallisia ovat myös ilmaukset, joissa sen viittauskohteena on joku muu (101).

100) no 'isäkis sittem meni 'kerran /' tuan_'asian mnä justhim 'muistam min_oon ollut niim 'piäni ett_em mä nyk 'kaikkia muistam mutta 'tuan_asiama mä justhim muistanv vielä ku / (PohE, Ylihärmä: 41.)

101) jaa / nii 'hänn_o "ja nii 'saeras_et mää ole 'välist hänt olk 'kattomas (VarP, Rauma 2: 75.)

Että-lause ilmaisee siis yhtäältä sen asiantilan seurausta, jonka NAE-rakenne ilmaisee: *tuli niin hauska että läksin pois* (esimerkki 99). Toisaalta seuraus ei aina ole se ulottuvuus, joka halutaan asettaa etualalle: toisinaan konstruktion käytössä korostuu jonkin olion tai prosessin luonnehdinta, jolloin korostuu sen intensifioiva merkitysulottuvuus (Seppänen ja Herlin 2009: 219). Esimerkin 99 alussa on toinenkin samaa konstruktiota edustava *että*-lause: *ja niin kauan praakatti et mnää sai aika truuillisen rusinoit*. Ilmauksessa voisi ajatella olevan etualalla Seppäsen ja Herlinin ajatusta noudattaen seurauksen merkitysulottuvuus. Esimerkkilauseesta edeltävässä kontekstissa kertoja kuvaa, kuinka poikkesi lapsena kauppaan, jossa puodinpitäjät ihastuivat reippaaseen poikaan ja antoivat lähtiessä mukaan rusinoita. Tässä ilmauksessa syyn ja seurauksen suhde ei kuitenkaan kirjaimellisesti ottaen ilmene siten, että rusinoiden saaminen on suoraa seurausta puhumisesta. Tilanteen kuvauksessa on itse asiassa kaksi erillistä asiantilaa, ja ensimmäinen vain mahdollistaa jälkimmäisen mutta ei suoraan aiheuta sitä (vrt. *niin kauan minä kiusin että sain rusinoita*). Tällainen epäsuora – tai jopa näennäinen – syy-seuraussuhde esiintyy vielä selvemmin seuraavassa esimerkissä (102), jossa *että*-lause täsmentää temporaalista kestoa puhujan subjektiivisella asteikolla:

102) 'juu / mul_o ruk vielä. flika ovakki luvan se 'viärä mä (puheli et_'anta olla 'vintis nin kauan_et mä kuale./ (VarP, Kalanti: 165)

On mahdollista, että syyn ja seurauksen suhteen tulkinta olisi erilainen, jos *että*-lauseen subjekti jätetään ilmipanematta: *antaa rukin olla vintis niin kauan et kuolen*; siis siten, että jälkimmäinen tapahtuma olisi edellisen aiheuttama. Kuitenkin se, mikä *että*-lauseessa vaikuttaa seuraukselta, on tosiasiaa täysin rukin olemassaolosta riippumaton tapahtuma.

Kuten edellä kävi ilmi, konstruktion merkityksen tulkinnassa on vaihtelua sen suhteen, korostuuko seuraus vai asteikolle asettuvan ominaisuuden intensifiointi. Joissakin tapauksissa seurauksen merkitys on melko selvä (esimerkki 103) eikä pronominin esiintymisellä tai puuttumisella tunnu olevan vaikutusta tulkintaan.

103) ni 'mie tuota / "siinä mie pääsin 'niim / niin "hyvälle 'hollille että mie 'ammuiv "viis yhtä "kyytiä (KarE, Luumäki: 162)

104) *oletteko te knuuskaa koittanu.*

'juu / mutta 'siittä tulin niin "kipeeksi että 'siittä minä "lakkasi. (HämP, Kuru: 29)

105) "hevosiahan ne nuo 'raktorit avustaa niin 'kovasti että kyllä "min_oon sitte 'kiitolline ku 'min_oon "nähäny nuita 'hevosiaki kun ne "piinaa toiset / "nii "julumasti. // (PohP, Hailuoto: 236)

106) voi 'voi sentän kyl mnä 'jölläsi²⁶ niim 'paljo et kyl mnä jölläsi mut_ei se "parantunu ei se "parantunuk kon "täyry olla (VarP, Kalanti: 126)

Monesti asiointilat vaikuttavat kuitenkin olevan toisistaan suhteellisen riippumattomia, ja näissä ilmauksissa subjektipronominin puuttuminen voi vaikuttaa tulkintaan siten, että jälkimmäisen lauseen tilanne olisi välittömästi riippuvaisempi edellisen lauseen tilanteesta. Esimerkissä 104 (*siittä tulin niin kipeeksi että siittä minä lakkasin*) *että*-lause ilmaisee kyllä seurausta, mutta seuraus ei ole välittömästi aiheutuva seuraus (vrt. *siitä minä tulin niin kipeäksi että oksensin / lakkasin hengittämästä*) vaan myöhemmin tapahtuva. Toisaalta kipeäksi tulemisen intensifiointikaan ei vaikuta olevan ilmauksen keskeinen tarkoitus. Paremminkin *että*-lause toimii tässä lähinnä päätelmänä tai lopputuloksena, joka ei käsitteistyksenä vaikuta olevan suoraan alisteinen *niin kipeäksi* -ilmaukselle. *että*-lauseen riippumattomuutta *niin x* -osasta ilmentää myös proadverbin *siittä* toistuminen ilmauksen osien välissä.

Samoin esimerkissä 105 kaksi asiointilaa ovat käsitettävissä lähinnä toisiinsa rinnasteisina (*traktorit avustavat hevosiä niin kovasti* ja *kyllä minä olen siitä kiitollinen*) kuin välittömänä aiheutuksena (*niin kovasti että olen kiitollinen*). Symmetrian näkökulmasta *että*-lause on edeltävään lauseeseen nähden itsenäisempi kuin silloin, jos se tulkittaisiin *niin kovasti* -ilmaukselle alisteiseksi. Intensifioinnin etualainen merkitys on selvin esimerkissä 106: *niin paljon* on ilmauksessa keskeisintä, mutta *että*-lause ei oikeastaan toimi tässä NAE-konstruktiossa (*?mnä jölläsin niin paljon että mnä jölläsin*) vaan pikemminkin vain korostaa toiston kautta koko ilmauksen sisältöä.

Niin x että -ilmauksessa (tai NAE-konstruktiossa) käytetään siis lähinnä pronominisubjektia. Olen esimerkeissä edellä esitellyt erilaisia *niin x että* -rakenteen ilmentymiä, joissa seurausta tai intensifiointia ilmaiseva merkitys on eri tavoin läsnä. Esitin myös mahdollisuuden, että subjektin ilmipanemattomuus saattaa muuttaa konstruktion tulkintaa tiukemmin seurausta tai aiheutusta ilmaisevaksi silloin, kun tällainen merkitystulkinta on mahdollinen. Näissä tapauksissa *että*-lause olisi siis sidotummassa tai asymmetrisemmässä (tai alisteisemmässä?) suhteessa *niin x* -ilmaukseen. Vastaavasti ilmipanettu subjekti *että*-lauseessa asettaisi lauseen riippumattommaksi edeltävästä *niin x* -ilmauksesta. Kyse ei ole niinkään siitä, että konstruktion merkitys sinänsä muuttuisi sub-

---

²⁶ *Jöllätä* 'itkeä vollottaa' (SMS).

jektin läsnä- tai poissaolon myötä, vaan siitä, että tilanteiden välisiä suhteita voi esittää ja käsitteistää eri tavoin. *Että*-lauseen ilmaiseman tilanteen voi esittää toisen lauseen näkökulmasta ja sille käsitteellisesti alisteisena, tai sitten *että*-lauseen tilanteen voi esittää edeltävästä lauseesta riippumattomampana.

Myös Seppänen ja Herlin (2009) pohtivat käsitteistyksen symmetriaa NAE-konstruktiossa. He toteavat, että ensi silmäyksellä voisi olettaa konstruktion asteikolle asetetun ominaisuuden olevan etualaisempi ja siitä johtuva *että*-lauseella ilmaistu seuraus olisi konstruoitu tuon luonnehdinnan näkökulmasta. Seppänen ja Herlin eivät kuitenkaan esitä, että jokin osa konstruktiota olisi lähtökohtaisesti hallitseva tai alisteinen; he kuvaavat konstruktiota ja sen mahdollista asymmetriaa joustavana ja myös pragmaattisena ilmiönä, jossa jompikumpi rakenteen tulkintaa ohjaavista skeemoista (intensifiointi ja seuraus) voidaan keskustelussa nostaa puhujien yhteisenä toimintana hallitsevammaksi. (Seppänen ja Herlin 2009: 218–219, 239.)

5.2.3 *Kun*

Tässä alaluvussa tarkastelen aineistoni *kun*-lauseita: Esittelen ensin tilastollisia havaintoja ja muun muassa siitä, millaisia alueellisia eroja subjektin ilmaisemisessa on löydettävissä. Sen jälkeen luon lyhyen yleiskatsauksen muutamaa adverbiaalilauseista tehtyihin tutkimuksiin, joihin palaan yksityiskohtaisemmin myöhemmin. Käsitteelen esimerkkien analyysin yhteydessä ensin nollasubjektillisiä ja sitten pronominisubjektillisiä *kun*-lauseita. Käyn ensin nollasubjekttilauseiden yhteydessä läpi, millaisissa diskurssin kohdissa ilmisubjektittomat *kun*-lauseet useimmiten esiintyvät. Nolla- ja pronominisubjektin esiintymisessä on kyse lähinnä tendensseistä, ja ne esiintyvät myös samanlaisissa konteksteissa. Siitä syystä en käy molempien yhteydessä läpi samoja asioita, vaan esittelen jäljempänä tarkasteltavien pronominisubjektien yhteydessä enimmäkseen sellaisia konteksteja, joissa ei esiinny nollasubjekttilauseita.

Taulukkoon 10 on koottu aineiston kaikki *kun*-lauseet murreryhmittäin. Siitä ilmenee joitakin murre-eroja. Jos tarkastellaan nollasubjektien esiintymistä murteittain, voidaan havaita, että savolaismurteissa nollasubjektia on merkitsevästi enemmän kuin muissa ryhmissä (25,7 %; jäännös 4,6). Sitä vastoin hämäläismurteissa nollasubjektin osuus (3,2 %; jäännös -3,6) on merkitsevästi pienempi, ja tuo osuus on erityisen pieni varsinkin savolaisryhmään verrattuna. Näiden murreryhmien välinen ero on merkitsevä (Pearsonin $\chi^2 = 30,358$; $df = 6$; $p < 0,001$). Muissa murreryhmissä havaitun ja odotetun esiintymämäärän ero eivät poikkea merkitsevästi toisistaan. Murteiden väliset erot noudattavat samaa tendenssiä, joka on tullut esiin jo aiempien lukujen analyyseissa: nollasubjektia esiintyy erityisesti savolaismurteissa. Otan jäljempänä tässä luvussa esiin joitakin kiteytyneiltä vaikuttavista rakenteista, jotka saattavat osittain selittää savolaismurteiden ja hämäläismurteiden muista murreryhmistä poikkeavia lukuja. Ne eivät kuitenkaan nähdäkseni selitä kaikkea esiintymämäärien eroista. Murreryhmien vertailu muidenkin piirteiden osalta

osoittaa johdonmukaisesti savolaismurteiden eroavan muista murreryhmistä subjektin ilmaisemisessa.

Taulukko 10. Subjektin ilmaiseminen *kun*-lauseissa murreryhmittäin.

Murreryhmä		Subjekti		Yhteensä
		Nolla	Pro	
EPOHJ.	Määrä	14	86	100
	%	14,0 %	86,6 %	100 %
	Jäännös	0,1	-0,1	
HÄME	Määrä	3	105	108
	%	2,8 %	97,2 %	100 %
	Jäännös	-3,6	3,6	
KAAKKO	Määrä	14	90	104
	%	13,5 %	86,5 %	100 %
	Jäännös	-0,1	0,1	
LOUN.	Määrä	19	161	180
	%	10,6 %	89,4 %	100 %
	Jäännös	-1,4	1,4	
PEPOHJ.	Määrä	5	39	44
	%	11,4 %	88,6 %	100 %
	Jäännös	-0,5	0,5	
POPOHJ.	Määrä	12	62	74
	%	16,2 %	83,8 %	100 %
	Jäännös	0,6	-0,6	
SAVO	Määrä	37	107	144
	%	25,7 %	74,3 %	100 %
	Jäännös	4,6	-4,6	
Yhteensä	Määrä	104	650	754
	%	13,8 %	86,2 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 30,358; df = 6; p < 0,001

Useissa adverbiaalilauseiden tutkimuksissa on erotettu toisistaan ennen päälauseita ja sen jälkeen sijaitsevat adverbiaalilauseet. Ikola ym. (1989: 40–43) ovat tarkastelleet pää- ja sivulauseen järjestysvaihtoehtoja suomen murteissa ja yleiskielessä. Heidän havaintojensa mukaan muihin konjunktioihin verrattuna *kun*-lauseet esiintyvät varsin usein ennen päälauseita: murteissa 59,5 prosenttia lauseista sijaitsevat päälauseita ennen. Kirjoittajien mukaan tendenssi heijastaa syyn ja seurauksen tai aikasuhteiden luonnollista järjestystä: *kun olin syönyt, lähdin työhön*.

Chafen tutkimus (1984) englannin adverbiaalina toimivista sivulauseista ottaa lisäksi huomioon lauseen itsenäisyyden tai sidonnaisuuden suhteessa päälauseeseen. Edelliset on kirjoituksessa erotettu pilkulla päälauseesta, kun taas jälkimmäiset esiintyvät ilman pilkkua. Chafen mukaan jako ilmenee myös puheessa siten, että sidonnaiset adverbiaalilauseet kuuluvat samaan intonaatioyksikköön kuin päälause ja vapaat taas eri yksiköi-

hin. (Mas. 437.) Adverbiaalilauseen sijainnista etu- tai jälkiasemassa ja sen itsenäisyydestä tai sidonnaisuudesta syntyy Chafen tutkimuksessa neljä yhdistelmää, joista jokaisella vaihtoehdolla on tekstuaalisesti oma funktionsa. Esimerkiksi ennen päälauseita sijaitsevilla vapailta lauseilla on tulevaa informaatiota ohjaava funktio; se toimii Chafen sanoin tienviittana ("a kind of guidepost to information flow") (mas. 444).

Chafen näkemykset saavat vahvistusta useista englannin adverbiaalilauseita käsittelevistä tutkimuksista. Niissä todetaan, että etu- ja jälkiasemaiset lauseet toimivat tekstissä eri tavoin. Kaunokirjallisessa tekstissä etu- ja jälkilauseet eroavat toisistaan siinä, että niillä on tekstissä erilainen temaattinen ja narratiivinen vaikutusala (Ramsey 1987). Ford (1993) on tutkinut englannin adverbiaalilauseita keskusteluaineistosta diskurssifunktionaalisen kielitieteen menetelmin. Myös Ford erottaa toisistaan päälauseita ennen ja sen jälkeen esiintyvät adverbiaalilauseet; hän nimittää niitä alku- ja loppuasemaisiksi lauseiksi (*initial, final*). Chafen tapaan myös Ford tarkastelee lauseita intonaatioyksiköissä, eli adverbiaalilauseilla on erilainen tehtävä sen mukaan, esiintyvätkö ne saman vai eri intonaatioyksikön sisällä kuin päälause. Ford esittää kuitenkin intonaation ja adverbiaalilauseen suhteelle myös erilaisia vuorovaikutuksellisia motivaatioita ja diskurssitehtäviä, joihin palaan jäljempänä.

Puhutussa kielessä on kuitenkin joskus vaikea määrittellä, esiintyykö *kun*-lause ennen vai jälkeen hallitsevan lauseen siitä syystä, että lause ei adverbiaalina tunnu sopivan ainoastaan yhteen lauseeseen. Useimmiten *kun*-lauseelle voi määrittellä syntaktisen hallitsevan lauseen, mutta merkitykseltään se voisi toimia useammankin edeltävän tai seuraavan lauseen adverbiaalina. Esimerkissä 107 *kun*-lauseen voi hahmottaa syntaktisesti ensimmäisen lauseen adverbiaaliksi (*miule paikalla annettii ko mie oli kaks viikkoo tässä*). Ilmauksessa esiintyvä *ni*-partikkeli kuitenkin kytkee *kun*-lauseita myös sen jälkeen tulevaan (*ko mie oli kaks viikkoo tässä ni se sisar anto jo*). *Ni* toimii puheessa lauseita kytkevänä ja tulevaa ilmausta projisoivana elementtinä (ks. Vilkuna 1997).

107) *no sitte ku työ ette enää olt miniamena ni sitte työ aloitte jo hoitaa, hoitaa emannuutta vai.*

miule "paikala annettii ko 'mie oli "kaks viik- vuot- 'kaks "viikko 'tässä ni se "sisar 'anto jo / miule "kaik 'kapustat ja miu 'pit ruveta 'tekemää / "laittamaa 'ruokaa ja 'tekemää "leipää./ (KarE, Lappee: 80.)

Käytän tässä luvussa jonkin verran käsitteitä etu- ja jälkiasemainen lause, mutta en kuitenkaan tee mitään systemaattista *kun*-lauseiden jaottelua sen mukaan, missä järjestyksessä ne syntaktisesti esiintyvät suhteessa päälauseeseen. Näiden käsitteiden käyttö liittyy pikemminkin *kun*-lauseiden erilaisiin tekstuaalisiin tehtäviin, ja silloin tarkasteltavana on yhtä lauseparia pitempi katkelma kontekstia. Kun kontekstia tutkitaan laajemmin kuin vain päälauseen ja alisteisen lauseen välisenä suhteena, havaitaan *kun*-lauseen esiintyvän tyypillisesti edellä olevan esimerkin tapaisissa yhteyksissä, joissa se yhdistää edeltävää ja tulevaa kerrontaa toisiinsa.

Referentiaalinen etäisyys osoittautui aiempien lukujen (3 ja 4) analyyseissa yhdeksi merkittävimmistä tekijöistä subjektin ilmaisutavan vaihtelussa. Etäisyys on merkittävä nollasubjektin esiintymisen selittäjä myös *kun*-lauseissa. Selvä enemmistö (80/104; 77 %) nollasubjektillisista *kun*-lauseista on nimittäin sellaisia, joissa referentiaalinen etäisyys on 1 ja sama referentti on mainittu edellisen kerran juuri edellisessä lauseessa. Se, että nolla-subjektit suosivat pientä referentiaalista etäisyyttä, on olennaista sen kannalta, millaisia merkityssuhteita lauseilla on ympäröivään kontekstiin. Vaikka adverbiaalilauseelle ei olisikaan mahdollista määritellä selvää hallitsevaa lausetta, on lause kuitenkin merkitykseltään sidoksissa muihin lauseisiin, ja siinä mielessä on olennaista, millaisia referenttejä niissä on mainittu ja esiintyykö niissä sama referentti kuin tarkasteltavassa *kun*-lauseessa. Seuraavassa on esimerkkejä *kun*-lauseista, joissa on nollasubjekti. Kahdessa ensimmäisessä ilmauksessa juuri edeltävässä lauseessa esiintyy sama viittauskohde joko nollasubjektin (108) tai pronominisubjektin (109) asemassa.

108) ni / "siihe 'mie 'pani aina ku tavalisia "ruisjauhoja ni_a 'suoloja ni / mie ku 'sijoi sem 'pään kii ja / m_oti ja 'käänsii 'tuol viisii / ja sitä myöt "jauhoja ja tuol viis- / ja ko se 'tul "nuri 'sit mie oti ja 'puhistii sen / ko 'pani taas "toise paiki ja "puhistii sem puhtaaks 'oikee / 'siintä 'läks semmone "kettu // (KarE, Lappee: 320.)

109) ja / ja / tuota / "hauki kattoo "aikusin se / 'hauki kattoo / mi_olen_"aina k_olen 'kuthum 'mennyt tuone / 'joka 'kevät tuone / Jouttiperhä ni se on / 'ensimäinen 'päivä / "toukokuuta. 'silloha(n se "Valapuri o / 'Valapurilta. / sillo mie olen / pannur rysäh 'sillo mie olen "aina 'saanu./ (PerP, Rovaniemi: 249.)

Näissä esimerkeissä *kun*-lause esiintyy korjaavana välihuomautuksena muun kerronnan keskellä. *Kun*-lauseet keskeyttävät kerronnan päälinjan ja aloittavat puhetta editoivan, temporaalisesti tarkentavan jakson. Esimerkissä 108 kerrotaan makkaran tekemisen vaiheista, ja *kun*-lause tarkentaa yhden tekovaiheen ajankohdan (*puhistii sen ko pani taas toise paiki*). Myös seuraavassa esimerkissä 109 *kun*-lause toimii tarkennuksena. Puhuja on kertomassa, milloin on hyvä ajankohta laittaa rysä haukea varten, ja hän aloittaa ilmauksen *mi olen aina (pannut rysän Valpurina tms.)* mutta täsmentääkin *kun*-lauseella ajankohdan koskemaan nimenomaisesti kutuaikaa koskevaksi. Kerronnan päälinjalle palataan vasta katkelman lopussa (*sillo mie olen pannur rysäh*).

Esimerkeissä 110–112 on eri murteista lisää vastaavanlaisia *kun*-lauseita, joiden tarkoitus on tarkentaa edeltävän lauseen kuvaaman tilanteen ajankohtaa. *Kun*-lauseet sijaitsevat syntaktisesti päälauseeksi katsottavan lauseen jäljessä, mutta voi myös ajatella niiden toimivan useammankin edeltävän lauseen temporaalisina adverbiaaleina. Ne ovat kuitenkin selvästi jälkilauseita siinäkin mielessä, että ne esiintyvät niiden ilmausten lopussa, joita ne koskevat. Esimerkkien *kun*-lauseet eivät myöskään esitä kontekstissaan olennaisesti uutta informaatiota. Esimerkissä 110 on puhe evakkomatkan yhdestä vaiheesta, mutta evakkoon lähtemisestä on puhuttu edeltävässä kontekstissa jo laajasti, joten ajankohta *maaliskuussa* on ainakin implisiittisesti ollut jo esillä. Samalla tavoin venei-

den tekeminen (esimerkki 111) on laajasti edeltävän kontekstin aiheena. Myöskään esimerkin 112 *ko kuulin kellon* ei tuo kerrontaan mitään uutta informaatiota tai temporaalista vaihetta, koska lehmänkellojen kuulumisesta on juuri puhuttu.

110) sitte / mie 'löysäsi neljä 'lehmää ja / "aloin 'ajjaa niitä / ko 'läksi sitte "maaliskuussa. (KarE, Antrea: 142.)

111) enem 'minäkiis 'sahasim "moonet "päivät "käs'sahalla / 'hylykyttelin / ku' 'aloin "tehän nuita 'venneitä. / (SavP, Nilsia: 339.)

112) no mie ni... / ko 'lähin noutha / se alako 'kello 'kuulumhan / lähin sitä / 'kellua kohtin ni / niitten/ kari- / tietä myjen // niitä / niitten 'tykök ko kuulin 'kello(n./ (PerP, Rovaniemi: 271.)

Päälauseen jäljessä sijaitsevien adverbiaalilauseiden vaikutusala on useissa tutkimuksissa kuvattu rajatummaksi kuin etuasemaisten adverbiaalilauseiden. Ramsey (1987) esittää päälauseita seuraavien *when*-lauseiden lähinnä täydentävän sitä informaatiota, jonka päälause ilmaisee. Ne eivät ole narratiivisesti niin keskeisiä kuin päälauseita edeltävät adverbiaalilauseet. Hän toteaaakin jälkilauseilla olevan lähinnä kommentoivan lisäyksen tehtävä ("a parenthetical comment on the narration"). (Mts. 404.) Myös Ford (1993: 69) esittää puhutun englannin temporaalisille jälkiadverbiaalilauseille samantapaista, tarkentavaa funktiota. Hänen mukaansa jälkilauseet lähinnä täydentävät tai kaaventavat edeltävän päälauseen merkitysisältöä. Olennaista näissä lauseissa on kuitenkin Fordin mukaan se, että ne esiintyvät saman intonaatioyksikön sisällä kuin päälause. Jos välissä on intonaatioyksikön raja, adverbiaalilause on päälauseeseen nähden itsenäinen ja sillä on taas toisenlaisia tehtäviä. Palaan tähän jäljempänä pronominilauseiden analyysin yhteydessä.

Esimerkkien 110–112 *kun*-lauseet toimivat siis tarkentavina lisäyksinä, jotka täsmenävät edeltävässä lauseessa kuvattavan toiminnan ajankohtaa. Niitä voi siten pitää jälkiadverbiaalilauseina siinä merkityksessä, jota edellä siteeratuissa tutkimuksissa on tuotu esiin. Joissakin tapauksissa taas täydentävä *kun*-lause katkaisee meneillään olevan ilmauksen, mutta täsmennyksen jälkeen tarina jatkuu samanlaisena (esimerkit 113–115). Näissä kaikissa *kun*-lause katkaisee vahvan syntaktisen sidoksen: esimerkissä 113 jää voimaan odotus objektista (*mie pyysij jo x*), esimerkissä 114 subjektista (*ihan sula ol' x*) ja esimerkissä 115 finiittiverbistä (*minä jo x*). Tällaiset *kun*-lauseet muistuttavat parenteettisiä ilmauksia, jotka katkaisevat meneillään olevan kerronnan esimerkiksi lisäyksen vuoksi (parenteesista Duvallon ja Routarinne 2001). Esimerkissä 114 *kun*-lause sijoittuu suorastaan toisen lauseen sisälle: puhuja aloittaa lauseen mutta tarkentaa ajankohtaa toisella lauseella ennen alkuperäisen ilmauksen loppuun saattamista.

113) ja ja ja 'se ja "se tuota / se se_o... se_o... [ankerias] "sitä ei 'saant "kuolemaa(m "millää ko se tu- / se 'tul... mie 'pyysij "jo / mie 'pyysij "jo tuota "siimaa ku "nostim

mie 'pyysij jo "topsia 'poikki_et / oisil "laskent sem mut 'ehä "se / 'ehä 'se "katkent ja sit 'täyty "ottaa se "veneeseen ja / (KarE, Luumäki: 283.)

114) ja 'veivät minut "makkoomaam 'minä "makasis "sem 'päeväj ja / "ihan 'sula ol' 'sittek ku "heräsin se 'jalaka 'eikä 'koskennakkaa./ (SavP, Riistavesi 1: 286.)

115) minä 'olin siinä "kaks 'vuotta "palavelijana ja / "sitte 'mänin "takas sinnen "Nissiläm puolelle ja "siellä 'oli / "Ilikkola-'nimisessä talossa "yhev 'vuon / ja 'minä jo 'sitä "enne ennen ku "Pikammäelle tulim 'nim minä jo 'olin "kaks vuotta monialla "Jussi 'Nissisellä siellä 'par / 'siellä "Nissilän kylällä ja (SavP, Vieremä: 110.)

Edellä esitettyjen esimerkkien *kun*-lauseet ovat vaikutusalaltaan rajoittuneita Ramsey kuvaamassa mielessä. Nauhoitteesta on kuultavissa, että ne kuuluvat myös sillä tavoin samaan prosodiseen kokonaisuuteen, että liittyvät esimerkiksi ilman taukoja ympäröivään ilmaukseen. Vaikka suomea ja englantia ei suoraan voikaan verrata toisiinsa enkä tässä yhteydessä tutki intonaatioyksiköitä, esimerkkien 113–115 *kun*-lauseita voi pitää verrattavina Fordin mainitsemiin lauseisiin, jotka intonaation suhteen kuuluvat samaan jaksoon päälauseensa kanssa. Ford (1993: 72) esittää intonaation suhteen epäitsenäisistä jälkilauseista myös, että samassa lauseasemassa niiden kanssa esiintyvät myös sellaiset prepositiolausekkeet, joilla on samanlainen verbiä spesifioiva funktio kuin adverbiaalilauseilla (esim. *we laugh at his jokes*).

Suomessa *kun*-lauseen kanssa rinnakkaisina rakenteina esiintyy myös infinitiivilausekkeita: *herätessäni jalka oli terve*. Lauseopin arkiston aineistossa toisen infinitiivin inessiivimuodot ovat kuitenkin suhteellisen harvinaisia: tuhannen lauseen otoksessa esiintyy keskimäärin kaksi temporaalista lauseenvastiketta (Ikola ym. 1989: 325). Kun on lisäksi verrattu temporaalisen lauseenvastikkeen käyttöä *kun*-lauseiden käyttöön, on havaittu länsimurteiden suosivan lähinnä temporaalisia *kun*-lauseita, mutta itämurteissa käytetään (*kun*-lauseiden lisäksi) myös lauseenvastikkeita (mts. 326). Herlin ja Kotilainen (2005) toteavat temporaalisista 2. infinitiivin (ISK:n E-infinitiivin) inessiiveistä, että niiden käyttö murteissa on rajoittunutta: infinitiivikonstruktioita käytetään viittaamaan vain puhetilanteessa tunnettuihin tilanteisiin. Infinitiivin kuvaama toiminta on heidän mukaansa esimerkiksi ollut jo puheena tai muuten yleisen tiedon perusteella ilmeistä (mas. 266). Voisi ajatella, että nollasubjektillista *kun*-lausetta käytettäisiin puheessa temporaalisen infinitiivirakenteen ohella esimerkkien 113 ja 114 kaltaisissa tapauksissa, kun temporaalisen lauseen ilmaisema tilanne on tarkentava osa laajempaa tilanteen kuvausta.

Edellä esitetyissä tapauksissa *kun*-lauseen tehtävänä on siis täsmentää vain edeltävän lauseen tapahtumahetkeä. Nollasubjektilauseiden yhdeksi keskeiseksi kontekstiksi onkin mahdollista määritellä edellä kuvattu tarkentava lause, jonka vaikutusala rajoittuu suppeasti vain edeltävään lähikontekstiin. Tarkennukset voivat olla ajankohtaa täsmen-täviä, kuten edellä esitetyissä esimerkeissä, mutta niillä voi olla muitakin funktioita. Herlinin mukaan (1998) suomen *kun*-lauseilla on temporaalisen merkityksen lisäksi myös kausaalinen ja kontrastiivinen merkitys. Puhutussa kielessä yksi keskeinen merkitys on

perustelu, joka on Herlinin mukaan (1998: 169) yksi kausaalisen merkityssuhteen alatyyppejä. Perustelevia merkityksiä esiintyy Herlinin tutkimassa keskusteluaineistossa runsaasti, ja perustelun kohteina ovat muun muassa kysymykset, kehotukset ja arviot (mts. 169, 170). Perusteleva merkitys liittyy käytännössä temporaalisen merkityksen kanssa, ja monesti niitä on vaikea erottaa toisistaan. Herlin (1998: 99) toteaa, että kausaalisuus voi olla temporaalisuuteen liittyvä implikaationomainen lisämerkitys silloin, kun *kun* kytkee toisiinsa peräkkäisiä tilanteita esittäviä lauseita. Jos temporaalisuus on *kun*-konjunktion osoittamassa relaatiossa täysin taka-alalla, lauseiden välille voi konventionaalista kausaalinen merkityssuhde.

Seuraavaan on koottu eri murteista *kun*-lauseita, joissa temporaaliseen merkitykseen yhdistyy perusteleva merkitys. Monissa tapauksissa *kun*-lauseen ja päälauseen kuvaamien tilanteiden järjestyssuhde on temporaalisesti samanaikainen: *olin likainen (silloin) kun olin lasten kanssa; menin kotiin (silloin) kun olin kipeä*. Siitä huolimatta lauseiden keskinäiseksi suhteeksi hahmottuu ennen kaikkea perustelu: *menin kotiin koska olin kipeä*.

116) "mitä "mitä "hullu mä / ja olin 'kans sit 'semmone/ enn_"ymmärtäny 'oikke mää 'muista oli ni semmone 'likanenki taik semmone "vaattekkoin ko / (niitte 'lasten kans sitt_"oli. / (VarP, Kalanti: 130.)

117) sinne piti 'mum 'ainaki ku olii 'lähellä ja 'vöyrein niistä 'koululaisista niim piti 'mennä' aamulla 'tuntija "aikusemmij jo "halontekkoo./ (PohP, Paavola: 43.)

118) no / tuli "pistettyä [nuuskaa] sittem mutta 'kylä minä 'tulin "niin kipeeksi 'sitte että / 'oksentaat "täyty / "yhtä mittaa ja. / 'mutt_em minä 'uskaltanu "äirelles "sannoo että 'mikä / ov "vikana kun minä 'meni / "kotiok kun olin 'niin "kippee että / se oli "nuuskan "asia/ 'enkä 'minä "sen koommin sitten_'op "pistäny. / (HämP, Kuru: 32.)

119) 'minä sano ei tuota viitir "rapu ettee 'viiäp 'puotampahan "tuohon ku en "suattanna ennee pit(iä./ [isoa kiveä] (SavP, Rautalampi: 39.)

Kun-lauseet ovat edellä esitetyissä tapauksissakin jälkiadverbiaalilauseita, koska ne esiintyvät siihen semanttisesti läheisimmin kytkeytyvän lauseen jäljessä tai sitten pidemmän ilmauksen lopussa. Perusteleva lisämerkitys ei siten tee nollasubjektillisista lauseista välttämättä narratiivisesti sen keskeisempiä kuin temporaalisistakaan lauseista: esimerkiksi *ko niitte lasten kans sit oli* (116) ei tuo kerrontaan varsinaisesti mitään uutta informaatiota vaan täsmentää perusteluksi jo aiemmin tiedetyn asian. Olennaista näyttää siis olevan vain *kun*-lauseen toimiminen lisäyksenomaisen lauseen tehtävässä, ja perustelevuus syntyy implikaationa siinä ohessa.

Tarkennuksena toimivien *kun*-lauseiden yhteydessä on syytä mainita myös Duvallonin ja Chalvinin tutkimus (2004) yksikön 1. ja 2. persoonan subjektipronomineista suomessa ja virossa. Siinä todetaan pronominin jäävän pois sellaisissa lisäyksenomaisissa *kun*-lauseissa, jotka paikallistavat ilmauksen kuvaaman toiminnan ennen kerron-

nan pääasiaa: "dans les séquences en *kun* 'quand' à caractère parenthétique, qui servent à localiser l'action du verbe recteur après coup, avant la poursuite de la ligne d'argumentation principale" (mas. 277). Duvallon ja Chalvin antavat esimerkkinä tällaisesta lauseesta ilmauksen *mä luin Iltalehtee just tossa kun tulin(.) kotiin bussissa – ni tota siinä oli et...* (mas. 277). Tämän esimerkin *kun*-lausetta voi pitää samantapaisena jälkiadverbiaalilauseena kuin edellä esitetyissä esimerkeissä. Vaikka se esiintyykin ennen narratiivista pääasiaa, se esiintyy kuitenkin syntaktiseksi päälauseeksi katsottavan jäljessä.²⁷

Duvallon ja Chalvin (2004) toteavat siis pronominitoman *kun*-lauseen sijoittuvan (temporaaliseksi) paikallistajaksi ennen kerronnan pääasiaan pääsemistä tai pääasian jatkamista. Tällaiseen tulkintaan vaikuttaa mahdollisesti lauseiden välissä esiintyvä *ni*-partikkeli (*ni tota siinä oli et*). Varsinainen pääasia on merkitty *ni*-partikkelilla, jotta se erottuisi sitä pohjustavista, kerronnan taustatilannetta valaisevista ilmauksen osista. Viilkuna (1997) esittää, että puhutussa suomessa *ni* luo lauseiden välille tekstuaalisen yhteyden peräkkäisten lauseiden tapauksessa: ensimmäinen, *ni*-loppuinen lause on pragmaattisessa mielessä alisteinen, koska se tarjoaa taustamateriaalia seuraavalle lauseelle, joka puolestaan on osa kerronnallista päälinjaa. *Ni* toimii osana puheen tuottamista ja tulkitsemista useiden peräkkäisten lauseiden sarjassa, ja siinä se esiintyy puhutussa vuorovaikutuksessa myös vuoron jatkamisen merkinä. (Mts. 62, 64.)

Narratiivisessa puheessa *ni*-partikkeliä esiintyy paljon juuri Viilkunan mainitsemassa tehtävässä, jossa *ni*-loppuinen lause on tekstuaalisessa tai kerronnallisessa mielessä alisteinen jäljempänä seuraaville ilmauksille. Nollasubjektia esiintyy jonkin verran myös tällaisissa tulevaan kerrontaan orientoituvissa *kun*-lauseissa, joissa *ni* esiintyy lauseiden välissä jaksottamassa kerrontaa. Nollasubjektillisille *kun*-lauseille näissä konteksteissa on kuitenkin tyypillistä, että *kun*-lause esiintyykin osana laajempaa rakennetta, joka puolestaan toimii mainittuna orientaatiojaksona:

120) "minä oon nähny "mustiai 'sikoja aevan tuosa "Koskelasa / siin ku olin / 'kasvavana ni. / ne "kulukia 'julukkasiit tuota 'pitkin "tietä ja / 'tahtovat mennä toho 'Riihimiesten 'pottu "maitaki ja / (PohP, Temmes: 192.)

121) 'ja "muistan yhen "kaskun ku' olin "heinänteossa siinä "Tiilikajoev 'varrella nin ku / ol' sillon' se "oekeev 'vetinen 'kesä./ (SavP, Nilsiä: 136.)

Näissä esimerkeissä – kuten enimmäkseen kaikissa tähän mennessä esitetyissä – olenaista on nollasubjektilauseiden referentiaalinen etäisyys. *Kun*-lauseet ovat syntaktisesti ja kerronnallisesti alisteisia edeltäville lauseille, joissa on sama referentti. Tarkastelen jäljempänä pronominisubjektillisiä lauseita; niiden joukossa *ni*-partikkelilla jaksotettu kerronta on *kun*-lauseiden yhteydessä hyvin tavallista, mutta niiden kontekstit ovat osittain myös toisenlaisia kuin nollasubjektien yhteydessä olen esittänyt.

---

²⁷ Duvallon ja Chalvin (2004) eivät kuitenkaan systemaattisesti erottele *kun*-lauseita päälauseita edeltäviin tai sen jälkeen esiintyviin.

Nollasubjekti esiintyy murreaineistossa myös kontrastiivisessa tai vertailevassa *ei muuta kun* -ilmauksessa, jossa kirjoitetussa kielessä saattaisi esiintyä myös konjunktio *kuin*. Murteissa *kuin*-konjunktia ei kuitenkaan lainkaan käytetä (Ikola, Palomäki ja Koitto 1989: 107), joten kaikki *ei muuta kun* -tapaukset kuuluvat *kun*-konjunktoiden yhteyteen, ja niissä nollasubjekti on melko yleinen: aineiston 96 nollasubjekttilauseen joukossa on 15 *ei muuta kun* -ilmausta. Osittain esiintymämäärää selittävät Lapinlahdelta kotoisin olevan puhujan kerronnassa esiintyvät 4 ilmausta, jotka saattavat hyvinkin olla toistoa, koska kolme tapauksista esiintyy kontekstissa lähellä toisiaan:

122) 'em 'minä oot "tavanna sen / tyylisiä 'pyy-yksiä / eikä 'muita / 'pyy-yksiä muuta kun / "kuullu' oon "hoastettava että / (SavP, Lapinlahti: 320.)

123) 'niitä "teeriä om 'pyytäneet sillä laella / "sinä' 'aekana / voam 'minä en "niitä 'nähnynnä enkä minä 'pyytännäkkää muuta ku "hoastettava oon 'kuullunna 'vanahoilta "miehiltä / (SavP, Lapinlahti: 321.)

124) 'semmonem py- tyy- / "pyyntitapa on ollu "yhtee 'aekaa / mut "minä en oon "nähnynnä / ei muuta ko "hoastettava' 'oon / että "sillä_laila om 'pyytäneet. (SavP, Lapinlahti: 324)

125) em 'minä en "niistä t.../ muuta ku "kuullu' oo 'hoastettava ja/ (SavP, Lapinlahti: 368.)

(*Ei*) *muuta kun* -ilmauksia löytyy Lapinlahden lisäksi muiltakin savolaispaikkakunnilta, Vieremältä (2 kpl), Tervosta (1) ja Nilsiästä (1). Voisi ajatella (*ei*) *muuta kun* -rakenteen osittain selittävän nollasubjektin suuremman osuuden savolaismurteiden *kun*-lauseissa (ks. taulukko 10). Rakente ei kuitenkaan eroja täysin selitä, koska sitä esiintyy myös ainakin kaakkoismurteissa (126, 127) ja eteläpohjalaismurteissa (128). Yksittäinen tapaus löytyy myös lounaismurteista (129), joten vaikuttaa siltä, että *muuta kun* -ilmaus on murreajat ylittävä nollasubjektin esiintymäkonteksti.

126) 'niitä "mie en oo / 'näht enkä muuta ko 'oon "kuul(t) haastettava että / "kivestä 'tekkiit 'sellasia / teräväreunasii "hankailiit että millä "hankasiit./ (KarE, Nuijamaa: 331.)²⁸

127) no "em mie ole "saant 'muuta ku / muuta ku 'tuota / "peltopyytä olen 'saant joskus / "kolmekii 'kappaletta. (KarE, Luumäki: 167.)

128) ja enkä 'ilimoottanus "sem paremmim muuta kus 'sanoov vaij jotta / 'kyllä./ (PohE, Peräseinäjoki: 32.)

---

²⁸ Mielenkiintoista on, että nuijamaalaisen ilmaus *muuta ko oon kuul(t) haastettava* on aivan samanlainen kuin lapinlahdelaisen ilmaukset aikaisemmin. Se saattaisi siis olla itämurteille tyypillinen kiteymä.

129) 'sitä ol sitt_ 'ehtosi ja ja 'aamusin kaik 'vasika 'juattamise ja ja ja porssa 'ruakkimise ja lehmä / 'ruakkimise ja juattamise mut 'nyy o meijäm "poikkate hallos nii et_e / ett em "minä sitt_enä mittä muut kon 'täsä 'tassuttele./ (VarP, Pyhämaa: 78.)

Ku(i)n-konjunktiolla muodostuvista vertailevista rakenteista on todettu (esim. ISK § 1174), että ne ovat luonteeltaan elliptisiä: rakenteessa esitetään yleensä vain se osa, joka eroaa verrattavasta. Elliptisyys subjektin ilmaisemisessa näyttääkin edellä esitetyissä (*ei muuta kun* -ilmauksissa olevan luontevin valinta, koska pronominin toistaminen vertailevassakin osassa tuntuisi epäluontevalta: ?*em minä sit enää mitään muuta kun minä täs tassuttelen*. Esimerkistä 130 puuttuu *muuta*-sana, mutta ilmaus on merkitykseltään samalla tavoin kontrastoiva kuin *muuta kun* -rakenteet edellä.

130) *pyyrettiiks hylkkei täälp päi*.

kyl 'niit "pyyrett_o ja / olen 'ittekin käyn_'yrittämäs mutt_em "määl ol_onnistun 'saaman kon 'kerran yhren ainuan 'sain. / (VarP, Luvia: 166.)

Nollasubjektillisistä *kun*-lauseista voi todeta kokoavasti, että ne esiintyvät vain konteksteissa, joissa samaan referenttiin viittaava ilmaus on jatkuvana teemana. Nollasubjektillauseiden referentiaalinen etäisyys on *kun*-lauseissa nimittäin enimmäkseen 1. Yleensä *kun*-lause on tekstuaalisesti ja merkitykseltään alisteinen edeltävälle lauseelle tai lauseille, joissa monesti on sama referentti kieliopillisen subjektin asemassa. Nollasubjektillauseet ovat usein jälkiasemaisia adverbiaalilauseita siinä merkityksessä kuin esimerkiksi Ramsey (1987) ja Ford (1993) niistä puhuvat: ne esiintyvät lisäyksinä ilmauksen keskellä tai lopussa ja niiden vaikutusala rajoittuu vain edeltävään päälauseeseen, jota ne merkitykseltään täydentävät tai rajaavat (ks. myös Herlin 1998: 65). Ramsey (1987) perustaa väitteensä jälkilauseiden rajoitetummasta vaikutusalasta muun muassa referentiaaliseen etäisyyteen. Päälausetta seuraavat englannin *when*-lauseet osoittavat Ramseyn analyysin mukaan systemaattista referentiaalista jatkuvuutta vain edeltävän päälauseen kanssa: lähes 95 prosentissa tapauksista molemmissa lauseissa subjektin referentti on sama. Sitä vastoin päälauseensa edellä esiintyvien *when*-lauseiden etäisyydessä edelliseen samaviitteiseen subjektiin on hajontaa. (Ramsey 1987: 391, 393.) Päälausetta edeltävillä adverbiaalilauseilla on mainittujen tutkimusten mukaan tekstin ja narraation rakentumisen kannalta laajempia vaikutuksia.

Tarkastelen seuraavassa pronominisubjektia *kun*-lauseissa. Osittain pronominilliset lauseet toimivat samanlaisina lisäksenomaisina tai tarkentavina lauseina kuin nollasubjektillisetkin. Pronominilauseissa tulevat esiin kuitenkin myös ne funktiot, jotka mainituissa tutkimuksissa liitetään erityisesti ennen päälausetta sijoittuviin adverbiaalilauseisiin.

Nollasubjektillauseiden yhteydessä tuli ilmi, että 75 prosentissa *kun*-lauseita referentiaalinen etäisyys on 1. Sen sijaan *kun*-lauseissa, joissa subjektipronomini on ilmipantuna, huomattavasti vähäisempi osuus on näin pienen referentiaalisen etäisyyden lauseita: vain 30 prosentissa (198/650) lauseista sama referentti mainitaan juuri edellisessä lau-

seessa. Seuraavien esimerkkien (131 ja 132) *kun*-lauseissa on subjektipronomini, mutta referentiaalinen etäisyys on 1. Lauseet ovat samantapaisia tarkentavia jälkiadverbiaalilauseita kuin aiemmin esitetyt nollasubjekttilauseet.

131) 'minä kävir "rippikouluakin 'omatekemäni "pytty oli 'mulla "eväs'voita. / 'ittet tehim 'pytyj ja 'siin_oli mulla 'eväs ku mä 'evvään kanh 'rippikouluss_olin kun oli 'pit- kunn_ei 'polkupyörää ollum 'milläh "minä 'kotona 'yäk kuljin ku ma 'pappi-lassa "saakka kävi. / "mull_oli 'omatekemäni "pytty ku mä 'rippikoulussa kävin 'eväsvoi "siällä./ (HämP, Luopioinen: 335.)

132) mää / "kolp päevä olin "töis / 'yhrem "päevä mää oli "mankelis ja "yhrem 'päeväm pesim "pyykki ja / "yhrem 'päevä "siivosi ja mää sai niist "palka ja. / ja sitte / tual noi se ol 'jälkkin ko mä 'Kauhtus olin ko mää 'siin oli. (VarP, Eura: 140.)

Hämäläismurteiden esimerkissä (131) on huomionarvoista, että lyhempi pronominin muoto (*mä, ma*) esiintyy kaikissa *kun*-lauseissa, kun taas muualla tässä esimerkissä esiintyy subjektina pronominin pitkä muoto (*minä*). Aineistossani hämäläismurteissa *minä* on vallitsevampi pronominivariantti ja *ma* esiintyy lähes pelkästään *kun*-lauseissa.²⁹ On mahdollista, että nollasubjektin vähäinen määrä hämäläismurteissa (ks. taulukko 10) selittyy sillä, että joidenkin hämäläispaikkakuntien murteessa *ma* on *kun*-lauseisiin kiteytynyt pronominivariantti ja esiintyy sellaisissakin konteksteissa, joissa eräissä muissa murteissa kenties olisi nollasubjekti. Kuten taulukosta 10 näkyy, lounaismurteidenkin *kun*-lauseissa on suhteellisesti vähän nollasubjektia. Lounaismurteiden *mää-* ja *mä-*variantit eivät kuitenkaan aineistoni mukaan esiinny mitenkään erityisesti *kun*-lauseissa, ja niissä tavataan yhtä lailla myös *mnä(ä)*-varianttia. Voi siitä huolimatta olla niin, että pronominin toistamista sellaisissa tapauksissa kuin esimerkin 132 lopussa (*ko mää Kauhtus olin ko mä siin oli*) esiintyy pronominin yksitavuisuuden vuoksi helpommin lounaismurteissa kuin muun muassa savolaismurteissa, joissa yksinomainen pronominin muoto on kaksitavuinen *minä*.

Subjektipronominia esiintyy siis suhteellisen paljon konteksteissa, joissa edeltävissä lauseissa on eri referentti, mikä ei tietyistäkin päde yksistään *kun*-lauseisiin vaan on subjektin ilmaisemisen yleinen tendenssi. Tällaiset lauseet voivat kyllä olla funktioltaan jälkiadverbiaalilauseita samaan tapaan kuin nollasubjektien yhteydessä tuli esiin. Olen siitä on nyt kuitenkin se, että *kun*-lause esimerkiksi rajaa sen ajankohdan, jona joku toinen ihminen toimii (133) tai sitten *kun*-lause täsmentää jotenkin muuten edellä kuvattua tapahtuma-ajankohdan suhteessa puhujan omaan olemiseen tai toimintaan (134, 135).

---

²⁹ Hämäläisaineistossani on 27 lausetta, jossa subjektipronominina on *ma*. Niistä 24 on *kun*-lauseita. Niistäkin lauseista, joissa pronominina on *mä*, puolet (15/31) on *kun*-lauseita. Hämäläismurteissa *ma*-muotoa esiintyy erityisesti Luopioisten murrenäytteessä. Muista kuin hämäläismurteista ei sen sijaan vastaavanlaista pronominimuodon ja *kun*-lauseen yhteyttä ole löydettävissä.

133) ei (sin mnul (ny 'kettän 'käyny mutt_'yks "poika ol "kerra 'mennys "sänkyn_al 'sit ko mää / olin / "pois siält "luhtist ja 'ovi "auk_ol ja ol siälk 'koko "yässen_ollus sit "vai'vihkaa ja./ (VarP, Eura: 66.)

134) siin poltettii sillo jo öljyä/ mut tääl pienemmis talois ne polttiit viel pärettä ja kiskoit pärettä ja polttiit sitä mut/ siin talos poltettii öljyy jo ko mie ol'in./ (KarE, Ruokolahti: 204.)

135) *olivak papi ankari siihe aika.*

'kyl se "Salokas_ol vähä mut / "se ol 'semmonne 'mikäs se "Viher'vaara / 'semmonem "pappi ol tääl_"Euras 'sillon ko "mää pääsi "ripil ja./ (VarP, Eura: 217.)

Näissä esimerkeissä *kun*-lauseet on mahdollista luokitella syntaktisesti päälauseen jälkeen esiintyviksi. Seuraavissa tapauksissa (136–139) *kun*-lause esiintyy edelleen kontekstissa, jossa on puhe muusta kuin puhujasta itsestään. *Kun*-lauseet olisi mahdollista näisäkin määritellä jälkilauseiksi (esimerkki 136): *pummulilankaa jo sillan oli kauppos kun minä rupesin sitä tarvittemahan*), mutta lauseet toisaalta luovat yhteyden myös jäljempänä tulevaan ilmaukseen. Yhteyttä luovana elementtinä toimii esimerkeissä *ni*-partikkeli, josta oli puhetta nollasubjektien yhteydessä. Esimerkkien *kun*-lauseet asettavat kertomuksen kohteena olevat asiat puhujan henkilökohtaisista kokemuksista muodostuvaan ajalliseen kehykseen.

136) *no mutta sittek kun tosiaan sitä kangasta luotihin niim mistä parahitel loimi, loimi saatihij ja tehtih.*

no 'se nyt 'tehtihin / 'etu"pääs 'pummulilankaa jo 'silloon oli 'kauppos kum 'minäkir rupesin sitä 'tarvittemahan / niin "oli 'sellaasta / 'moni'säikeestä pummulilankaa ja./ (PohE, Kurikka: 114.)

137) "ol / 'ols "sillonki / 'Uurestalos ko / mnääki olin taik Yli-Laurilas ni / puu'lautase 'oliva. (VarP, Rauma 1: 163.)

138) uuni siel / 'siel "koton_ol´ "tämmöne 'mitä mut_ei 'olt 'tuota / tuo "hella nii ko 'tässä umpinaine se ol´ sieltä "päästä auk. / ei sillo 'ensmästä ko 'mie oli siellä ni_olt "mittää ko 'ihan 'sanottii "hiillokseks sitä./ (KarE, Lappee: 117.)

139) sieltä 'tuli / ku minä olim 'pikku'poikanen nii / "Pulukkilasta 'Launolan "kylästä / 'Launola-nimisestä 'talosta tuli kolomev "velijestä nii 'siittä sai se "Launone alkusan nii / "Paavolaa./ (PohP, Paavola: 12.)

Edellä esitetyissä tapauksissa ilmenee *kun*-lauseelle tyypillinen asema, jossa se esiintyy ilmauksen keskellä tarkentamassa kertomuksessa kuvattavien tapahtumien ajankohtaa. Seuraavissa esimerkeissä (140, 141, 142) *kun*-lauseet asettuvat edellisiä selvemmin alkusemaan (esimerkki 141: *ko määkin oli vähäpoik ni ei tääl rysimi keneläkän ol*), jossa ne niin ikään sijoittavat jäljempänä tulevan kerronnan puhujan omien kokemusten näkökulmas-

ta tarkasteltuun aikakehykseen. Aiemmissä konteksteissa on puhe hiilikoukusta, rysistä tai kätilöistä, ja *kun*-lause yhdistyy temaattisesti myös tähän aiemmin sanottuun, mutta se luo siis myös yhteyden jäljempänä sanottavaan tuomalla kontekstiin henkilökohtaisen näkökulman. Myös näissä ilmauksissa esiintyy lopussa *ni*-partikkeli. Kahta ensimmäistä esimerkkiä yhdistää myös se, että persoonapronominin yhteydessä on *-kin*-liitepartikkeli (myös esimerkit 136 ja 137).

140) 'semmonne "koukku ol'. / miekii ko "emännäks 'jouvui 'ni / ni 'se ol' "seppä se miu... "anoppi mies ni se 'uus 'isä ni / se 'tek miule "koukun 'rauvasta / rautase kouku./ (KarE, Lappee: 179.)

141) *kummotti rysii ennev vanhaa ol.*

ni ei ko "määkin o(li "vähäpoik ni ei 'tää' 'rysimi keneläkän_ol 'viäl. / (VarP, Luvia: 91.)

142) "ee 'tarvinnuk "kätilöetä. 'niitä ei "kuulunukkap 'paremmillekkaav 'vielä / ennen- kun 'siittä kum 'minä jo oli "aekaihminej ja 'palavelijana 'tuossaep "Pikammäellä ni / tuolla "Isossamäessä nin / "siinä sittej jo "emännäl luona 'käöttivät sen / "Ville-vaenoo "emännäl luona 'kätilötä niin tuolta "Vieremältä. (SavP, Viere-mä: 183.)

Päälauseetta ennen esiintyvistä adverbiaalilauseista on sanottu, että ne ovat kirjoitetun tai puhutun diskurssin rakentumisessa vaikutusaltaan laajempia kuin jälkiadverbiaalilauseet. Ramsey (1987: 403) toteaa ennen päälauseetta esiintyvien *when*-lauseiden asettavan (ajallisen) kehyksen lausetta seuraavalle informaatiolle ja vievän näin narraatiota eteenpäin. Myös Fordin havainnot puhutusta englannista muistuttavat Ramseyen näkemystä. Keskusteluaineistoa tutkinut Ford (1993) esittää alkuasemaisista adverbiaalilauseista, että niiden tehtävänä on tuoda diskurssiin aikakehyksiä ja siirtää niitä. Esimerkiksi jotakin tapahtumasarjaa kuvaavassa diskurssin jaksossa temporaalinen alkulause merkitsee tapahtumajakson alun antamalla adverbiaalilauseetta seuraavalle jaksolle aika- tai paikkakehyksen. Usein alkuasemainen adverbiaalilause luo lisäksi temaattisen linkin johonkin aiemmassa diskurssissa esiintyvään ainekseen. (Ford 1993: 28, 29.)

Ramsey (1987) ja Fordin (1993) tutkimukset ovat siis englannin adverbiaalilauseista, mutta Herlinkin ottaa mainitut tutkimukset yhdeksi lähtökohdakseen analysoidessaan suomen *kun*-lauseita. Herlinin (1998) tutkimuksessa on lisäksi mukana kognitiivisen kieliopin näkökulma, ja hän esittää ennen päälauseetta esiintyvien temporaalisten lauseiden tehtäväksi puitteiden luomisen: *kun*-lauseen yhtenä tehtävänä ennen päälauseetta on luoda puitteet ja tuoda sinne osallistujia; jäljempänä seuraava päälause kuvaa silloin tilanteen *kun*-lauseessa esitellyn osallistujan näkökulmasta (mts. 68).

Olen edellä esittänyt useita esimerkkejä temporaalisista *kun*-lauseista, joissa tyypillisesti on pronominisubjekti, koska edeltävässä kontekstissa esiintyy jokin muu persoona kuin yksikön ensimmäinen. Ne ovat konteksteja, joissa nollasubjekttilauseet eivät lain-

kaan esiinny. Seuraavissa esimerkeissä on pronominisubjektillisiä *kun*-lauseita, joiden edeltävässäkin kontekstissa on yksikön 1. persoona.

143) *mihis aikaam polkupyäriä rupes tulemaam, muistattekos semmosta.*

'minä 'en 'siittä 'polkupyäriä'asiasta 'oikeen 'tiäkkäm 'mittään // 'paljon / kunn_em min_o 'ikänä 'pyäriäm päällä 'ollu enkä / vaikka minä kans 'joka paikasa 'ollu om mutta mun_'ei os "siähen "ikänä 'ollu "haluni // opetellakka(n. (HämP, Vesilahti: 387.)

144) mut minä "aena sano että minä t- annam 'perää jos 'toenem "puolta enemmän tekköö [halkoja] kum 'minä niim minä 'vielä 'vähä 'usko mut 'siit jos se 'siitä 'ylittää ni minä paan jo 'valleeks sel 'loppupeli et. / kum 'minn_oom 'mehtämies ollunna 'talavipuolet "ikän´ / ni / ne o "semmosia ne 'hommat. (SavP, Rautalampi: 193.)

Näissä tapauksissa *kun*-lauseet ovat merkitykseltään perustelevia. Ford esittää (1993: 102), että jälkiasemaisilla adverbiaalilauseilla, jotka eivät kuulu samaan intonaatioyksikköön päälauseensa kanssa, on tehtävänsä preferenssijäsennyksessä: ne esiintyvät mahdollisissa diskurssin ongelmakohtissa, joissa joku osallisista ei esimerkiksi saa preferoitua vastausta ilmaukselleen, jolloin adverbiaalilauseetta käytetään perusteluna mm. kysymykselle. Esimerkissä 143 haastattelija esittää kysymyksen polkupyöristä. Haastateltava ilmaisee ensin, ettei tiedä asiasta mitään mutta perustelee tauon (//) jälkeen tietämättömyyttään sillä, ettei hän ole koskaan pyörällä ajanut. Esimerkissä 144 puhuja on edeltävässä kontekstissa kuvannut epäuskoaan lehdessä mainitun halontekomestarin hakkaamista halkomääriin. Perusteluna sanotulle toimii *kun*-lause, jossa puhuja esittää perusteluksi oman kokemuksensa (*kun minn_oom mehtämies ollunna...*). Jälkimmäisessä tapauksessa *kun*-lauseetta ei tosin edellä haastattelijan kysymystä tai muutenkaan preferenssijäsennyksen mahdollista ongelmakohtaa, mutta vahvan mielipiteen esittäminen voi myös olla syy perustelevalle ilmaukselle.

Pronominisubjektillauseista voi todeta kokoavasti, että niitä esiintyy erityisesti konteksteissa, joissa edellä on ollut puhe jostain muusta kuin puhujasta itsestään. Tässä suhteessa ne eroavat nollasubjektillauseista. Jos *kun*-lause näissä tapauksissa toimii niin sanottu jälkiadverbiaalilauseeseen asemassa, sen tehtävänä on rajata ja tarkentaa edellä sanottua suhteessa puhujan omaan toimintaan. *Kun*-lauseet toimivat usein myös tulevaan kerrontaan orientoituvina ilmauksina, joissa kerrontaa jaksottaa *ni*-partikkeli. Pronominilliset *kun*-lauseet esiintyvät näissä tapauksissa usein konteksteissa, joissa puhe on muusta kuin puhujasta itsestään, mutta *kun*-lauseella kuitenkin asetetaan jäljempänä seuraavaa kerrontaa henkilökohtaiseen kokemukseen perustuvaan temporaaliseen kehyykseen.

5.2.4 *Mutta*

Mutta-lauseet suosivat pronominisubjektia, mikä ilmeni luvun 5.2 konjunktiolauseiden kokonaisvertailusta: 86 prosenttia (327/379) *mutta*-lauseista on ilmisubjektillisia (ks. tau-

lukko 8). Ero on kuitenkin merkitsevä vain verrattuna *ja*-lauseisiin; sen sijaan *mutta* ja muut konjunktiot eivät subjektin ilmaisemisessa eroa merkitsevästi toisistaan. *Mutta* ei tässä suhteessa eroa merkitsevästi myöskään konjunktiottomista lauseista. Murreryhmien välillä on *mutta*-lauseissa jonkin verran eroja. Nollasubjekti on niissä suhteellisesti yleisin savolaismurteissa: 22 prosentissa (11/49) *mutta*-lauseista on nollasubjekti. Sen sijaan lounaismurteissa näissä lauseissa nollasubjektia on vain 7 prosenttia (6/84) ja kaakkoismurteissa 8 prosenttia (6/74). Nämä erot eivät khiin neliö -testin mukaan kuitenkaan osoittautuneet tilastollisesti merkitseviksi mahdollisesti siitä syystä, että *mutta*-lauseiden kokonaisfrekvenssit ovat murteittain tarkasteltuina melko pieniä.

Mutta luo ISK:n määritelmän mukaan merkitykseltään kontrastiivisen suhteen kytkevien lauseiden välille. Kontrastiivisia suhteita on sen mukaan kolmenlaisia, joissa kaikissa *mutta* voi olla osallisena. Adversatiivisessa suhteessa kontrastoidaan kaksi entiteettiä esimerkiksi jonkin ominaisuuden suhteen: *Minulla on kumisaappaat mutta ei sadetakkia*. Korrektiivisessa suhteessa asetetaan kaksi entiteettiä vastakkain ja korjataan tai korvataan niistä toinen: *En pelkää kuolemaa mutta monia sairauksia kyllä*. Poikkeussuhteen ilmaisemisessa taas osoitetaan jokin rajaus ensin esitetylle yleistykselle: *Muuten kaikki meni hyvin, mutta itse emme mahtuneet pöytään*. (ISK § 1101–1109.)

Puhutun kielen *mutta*-sanalle ja sen muunkielisille vastineille (esim. *but*) on muotoiltu useissa tutkimuksissa pragmaattisia funktioita, joissa kontrastiivisuus on käsitettävä laajemmin kuin vain kahden lauseen semanttisena suhteena. Keskustelussa *mutta* osoittaa usein vastakkaisuutta jonkin aiemmin sanotun kanssa. Sorjonen (1989: 176) toteaa vuoronalkuisen *mutta*-sanana ydinmerkitykseksi sen, että jokin puhujan vuorossa ei sovi yhteen edellisen puhujan vuoron kanssa: puhuja asettaa vastakkain omansa ja edellisen vuoron. Mulder ja Thompson (2008) puolestaan analysoivat englannin *but*-sanaa keskusteluaineistosta. Heidän havaintojensa mukaan *but* voi esiintyä keskustelussa niin prosodisen yksikön alussa kuin lopussakin ja näissä asemassa sen vuorovaikutuksellinen merkitys asettuu jatkumolle konjunktiomaisesta käytöstä diskurssipartikkeliin. Konjunktiokäytössä *but* on selvimmin silloin, kun sen merkitys on kontrastoiva, sillä alkava jakso ilmaisee toisin sanoen eksplisiittisesti vastakkaisuutta edellä sanottuun. Jatkumon toisessa päässä *but* toimii vuoronloppuisena partikkelina, ja siinä asemassa kontrastiivinen aines jää usein implisiittiseksi: puhuja lopettaa vuoronsa *but*-sanaan ja jättää sillä tavoin mahdollisuuden myönnytykselle, joka on kuulijan tulkittavissa. (Mulder ja Thompson 2008: 181–194.)

Koivisto (2011) on tarkastellut *mutta*-sanana esiintymistä suomenkielisestä keskusteluaineistosta. *Mutta* toimii vuoronloppuisena usein osana konsessiivisia rakenteita, joilla puhuja tekee myönnytyksen eksplisiittisen tai implisiittisen vastakkaisen näkemyksen hyväksi. Puhujan tekemän myönnytyksen ei siis tarvitse kohdistua vastaanottajan todelliseen vastaväitteeseen, vaan se voi olla ikään kuin ennakoivaa: puhuja tunnistaa väitteensä mahdollisen kritisoitavuuden ja tekee siihen myönnytyksen tai varauksen. *Mutta* vuoron lopussa palauttaa huomion kuitenkin takaisin väitteeseen ja tekee siitä relevantin. (Koivisto 2011: luku 5.2.2.)

Selvin ero nollasubjektillisten ja pronominisubjektillisten *mutta*-lauseiden välillä on se, että jälkimmäisillä voidaan kontrastoida omaa toimintaa muiden toimintaan. Kontrastin kohteena voivat olla yleiset tavat entisaikaan (145), joista puhutaan passiivimuodossa, tai sitten tietyn yksittäisen henkilön toimet, jotka asetetaan kuvauksessa vastakkain omien tekojen kanssa (146).

145) vaen 'ae- ennev "vanhaan / sillon kum 'minä 'oli "aevam 'pieni niin / ne "oljilla 'muokattiij ja / s- ja oljilla ja... ja... "jauhettiij ja "hierottiin nii_että ne "puhistu mutta "minä en 'oos 'sil laella 'puhistanus 'sitte kum "minä oon 'kyvennym "minä oom 'puris- 'puhistanu' "erilaella./ (PohP, Ylikiiminki: 317.)

146) 'isä jäi "kot 'tii / ei "hää 'lähtent "miu 'kansain niitä 'viemää mut / "mie 'läksi ja vein ne "lehmät ja / ja tuota / ne 'elliit. (KarE, Antrea: 107.)

Nollasubjektillisiä *mutta*-lauseita ei esiinny edellisten esimerkkien kaltaisissa kontrastoinneissa. Joitakin yksittäisesimerkkejä on kuitenkin sellaisista tapauksista, joissa nollasubjektilauseita välittömästi edeltävässä kontekstissa puhutaan muista ihmisistä kuin puhujasta itsestään, mutta näissä tapauksissa *mutta*-lause ei esitäkään minkäänlaista vastakkainasettelua oman ja muiden toimien kanssa (147).

147) käve 'maaka semne / 'reppurys semmone / semmone "Mattiki ni ni semnen käve sit ja ja 'Krist- 'Kristiani ko / 'mnää "muista sitt_ain ko se 'Kristia- 'Kristian nii se tuli 'meil ni / see 'meni "penkil_istuma ja 'ot se "laukkus pois 'seljäst ja 'sanos niet / no 'lapset 'Kristianille 'kättä "paiskaman ja 'oli 'käsi 'koholessit. no 'lapse "meniväs sit / 'Kristianille 'kättä 'paiskaman / ko hä 'sai "laukkus pois 'seljäs se "reppus. /

"sanotanki... "sanottinki 'ain_et 'reppurys./ ko niit "ryssi "oli sit.

jäiköst hän yässeks kans ain.

"ei se 'se ollu "meil 'koska yät sill_ol joku muu 'paik_ei se ollu 'meil_yät lainka. / mut 'see vaa 'muista ko / "lapset 'Kristianille 'kättä 'paiskama ja sillo 'lapse 'menivä. (VarP, Pyhämaa: 228, 232.)

Esimerkin loppupuolella oleva *mut see vaa muista* -alkuinen ilmaus on toisinto aiemmasta kontekstista: puhuja on aiemmin kuvannut saman tapauksen, jossa lapset käyvät tervehdimässä katkelmassa mainittua Kristiania. ISK:n (§ 1034) mukaan *mutta* voi osoittaa paluuta keskustelussa aiemmin esillä olleeseen puheenaiheeseen. Esimerkin 147 *mutta* osoittaa paluuta aiempaan, mutta se on samalla myös retorisenä keinona käytetty lopetus: nollasubjektilause toistaa aiemmin kontekstissa esiintyneeseen muistamisilmauksen (*mnää muista*) sekä osan aiemmin kerrottua korostaen tällä tavoin tarinan huippukohtaa.

Sorjonen (1989) kirjoittaa keskustelujen vuoronalkuisesta *mutta*-konnektorista, että se voi muiden tehtäviensä ohella esiintyä syntaktisesti paralleelisissa rakenteissa. Kyse on rakenteesta, jossa kaksi asiaa liittyy läheisesti yhteen mutta kontrastoituu keskenään, usein myös puheenvuoron yli: *ei niitä voi niin paljo olla – mutta voi olla sanotaan viiskym-*

mentä. (Mas. 166.) Rakenteessa esiintyvä ellipsi, joka Sorjosen esimerkissä koskee muun muassa partitiivimuotoista NP:tä *niitä*, tekee ilmauksista läheisesti toisiinsa liittyviä myös silloin, kun ne ovat eri puhujien tuottamia; puhujat voivatkin rakentaa yhdyslauseita yhteistyössä. Ellipsi osoittaa eri vuorot samasta näkökulmasta tuotetuksi sisällölliseksi kokonaisuudeksi. (Sorjonen 1989: 166.)

Nollasubjekti esiintyy tyypillisesti sellaisissa paralleelisissa *mutta*-rakenteissa, joita Sorjonen (1989) kuvaa, vaikka näissä yhteen liittyvät rakenteet eivät ylitäkään puheenvuoroa vaan ovat saman puhujan tuottamia. Tällaisissa yhdysrakenteissa kaksi lausetta muodostaa sisällöllisen kokonaisuuden, jossa jokin elementti on kontrastoinnin kohteena ja *mutta* toimii selvemmin konjunktiona kuin lausumapartikkelina. Tällaisia tapauksia on esitelty esimerkeissä 148–150, joissa kontrastoinnin kohteena on joko verbi tai lauseen nominaalinen jäsen. Esimerkissä 148 puhuja korjaa verbin merkitystä muodostamalla samasta verbistä teettojohdoksen. Lauseiden välinen suhde on korrektiivinen (ks. ISK § 1105). Myös esimerkissä 149 kontrastoinnin kohteena on verbi, mutta verbi vaihdetaan kokonaan toiseksi. Lähinnä adversatiivista lauseiden suhdetta (ISK § 1102) edustaa esimerkki 150, jossa kaksi adverbiaalia toimii kontrastoitavina elementteinä: *lapsena* ja *myöhemmin*; sen sijaan verbi on molemmissa lauseissa sama.

148) ja... ja 'tääl / se annoi 'sit nep 'Piatari 'hallin_"osotte ja / "neljäkin kuarma / 'mnää tu- em 'mnää tuuvan mut / "tuuvautin/ ja... semmost "hevoskuarma ja / ja 'lähetetti "sin ja. / (VarP, Eurajoki: 30.)

149) *oottako vielä makkaraa tehenny.*

"ei. / en oo 'teheny. / en oo 'teheny mutta "ossaisin kyllä. / (PohP, Yli-li: 538.)

150) *mittees se suoneiskemine on.*

no 'suone / 'iskemine o "semmosta että... kyllä minä "lapsena 'näen "sitäkii mut 'myöhemmi en oon 'nähnä niin tuolta 'Komplahesta tuo / "Esa Kolehmainen käv tuota / 'iskemässä "suonta nuista 'vanhosta immeisistä. (SavP, Leppävirta: 420.)

Sorjonen (1989: 166) toteaa siis ellipsin osoittavan rakenteen yhdeksi kokonaisuudeksi. Edellisissä esimerkeissä on monenlaista ellipsiä, mutta rakenteen yhtenäisyyden kannalta olennaisia ovat erityisesti poisjätetyt objektit: *mutta ossaisin kyllä (tehdä makkaraa); mut myöhemmin en oon nähä (sitä)*. Voi myös ajatella ilmisubjektin puuttumisen osallistuvan kokonaisuuden luomiseen: kahden lauseen rakenne on helpommin tulkittavissa yhtenäiseksi kokonaisuudeksi, kun rakenteessa on vain yksi ilmipantu subjekti.

Monesti nämä paralleeliset nollasubjektirakenteet ovat luonteeltaan episteemisiä tai evidentialisia (esimerkit 151–153). Näissä esimerkeissä kontrastoidaan tyypillisesti kah- ta asiaa, joista toinen on puhujan tiedossa tai muistissa, mutta toinen ei.

151) *ette ok kuullu että oes lehmä mehtä peittoon tae...*

no 'en oos "semmosta kuulluna mut 'oon kuulluna 'sen_että 'ilikeyttäkkii 'tek-
kööhä ne / elukoilennii / 'kerrassaa./ (SavP, Leppävirta: 196.)

152) 'sielähän on "niitä / monta/ [kylää] aivam "päästähär 'rajaa. // heijän "nimijä
en 'tiijä / mutta tästä "kohalta 'tiijän. se on 'Tuntsa- "Tuntsankylä oli 'vain tässä
"kohalla / "meijä / risti. (PerP, Salla: 129.)

153) mutta 'sitten niin // se oli "viimmeen en "kerta mä 'muistan sittem mutta sitä
em 'muista.../ kyllä mä 'rippikoulu jo olin_ollum mutta enkhäm mä sinä kesänä
ollu ollu / niin / (PohE, Ylihärmä: 156.)

Paralleelisten rakenteiden lisäksi nollasubjektilliset *mutta*-lauseet esiintyvät konteks-
teissa, joissa puhuja peräännyy esittämästään asiasta tai esittää siihen varauksen: varaus
voi koskea esimerkiksi puhujan juuri aikaisemmin muistelemaa asiaa (esimerkki 154).
Esitetty varaus on usein luonteeltaan episteeminen: se on ilmaistu *en tiedä*-lauseella (155
ja 156). Ilmisubjektiton *en tiedä* esiintyy asenteen ilmauksissa (ks. tarkemmin luku 7.3).

154) tekkösi 'semmoses / 'suurus"liemem millä ne "voiteliit 'sitä ja / sit "lämmis
'saunas 'pestii_et ne "harjakset 'läks "pois. / ni mie vaa "muista et kyl ne "sellasta
'lääkettä "laitto mut en nyt 'iha nii varma "ole että./ (KarE, Nuijamaa: 217.)

155) 'vanhat miehet "kyllä 'puhui sitä mut en 'tiijä sitte "onko se 'totta vae 'valetta.
(SavP, Tervo: 266.)

156) tää 'viimminen 'sota tän nyv 'vasta / 'nyt se "vasta 'muuttu 'oikeen 'täälä että
'tääl_oj "jokaikisellä 'nyt 'olemista. mutta / en "tiälä onko ne sem 'parempia vaikka
sit_'yltäkylläsyttä nyt_'onki / kun_"ennenkän kum 'puutteess_'oltii. (HämP, Luo-
pioinen: 181.)

Kuvasin aiemmin Koiviston (2011) tutkimusta vuoronloppuisesta *mutta*-sanasta. Sii-
nä kävi ilmi vuoronloppuisen *mutta*-sanana esiintyvän myönnytyksen yhteydessä, kun
puhujat varautuvat mahdollisiin vastaväitteisiin peräännyväällä väitteestään. Myönnytyk-
sen lopussa esiintyvä *mutta* palauttaa kuitenkin puhujan alkuperäisen väitteen relevans-
sin. Tutkimassani kielenkäytössä ei esiinny aitoa vuorottelua, mutta haastateltavat käyt-
tänevät kuitenkin arkikeskustelun keinoja, koska puhuvat läsnä olevan ihmisen seurassa
eivätkä yksinään. Seuraavissa esimerkeissä 157–159 toistuu kaava, jossa puhuja kertoo
aluksi asioista tai esittää mielipiteitä, mutta peräännyy sen jälkeen sanomastaan. Nolla-
subjekttilause esiintyy *mutta*-sanana jälkeen ilmauksessa, jossa palataan myönnytyksen
jälkeen takaisinpäin ja sitoudutaan kaikesta huolimatta väitteeseen.

157) ja se 'loppu se / 'se 'homma sitted se se / se/ [karhun] "tappo / homma. // sem-
mosia ne / olit "värkänhe mi_olin "niin "nuori/ vielä / mutta / 'olin 'kuitenki. / ja ne

"äijät_aina sitte niitä "muistelit ja / johan se jo 'kuulu ko nek 'keskenhäm "praatasit niin / se / ne "jäik "kaikki 'mulla nim "pähän tarko./ (PerP, Rovaniemi: 96.)

158) se ol 'semmone "orja vähä. / [palvelija] 'immeinen ku on "tuhma / ni / 'sitä ov 'vähä "semmone. / 'niihä sitä 'on "aena / 'eipähä sitä "viisaaks 'tulekkaam mutta / 'en "enneä ois / "en "ois 'sillä laila. / (SavP, Riistavesi 1: 110.)

159) 'voisihäm mä... eihän se nyt "olematoonta oom mitään "sanuam mutta / 'sanon niin / "se 'tuli "meillen / oli joku 'päivä 'minä olin "yksin tuvas siinä 'keiton-hommas / (PohE, Laihia: 230.)

Esimerkissä 157 kertoja on aiemmin kuvannut värikkäästi kuulemiaan karhun tappamiseen liittyneitä sattumuksia. Hän esittää varauksena toteamuksen, että oli tapahtumien aikaan vielä nuori, mistä syystä ei ehkä muista kaikkea oikein, mutta hän palauttaa kuitenkin pätevyytensä kertojana lakonisella ilmauksella *mutta / olin kuitenkin*. Esimerkin 158 puhuja esittää mielipiteen, että entisaikojen pestuumarkkinoilta palkattu piika oli lähinnä orja, minkä jälkeen hän lieventää sanomaansa pohdiskelemalla ihmisen tyhmyyttä ja viisautta. *mutta*-sananjälkeen hän palaa kuitenkin alkuperäiseen näkemykseensä ilmoittamalla, ettei enää suostuisi olemaan sellaisena piikana (*mutta / en enneä ois*). Viimeinen katkelma (159) on kertomuksen³⁰ alku, jossa puhuja aluksi epäröi, onko soveliasta kertoa hieman kiusallista tapausta nauhoitustilanteessa. Epäröintien jälkeen hän päätyy alkuperäiseen suunnitelmaansa kertoa tapahtumista: *mutta / sanon niin* on nähtävästi paluu kesken jätettyyn lauseeseen *voisinhan mä*. Kaikissa näissä esimerkeissä *mutta* voi olla tulkittavissa osaksi edeltävää, myönnyttelevää ilmausta; siihen viittaa lyhyen tauon (/) esiintyminen *mutta*-sananjälkeen. Nollasubjektin esiintyminen näissä esimerkeissä liittyy siihen, että ilmauksilla palataan diskurssissa taaksepäin eikä aloiteta uutta, edeltävään kerrontaan nähden itsenäistä puhejaksoa.

Edellä olen kuvannut niitä konteksteja ja *mutta*-lauseiden funktioita, jotka ovat tyypillisiä nollasubjekttilauseille, mutta pronominisubjektikaan ei niissä ole mahdoton: subjektin ilmaiseminen ei välttämättä ole mitenkään kategorista, se on lähinnä tendenssimäistä. Seuraavassa otan esiin joitakin *mutta*-lauseiden esiintymisympäristöjä, joissa subjektipronomini on aineistopoimintojeni mukaan nollasubjektia selvästi tyypillisempi.

Luvun alkupuolella toin jo esiin sen havainnon, että pronominisubjektia käytetään, kun edeltävissä lauseissa on puhe muista kuin puhujan itseensä viittaavista tarkoitteista. Silloin kun peräkkäisissä lauseissa on puhuja itse jatkuvana puheenaiheena, ilmisubjektillinen *mutta*-lause voi aloittaa uuden kerronnallisen jakson (160).

160) m_oli "siälk 'kol vuat 'sit. / em 'mää ollu "karjakkonk ku 'siäl ruakei "tytär 'lehmi 'mää oli sit "sisäkkön vaa siäl./
mut "sit 'mää tuln "keuhko'kuumessee siäl_'yhtens suven ja / ja mää oli sit 'suven kuroin "kankkai siäl nii renk'pirtis "vaa. / em mää / 'tehnp "pali "mittä muut_em mää oll_"ulko'töis_enk 'missä. (VarP, Eura: 79.)

³⁰ Tämä esimerkki on esitetty laajempaa luvussa 4.2.3.

Euralainen puhuja käyttää ylipäättään paljon pronominia peräkkäisissäkin lauseissa, joten tämän esimerkin ilmisubjekti tarkasteltavassa *mutta*-lauseessa (*mut sit mää tulin keuhkokuumeeseen*) voi johtua siitäkin. Kerronnassa siirrytään kuitenkin selvästi uuteen vaiheeseen, kuvaamaan keuhkokuumeen vaikutuksia työntekoon, mitä ilmentää myös *sit*-partikkeli *mutta*-sanon jälkeen. *Mut sit* -alkuinen ilmaus ei siten sisällöllisestikään liity suoraan edelliseen lauseeseen.

ISK (§ 1034) toteaa lyhyesti vuoronalkuisia lausumapartikkeleita esitellessään, että *mutta* osoittaa yleisesti ottaen lausuman sisältämän väitteen kontrastiivisuutta edellisessä vuorossa esitettyyn nähden, mutta siinä tehtävässä se voi myös osoittaa siirtymää puheenaiheesta toiseen. Ikola ym. (1989) ovat havainneet, että *mutta*- ja *vaan*-konjunktioilla on puhekielessä tehtävä, jota ei esiinny yleiskielessä. Näiden konjunktioiden tehtävänä on toisinaan vain lisätä edeltävään puheeseen jotain, ja adversatiivisuudesta on jäljellä kirjoittajien mukaan vain sen verran, mitä vastakohtaisuutta on vanhan puheenaiheen ja uuden puheenaiheen välillä. Kirjoittajat ovat lisäksi havainneet tällaisen puhejakson vastakohtaisuutta ilmaisevan konjunktio esiintyvän usein pitkähkön tauon yhteydessä tai toisen henkilön puheenvuoron jäljessä. Tämä *mutta*- ja *vaan*-konjunktioiden funktio esiintyy kaikissa murteissa. (Ikola ym. 1989: 58–59.)

Esimerkeissä 161 ja 162 ilmisubjektillinen *mutta*-lause toimii tavalla tai toisella siirtymänä: vaikka puhe jatkuu omista kokemuksista ja referentti pysyy siten samana lauseesta toiseen, aiheen käsittelyssä edetään uuteen vaiheeseen, esimerkiksi kalastuksesta metsästykseen (161). Näissä esimerkeissä *mutta*-alkuinen lause seuraa taukoa ja laskevaa intonaatiota (litteraatissa ./).

161) joo olem mie nii 'hinssiksi "kehitty että / kyllä mie "kalan_'otan kiinik koska "haluan_ei se. /

mutta "mettähommissa mi_en_ole "ollu 'isompi... / 'isompia "elukkoja mi_en_olep pyytäny 'ollenkham muuta ko / 'lintua // ja jäneksiä (ja. // (PerP, Rovaniemi: 196.)

162) minä ostin 'kylä / "käsivväännettävän "ensi. / ja 'sillä käytetti... "käytiin 'sen kanssa 'kävin tuala pitkin 'noita / "toisisa paikosa 'joisa ei "ollun ni / minä 'kävin sem 'puima- "tappurini kanssa / siälä... "siäläkir riihellä. /

no 'sitte / mutta 'minä.../ 'minä sanon että 'min_en "osta 'ennen ku mä "paremman 'saaj ja sitte "ostinkin / "sähköpuiman sittev 'viimmeseksi. / (HämP, Pirkkala: 130.)

Esimerkissä 162 siirtymää osoittaa lisäksi *no sitte*, jolla puhuja ilmaisee siirtyvänsä selostuksessa eteenpäin. Siirtymää osoittaa myös ilmauksen alun fragmentti (*mutta minä...*), jolla puhuja tapailee aiheen käsittelylle jatkoa ja jossa myös *mutta* varsinaisesti esiintyy. Nämä seikat yhdessä tekevät *mutta*-ilmauksesta itsenäisemmän suhteessa aiempaan lauseeseen. *Mutta* toimii erityisesti esimerkeissä 160 ja 162 konjunktio sijaan enemmänkin lausumapartikkelina, jolla kytketään diskurssin osia toisiinsa. Lausumapartikkelilla osoitetaan kuitenkin, että seuraavaksi kerrottu asia muodostaa jonkin uuden käänteen suhteessa aiemmin sanottuun.

5.3 Kokoavasti konjunktiolla yhdistetyistä lauseista

Konjunktioiden vertailussa kävi ilmi, että nollasubjekti esiintyy merkitsevän usein *ja*-lauseissa, mikä aiempien tutkimusten mukaan olikin odotuksenmukaista: subjektipronominin on todettu jäävän pois erityisesti samasubjektisissa rinnastuksissa. Muilla konjunktiolla alkavat lauseet sen sijaan suosivat merkitsevästi enemmän pronominisubjektia, varsinkin jos vertailukohteena ovat *ja*-lauseet. Merkitseviä murteiden välisiä eroja tuli esiin ainoastaan *kun*-lauseissa, joissa savolaismurteet suosivat muita enemmän nollasubjektia. Muissa konjunktiolauseissa merkitseviä eroja murteiden välillä ei havaittu, joten subjektin ilmaiseminen lienee suhteellisen samanlaista kaikkien murteiden konjunktiolauseissa.

Että-lauseissa nollasubjektia esiintyy erityisesti NP:n ja adverbien määrittäenä. Määrittäenä toimiessaan *että*-lause on silloin osa esimerkiksi *sillä tavalla että ja semmoinen että* -rakenteita. *Että*-lauseilla on myös mahdollisuus toimia verbin objektina. Objektitäydennyksen asemassa olevissa *että*-lauseissa pronominisubjekti on merkitsevästi nollasubjektia yleisempi. Tälle löytyy vuorovaikutuksellinen syy: *että*-lauseen sisältö on diskurssissa keskeisempi, etualaisempi, verrattuna niin sanotun hallitsevan lauseen sisältöön (*minä sanoin tms.*). Hallitseva lause taas on usein enemmänkin episteemis-evidentiaalinen fraasi tai referoinnin merkitsin. Koska *että*-lause ei siten ole sisällöltään alisteinen edeltävälle lauseelle, se on siitä riippumaton myös subjektin ilmaisemisen suhteen.

Kun-lauseiden yhteydessä tarkastelin päälauseeseen nähden alku- ja loppuasemaisia lauseita – tai oikeastaan niitä funktioita, joita niihin on todettu liittyvän. Puheessahan ei *kun*-lauseen sijainti suhteessa päälauseeseen ole erityisen relevanttia, jos on edes määritettävissä. Nolla- ja pronominisubjekttilauseet eroavat kuitenkin siinä, millaisia lauseiden välisiä suhteita on esitetty alku- ja jälkiasemaisille adverbiaalilauseille. Jälkilauseet toimivat kommentoivina lisäyksinä, joiden vaikutusala kohdistuu rajatusti vain edeltävän lauseen sisältöön, mutta ne eivät vie kerrontaa eteenpäin. Tällaisissa merkitystehtävissä esiintyy erityisesti nollasubjekttilauseita. Pronominisubjektia esiintyy sen sijaan enemmän niissä adverbiaalilauseissa, jotka ovat funktioltaan alkuasemaisia. Ne ovat vaikutusaltaan laajempia ja vievät narraatiota eteenpäin. Ilmisubjektillinen *kun*-lause toimii tällaisissa lauseissa usein konteksteissa, joissa on muuten puhe jostakin muusta kuin kertojan omista kokemuksista, mutta *kun*-lauseella puhuja asettaa kuvatuille tapahtumille omiin kokemuksiinsa perustuvan ajallisen kehyksen.

Perinteisesti rinnasteisiksi katsotut konjunktiot *ja* ja *mutta* eroavat toisistaan, kun tarkasteltavana on subjektin ilmaiseminen. Kuten alussa totesin, nollasubjekti on huomattavan yleinen *ja*-lauseissa, mutta *mutta* on tässä suhteessa alistuskonjunktioiden kaltainen ja suosii enemmän pronominisubjektia. Vuorovaikutuksen rakenteiden analysointi kuitenkin paljastaa näillä kahdella olevan yhteistäkin. Nollasubjekti esiintyy erityisesti sellaisissa kytköksissä, joissa *ja* tai *mutta* on melko selvästi konjunktion tehtävässä: kytkeyt asiat liittyvät toisiinsa ja muodostavat yhtenäisen kokonaisuuden. *Ja* ja *mutta* voidaan määritellä myös lausumapartikkeleiksi, joilla kytketään diskurssin osia toisiinsa.

Eronteko konjunktion ja partikkelin välillä voi toki olla tulkinnanvaraista, mutta useissa tutkimuksissa on kuitenkin esitetty näiden sanojen asettuminen jatkumolle konjunktios- ta lausumapartikkeliin. Niissä tapauksissa, joissa selvimmin on kyse lausumapartikkelin tehtävistä, *ja*- ja *mutta*-kytköksiin liittyy jonkinlainen katkoskohta, prosodinen tai kielel- linen. Selvien lausumapartikkelien yhteydessä esiintyy analysoimieni esimerkkien mu- kaan enimmäkseen pronominisubjekti.

Nollasubjekti esiintyy erityisesti sellaisissa *ja*-lauseissa, joissa kaksi verbiä rinnaste- taan toisiinsa kiinteästi ja kiinteimmissä yhdistämissä verbit kuvaavat samaa toiminta- kokonaisuutta. Tällaisilla *ja*-kytköksillä on yhtymäkohtia seriaaliverbien konstruktion. Ilmisubjektittomalla *ja*-lauseella puhuja voi myös osoittaa puheen liittyvän samaan asia- kokonaisuuteen edellisen lauseen kanssa. Pronominisubjekti esiintyy sen sijaan sellai- sissa *ja*-kytköksissä, joissa kytkeytyvät lauseet ovat sisällöllisesti toisiinsa nähden itsenäisiä: edellisissä lauseissa esiintyy eriviitteisiä tarkoituksia tai kuvatut asiat eivät kuulu samaan kokonaisuuteen. Ilmisubjektillisellä *ja*-kytköksellä puhuja voi myös esittää asiat toisiinsa nähden itsenäisinä. Tällaisessa diskurssin kohdassa siirrytään monesti kerronnassa tai selostuksessa johonkin uuteen vaiheeseen ja siirtymiä osoittavat ilmisubjektin lisäksi myös *ja sit*- ja *ja tuota* -partikkeliketjut. Litteraateissa näihin siirtymäkohtiin on merkitty prosodinen katkos: *ja*-kytköstä edeltää ainakin tauko ja mahdollisesti myös laskeva into- naatio. Tosin subjektin ilmaisemisen ja puheen prosodisen jaksottelun välisen suhteen selvittäminen vaatisi tarkempaa tutkimusta toisenlaisin menetelmin.

Mutta-lauseissa nollasubjekti esiintyy varsinkin kiinteissä yhdysrakenteissa, joissa kaksi verbiä muodostaa sisällöllisen kokonaisuuden mutta jokin osa paralleelisista lau- seista on kuitenkin kontrastoinnin kohteena. Nimenomaan subjektipronominittomuus kuten myös muiden lauseenjäsenten ellipsit osoittavat kokonaisuuden sisällöllisesti yh- tenäiseksi. Esittelin myös esimerkkejä nollasubjektista osana diskurssirakennetta, joissa puhuja kertoo aluksi asioista ja sen jälkeen esittää siihen liittyvän varauksen tai myönny- tyksen. Nollasubjektillisellä *mutta*-lauseella puhuja kuitenkin sitoutuu tavalla tai toisella aluksi esittämäänsä väitteeseen. Ilmisubjektittomuus osoittaa paluuta aiempaan diskurs- siin; uutta puhejaksoa ei aloiteta. Pronominisubjekti puolestaan esiintyy konteksteissa, joissa puhuja kontrastoi omaa toimintaansa muiden toimintaan. Edeltävässä kontekstissa viitataan silloin muihin tarkoitteisiin kuin puhujaan. Silloin kun peräkkäisten lauseiden referenttinä on puhuja itse ja myös edeltävissä lauseissa on pronominisubjekti, ilmisub- jektillinen *mutta*-lause aloittaa uuden kerronnallisen jakson, jossa esitetyt asiat eivät kuu- lu samaan kokonaisuuteen juuri aiemmin sanotun kanssa. Siirtymää osoittavat myös diskurssipartikkelit (*sitte*). *Mutta* toimii näissä tapauksissa enemmän lausumapartikkeli- na kuin konjunktiona, ja sen tehtävänä on osoittaa vastakkaisuutta tai narratiivista kään- nettä suhteessa aiempaan.

Luvussa 5.1 toin esiin joitakin tutkimuksia, joissa on pohdittu konjunktio- lauseiden ilmaisemien asiaintilojen merkityssuhteita ja diskurssikäyttäytymistä. Kävi ilmi, että funktionaalisissa kielenteorioissa muun muassa alisteisuutena on pidetty asiaintilan kä- sitteistämistä taka-alalle. Siten alisteisuus on suhteen epäsymmetrisyyttä suhteessa jo-

honkin diskurssissa prominentimpaan asiantilaan. Vuorovaikutuksen tutkijat ovat lisäksi tuoneet esiin, että eräät alistuskonjunktioina pidetyt sanat esiintyvät puheessa sellaisissa jaksoissa, jotka diskurssin rakentumisen näkökulmasta ovat hyvinkin etualaisia. Semanttinen alisteisuus, symmetrisyys ja etu- ja taka-alaisuus ovat kuitenkin hankalia käsitteitä, koska niitä voi määritellä niin monella tavoin. Subjektin ilmaisemisessa epäsymmetrisyyden voisi esittää liittyvän erityisesti nollasubjektिलाuseisiin. Kyse on vuorovaikutuksen näkökulmasta siitä, että ilmisubjektiton lause kytkeytyy sisällöllisesti edeltäviin lauseisiin, jolloin sen diskurssiasema – tai profiili – on niille alisteinen. Siten pronominin puuttuminen on osoitus jonkinlaisesta riippuvuudesta. Nollasubjektिलाuseiden vuorovaikutuksellinen alisteisuus ei toisaalta liity välttämättä narratiiviseen taka-alaisuuteen. Nollasubjekti on yleinen *ja*-rinnastuksissa, joissa kuvataan toimintaa ja toiminnan eri vaiheita. Tällaisten kuvausten voi katsoa olevan kertomuksen eteenpäin viemisen kannalta keskeisiä.

6 Sanajärjestys subjektin ilmaisemisen selittäjänä

Tarkastelen tässä luvussa sitä, millaisia vaikutuksia sanajärjestyksellä on subjektin ilmaisemiseen. Sanajärjestyshän todettiin luvun 3 aineiston kokonaisanalyysissä yhdeksi merkittävimmistä subjektin ilmaisutavan vaihtelua selittävistä tekijöistä. Tarkkaan ottaen tutkittavana tässä on kuitenkin vain lauseen alun järjestys eli se, millaisia kieliopillisia elementtejä lauseissa on ennen finiittiverbiä mahdollisen subjektipronominin lisäksi. Lähtökohtana tarkastelulle on hypoteesini, jonka mukaan nollasubjektillauseet eivät välttämättä ole enimmäkseen verbialkuisia vaan lauseen alkuun sijoittuu subjektin sijaan jokin toinen nominaalinen elementti. Kieliopillisesti ilmisubjektittomissa lauseissa on taipumus siihen, että lauseen alussa on jokin muu nominaalinen konstituentti subjektin sijaan (*Taloon asennetaan sähkölämmitys*) (Hakulinen 2001a: 113). Sen sijaan niissä lauseissa, joissa lauserakenteeseen kuuluu syntaktinen subjektijäsen, jonkin muun nominaalisen lauseenjäsenen sijoittuminen alkuun voi palvella tekstuaalisia tai diskurssitehtäviä.

Syntaktisissa kuvauksissa sanajärjestyksiä tarkastellaan usein nimenomaan konstituenttien keskinäisenä järjestyksenä, vaikka sanajärjestyksen merkitysten kuvaajan onkin otettava huomioon myös muun muassa tekstuaalisia tekijöitä. Esittelen aluksi luvussa 6.1 lähestymistapoja sanajärjestyksen kuvaukseen. Niistä hyödynnän aineistoni analyysissä erityisesti Ison suomen kieliopin kenttäkuvausta, koska se on järjestelmällinen tapa luokitella erilaisia sanajärjestyksiä. Kuvaukseen sisältyvä *esikentän* käsite on tässä tutkimuksessa erityisen käyttökelpoinen, koska sen avulla lauseen alkuun sijoittuvat erilaiset nominaaliset lausekkeet on mahdollista erottaa toisistaan. Esittelen kenttäkuvauksen avulla saamiani havaintoja luvussa 6.2.

Pelkkä lauseen tason kenttäkuvaus osoittautuu kuitenkin riittämättömäksi, jos halutaan selvittää, mitä erilaisilla lauseilla tehdään diskurssissa. Koska tutkimukseni kohteena on puhuttu kieli ja aito kielenkäyttö, on erilaisten sanajärjestyksien diskurssitehtäviä syytä tarkastella myös laajemmin kuin pelkästään lausekkeiden järjestyksinä. Käytän tässä hyväkseni erityisesti Lambrechtin (1994) tapaa jäsentää lauseiden informaatiarakennetta. Käsittelem esikenttäalkuisia lauseita luvussa 6.3 ja otan siinä yhteydessä esiin myös diskurssinäkökulmia sanajärjestyksen tehtäviin.

6.1 Sanajärjestyksen syntaktinen ja semanttinen kuvaus

Lauseenjäsenten keskinäinen järjestys ei suomessa ole kieliopillisesti kiinteä vaan sallii vaihtelua. Sanajärjestys ei kuitenkaan vaihtele täysin vapaasti, vaan erilaiset sanajärjestykset perustuvat lauseiden erilaisiin diskurssitehtäviin. Sanajärjestyksen kuvaus onkin myös tematiikan kuvausta: kaikki sanajärjestysvariantit eivät ole neutraaleja, vaan tiettyjä järjestyksiä käytetään tietyissä tekstiyhteyksissä. Muiden kuin neutraalien järjestysten tulkittamiseksi on siis tulkittava lausetta laajemmassa diskurssikontekstissa, josta selviää esimerkiksi, mitä kuulijan oletetaan jo tietävän ennalta. Sanajärjestyksen syntaktista ole-

musta korostavissa teorioissa lauseen elementtien järjestyksen nähdään heijastavan viestin temaattista rakennetta; esimerkiksi Hallidayn (1967: 212) mukaan informaatorakenteen teema/reema-jako realisoituu lauserakenteessa: teema sijoittuu lauseen alkuun, kun taas loppuosa on remaattista. Teemaksi voidaan pragmaattisesti määrittellä "se, mistä puhutaan" (esim. Halliday mp.), ja monesti tämä varsin väljästi määritelty lauseen puheenaihe yhdistetään siihen, mitä oletetaan kontekstin perusteella tutuksi tiedoksi. Reemaksi katsotaan vastaavasti kuulijalle uusi informaatio. Näin ollen tematiikan on katsottu olevan sidoksissa lauseen elementtien järjestykseen niin, että vastaanottajalle tutuksi arvioitu tieto (teema) sijoittuu lauseen alkuun ja tavallisesti painottomaan asemaan ja uudeksi katsottava tieto (reema) taas lauseen loppuun painollisempaan asemaan (Hakulinen ja Karlsson 1979: 298; Hakulinen 2001a: 93).

Lauseen alun temaattinen elementti on – ainakin englannissa – tavallisimmin subjekti. Pelkästään subjektipositioon perustuva lauseteeman määrittely on kuitenkin vaikeampaa sanajärjestyksen suhteen joustavissa kielissä, kuten suomessa, jossa lauseen alkuun ei ole välttämätöntä sijoittaa mitään nominaalista elementtiä. Teeman ja lauseenalkuisen subjektin kiistanalaisesta yhteydestä on huomauttanut ainakin Hakulinen (2001b), jonka mukaan pakollisen lauseteeman käsite on kyseenalainen, koska kaikissa kielissä teeman ei ole pakko edustua lauseen konstituenttina lainkaan. Toiseksi ongelmia syntyy silloin, kun lauseessa ei varsinaisesti ole nominaalista alkukonstituenttia, mutta pragmaattisesti temaattinen elementti on kuitenkin läsnä. Esimerkkinä Hakulinen mainitsee muun muassa lauseet, joissa predikaatti on yksikön ensimmäisessä persoonassa ja jotka voivat olla verbialkuisia, jos subjektipronominin jättää pois. Näissä tapauksissa on Hakulisen mukaan "kiusaus olla katsomatta teemaa konstituentiksi ja pitää sitä pragmaattisena käsitteenä" (mts. 224). Toisin sanoen näissä lauseissa on syntaktisesti nollateema, vaikka lauseen merkityksessä puheenaiheena toimiva referentti onkin mukana. Kolmas ongelma teeman positionaalisessa määrittelemisessä syntyy hänen mukaansa siinä, että verbiä ennen voi olla useita konstituentteja tarjolla teemaksi. (Mts. 223–225.)

Informaatorakenteen teamaelementin ja lauserakenteen yksittäisten konstituenttien suora vastaavuus ei siis ainakaan suomessa toimi kaikissa lauseissa. Suomen sanajärjestyksestä onkin esitetty kuvauksia, joissa tematiikkaa ei suoraan yhdistetä lauseen tiettyihin lauseenjäseniin vaan informaatorakenne kuvataan paikkoina, joihin lauseen eri elementit voivat sijoittua sen mukaan, millainen tekstuaalinen tehtävä lauseella on. Viikuna (1989) on kuvannut lauseen konstituenttien järjestyksestä positiomallina, jossa temaattinen ja remaattinen osa lauseesta kuvataan eri tavoin täyttyvinä kenttinä. Tematiikan kannalta olennainen on verbiä edeltävä asema sekä lauseen loppuosa, johon finiittiverbi yleensä (reemana) kuuluu. Viikunan mallissa peruslauseeseen kuuluu verbiä edeltävä teemapaiikka (T-paiikka) ja verbikenttä (V-kenttä) sekä teemapaikan edelle sijoittuva valinnainen positio (K-paiikka), jonka avulla jonkin lauseenjäsenen voi topikaalistaa tai luoda sen avulla kontrastiivisen tulkinnan (mts. 37–38). Se, mitä konstituentteja T-paikkaan sijoituu, riippuu lausetyypistä: oletusarvoinen T-paikan täyttäjäksi on kieliopillinen subjekti,

mutta eksistentiaalisissa lauseissa tähän positioon sijoittuu neutraalisti muitakin lauseenjäseniä (mts. 41–44).

Tässä tutkimuksessa huomioni kohdistuu erityisesti mainittuun verbinetiseen K-paikkaan, josta käytän Ison suomen kieliopin käsitettä *esikenttä* (§ 1369). ISK:n kenttäkuvaus pohjautuu Viikunan (1989) malliin. Myös ISK:n kenttäkuvaus esittää lauseen paikoina, jotka eivät ole suoraan sidoksissa lausekkeiden lauseenjäsenetehtäviin, vaan kenttien merkitykset liittyvät ennalta tiedetyn ja uuden informaation jakaantumiseen eli siihen, mikä osa lauseesta on temaattista ja mikä remaattista. Lauseiden perusrakenne koostuu teemapaikasta ja loppukentästä. Monissa neutraaleissa ja tunnusmerkittömissä lauseissa subjekti täyttää yksinään teemapaikan ja finiittiverbi mahdollisine täydennyksineen ja määritteineen muodostaa loppukentän. Valinnainen esikenttä lauseen alussa tekee sen sijaan järjestyksestä tunnusmerkkisen, varsinkin jos esikenttään sijoittuva lauseke on verbin täydennys tai predikatiivi. Adverbiaalit voivat sijaita neutraalimmin verbin edellä. (ISK § 1379.)

Asetelma 1. Sanajärjestyksen kenttäkuvaus.

ESIKENTTÄ	TEEMA	LOPPUKENTTÄ
Tuota	minä	en ole tullut ajatelleeksi.
Kaunis	se	on.

(ISK § 1379.)

Tarkastelemissani lauseissa, joissa finiittiverbi on yksikön ensimmäisessä persoonassa, teemapaikan täyttäjänä on subjektipronomini. Myös nollasubjektillauseissa teemapikka on tavallaan varattuna, vaikka paikka jätetäänkin tyhjäksi, koska valinnaisen pronominin voi lauseeseen lisätä ja sille on oltava lauserakenteessa paikka. Yksikön ensimmäisen persoonan ilmisubjektittomat lauseet ovat ISK:n (§ 1378) mukaan teemattomia, koska niissä ei mikään muu nominaalinen lauseke kuin subjektipronomini sijoitu neutraalisti teemapaikkaan. Kaikki muut verbiä edellä olevat nominaaliset lausekkeet sijoittuvat esikenttään.

Informaatorakenteeseen sisältyvää tutun ja uuden tiedon jäsentelyä tarkastellaan usein lauseen konstituenteista lähtien. Esimerkiksi Hakulinen ja Karlsson (1979: 298) määrittelevät teeman ja reeman lähinnä positionaalisesti: teema on heidän mukaansa verbinetinen nominaalinen konstituentti, joka on paikassaan joko lausetyypin edellyttämänä tai tekstuaalisista syistä siihen siirrettyinä. Vastaavasti reema on tämän määritelmän mukaan lauseen loppuosa. Myös ISK:n kenttäkuvauksen perusajatuksena on, että lauseessa on erotettavissa olevat temaattiset ja remaattiset osat. Kenttäkuvaus ei kuitenkaan ole aivan tiukasti lausepositioon perustuva malli, koska reema voi tunnusmerkissä järjestyksissä sijaita myös lauseen alun esikentässä (ISK § 1370, 1382).

Yksikön ensimmäisen persoonan subjektin ilmaisemisen kannalta on olennaista erottaa, onko tematiikka sidoksissa tiukasti vain konstituenttien järjestykseen lauseessa vai määritelläänkö lauseen teema myös muilla kriteereillä. Nollasubjektien tapauksessa verbiä edeltävä positio jää joko tyhjäksi tai sitten siihen sijoittuu jokin muu NP. Hakulinen ja Karlsson (1979: 303) katsovat subjektipronominittomien lauseiden olevan teemattomia, mutta valinnainen pronomini on kuitenkin "rakenteellisesti ennustettavissa", toisin sanoen teeman voi lauseeseen lisätä. Myös ISK katsoo, että puheaktipersoonien pronominittomat lauseet ovat teemattomia, mutta näissä lauseissa ei kuitenkaan ole muutenkaan neutraalia teemaa, koska pronomini on lisättävissä (§ 1378). ISK:n kenttäkuvaus ottaa kyllä puheaktipersoonien valinnaisen subjektipronominin olemassaolon teemana huomioon siten, että kaikki muut verbinetiset lausekkeet sijoittuvat näissä lauseissa esikenttään, vaikka pronominia ei olisikaan ilmipantuna. Toisaalta puheaktipersoonissa olevia lauseita käsitellään ISK:n kuvauksessa samassa ryhmässä kuin muun muassa lausesubjektillisiä tapauksia sekä rakenteellisesti subjektittomia lauseita, joita ovat esimerkiksi tilalauseet (mp.).

Diskurssintutkimuksen kannalta tuntuu epä johdonmukaiselta, että puheaktipersoonat niputetaan samaan kategoriaan kuin subjektin ilmaisultaan hyvin erilaiset lausetyypit, koska puheaktipersoonissa puheenaiheena on spesifi referentti, vaikka verbinetinen sijainti olisikin jätetty tyhjäksi. Teemattomuus tuntuu luontevimmalta kieliopillisesti subjektittomissa lauseissa: tilalauseeseenhan ei ihmistarkoitteista ykkösargumenttia voi lisätä, joten teemattomuus liittyy niihin luontevammin. Tosin teemana voi niissäkin toimia lauseen alussa myös ajan- tai paikanilmaus (ISK § 900). Jos informaatorakenteen analyysissä määrittelee teeman tai topiikin enemmän diskurssifunktionaalisesti kuin struktuurallisesti lausepositiona, selventyy näiden lausetyyppien ero olennaisesti. Nollasubjekttilauseiden subjektin tarkoitteet ovat silloin pikemminkin ilmauksen oletusarvoisia temaattisia elementtejä (tai topiikkeja), koska nollamuoto kertoo referentin olevan puheenaiheena ja kognitiivisena representaationa aktiivinen (Van Valin ja LaPolla 1997: 204–205).

Lambrecht (1994) tarkastelee informaatorakennetta pragmaattis-kognitiivisena ilmiönä, siis laajemmin kuin vain konstituenttien lausesijaintina. Lambrechtin ajatuksen mukaan yksittäisen lauseen välittämä informaatio rakentuu sekä siitä, millainen mentaalinen representaatio (ts. kognitiivinen status) eri referenteillä on osallistujien mielessä, että siitä, millaisia pragmaattisia suhteita näillä referenteillä on lauseen finiittiverbin ja argumenttien ilmaisemaan proposition. Siten "vanha" tieto on informaatiota, jonka puhuja olettaa olevan kuulijan mielessä saatavilla (*available*), ja "uusi" tieto on tähän aiemmin tiedettyyn lisättyä informaatiota. Olennaista on, että uutta ja vanhaa informaatiota ei voi samaistaa mihinkään yksittäiseen konstituenttiin lauseessa tai edes siihen, ovatko referentit aiemmin mainittuja. Hän antaa tästä havainnollistavaksi esimerkiksi lauseen *She did it*. Koska lauseen kaikki NP:t ovat pronominaalisia, niiden täytyy olla siten kontekstissa jo tunnettuja. Lambrechtin mukaan kaikki lauseet kuitenkin välittävät jotakin tietoa, joten mainitun lauseen informaatioarvo rakentuukin muista asioista kuin siitä,

ovatko referentit aiemmin mainittuja. Ilmauksella säädellään esimerkiksi sitä, millainen asema puheena olleilla referenteillä on vastaanottajan mielessä: *she did it* voi täydentää jonkin aiemmassa diskurssissa esiintyvän pragmaattisen presupposition (kuten *someone did it*). (Lambrecht 1994: 43–50.)

Lambrecht (1994) irrottaa siis informaatorakenteen lauserakenteesta ja katsoo, että informaatorakenteen käsitteiden yhteydessä on syytä puhua lauseen sijaan propositiona. Lauseen teeman ja reeman sijaan hän käyttää käsitteitä topiikki ja fokus. Pragmaattisen lähtökohtansa mukaisesti Lambrecht katsoo, että ne ovat pikemminkin diskurssissa rakentuvia suhteita kuin lauseen rakenteellisia positioita tai yksittäisiä kieliopillisiä kategorioita. Hän määrittelee topiikiksi sen entiteetin, joka toimii ilmauksen puheenaiheena ("matter of current concern") ja jota lauseessa ilmaistu väite koskee (mts. 127). Topiikkina toimiva referentti on suhteessa lauseen proposition ja presupposition. Pragmaattisella presuppositiolla Lambrecht tarkoittaa karkeasti määritellen sitä informaatiota, jonka puhuja olettaa jo olevan vastaanottajan tiedossa. Hänen määritelmässään topiikki ei tarkkaan ottaen ole se osa ilmausta, joka on "annettua" tai "presupponoitua", vaan topiikki on se proposition entiteetti, joka on suhteessa diskurssissa ennalta tiedettyyn: "given its discourse status, it [topic] is presupposed to play a role in a given proposition" (mts. 151). Fokuksen (ts. reeman) Lambrecht määrittelee siksi osaksi ilmausta, jossa proposition eroaa presuppositiosta. Fokus on toisin sanoen se proposition osa, jota ei voi aiemmasta kontekstista ennustaa tai sen perusteella päätellä (mts. 207, 213.) Olennaista on kuitenkin se, että fokus ei ole sidoksissa mihinkään lauseen konstituenttiin tai kieliopilliseen kategoriaan, vaan fokus on pragmaattinen käsite.

Pragmaattisesta näkökulmastaan huolimatta Lambrecht (1994) tarkastelee kuitenkin informaatorakennetta lähinnä teoreettisesti, minkä vuoksi hänen tutkimuksensa esimerkit ovat enimmäkseen keksittyjä, eivät aidosta kielenkäytöstä poimittuja. Hänen määritelmänsä informaatorakenteen käsitteet perustuvat niin ikään yksittäisten lauseiden analysointiin, minkä vuoksi aidon kielenkäytön ilmausten tarkastelu näiden määritelmien pohjalta ei kaikissa tapauksissa ole luontevaa. Esimerkeissä 163 ja 164 on aineistopaimintoja, joista on vaikea analysoida remaattista osaa, jos sen kriteerinä pidetään täysin uutta tietoa, esimerkiksi aiemmassa kontekstissa esiintymättömiä tarkoituksia tai edes verbiä, jonka merkitys ei ole aivan skemaattinen (esim. *olla*).

163) 'kylä se 'tonnen 'Nuuttilaanki 'sentäm monta / tohon 'talloon kun ton 'talon...
"ääressä 'enempi ossaa 'elämästä on 'ollukki. / 'm_olen ton 'Nuuttilan 'talloossa 'ol-
luk kaij jo "viiskymmentä "vuatta / sitte ku mä "ensin_olin 'Nuuttilassa "piikana ni
sitte "juutun tähäj ja / 'täss_olen ollu. (Luopioinen: 320.)

164) *no vetivätkö ne nuottaa vanhat tuolla?*

'veethii. / olem 'minäki ollu "airollisena. / tuollaki 'olin / "neljällätoist_olin ni "olin
tuolla / "Raasakka 'Taneli-vainalla joka 'asu.... / se_oli 'Korvasesta se "Taneli mutta
se / "Kelujärnessä 'asu. se / "nai sieltä ja 'sielä se "asu sitte/ 'Kelujärnessä. / 'sen
kaans 'min_olin / 'sielä. (Sodankylä: 85.)

Kuten edellä kuvasin, Lambrecht määrittelee lauseen fokuksen sen kautta, mitä se lisää jo ennalta tiedettyyn, presupponoituun tietoon. Muun muassa esimerkin 163 *täss_olen ollu* -ilmauksen aiemmassa kontekstissa ei ole sellaista vajaaksi jäävää presuppositiota, johon sinänsä tarvitsisi jotain lisätä. Selvästi määriteltävä presuppositio olisi esimerkiksi kuulijan kysymys *missä olet ollut sen jälkeen kun lähdit Nuuttilasta* (vrt. Lambrechtin *someone did it => she dit it*). Kyseisessä ilmauksessa uutta informaatiota ovatkin itse asiassa aikamuotojen avulla keskenään suhteutetut asiointilat: perfektiaikamuodolla puhuja ilmaisee asuneensa "tähän juuttumisestaan" lähtien nykyisessä asuinpaikassaan. Esimerkin 164 ilmausta (*sen kaans minä olin sielä*) näyttää puolestaan motivoivan juuri kerrottujen asioiden jäsentäminen ja selventäminen. Asioita jäsentäessään se samalla muodostaa jonkinlaisen yhteenvedon juuri puhutusta. Puhuttu kieli eroaa kirjoitetusta siinä, että yksittäistä lausetta ei yleensä kuormiteta suurella määrällä informaatiota, mistä kertovat myös sellaiset suunnittelulauseet, jollainen esiintyy esimerkin 164 ensimmäisellä rivillä (*tuollaki olin*). Näissä tapauksissa presuppositio olisi muotoiltava varsin abstraktiksi (vrt. Lambrecht 1994). Puhutussa kielessä ei informaatiorakenne yksittäisen lauseen analyysinä ole aina toimiva; ympäröivän kontekstin ja diskurssifunktioiden huomioiminen on välttämätöntä.

6.2 Lauseen alun sanajärjestyksen vaikutukset subjektin ilmaisemiseen

Kuvaan tämän luvun aluksi, millä tavoin olen luokitellut erilaisia sanajärjestyksiä. Sitten pohdin hieman luokittelun ongelmatapauksia ja perustelen ratkaisujani niiden suhteen. Sanajärjestyksen vaikutukset subjektin ilmaisemiseen esitetään jäljempänä taulukossa 11. Murteiden välisiä eroja analysoidaan sen jälkeen kahdessa eri taulukossa (12 ja 13), minkä jälkeen pohdin vielä havaittujen erojen syitä.

Lauseen alkuun voi subjektin lisäksi sijoittua muitakin lausekkeita. Lauseen alun sanajärjestyksen merkitystä analysoidessani olen erotellut viisi luokkaa, joiden jako perustuu siihen, mitä lauseen alussa on ennen finiittiverbiä ja kuinka tunnusmerkkinen sanajärjestys on. Vaikka suomen sanajärjestys onkin kieliopillisesti vapaa, ydinargumenttien järjestys on kuitenkin neutraaleissa lauseissa vakiintunut. Sanajärjestys ei ole neutraali, jos esimerkiksi objekti sijoittuu lauseeseen ennen verbiä; tällaisilla lauseilla on yleensä erityisiä tehtäviä diskurssissa. Jäljempänä esiteltävän taulukon 11 luokka *prvi/obj* tarkoittaa sellaisia tunnusmerkkisiä järjestyksiä, joissa lauseen finiittiverbiä edeltää sen täydennyksenä toimiva objekti tai finiittiverbin osana oleva predikaatiivi. Adverbiaalien asema lauseessa on vapaampi, mutta vaikutus lauseen merkitykseen tai diskurssitehtävään riippuu siitä, millainen adverbiaali on kyseessä. Aikaa tai paikkaa ilmaisevat puiteadverbiaalit ovat kiinteämmin osa lauseen propositiota kuin kommentoivat modaaliset adverbiaalit. Taulukon 11 luokka *advli* sisältää puiteadverbiaaleja, jotka voivat olla paitsi substantiivilausekkeita myös adverbeja ja proadverbeja (esim. *aina, silloin, nyt, tuolla,*

siinä). Taulukon ryhmään *partikkelit* kuuluu sen sijaan sellaisia adverbiaaleja, jotka eivät ole kiinteästi osa lauseen merkitystä. Niitä ovat tässä luokituksessa sekä modaaliset partikkelit (*vissiin, kai maar, tietysti, kyllä*) että tekstuaalisina konnektiiveina toimivat partikkelit (*sit, niin*). Jos lauseen alkuun sijoittuu sekä objekti että adverbiaali, lause on luokiteltu objektialkuisiin siitä syystä, että objekti-alkuiset lauseet ovat adverbiaali-alkuisia tunnusmerkkisempiä (ISK § 1379). Kaikkia näitä ryhmiä kontrastoidaan sekä toisiinsa että lauseisiin, joissa ei ole lauseen alussa subjektin lisäksi muita lausekkeita (taulukon luokka *ei mitään*).

Tunnusmerkkisiä lauseita ovat myös verbialkuiset, silloin kun lauseessa on ilmipantu pronomini: *oom minä palijo tehny miesten töitäki* (PohP, Hailuoto: 251). Tällaisissa tapauksissa finiittiverbi sijoittuu ISK:n (§ 1379) mukaan esikenttään. Tässä tutkimuksessa olen kuitenkin luokitellut myös verbialkuiset lauseet ilman esikenttää oleviksi. Tämä ratkaisu on tehty siitä syystä, että ilmisubjektittomat lauseet ovat jo perustapauksessaan verbialkuisia eikä niillä ole sanajärjestysvaihtoehtoa, joka vastaa ilmisubjektillista verbialkuista lausetta. Verbialkuisuus on siis ilmisubjektittomilla lauseilla tunnusmerkitön vaihtoehto.

Ristiintaulukoinnissa on välttämätöntä, että samoja luokituksia voi kohdistaa kaikkiin selitettävän muuttujan luokkiin, tässä siis sekä pronomini- että nollasubjekteihin. Tästä syystä on yksinkertaisinta luokitella myös verbialkuiset pronominisubjekttilauseet samalla tavoin kuin nollasubjekttilauseet eli vain loppukentän sisältäviksi. Keskityn toisin sanoen tarkastelemaan pelkästään esikenttään sijoittuvia nomineja, adverbeja tai partikkeleita. Jäljempänä seuraavan taulukon 11 luokka *ei mitään* sisältää siis tapaukset, joissa esikenttä jää tyhjäksi. Tässä tutkimuksessa tyhjän esikentän sanajärjestykseksi määritellään pronominisubjektillisista lauseista sekä teema-alkuiset (*minä oon tehny*) että verbialkuiset (*oon minä tehny*). Nollasubjekttilauseista siihen kuuluvat vain verbialkuiset lauseet (*oon tehny*).

Nollasubjekttilauseiden tapauksessa voi olla vaikea varmasti väittää lauseenalkuisten adverbiaalien sijoittuvan nimenomaan esikenttään eikä loppukenttään siitä syystä, että subjektipronomini voi olla lauseessa monellakin tavalla suhteessa adverbiaaleihin. Esimerkissä 165 on kolme adverbiaalilauseketta ennen ilmisubjektitonta finiittiverbiä. Lauseeseen lisätty subjektipronomini voisi sijoittua lauseen alkuun, jolloin kaikki adverbiaalit olisivat loppukentässä, jos pidetään kiinni ajatuksesta, että vain subjektipronomini on teemapaikassa. On myös mahdollista, että subjektipronomini sijoittuisi adverbiaalien väliin, jolloin ainoastaan ensimmäinen adverbiaalilauseke tulisi esikenttään.

165) "kaksi ja "puoli 'vuotta sielä "Marttilasa sillom "Pensiinin 'aekana / palavelin (PohP, Temmes: 1.)

VRT. minä kaksi ja puoli vuotta sielä Marttilasa sillon Pensiinin aekana palavelin.

VRT. kaksi ja puoli vuotta minä sielä Marttilasa sillon Pensiinin aekana palavelin.

Tässä tutkimuksessa olennaisin kysymys on kuitenkin se, mitä lauseen alkuun ylipääntään sijoittuu mahdollisen subjektipronominin lisäksi. Jotta lauseenalkuisten objekti- ja adverbiaalilausekkeiden vaikutuksia subjektin ilmaisemiseen olisi ylipääntään mahdollista selvittää, on lauseita pystyttävä analysoimaan mahdollisimman yksinkertaisesti ja systemaattisesti. Siten esimerkin 165 kaltaiset nollasubjektitapaukset ovat luokituksessa ni esikenttäalkuisia siitakin huolimatta, että lausekkeiden sijoittumisessa eri kenttiin saattaakin olla vaihtoehtoisia tulkintamahdollisuuksia.

Taulukko 11 esittää kokonaiskatsauksen esikenttään sijoittuvien nominaalisten lausekkeiden vaikutuksesta subjektin ilmaisutavan vaihteluun. Tarkastelen joitakin taulukossa esiintyviä piirteitä vielä yksityiskohtaisemmin jäljempänä alaluvuissa.

Taulukko 11. Esikentän vaikutukset nolla- ja pronominisubjektillisissa lauseissa.

Subjekti	Esikentässä:				Yht.
	ei mitään	adverbiaali	partikkeli	prvi/obj.	
Nolla	587	215	83	78	963
	61 %	22 %	9 %	8 %	100 %
Jäännös	-9,0	14,8	-5,2	7,5	
Pro	3346	305	666	132	4449
	75 %	7 %	15 %	3 %	100 %
Jäännös	9,0	-14,8	5,2	-7,5	
Yht.	3933	520	749	210	5412 ³¹
	73 %	10 %	14 %	4 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 296,144; df = 3; p < 0,001

Taulukko 11 osoittaa, että lauseen alun sanajärjestyksellä on tilastollisesti merkitsevä yhteys subjektipronominin esiintymiseen tai puuttumiseen (Pearsonin $\chi^2 = 296,144$; df = 3; p < 0,001). Nollasubjektin esiintymistodennäköisyyttä lisäävät erityisesti esikenttään sijoittuvat adverbiaalit. Nollasubjekttilauseista 22 prosentilla on esikentässä puiteadverbiaali, kun taas pronominisubjekttilauseista adverbiaalialkuisia on vain 7 prosenttia. Nollasubjekttilauseet saavat pronominilauseita merkitsevästi useammin esikenttäänsä myös predikatiivin tai objektin: nollasubjekttilauseista 8 prosenttia alkaa jommallakummalla, mutta pronominilauseista vain 3 prosenttia. Näissä kahdessa tapauksessa nollasubjektien sovitettut standardoidut jäännökset ovat merkitseviä ja positiivisia (14,8 ja 7,5). Kaikki esikenttäalkuiset lauseet eivät kuitenkaan esiinny nollasubjekttilauseiden kanssa: merkityksellisiä ovat siis vain esikenttään sijoittuvat verbin täydennykset ja puiteadverbiaalit – elementit, jotka ovat osa lauseen propositiota – mutta modaaliset partikkelit ja konnektiivit suosivat standardoitujen jäännösten mukaan merkitsevästi enemmän pronominilauseita (jäännös pronominilauseilla positiivinen 5,2). Siinä suhteessa ne käyttäytyvät samalla tavoin kuin ne lauseet, joissa esikentässä ei ole lainkaan nomini- tai adverbilau-

³¹ Aineistosta on tämän luvun analyyseissa jätetty pois tapauksia, joiden sanajärjestyksestä on syystä tai toisesta vaikea luokitella. Sellaisia ovat esimerkiksi kieltoverbittömät kieltolauseet: *minä nyt sitä kyllä tiijä* (PerP, Sodankylä: 35.)

sekkeita (taulukon sarake *ei mitään*). Tällaiset lauseet suosivat jäännösten mukaan merkitsevästi enemmän pronomini- kuin nollasubjekttilauseita (jäännös pronominilauseilla positiivinen 9,0).

Oheisen analyysin mukaan ilmisubjektilliset lauseet näyttävät siis suosivan merkitsevästi todennäköisemmin neutraalia sanajärjestystä, jossa lause alkaa subjektipronominilla ja muut verbin täydennykset sijaitsevat pikemminkin verbin jäljessä kuin sen edellä. Tunnusmerkistä sanajärjestystä esiintyy suhteellisesti enemmän ilmisubjektittomissa lauseissa. Havainto ilmisubjektillisistä lauseista voi kertoa jotain tällaisten lauseiden tavanomaisuudesta kielenkäytössä: neutraalissa lauseessa on subjektipronomini, joka edeltää finiittiverbiä, ja muut lauseenjäsenet sijaitsevat lauseen lopussa. Subjektin ja verbin keskinäisestä järjestyksestä on Helasvuo (2001: 79–80) osoittanut keskusteluaineiston perusteella, että puheaktipersonissa subjektin ja verbin järjestys on varsin vakiintunut: 96 prosenttia subjektipronomineista edeltää verbiä toimiessaan lauseen subjektina³². Lappalainen (2006a) on puolestaan tutkinut esikentän vaikutuksia yksikön toisen persoonan tarkistusksymyksissä. Lappalainen havaitsi persoonapronominin jäävän useammin pois, jos lauseen esikentässä on reemana toimiva objekti tai predikaatiivi. Hänen tulkintansa mukaan rakenne etualaistaa esikentän reemana toimivan tarkoitteen ja vastaavasti taka-alaistaa subjektin tarkoitteen. (Mas. 58–62.)

Edellä esitetyn taulukon 11 havaintoja arvioitaessa on kuitenkin syytä ottaa huomioon ne kirjoitetun kielen näkökulmasta epätavallisilta kuulostavat sanajärjestykset, joissa lauseessa ei ole esikenttää mutta joissa verbin täydennykset tai määritteet sijaitsevat ennen finiittiverbiä (esimerkit 166–169, ks. myös esimerkki 165). Kyse on ilmisubjektillisista SXV-järjestyksistä, joita ei välttämättä voi pitää neutraaleina, vaikka lause alkaakin tavanomaiseen tapaan teemapaikassa olevalla subjektipronominilla.

166) ja minä "Mustaa "Ankkurija 'poltij (PohP, Paavola: 177)

167) mää / "kolp päevä olin "töis / (VarP, Eura: 140)

168) minä "hevosella 'ajoin / (SavP, Lapinlahti:153)

169) 'minä "vanhempi 'sitte niistä... 'sisarusparvesta 'olij ja / (HämP, Luopioinen: 12)

ISK:n (§ 1390) kenttäkuvauksessa nämä lauseet analysoitaisiin oletettavasti niin, että teemapaikassa on subjektipronomini ja loppulause on loppukenttää. Loppukentän verbi-loppuinen järjestys on sen mukaan tunnusmerkkinen (mp.). Edellä esitetyn kaltaisia lauseita on aineistossa kaikkiaan 180 kappaletta, mutta määrä on kuitenkin varsin vähäinen verrattuna ilmisubjektillisten lauseiden kokonaismäärään (4449 kpl, ks. taulukko 11). Nämä lauseet on jätetty analyysin ulkopuolelle, koska ne eivät ole esikenttäalkuisia. Olenkin erottanut analyysissäni tällaiset lauseet niistä tunnusmerkkinisistä sanajärjestyk-

---

³² Helasvuo (2001) on kuitenkin tarkastellut analyysissään vain subjektin ja verbin keskinäistä järjestystä ottamatta kantaa muiden lauseenjäsenten sijaintiin. Omassa analyysissäni en sen sijaan ole lainkaan tutkinut subjektin ja finiittiverbin järjestystä.

sistä, joissa täydennys tai määrite sijoittuu ennen teemaa (*ja Mustaa Ankkuria minä poltin; hevosella minä ajoin*).

Palander (1991) on selvittänyt artikkelissaan puhe- ja kirjakielen sanajärjestysten eroja vertaamalla kirjoitettuja tekstejä ja Suomussalmen ja Karkun³³ murrekirjoista ja Lauseopin arkistosta poimittuja lauseita. Tutkimuksen kohteena hänellä on joukko tapauksia, joissa 3. persoonan finiittiverbin seurana on sekä subjekti että objekti ja molemmat niistä ovat monikon nominatiivissa. Palander toteaa, että SVO-järjestys on kirjoitetussa kielessä selvästi yleisempi kuin puhutussa kielessä: tästä järjestyksestä poikkeavia lauseita on sanomalehtitekstissä vain 12,5 prosenttia, mutta esimerkiksi Suomussalmen murteessa peräti 35,6 prosenttia. Erityisen suuri ero on lauseissa, joissa sekä subjekti että objekti edeltävät predikaattia. Tällaisia lauseita on sanomalehtikielessä 1,6 prosenttia, mutta Suomussalmen murrekirjan aineistossa 30 prosenttia. Palander mainitsee, että jälkimmäistä eroa selittävät pääosin SOV-tyypin järjestykset (vrt. esimerkit 166–169 yllä), joita kirjoitetuissa teksteissä on hyvin vähän (1 %) mutta jotka ovat muun muassa Suomussalmen aineistossa suhteellisen yleisiä (23,2 %). (Mas. 246–248.)

Palanderin (1991: 245) mukaan noin kaksi kolmasosaa kirjakielen yleisistä käytän-teistä poikkeavista sanajärjestyksistä (ts. OSV, OVS ja VOS) on itämurteiden puolelta. Tapauksia on kuitenkin kaikkiaan vain yhdeksän. Vaikka Palander ei aineiston pienuuden vuoksi tee havainnosta kovin varmoja johtopäätöksiä, hän mainitsee kuitenkin itä- ja länsimurteiden välillä olevan tiettyjä peruseroja: itämurteet suosivat läntisiä murteita enemmän sellaisia lauseita, joissa predikaatti on lauseen lopussa. Tulokset koskevat kuitenkin vain lauseita, joissa sekä subjekti että objekti ovat nominatiivimuotoisia.

Omat havaintoni osoittavat murteiden välillä olevan eroja siinä, millaisia vaikutuksia sanajärjestyksellä on subjektipronominin esiintymiseen. Esitän seuraavassa kaksi taulukkoa (12 ja 13), joissa on esitetty sanajärjestyksen vaikutuksia subjektipronominin esiintymiseen eri murteissa. Taulukossa 12 on kuvattu nolla- ja pronominisubjekttilauseiden esiintymämääriä murteittain mutta rajatusti ainoastaan esikenttäalkuisissa lauseissa (aiemman taulukon luokka *ei mitään* on jätetty pois). Tutkittavana on siis se, millä tavoin lauseen esikenttäalkuisuus vaikuttaa subjektin ilmaisemiseen eri murteissa. Jäljempänä esitettävässä taulukossa 13 puolestaan ovat mukana kaikki sanajärjestysvaihtoehdot, mutta siinä tutkitaan, miten erilaiset sanajärjestysvaihtoehdot vaikuttavat nolla- ja pronominisubjektin osuuksiin eri murteissa. Tutkimusasetelma on siten sama kuin taulukossa 11 aiemmin.

---

³³ Suomussalmi edustaa savolaismurteita ja Karkku hämäläismurteita.

Taulukko 12. Subjektin ilmaisutapojen vaihtelu eri murreryhmien esikenttäalkuisissa lauseissa.

Murreryhmä		Subjekti		Yhteensä
		Nolla	Pro	
EPOHJ.	Määrä	37	197	234
	%	16 %	84 %	100 %
	Jäännös	-3,7	3,7	
HÄME	Määrä	54	169	223
	%	24 %	76 %	100 %
	Jäännös	-0,4	0,4	
KAAKKO	Määrä	45	169	214
	%	21 %	79 %	100 %
	Jäännös	-1,6	1,6	
LOUN.	Määrä	42	245	287
	%	15 %	85 %	100 %
	Jäännös	-4,7	4,7	
PEPOHJ.	Määrä	21	64	85
	%	25 %	75 %	100 %
	Jäännös	-0,2	0,2	
POPOHJ.	Määrä	47	79	126
	%	37 %	63 %	100 %
	Jäännös	3,2	-3,2	
SAVO	Määrä	130	180	310
	%	42 %	58 %	100 %
	Jäännös	7,5	-7,5	
Yhteensä	Määrä	376	1103	1479
	%	25 %	75 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 85,355; df = 6; p < 0,001

Taulukosta 12 ilmenee, että savolaiset ja pohjoispohjalaiset murteet eroavat merkittävästi muista murreryhmistä suuremmalla nollasubjektin osuudellaan. Savolaisryhmässä nollasubjekttilauseita on liki puolet (42 prosenttia) esikenttäalkuisista lauseista, ja pohjoispohjalaismurteissakin nollasubjektien osuus on yli kolmasosa (37 prosenttia). Osuudet ovat huomattavan suuria verrattuna etenkin lounaismurteiden ja eteläpohjalaismurteiden nollasubjektin osuuksiin (15 ja 16 %). Kummassakaan jälkimmäisistä ryhmistä ei nollasubjektia ole esikenttäalkuisissa lauseissa juuri enempää kuin sitä on näissä murteissa kaikkiaan. Mainitut murreryhmät eroavat standardoitujen jäännösten perusteella muista ryhmistä merkittävästi (Pearsonin $\chi^2 = 85,355$; df = 6; p < 0,001). Savolais- ja pohjoispohjalaismurteissa nollasubjektisolun jäännös on positiivinen, mutta lounais- ja eteläpohjalaismurteiden nollasubjektisoluihin jäännös on negatiivinen.

Taulukko 13. Lauseen alun sanajärjestyksen vaikutus murreryhmittäin tarkasteltuna.

		Esikentässä:				
		ei mitään	adverbiaali	partikkeli	prvi/obj.	Yht.
EPOHJ.	Nolla	96	17	9	11	133
		72 %	13 %	7 %	8 %	100 %
	Jäännös	-0,6	3,3	-3,3	4,4	
	Pro	576	41	143	13	773
		74,5 %	5 %	18,5 %	2 %	100 %
	Jäännös	0,6	-3,3	3,3	-4,4	
Yht.	672	58	152	24	906	
		74 %	6 %	17 %	3 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 37,903; df = 3; p <0,001						
HÄME	Nolla	70	31	8	15	124
		56,5 %	25 %	6,5 %	12 %	100 %
	Jäännös	-3,6	6,5	-3,2	4,7	
	Pro	452	39	113	17	621
		73 %	6 %	18 %	2 %	100 %
	Jäännös	3,6	-6,5	3,2	-4,7	
Yht.	522	70	121	32	745	
		70 %	9 %	16 %	4 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 72,343; df = 3; p <0,001						
KAAKKO	Nolla	57	18	13	14	102
		56 %	18 %	13 %	14 %	100 %
	Jäännös	-4,2	2,3	1,0	3,6	
	Pro	529	70	66	33	698
		76 %	10 %	10 %	5 %	100 %
	Jäännös	4,2	-2,3	-1,0	-3,6	
Yht.	586	88	79	47	800	
		73 %	11 %	10 %	6 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 22,749; df = 3; p <0,001						
LOUN.	Nolla	116	24	9	9	158
		73 %	15 %	6 %	6 %	100 %
	Jäännös	-0,1	3,7	-3,7	2,4	
	Pro	695	62	161	22	940
		74 %	7 %	17 %	2 %	100 %
	Jäännös	0,1	-3,7	3,7	-2,4	
Yht.	811	86	170	31	1098	
		74 %	8 %	16 %	3 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 29,572; df = 3; p <0,001						
PEPOHJ.	Nolla	45	13	3	5	66
		68 %	20 %	5 %	8 %	100 %
	Jäännös	-1,4	2,0	-1,4	2,0	
	Pro	209	29	28	7	273
		77 %	11 %	10 %	3 %	100 %
	Jäännös	1,4	-2,0	1,4	-2,0	
Yht.	254	42	31	12	339	
		75 %	12 %	9 %	4 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 9,697; df = 3; p = 0,021						

		ei mitään	adverbiaali	partikkeli	obj./prvi	yht.
POPOHJ.	Nolla	73	33	9	5	120
		61 %	27,5 %	7,5 %	4 %	100 %
	Jäännös	-4,6	7,9	-1,6	1,0	
	Pro	336	16	53	10	415
		81 %	4 %	13 %	2 %	100 %
	Jäännös	4,6	-7,9	1,6	-1,0	
	Yht.	409	49	62	15	535
		76 %	10 %	12 %	3 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 65,010; df = 3; p <0,001						
SAVO	Nolla	130	79	32	19	250
		50 %	30 %	12 %	7 %	100 %
	Jäännös	-7,6	9,8	-0,7	2,0	
	Pro	549	48	102	30	729
		75 %	7 %	14 %	4 %	100 %
	Jäännös	7,6	-9,8	0,7	-2,0	
	Yht.	679	127	134	49	989
		69 %	13 %	13,5 %	5 %	100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 106,763; df = 3; p <0,001						

Savolais- ja pohjoispohjalaismurteiden taipumus suosia nollasubjektia on tässä tutkimuksessa tullut esiin jo monen piirteen tarkastelun yhteydessä. Mainitut murteet näyttävät suosivan nollasubjektia ylipäätään, eikä nollasubjektin suurempi osuus näissä ryhmissä ole välttämättä riippuvaista mistään yksittäisestä syntaktisesta piirteestä tai diskurssiasemasta. Aiemmin esitetystä taulukosta 12 selvisi, että näissä murteissa nollasubjektin osuus on huomattava myös esikenttäalkuisissa lauseissa. Taulukosta 13 puolestaan kävi ilmi, että näissä murteissa erityisesti lauseen alun adverbiaali esiintyy todennäköisimmin nollasubjektilauseessa. Jos lauseenalkuiseen asemaan sijoittuu subjektin lisäksi muitakin nominaalisia lausekkeita, käy lauseenalkuinen asema helposti raskaaksi:

170) ku 'syksyllä / "viijeestoesta päevä 'marraskuuta "tul'in / 'siihen "Kaskelaan (SavP, Vieremä: 111)

171) "Suojärven 'kievariim "Matti 'Korhosellej jouvun kunna' elätiks (SavP, Niisiä: 6.)

Raskailla lausekkeilla on yleinen taipumus hakeutua verbin jälkeen, kun taas kevyet konstituentit sijoittuvat helpommin verbin edelle (Hakulinen ja Karlsson 1979: 303–305). Siinä mielessä voisi olla odotuksenmukaista, että kaikissa murteissa adverbiaalin, objektin tai predikatiivin esiintyminen verbinesisessä asemassa edesauttaisi subjektipronominin poisjäämistä, koska mainitut lauseenjäsenet voivat olla leksikaalisia ja siten lausekkeina pitkiäkin. Samaa vaikutusta ei näin ollen olisi esikenttään sijoittuvilla partikkeleilla ja konnektiiveilla, jotka eivät muodosta pitkiä lausekkeita. On kuitenkin syytä huomata,

että puhutussa kielessä lauseilla ei aina ole selvää alkua, koska lauseet limittyvät ja adverbiaalit voivat siitä syystä olla monenkin verbin yhteyteen liitettävissä:

172) minähän sitä olin 'tuolla / "kaksi ja "puoli 'vuotta sielä "Marttilasa 'sillom
"Pensiinin 'aekana / 'palavelin (PohP, Temmes: 1.)

Murteiden välisten erojen voi olettaa liittyvän kullekin murteelle tyypilliseen puhe-rytmiin ja prosodisiin seikkoihin. Niihin liittyvä piirre on myös yleisimmin käytössä oleva subjektipronominin muoto. Jos diskurssin rakentumiseen liittyvistä syistä on jokin motivaatio tuoda esimerkiksi pitkiä leksikaalisia adverbiaaleja lauseenalkuiseen asemaan, voi ajatella subjektipronominin jäävän todennäköisemmin pois, jos pronomini on yleensä muodoltaan kaksitavuinen. Esikenttään sijoittuvien adverbiaalien merkitys subjektipronominin yleisyyteen tuntuu nimittäin korreloivan sen kanssa, kuinka paljon murreryhmässä käytetään kaksitavuista *minä*-pronominia joko yksitavuisen rinnalla tai yksinomaan. Aiemmin tässä tutkimuksessa olen ottanut esiin käytössä olevien pronominivarianttien yhteyden nollasubjektin yleisyyteen luvussa 4, jossa havaitsin referentiaalisen etäisyyden vaikuttavan nollasubjektin esiintymiseen erityisesti niissä murteissa, joissa käytetään käytännössä pelkästään kaksitavuista pronominivarianttia. Edellä esitetty taulukko 13 osoittaa, että lauseenalkuiset adverbiaalit vaikuttavat nollasubjektin esiintymiseen merkitsevimmän juuri niissä murteissa, joissa kaksitavuisen pronominin esiintymisosuudet ovat suurimpia. Suhteellisesti eniten *minä*-pronominia on aineistossani savolaismurteissa ja pohjoispohjalaismurteissa, joissa käytännössä kaikki esiintymät ovat joko täysiä kaksitavuisia varianteja (*minä*) tai elisiotapauksia (*min_*). Niiden jälkeen suurin *minä*-pronominin esiintymäosuus on hämäläismurteissa (ks. tutkimukseni luku 3.3.3). Juuri näissä kolmessa ryhmässä on taulukon 13 jäännösten mukaan esikentän adverbiaalinen ja nollasubjektin välillä kaikkein merkitsevin yhteys. Sen sijaan jäljelle jäävissä murreryhmissä merkitsevä yhteys nollasubjektin ja adverbiaalisen kanssa on kyllä olemassa, mutta jäännökset ovat pienempiä kuin ensin mainituissa kolmessa murteessa. Muissa murreryhmissä myös kaksitavuista pronominivarianttia on aineistoni mukaan olennaisesti vähemmän kuin pikapuhemuotoja.³⁴

Yleisimmän pronominivariantin mahdollinen yhteys esikenttään sijoittuvien adverbiaalien laadun kanssa on selityksenä relevantti siinä mielessä, että kielellisen aineksen sijoittuminen lauseen alkuun raskauttaa verbinetistä asemaa, johon tavallisesti sijoittuu vain subjekti. Siten yhtenä selityksenä tiettyjen murteiden nollasubjektin suosiolle voisi olla pyrkimys keventää lauseenalkuista asemaa silloin, kun lauseen alkuun sijoittuu diskurssisyistä subjektin lisäksi muita lausekkeita. Toisaalta näissä murteissa objektin tai predikaatiivin esiintyminen esikentässä ei kuitenkaan ole yhteydessä suurempaan nollasubjektin esiintymiseen (ks. taulukko 13), vaikka objektilauseke voi olla yhtä lailla leksikaalinen. Pelkkä lauseenalkuisen aseman raskaus tai keveys voi olla osittainen selitys,

---

³⁴ Lounaismurteissa variaatio on tosin kompleksisempaa, koska pronominilla on useita varianteja (*minä*, *mnää*, *mnä*, *mä*, *mää*).

mutta tuskin täydellinen. On syytä ottaa tulkinnoissa huomioon sekin, että puheessa selvää lauseen alkua ei kaikissa tapauksissa ole vaan lauseet limittyvät. Prosodian ja subjektipronominin muodon yhteys havaittuihin sanajärjestyseroihin ja subjektin ilmaisemiseen jää tässä vain hypoteesiksi; yhteyden selvittäminen vaatisi tarkempia tutkimuksia.

Nollasubjektin suurempi esiintyvyys adverbiaali- ja objektialkuisissa lauseissa liittyykin todennäköisemmin siihen, että niillä on diskurssissa erityisiä tehtäviä. Tarkastelen seuraavassa luvussa 6.3 esikenttäalkuisia lauseita. Tutkin ensin adverbiaalialkuisia lauseita (6.3.1) ja sen jälkeen objektialkuisia lauseita (6.3.2).

6.3 Esikenttäalkuiset lauseet

6.3.1 Lauseen alussa adverbiaali

Kuten aiemmissa luvuissa on käynyt ilmi, olen tässä tutkimuksessa luokitellut lauseen alun muut nominaaliset lausekkeet kuin subjektin kuuluviksi esikenttään; teemapaiikka on sen sijaan varattu pronominisubjektille. Adverbiaaleja voi sijoittua ennen verbiä useitakin, ja leksikaalisten adverbiaalien tapauksessa lauseenalkuinen asema voi silloin käydä raskaaksi. Taulukosta 11 (luvussa 6.2) kävi ilmi, että etenkin nollasubjekttilauseiden alussa esiintyy merkitsevän usein adverbiaali. Aineiston esikenttäalkuisten lauseiden lähempi tarkastelu paljastaa, että lauseen alun adverbiaali on nolla- ja pronominisubjekttilauseissa ominaisuuksiltaan erilainen. Seuraavaan taulukkoon 14 on poimittu aineistosta adverbiaalialkuiset lauseet. Adverbiaalit on jaoteltu edelleen kahteen ryhmään sen mukaan, onko adverbiaali täysi leksikaalinen NP vai ei (leksikaalisen NP:n käsitteestä ISK § 442). Leksikaalisiksi on katsottu ne adverbiaalit, joissa lausekkeessa esiintyy substantiivi joko yksinään (*penkillä*) tai osana adpositiolauseketta (*isän kanssa*). Ei-leksikaalisia ovat tässä tarkastelussa kaikki muut kuin substantiivit, ja niitä ovat siten proadverbit (*siellä*) sekä muun muassa ajan adverbit (*nyt, silloin, taas, ensi kerran*). Ei-leksikaalisia ovat lisäksi ne adpositiolausekkeet, joissa määritteenä on substantiivin sijaan pronomini (*sen kanssa*).

Adverbiaalialkuisten nollasubjekttilauseiden alun lauseke on leksikaalinen 62,5 prosentissa ja ei-leksikaalinen 37,5 prosentissa lauseita. Pronominisubjekttilauseissa alun adverbiaali ei ole leksikaalinen yhtä usein: leksikaalisia on 47,5 prosenttia ja ei-leksikaalinen 52,5 prosenttia (ks. taulukko 14). Leksikaalisten ja ei-leksikaalisten ero on tilastollisesti merkitsevä (Pearsonin $\chi^2 = 11,382$; $df = 1$; $p < 0,001$).

Taulukko 14. Esikentän adverbiaalin leksikaalisuuden vaikutus subjektin ilmaisutapaan.

Esikentän adverbiaali:			
	leksikaalinen	ei-leksikaalinen	Yht.
Nolla	135 62,5 %	81 37,5 %	216 100 %
Pro	145 47,5 %	160 52,5 %	305 100 %
Yht.	280 53,7 %	241 46,3 %	521 100 %
Pearsonin khiin neliö: 11,382; df = 1; p < 0,001			

Edellä esitetyn ristiintaulukoinnin mukaan adverbiaalin leksikaalisuus liittyy erityisesti nollasubjekttilauseisiin. Sama havainto nousee esiin myös aineistosta poimittuja lauseita tarkastellessa. Otan seuraavien esimerkkien analyysissä esiin lähinnä leksikaalisia adverbiaaleja, koska juuri niissä tuntuu esiintyvän selvimpiä eroja siinä, millaisissa yhteyksissä käytetään nolla- ja pronominisubjektia. Tarkastelen ensin lokatiivisia adverbiaaleja ja sen jälkeen esittelen muutaman esimerkin myös temporaalisista adverbiaaleista; nämä kaksi semanttista tyyppiä, lokatiiviset ja temporaaliset, ovat aineistossani yleisimpiä.

Esimerkissä 173 on aineistosta poimittuja nollasubjekttilauseita, joissa on lauseen alussa olosijainen lokatiivinen adverbiaali. Adverbiaali on lisäksi näissä esimerkeissä leksikaalinen NP. Nollasubjekttilauseita, jotka alkavat leksikaalisella olosijalokatiivilla, on aineistossani 27 kappaletta, ja useimmat niistä ovat rakenteeltaan samantapaisia kuin tässä esitellyt, toisin sanoen monesti *olla*-verbillisiä ja merkitykseltään eksistentiaalisia. Esimerkin 174 tapauksissa puolestaan leksikaalinen lokatiivi-ilmaus esiintyy pronominisubjekttilauseessa. Lokatiivialkuisia pronominisubjektillisiä lauseita on saman verran kuin nollasubjektillisiäkin (28 kpl), mutta lauseet ovat selvästi rakenteellisesti monimuotoisempia kuin nollasubjekttilauseet.

173)

kum "Mänttän "sairaalassa niin_olin / (HämP, Pohjaslahti: 224.)

ja "Köykäll_ole 'ollu (VarP, Rauma 1: 56.)

nii "markkinoilakii' "ol'in/ (SavP, Leppävirta: 10.)

"Terhon tykönä 'kävin (PerP, Sodankylä: 102.)

Niemeläsäki olin "kolomev vuotta/ (PohP, Yli-Ii: 126.)

ja "Yli-'Laurilas_olin "kaks vuat ja. / (VarP, Rauma 1: 54.)

'Kauhtuall_olin 'kolm vuat (VarP, Eura: 156.)

tuollaki "kaopassa olin ni "kahvela- "kahvelam'pitäjänä niin /

'joitaki vuosia (PohP, Ylikiiminki: 26.)

"Imatrall_olin 'enempi 'aikaa/ (HämP, Kuru: 226.)

'taloloissa kul'i 'hieromassa. (SavP, Leppävirta: 433.)

'vuakrall_asuin tual 'Vahosemäes.// (VarP, Eura: 154.)

174)

siinä "Kupsalasa minä "niitä opin sitä "käsityötä tekkee/ (PohP, Paavola: 70.)

"Nissilässähäm minä ko 'olim "palavelijannaaj ja / (SavP, Vieremä: 101.)

"Yli-Laurilas mnä / o- opettelin 'kehrämähä. / (VarP, Rauma 1: 310.)

ja "Toivolasa mää oli sit 'sillalk (VarP, Eura: 127)

niin 'Kristiinas minä 'asuunkin sitted 'silloon/ (PohE, Isojoki: 33.)

'Pirttilahalessa 'minä "syntyne ole. (HämP, Pohjaslahti: 120.)

'siä 'Tampereella minä ku- 'opettelin / 'ensiksi (HämP, Kuru: 96.)

mut 'tuol "Kuopijos päi "min_en 'tiijä 'niitten_et [reittejä] (KarE, Taipalsaari: 34.)

kun / joka 'hevoskyytisähä 'minäki "menin sinne 'Ouluun./ (PohP, Yli-Ii: 255.)

"sahassa minä 'oli // "viellätoista ni/ (PerP, Sodankylä: 261.)

ja "täysis 'voimissaaha mie nyt "uuvvestaa 'tännet 'taloo "tul'inkii/ (KarE, Taipalsaari: 299.)

jotta / 'palavelukseh mä olin sielä "huushollaamas 'yhyres paikas ni/ (PohE, Peräseinäjoki: 78.)

Yksinkertainen havainto nollasubjekti- ja pronominisubjekttilauseita vertaillen on lauseiden kompleksisuus: pronominisubjekttilauseissa olosijaisen adverbiaalinen, subjektin ja finiittiverbin jälkeenkin seuraa muitakin lauseenjäseniä, mutta monet nollasubjekttilauseet ovat verbioppuisia³⁵. Jos taas nollasubjekttilause ei ole verbioppuinen, se päättyy rajaavaan ajanilmaukseen (esim. *kolme vuotta*). Useimmat nollasubjekttilauseet ovatkin semanttisesti tilojen kuvauksia: yleisin finiittiverbi on *olla*. Useissa nollasubjekttilauseissa esikentän adverbiaali näyttää muodostavan yksittäisen lauseen olennaisimman merkityksisällön (*markkinoilakii' 'ol'in*). Sen sijaan pronominilauseissa lauseen loppuun voi oheisissa esimerkeissä sijoittua myös objekti tai sen osa (*siinä Kupsalasa minä niitä opin sitä käsityötä tekkee*) tai sitten toinen adverbiaalilauseke (*kun/ joka hevoskyytisähä minäki menin sinne Ouluun*). Monet esimerkin nollasubjekttilauseista täsmentävät edellä sanottua tarkentamalla esimerkiksi tapahtumapaikkaa. Voi myös ajatella adverbiaalinen olevan näissä lauseissa erityisessä fokuksessa. Tarkastelen jäljempänä tässä luvussa merkitykseltään vakuuttelevia, reaktiivisia ja kontrastiivisia ilmauksia, joihin liittyy juuri lauseenalkuinen adverbiaali ja ilmisubjektittomuus. Pohdin myös, millaisen merkitystulkinnan lauseen alun adverbiaali saa aikaan.

---

³⁵ Lause tarkoittaa siis tässä tutkimuksessa finiittiverbiä täydennyksineen ja määritteineen. Aineistosta on poimittu finiittiverbi ja kaikki sen ympärillä olevat lauseenjäsenet. Esimerkissä 173 tarkastellut ilmaukset jatkuvat toki tarkasteltujen verbien jälkeenkin, mutta jatkossa on jo jokin toinen finiittiverbi siihen kuuluvine lauseenjäsenineen.

Toisin kuin lokatiiviset adverbiaalit, merkitykseltään temporaaliset adverbiaalit eivät selvästi eroa sen suhteen, millä tavoin ne esiintyvät nollasubjektin tai pronominisubjektin yhteydessä. Esimerkiksi ajanilmaustyyppiä *monta kertaa* tai *yhden kerran* esiintyy molempien subjektin ilmaisutapojen seurana, eikä ilmausten merkityskään tunnu muuttuvan pronominin ilmaisemisella tai sen puuttumisella (esimerkit 175 ja 176). Samantapainen on myös osmana toimiva ajanilmaus *päivän, suven* (esimerkki 177).

175) "monta kertaa 'olen ollu hevosela 'piimää ja maitua "kauppala (PerP, Kemi: 271.)

munta kertta mä putosi. / (VarP, Kalanti: 460.)

176) 'yhen kerran 'kävin tuota/ (SavP, Leppävirta: 7.)

yhen 'kerram mie 'koitin "sellaista / 'sellaista tuol / sa- "salopalstalla / (KarE, Luumäki: 110.)

177) 'päevä / jouđui "äestämä / ja 'ehtost taas "nuatal. (VarP, Eurajoki: 3.)

mut 'suve mää oli sit 'semmone ett (VarP, Eura: 97.)

Ajanilmauksista on kuitenkin löydettävissä ilmaustyyppi, joka aineistossani esiintyy vain nollasubjektin edellä. Rakenne on samantapainen kuin useimmissa esimerkin 173 ilmauksissa: lauseen alun adverbiaali muodostaa tarkasteltavan lauseen olennaisimman sisällön. Kyseessä on ikää ilmaiseva *viidellätoista*-tyyppinen adessiivisijainen adverbiaali (esimerkki 178). Ilmauksia esiintyy aineistossa muutama (5 kpl), ja ne esiintyvät kaikki nollasubjektin kanssa.

178)

niin "kolomellatoesta 'oon ollun niin/ (PohP, Ylikiiminki: 44.)

että sitte "viielläkolomatta olin (PohP, Yli-Ii: 21.)

"yheksännellä 'vuoella ol 'in (SavP, Riistavesi 1: 29.)

ja 'yheksällätoesta / "olin että / (SavP, Vieremä: 111.)

"neljällätoist_'olin ni (PerP, Sodankylä: 87.)

Tällaisia adverbiaaleja on kuitenkin aineistossa vain pohjoispohjalaista murteista (3 kpl) ja yksittäiset esiintymät sekä savolaisista että peräpohjalaisista murteista, joten kyse saattaa olla vain näille murteille – tai mahdollisesti vain näille puhujille – tyypillisestä nollasubjekti-ilmauksesta.

Lauseen- vai verbinmääritteneä toimiva adverbiaali?

Adverbiaalien syntaktinen määrittely ei ole ongelmatonta eikä luokittelukaan aina yhtenäistä. Niitä on määritelty lähinnä sen kautta, mitä ne eivät ole eli subjekteja, objekteja tai predikaatiiveja. Viikuna (1996: 166) toteaa adverbiaalien päätyneen "syntaksin roska-

koriksi". Kirjallisuudessa adverbiaaleja on siitä huolimatta pyritty jakamaan alaryhmiin. Suhteellisen kiistaton lienee eronteko lauseen merkitykseen integroituneiden ja siitä irrallaan olevien kommenttiadverbiaalien välillä. Integroituneita adverbiaaleja on haluttu jakaa edelleen ryhmiin, koska eroja tuntuu olevan siinä, kuinka kiinteästi erilaiset adverbiaalit ovat osa lauseen merkitystä ja mitä osaa lauseesta ne tarkkaan ottaen määrittävät. Hakulinen ja Karlsson (1979: 203–204) määrittelevät integroituneiksi paitsi rektioadverbiaalit myös kahdenlaiset vapaat adverbiaalit: verbin vapaat määritteet liittyvät nimensä mukaisesti kiinteästi vain verbiin, kun taas lauseen vapaat määritteet eli kehysadverbiaalit antavat koko lauseelle aikapaikkaisen kiinnekohdan.

Adverbiaalin sijainnilla on Vilkunan (1996) mukaan tekemistä sen kanssa, onko se kiinteä verbinmäärite vai irrallisempi lauseenmäärite. Vilkuna antaa seuraavan esimerkiparin, jossa ensin mainitussa tapauksessa (A) on lauseen alkuun sijoittuva kehysadverbiaali (*eteisessä*) ja jälkimmäisessä taas (B) kiinteä verbinmäärite, jonka paikka on lauseen lopussa. Adverbiaalin kiinteyttä voi testata esimerkiksi tarkastelemalla, millainen vaikutusala kiellolla on suhteessa adverbiaaliin.

(A) Eteisessä potkin kengät pois jalastani.

(vrt. Eteisessä en potkinut kenkiä jalastani, vaan jäin istumaan lattialle.)

(B) Potkin kengät jalastani eteisessä.

(vrt. En potkinut kenkiä pois jalastani eteisessä vaan vasta omassa huoneessani.)

(Vilkuna 1996: 171–172.)

Verbin- ja lauseenmääritteen erottaminen toisistaan pelkästään syntaktisin kriteerein voi kuitenkin olla epäselvää ja monesti tulkinnanvaraistakin, minkä myös Hakulinen ja Karlsson (1979: 204) tuovat määrittelynsä yhteydessä esiin. Kognitiiviseen semantiikkaan pohjautuvissa tarkasteluissa onkin katsottu pelkästään syntaksiin perustuvat jaottelut riittämättömiksi erottamaan näitä adverbiaaleja toisistaan. Huumo (1997a: 40) itse asiassa kyseenalaistaa koko syntaktisen jaottelun tarpeellisuuden ja asettaa semanttisen suhteen etusijalle adverbiaalien ominaisuuksien määrittelyssä. Langacker (1991) tarkastelee erilaisia paikkaa tai tilaa ilmaisevia lauseenjäseniä kognitiivisin käsittein *näyttämö* ja *lokaatio*. Näyttämöt toimivat laajasti osallistujien ja relaatioiden taustoina, kun taas lokaatiot ilmaisevat tavallisesti vain yhden osallistujan olinpaikan, joka voi olla osa näyttämöä (Langacker 1991: 299; Huumo 1997a: 37). Näillä käsitteillä tuntuu siten helposti ratkeavan lause- ja verbinmääritteen välinen ero ainakin teoreettisesti tarkastellen: lauseadverbiaalein esitellään tapahtuman näyttämöitä, verbinmääritteillä lokaatioita. Adverbiaalin sijainti on Huumon (1997a: 92) mukaan olennainen merkitystulkinnassa: lauseen alkuun sijoittuva lokaatiivinen adverbiaali voi saada – kontekstin salliessa – laajan, kokonaistapahtuman näyttämön kattavan tulkinnan, jollaista lauseenloppuinen adverbiaali ei saa.

Huumon (1997b) mukaan adverbiaalin paikka lauseessa ohjaa sen saamaa merkitystulkintaa, ja lauseen alkuun sijoittuvana se hahmottuu helpommin koko lauseen määrit-

teeksi eli kehykseksi, joka kattaa koko kuvattavan tilanteen. Lauseenloppuinen adverbiaali ei sen sijaan saa vastaavaa tulkintaa. Hän havainnollistaa lauseenmääritteenä toimivaa adverbiaalia esimerkkilauseella *Tässä talossa Elmeri osaa venäjää*. Alun adverbiaali ei esitä verbin kuvaaman tilanteen tapahtumapaikkaa, vaan se luo laajemman ja abstraktimman näkökulman (ts. 'tämän talon asukkaista Elmeri osaa venäjää'). Lauseen lopussa tai pelkkänä verbin määritteenä adverbiaalin tulkinta olisi oudompi: *Elmeri osaa venäjää tässä talossa*. (Mas. 417.) Jos Huumon esittämät esimerkkivirkkeet muutetaan yksikön ensimmäiseen persoonaan, käy lauseen- ja verbinmääritteen ero selvemmäksi. *Tässä talossa minä osaan venäjää* on hyvin tulkittavissa laajasti koko ilmausta määrittäväksi samaan tapaan kuin Huumon esimerkeissä ('tässä talossa minä olen se, joka osaa venäjää'). Jos sen sijaan subjektipronomini jätetään pois, ainoa mahdollinen adverbiaalin tulkinta on nähdäkseni verbinmääritys: *Tässä talossa osaan venäjää*. Huomionarvoista on, että adverbiaalin sijainti ei ilmisubjektittomassa versiossa vaikuta tulkintaan: lauseenalkuisenakin adverbiaali kuvaa suppeasti vain verbin ilmaiseman toiminnan tapahtumapaikan. Adverbiaalin tulkinta on siten sama kuin lauseen lopussa: *(Minä) osaan venäjää tässä talossa*. Lauseenalkuisia adverbiaaleja tutkittaessa herääkin kysymys, voisiko adverbiaalin tulkinta lauseenmääritteeksi olla selvempi, jos lauseessa on ilmipantu subjektipronomini. Ajatus on ainakin puhutun kielen näkökulmasta johdonmukainen, koska lauseissa on puheaktipersoonissa tavallisesti subjektipronomini.

Esimerkkien 173 ja 174 yhteydessä esitellyt havainnot nolla- ja pronominisubjekttilauseista voi ymmärtää kognitiivisen kieliopin käsitteitä käyttäen niinkin, että ainakaan nollasubjekttilauseiden adverbiaalit eivät näytä toimivan laajoina kehyksinä esimerkiksi monilokatiivisille lauseille. Voi ajatella, että monissa esimerkin 173 nollasubjekttilauseissa – jos niitä tarkastellaan vain lauseen tasolla ja kontekstistaan irrotettuina – predikaatio ei oikeastaan etene alun adverbiaalia pitemmälle. Useimmilla esimerkeissä esitetyillä nollasubjekttilauseilla onkin lähinnä eksistentiaalinen merkitys. Se, millaisella kielen rakenteella puhuja esittää kuvaamansa tilanteen, riippuu kuitenkin myös diskurssin rakentumisesta. Nollasubjektiesimerkeissä tilanteen kielennys lähtee adverbiaalista, joka taas liittyy johonkin aiemmassa puheessa esiintyneeseen asiaan. Silloin lauseen adverbiaali voi olla kyseisessä diskurssin kohdassa keskeisempi kuin ilmipantu subjekti, kuten esimerkissä 179, joka on yksi esimerkin 173 lauseista laajemman kontekstin kanssa esitettyinä.

179) 'minä olin "ihan "siälä/ 'La- tolla / "Lahressa ja 'Imatralla "Imatrall- olin 'enempi 'aikaa / (HämP, Kuru: 226.)

Pronominisubjekttilauseiden joukossa (esimerkki 174) sen sijaan on sellaisiakin ilmauksia, joissa esiintyy useita lokaatioita. Monet esimerkkien lauseista ovat sellaisia, joissa alun adverbiaali näyttää ainakin intuitiivisesti ajatellen toimivan kehyksenä kokonaiselle ilmaukselle. Toisin sanoen adverbiaali ei tulkinnan mukaan kuvaisi pelkästään yksittäisen tapahtuman lokaatiota, vaan se kertoo laajemmin, mitä puhujalle tapahtui

Kupsalassa, Yli-Laurilassa tai Toivolassa: siinä Kupsalasa minä niitä opin sitä käsityötä tekkee; Yli-laurilas mnä opettelin kehrämähä; Toivolas mää oli sit sillail (ks. esimerkit 180–182). Viime kädessä konteksti kuitenkin ratkaisee adverbiaalinen merkitystulkinnan, ja kahdella samankaltaisella ilmauksella saattaakin olla lopulta erilainen merkitystulkinta.

180) *no minkäs ikäsen te kehrämä opettelitte.*

(mää (em muist se / ä... "Yli-laurilas mnä / o- opettelin 'kehrämä(hä./ (VarP, Rauma 1: 310.)

181) 'siellähäm [Yrjänä-nimisessä talossa] minä 'saij jo "rahaa 'mulleha oli jo sata "kaheksankymmentä markkaa sitte "palakkaaki. // se kum "puukkokir rupes 'pysyyj ja "astijat 'syntyj ja / siinä "Kupsalasa minä "niitä opin sitä "käsityötä tekkee / siinn_oli 'semmone "isäntä että se teki 'rekejä ja 'kärryjä ja./ (PohP, Paavola: 69.)

182) sit mää oli "Sunilk kans_ 'Euras ni / "yhre 'vuare ja. // ja "Toivolas mää oli sit 'sillalk ko mää meni 'rippikoulu jälkki sin / sit jälkkien ko...// (VarP, Eura: 126.)

Esimerkin 180 adverbiaali paljastuu kontekstia tarkastellessa vähemmän kehysmäiseksi kuin kontekstistaan irrotetun lauseen perusteella voisi arvella. Lauseessa puheena oleva kehräämään opettelu ei ole uutta informaatiota, vaan juuri siitä haastatteli on kysynyt. Adverbiaali on lauseen alussa, koska se on fokusoitu: sillä annetaan osittainen vastaus kysymykseen. Esimerkin (181) adverbiaalilausekkeen (*siinä Kupsalassa*) vaikutusala tuntuu olevan jo laajempi edelliseen esimerkkiin verrattuna. Toisaalta lauseessa mainittu käsitöiden tekeminen on implisiittisesti ollut jo esillä: *puukko* ja *astiat* kertovat siitä epäsuorasti, ja vasta seuraava lause kuvaa eksplisiittisesti, mistä on kyse. Siten tässäkin tapauksessa ei varsinaisesti ole puheena se, mitä Kupsala-nimisessä talossa tapahtui. Puhuja on aiemmin vertaillut palveluspaikkojaan, ja kun puhe siirtyy käsitöihin, hän sanoo aikaisemmin mainitun Kupsalan olleen se paikka, jossa oppi niitä tekemään. Tulkinnan voi varmistaa pohtimalla, mitä kieltolauseella kyseisessä kontekstissa haluttaisiin kieltää: *Kupsalassa en oppinut käsitöitä tekkeen (vaan taloustöitä)* vs. *Kupsalassa en oppinut käsitöitä tekkee (vaan Yrjänällä)*. Esimerkin 182 adverbiaalinen voi sitä vastoin kontekstinkin perusteella helpommin ajatella koko ilmauksen kattavaksi: puhuja asettaa adverbiaalilla merkityskehysten, josta lähtien alkaa kuvata, mitä mainitussa paikassa hänen palvelushistoriansa kannalta tapahtui. Nämä esimerkit osoittavat, että adverbiaalinen tulkinnassa tärkeää on kontekstuaalinen tieto, ja silloin on olennaista se, mitä keskustelussa on aiemmin sanottu. Aiemmin puhuttujen asioiden perusteella voi päätellä, millaisen merkityssuhteen adverbiaali saa yhtäältä aiemmin sanottuun ja toisaalta sen lauseen sisältöön, johon se kuuluu. Esimerkit osoittavat myös, etteivät adverbiaalit ilmisubjektinkaan edellä itsestään selvästi saa lauseenmäärittäen tulkintaa.

Esitin esimerkin 173 nollasubjektipoimintojen yhteydessä oletuksen, että niissä esiintyvät adverbiaalit ovat enemmänkin verbin- kuin lauseenmäärittäjiä. Seuraavissa esimerkeissä 183–185 on lisää poimintoja nollasubjektilauseista, mutta niissä finiittiverbinä on muu kuin *olla* toisin kuin esimerkin 173 lauseissa. Kontekstista irrotettuina lau-

seiden alussa esiintyvät adverbiaalit voisi tulkita kehystä luoviksi lauseenmääritteiksi: esimerkiksi *taloissa kuljin hieromassa* voisi kertoa siitä, mitä puhuja tekee taloissa ollessaan. Näissä nollasubjektiesimerkeissä lauseenalkuinen adverbiaali on kuitenkin selvästi verbin määrite, mikä tulkinta ilmenee viimeistään kontekstia tarkastellessa. Tulkinnassa keskeistä on sekin, mitä on sanottu aiemmin ja mikä on tuttua tai uutta informaatiota.

183) 'sillä 'minä silloin 'nuorempana "yhen kerra hieroti ja "ei minuva 'muuta ooh 'hierottuna. mut "ite' oo' ollu 'hieroja ja / tuota / en "hyvä oot tietysti 'ollunna mutta 'ouv vua 'hieronna 'immeisiä ja / tuota / eihä 'se pahenna jos sitä 'hiljemminniih hieroo. / 'nyt en oo' ennee / 'parriiv vuotee 'hieronu / 'yhtää. / 'taloloissa kul'i 'hieromassa. (SavP, Leppävirta: 430.)

184) sit 'men "tämä 'käsi "kaks 'kerttaa "poik ja. / "nyt se o menny ett_ei siitt_olk ko 'neljä vuatt_aikka / 'kol vuat.

misä see sit men.

'kahrem- / 'joulukuut- / aa "liukas "keli ja mä 'kaarui / 'jalkasin kulji / 'liukkak "kenkä 'jala(s. (VarP, Eura: 302.)

185) (sit mää menin "Kauhtual ja / ei ko "enne mää "Kauhtual jo oli 'nii mä oli 'jälki mää tuli siält "poijes / 'vuakrall_asuin tual 'Vahosemäes. // sit mää vast 'Sunil meni / (ko (mä Kauhtualt tulim poi(s.// (VarP, Eura: 154.)

Esimerkissä 183 on aiemmin ollut puhetta juuri puhujan toimimisesta hierojana, ja ilmaus *taloloissa kulin hieromassa* onkin tarkentava selitys aiempaan puheeseen. Seuraavassa esimerkissä 184 lausetta määrittävä adverbiaalin tulkinta olisi merkitykseltään vähintäänkin outo: *jalkasin [kulji liukkak kenkä jalas]* eli 'jalkaisin ollessani kuljin liukkaat kengät jalassa'. Samalla tavoin esimerkin 185 adverbiaali *vuokralla* tulkittaisiin lauseenmääritteenä niin, että puhuja kertoisi siitä, mitä tapahtui vuokralla ollessa: *vuokralla [asuin Vahosenmäessä]*. Kognitiivisen teorian käsitteillä ilmaistuna luotaisiin siis näyttämö *vuokralla*, johon koko muu ilmaus ja siihen sisältyvä toinen, lokaationa toimiva paikanilmaus (*Vahosenmäki*) sisällytetään. Tästä ei kuitenkaan kontekstinkaan perusteella ole kyse. Puhuja muistelee edellisissä ilmauksissa asuinpaikkojaan, ja tarkasteltava ilmaus tulkitaan lähinnä tarkennukseksi aiemmin sanottuun. Näissä nollasubjektilauseissa lokatiivinen adverbiaali näyttää siis toimivan verbinmääritteenä siitähän huolimatta, että adverbiaali on lauseen alussa. Syntaktisena rakenteena tuntuukin mielekkäältä, että verbi ja sitä määrittävä adverbiaali ovat vierekkäin ilman välissä esiintyvää subjektipronominia. Jos sen sijaan adverbiaali on irrallisempi lauseenmäärite, tuntuu järkeenkäyvältä, että sitä seuraava lause on mahdollisimman täydellinen, toisin sanoen lauseeseen kuuluu ainakin puhekielessä myös subjektipronomini. Lauseen- ja verbinmääritteiden eronteko tuntuu tosin varsin tulkinnanvaraiselta siitähän huolimatta, että tukena on kontekstietieto.

Emfaattisuus ja kontrastiivisuus

Lambrecht (1994) erottelee erilaisia fokuksia sen mukaan, millaiseen presuppositioon niillä annetaan informaatiota. Yksi fokusrakenteiden tyyppi on vaikutusaltaan kapea (*narrow focus* tai *argument focus*), jossa lauseen yksittäinen argumentti, varsinkin prosodisesti painollisena, sisältää olennaisimman presuppositioon vastaavan tiedon (esim. My CAR broke down => presuppositio: speaker's x broke down) (mts. 228). Seuraaviin esimerkkeihin (186–187) on poimittu adverbiaalialkuisia nollasubjektillauseita, joiden voi tulkita toteuttavan tätä kapean fokuksen funktiota, jossa yksittäisen lauseen keskeinen informaatio sisältö on esikentän lausekkeessa.

186) minä hano_ttä "enkä "lähep 'palelluttamaaj 'jalakoj_että/ "tappakee 'tähäm "penkillek kum 'penkillä istun`./

187) t_oom minä 'yhyren kerran 'ollu / "ukonilimah 'niij jotta 'min_oon / niin "tul-luk "kylästä / "naapuris "käyyv vaij ja sittek 'kyllä sielä "naapuris (sanottihi_tt_älä nyl 'lähärem (PohE, Peräseinäjoki: 142.)

Aiemmin tässä luvussa esitin lokatiivisella adverbiaalilla alkavista nollasubjektillauseista havainnon, että ne näyttävät suosivan lauserakennetta, jossa lauseen varsinainen asia painottuu esikentän lausekkeeseen eikä tarkasteltava lause enää jatku finiittiverbin jälkeen. Lambrechtin kapean fokuksen ajatusta soveltaen ne siis vastaavat johonkin kontekstissa esiintyvään presuppositioon. Presuppositioksi voi ajatella vaikkapa aiemman kontekstin perusteella syntyvän tarpeen täsmentää jotakin juuri sanottua: kerronnan edetessä syntyy ikään kuin implisiittinen tarkentavan kysymyksen paikka, jonka puhuja itse täydentää. Muun muassa esimerkin 186 lause lisää selityksen puhujan lokaatiosta kuvattujen tapahtumien aikana: puhuja täsmentää istuneensa juuri aiemmin mainitsemallaan penkillä.

ISK:ssa (§ 1370) puolestaan esitetään niin kutsuttu suppean reeman käsite, joka on lähellä Lambrechtin kapean fokuksen ajatusta. Suppealla reemalla tarkoitetaan esikenttään sijoittuvaa reemaa, joka muodostaa lauseen pääuutisen. Suppean reeman lauseet ovat tehtäviltään reaktiivisia: niillä esitetään aiemmin sanotun vahvistuksia tai vastaväitteitä, joihin liittyy joskus affektisuuskin (ISK § 1382). Huomionarvoista suppean reeman esittelyssä on, että ISK mainitsee verbinetisen lausekkeen hahmottuvan suppeaksi reemaksi erityisesti silloin, jos subjektipronominia ei panna ilmi: *Todella tiukassa tilanteessa olemme.* (ISK § 1382.)

Esimerkin 188 *auvojalakasiv vielä olij* liittyy kerrontaan, jossa puhuja kuvaa karjan hakua syksyisessä metsässä: lehmät katoavat tiheikköön ja jostakin lähestyy myöhemmin karhuksi osoittautuva eläin. Voi olla, että lauseke saa enemmän affektiivista painokkuutta, jos sen ja finiittiverbin väliin ei tule subjektipronominia, mutta painokkuuteen vaikuttavat toki muutkin seikat, esimerkiksi prosodia. Nauhoitteesta voi kuulla, että esimerkin

auvojalakasin onkin melko painollinen, vaikka sitä painollisempia kyllä ovatkin ennen ja jälkeen esiintyvät kaksi verbiä ("menin, "seisoin).

188) no mie "sillon / ko "menin / 'auvo"jalakasiv vielä olij ja / tuota / mie "seisoin sitte / tiem päälä ja / siinä 'töllisteli ja. / no / 'se alako sieltä 'näkyhän / "jälistäkäs-
sin 'semmonen / mi_en tienym "mikä "elukka s_om mutta 'lehmä "s_eij_ollu./
(PerP, Rovaniemi: 276.)

Rakenne, jossa esikenttään sijoittuu nominaalinen lauseke, saattaa olla sävyiltään myös vakuutteleva (ISK § 1382), ja voi ajatella affektisuudenkin olevan sen yksi puoli. Toisaalta affektisuus on väljä käsite, ja se on vaikea määritellä objektiivisesti silloin, kun siihen ei liity esimerkiksi interjektioita tai muita selviä kielellisiä tuntomerkkejä. On siten mahdollista, että juuri lauseen sanajärjestys tuo ilmauksiin affektista sävyä, mutta vaarana on kehäpäätelmä, jos affektisuuden ainoa tuntomerkki on sanajärjestys. Esimerkissä 188 affektisuuden kielellisenä keinona on lisäksi *vielä*-partikkeli, ja ilmauksen sävy on ilmiselvästi painokkaampi verrattuna neutraaliin sanajärjestykseen subjektipronominin kanssa (*mie olin vielä auvojalakasin*).

Aineistostani löytyy tapauksia, joissa alun adverbialiin liittyy fokusoiva *-kin*-päätte ja joiden kuulijan vakuuttamiseen pyrkivä sävy saattaa joissakin tapauksissa syntyä juuri siitä (esimerkit 189–193). Fokusoiva *-kin*-partikkeli adverbiaalinen yhteydessä näyttää olevan yleisempi nollasubjektillauseessa (11 kpl) kuin pronominisubjektillauseessa (4 kpl), mutta nähdäkseni havaittavaa merkityseroa ei kuitenkaan synny sen suhteen, onko lauseessa ilmisubjekti vai ei (esim. *jokkenkim putosi / jokkenkim mä putosi*).

189) ja "pellovaattier 'reiruskij jo 'rupesin olemahan (PohE, Peräseinäjoki: 113.)

190) viisiki vuotta "palavelijanaki kun 'olin nin/ (PohP, Yli-Ii: 433.)

191) tuollaki "kaopassa olin ni "kahvela- "kahvelam'pitäjänä niin/ (PohP, Ylikiminki: 26.)

192) 'senkim "pitäjässäkin saakk_oli/ (HämP, Pirkkala: 88.)

193) "jokkenkim 'putosi/ (VarP, Eura: 128.)

Lauseopin arkiston informanttien tarinoissa toistuvia teemoja ovat ne monenlaiset työt, joihin kertojat ovat joutuneet elämänsä aikana perehtymään, monesti jo aivan lapsesta lähtien. Adverbiaalinen fokusointi *-kin*-liitepartikkelilla liittyy edellä olevissa esimerkeissä juuri sen kaltaiseen kerrontaan. Esikentän lausekkeilla kuvattuja asioita asetetaan rinnan muiden, eksplisiittisesti tai implisiittisesti vertailukohtana olevien asioiden kanssa, joiden rinnalle adverbiaalilla ilmaistu asia asettuu, ja pyritään näin vakuuttamaan kuulija: *kyllä mä aina koitin teherät työtä./ minä olij joka paikas/ kysityötä teij ja/ ja pellovaattier reiruskij jo rupesin olemahan ku olin aikuunen ihiminen nii./* (PohE, Peräseinäjoki: 112.) Esimerkissä 193 fokusoinnin ja vertailun kohteina eivät tosin ole erilaiset putoamisen paikat, vaan puhuja asettaa jokeen putoamisen muiden elämänsä odottamattomien tapahtumien rinnalle.

Adverbiaali- ja objektialkuisten lauseiden tekstuaaliseksi tehtäväksi on esitetty muun muassa kontrastiivisuuden luomista. Vilkuna (1989) on esittänyt K-kenttään sijoituvien nominaalisten lausekkeiden luovan tekstiin kontrastia samaan asiakokonaisuuteen kuuluvien asioiden välille:

194) En omista videoita enkä kolvia, olen käynyt kielilinjan ja nauttinut ainoastaan humanististen tieteiden koulutusta. Kodinkoneisiin suhtaudun erittäin varauksellisesti. -- Tiskausta rakastan ja pyykkikoneen ostoa vastustin, koska nyrkkipyykki on minusta suloista liikuntaa ja suunnatonta terapiaa. Autoonkin suhtaudun nyrpeästi, (Vilkuna 1989: 93 [Anna 6/83]).

Vaikka muun muassa passiivilauseissa adverbiaalit voivat sijaita neutraalisti lauseen alussa, esimerkin 194 kaltaisissa lauseissa teemapaikkaan oletetaan kuitenkin Vilkunan mukaan T-elementti eli teema, vaikka subjektipronomini onkin jätetty pois. Siten adverbiaali tai objekti sijoittuu Vilkunan mukaan K-paikkaan (esikenttään) ennen T-positiota ja saa siinä aivan tietynlaisen tulkinnan. Subjektin ilmaisemista ajatellen olennainen on nimittäin Vilkunan näkemys, että esitetyn esimerkin kaltaisessa vertailevassa kerronnassa myös subjektipronominin puuttuminen luo sanajärjestyksen ohella lauseille kontrastiivisen tulkinnan. Alaviitteessä hän tosin huomauttaa, että kontrastiivisuus ei tunnu olevan kaikkien kielenkäyttäjien intuition mukaista: rakennuksen ikkunassa esiintynyt ilmoitus *Tähän perustamme lähiaikoina kahvihuoneen* saa hänen mukaansa kysymään, mitä ilmoituksen laittanut yritys sitten on aikeissa perustaa jonnekin muualle. (Vilkuna 1989: 94, 256.)

ISK:ssa (§ 1380) puolestaan todetaan esikentän lausekkeiden luovan temaattista vaihtuvuutta silloin, kun teemapaikassa kuljetetaan kontekstissa jatkuvaa tarkoitetta. Temaattista vaihtuvuutta ilmaistaan silloin informaatorakenteen teemapaikassa ja vaihtuvuutta sen edellä esikentässä. Esikentän lausekkeella ilmaistava temaattinen vaihtuvuus on silloin luonteeltaan kontrastiivista: esikentän tarkoitetta tarkastellaan puheena olevan tai muuten kontekstissa relevantin joukon yhtenä osana. Esimerkiksi henkilön elämästä kerrottaessa esikentän elementti ilmaisee tapahtumien eri vaiheita (ISK: mp.).

Aineistosta voikin poimia joitakin nollasubjektillisiä tapauksia, joissa esikenttään sijoittuvalla adverbiaalilla tarkastellaan jonkin temaattisen kokonaisuuden eri osia; luetaan esimerkiksi palveluspaikkoja (195), ja voi ajatella, että niitä silloin myös kontrastoidaan. Esikentän adverbiaaleilla luodaan myös vastakkaisuutta johonkin aiemmin sanottuun, kuten esimerkissä 196, jossa *kertotaulu* asettuu vastakkain kansakoulussa laskettujen muiden laskujen kanssa. Kontrastiivinen tulkinta lienee jälkimmäisessä esimerkissä intuitiivisesti tulkiten vahvempi, koska siinä ei ole subjektipronominia.

195) *olittekos te siäl kauam palvelukses.*

e... eh... em 'mnää / ka- "kaks vuat mä "Nihattulas_oli ja / ja "Yli-laurilas_olin "kaks vuat ja. / ja sit mää / olin tual / 'Kylämpääs 'Rintasel ni / ni ja pari vuat ja. / ja "Köykäll_ole 'ollu ja kyl mnä / ja 'mones 'paikka ole ollu. (VarP, Rauma 1: 54.)

196) ja 'minä sanon_että ja 'sitte 'etteempäin 'sillä lailla että minä lasken "neki "neli-jänne osastol laskut ja 'päasen / "läpi sitte / vain 'se sano ett_ei 'häll_oos 'siihev "valt(taa että se 'pittää kysyät "tarkastajalta vai että "kolomannelleh hän "kyllä saattaa' esittää. / ja 'minä laskin 'neki sitten. / 'kertotaulusta oliil 'laiskalla ja "vieläki ossaan sillä 'lukemalla sen. (PohP, Paavola: 56.)

Kontrastiivisuus ei kuitenkaan ole kovin tarkasti määriteltävä käsite, ja se voi kontekstistakin analysoituna jäädä tulkinnanvaraiseksi, varsinkin jos tulkinnan tukena ei ole selviä kielellisiä aineksia (esim. *mutta*). Vilkun antamassa esimerkissä (194) kyse ei ole oikeastaan siitä, että *tiskaaminen* ja *pyykkikoneen osto* asetettaisiin vastakkain; pikemminkin ne asetetaan rinnakkain, koska kyse on saman asiakokonaisuuden osista (vrt. *tiskaa-mista rakastan mutta imuroimista inhoan*). Voi puhua temaattisesta vaihtuvuudesta, mutta tuo vaihtuvuus ei välttämättä ole selvästi kontrastiivista, ts. vastakkain asettelevaa. Intuitiivisesti ilmisubjektittomat ilmaukset tuntuvat kyllä tulkinnaltaan kontrastiivisemmilta kuin ilmisubjektilliset (ks. esimerkki 196), mutta aineistoni tarkastelu osoittaa, että selvästi kontrastiivisissa konteksteissa esiintyy sekä nollasubjekti- että pronominisubjektillauseita, joissa lauseen alun adverbiaali on vastakkainasettelun kohteena (esimerkit 197 ja 198).

197) 'kyl mä "kahrelt 'sillonkin "töihi menin ko mä 'ehto / "ei ne 'olleek kyl nek "kahreksan tuntti 'ol // kon // 'ehtopual menin "kahrelt ja 'kymmentee saakk_oli // (VarP, Eura: 279.)

198) ja ja sit / "nii ja sitt_ika mä "isoks piikaks rupesi ni / 'muu menn "äiten sit sint "talohon ko 'mnä oli 'siäl sit / 'kol vuat ja 'neli vua... ko... 'kol vuat mä 'lapsempiikan oli ja 'neli vuat mä oli 'ison piikan. / (VarP, Kalanti: 159.)

6.3.2 Lauseen alussa objekti

Edellisen luvun adverbiaalien tutkiminen toi esiin, että nollasubjektillauseet saavat todennäköisemmin esikenttäänsä täyden leksikaalisen NP:n kuin proadverbin. Vielä vahvempi yhteys nollasubjekteihin on havaintojeni mukaan objektin leksikaalisuudella, mikä ilmenee taulukosta 15. Ristiintaulukointiin on rajattu aineistosta ne lauseet, joissa esikentässä on objekti. Leksikaalisia ovat tässä analyysissa objektina toimivat substantiivilausekkeet ja ei-leksikaalisia pronominit tai proadjektiivit (*sellainen*). Predikatiivialkuisia lauseita on aineistossa kaikkiaan niin vähän (9 kpl), että niistä ei leksikaalisuuden mahdollista vaikutusta voi tilastollisesti tutkia. Jätän siten predikatiivit tarkastelun ulkopuolelle.

Taulukko 15. Esikentän objektin leksikaalisuuden yhteys subjektin ilmaisutapaan.

Esikentän objekti:			
	leksikaalinen	ei-leksikaalinen	Yht.
Nolla	50 70,4 %	21 29,6 %	71 100 %
Pro	33 25,8 %	95 74,2 %	128 100 %
Yht.	83 41,7 %	116 58,3 %	199 100 %

Pearsonin khiin neliön arvo = 37,433; df = 1; p < 0,001

Nollasubjektin ja objektin leksikaalisuuden yhteys on selvä: nollasubjekttilauseissa esikentän objekti on leksikaalinen 70,4 prosentissa objektialkuisista, mutta pronomi-
nisubjekteilla vastaava osuus on vain 25,8 prosenttia. Vastaavasti pronominisubjekttilau-
seiden huomattavalla enemmistöllä (74,2 %) esikentän objekti on ei-leksikaalinen, mutta
nollasubjekttilauseista tällaisia on vain kolmasosa (29,6 %). Erot ovat tilastollisesti merkit-
seviä (Pearsonin $\chi^2 = 37,433$; df = 1; p < 0,001).

Aineistoesimerkkien tarkastelu näyttää vielä selvemmin, millaisia tapauksia taulu-
kon 15 objektialkuisiin lauseisiin sisältyy. Ne verbit, jotka nollasubjekttilauseissa saavat
esikenttään sijoittuvan objektin, ovat useimmiten aidosti transitiivisia:

- 199) ja 'illalla 'myöhälle / "lehtikervokki "hakkasim "pieniksi (PohE, Peräseinäjoki:
23.)
- 200) muuta kun ne pohjapuut veistelev vuaj ja. (SavP, Nilsia)
- 201) ku / "Kieleni 'purin sitte "hampahi (PohE, Peräseinäjoki: 144.)
- 202) kalat kulijetin tännek kothi/ (PerP, Rovaniemi: 240.)
- 203) 'muuta kun 'tuota / "peltopyytä olen 'saant joskus / "kolmekii kappaletta
(KarE, Luumäki: 167.)

Hopper ja Thompson (1980) määrittelevät transitiivisuuden jatkumoluonteiseksi si-
ten, että korkean transitiivisuuden lauseissa toiminta siirtyy agentista patienttiin. Käsit-
teeseen liittyy heidän mukaansa useita transitiivisuuden erilaisia puolia ilmaisevia kom-
ponentteja, joita eri kielet koodaavat monin tavoin. Komponenteiksi he nimeävät muun
muassa liikkeen (*kinesis*), joka erottaa toiminnan tilojen ilmauksista (*I hugged Sally vs. I
like Sally*), tekemisen tahdonalaisuuden ja tarkoituksellisuuden (*volitionality*) sekä toimi-
jan agentiivisuuden (*agency*). Korkeaan transitiivisuuteen kuuluu kaksi osallistujaa, joista
toinen on muutoksen kokeva objekti/patientti. Siten objektiin liittyviä komponentteja
ovat muun muassa kohteen kokema muutos (*affectedness*) sekä toiminnan teelisyys (*as-
pect*), jossa patientin kokema muutos on loppuun saatettua. Koska kieltolause tarkoittaa
asiointilan toteutumattomuutta, on lause myöntömuodossaan (*affirmation*) transitiivi-
sempi kuin kieltömuodossa. (Hopper ja Thompson 1980: 251–253.)

Esimerkkien 199–203 finiittiverbien merkityksiin sisältyvät monet edellä mainituista komponenteista. Useimpiin esimerkitapauksista sisältyy esimerkiksi toiminnan tarkoituksellisuuden merkitys; ainoastaan viimeisen esimerkin (203) *peltopyiden saaminen* ei sinänsä riipu toimijan itsensä tahdosta. Useimmissa esitellyistä esimerkeistä objekti kokee jonkinlaisen muutoksen (*lehtikervot hakkasin, pohjapuut veistelen*) tai vähintäänkin sijainnin muuttumisen (*kalat kuljetin*).

Jos tarkastellaan verbityyppien jakaumaa objektialkuisissa nollasubjekttilauseissa, voidaan havaita niissä esiintyvän enimmäkseen aiemmin esitettyjen kaltaisia, konkreettista toimintaa tai kausatiivista liikettä kuvaavia verbejä (esim. *tehdä, hoitaa, saada, ostaa*). Tällaisia verbejä on selvä enemmistö eli 79 % verbeistä (56/71 kpl). Vähemmistönä sen sijaan ovat ne matalan transitiivisuuden verbit, joissa eivät esimerkiksi toiminnan volitionaalisuus ja objektin muutoksenalaisuus ole lauseen merkityksessä mukana. Niitä ovat erityisesti kognitio- ja aistihavaintoverbit. Tällaisia muuta kuin konkreettista tekemistä tai liikkumista kuvaavia finiittiverbejä esiintyy vain viidesosassa objektialkuisista nollasubjekttilauseista (21 %; 15/71 kpl). Ei-leksikaalisia objekteja esiintyy nollasubjekttilauseiden alussa juuri näiden vähemmistöön jäävien matalan transitiivisuuden verbien kanssa:

204) mut / sen vaa "muistan jot/ (KarE, Antrea: 230.)

205) a "sitäkää en 'tiijä (KarE, Nuijamaa: 310.)

Useimmat ei-leksikaalisen objektin ja kognitiivisen verbin sisältävistä lauseista ovat kielto- tai negatiivisia (kuten 205), ja negaatio onkin Hopperin ja Thompsonin (1980: 252) artikkelissa mainittu vähäisemmän transitiivisuuden kriteeriksi.

Objektialkuisten pronominisubjekttilauseiden jakauma on verbin merkityksen konkreettisuuden ja objektin leksikaalisuuden suhteen päinvastainen kuin nollasubjekttilauseilla: verbien enemmistö (77 %; 99/128 kpl) on kognitio-, havainto- ja puheverbejä, mutta selvä vähemmistö verbeistä sitä vastoin on merkitykseltään konkreettisia (23 %; 27/128 kpl). Pronominilauseissa esiintyy tyypillisimmin kognitiivisia verbejä (esimerkit 206 ja 207). Lisäksi niistä tapaa verbileksemejä, jotka objektialkuisista nollasubjekttilauseista puuttuvat lähes täysin. Niitä ovat erityisesti aistihavaintoverbit (*nähdä ja kuulla*; esimerkki 208) ja puheverbit (*sanoa* ja harvinaisempina mm. *laulaa*; esimerkit 209 ja 210).

206) 'sitä minä en "tiälä/ (HämP, Juupajoki: 93.)

207) kaikha "meä muista "niijekii 'ijät./ (KarE, Savitaipale: 30.)

208) mutta/ "sem 'minä kuuli' "yhen 'kerra (SavP, Tervo: 409.)

209) mut "sem 'minä voan sano (SavP, Lapinlahti: 214.)

210) 'tota minä "usseil laula/ (HämP, Juupajoki: 245.)

Edellä esitetyistä havainnoista voi siis esittää tiivistyksenä, että nollasubjekttilauseissa korkean transitiivisuuden verbi esiintyy leksikaalisen objektin seurana, kun taas pro-

nominisubjekttilauseissa finiittiverbi on todennäköisimmin matalan transitiivisuuden verbi, jonka objekti on lauseenalkuisena ei-leksikaalinen. Verbin matala transitiivisuus liittyy muun muassa siihen, että verbit ovat niin kutsuttuja B-tyypin verbejä (Pajunen 2001), jotka voivat saada propositiokomplementin. Monissa edellisissä esimerkeistä lauseenalkuinen objektipronomini toimiikin lausetäydennystä ennakoivana tukipronomina: *sem minä voan sano että se hoetaa ja nii hoetaa* (SavP, Lapinlahti: 214).

Emfaattisuus ja kontrastiivisuus

Käytin adverbialiaalkuisten lauseiden käsittelyn yhteydessä kapean fokuksen ja suppean reeman käsitteitä, joiden avulla voi kuvata esikenttäalkuisten lauseiden funktioita. Esikenttäalkuiset lauseet ovat usein painokkaita ja merkitykseltään joskus affektiivisiäkin. Toisinaan erityistehtäväksi hahmottuu lisäksi kontrastiivisuuden ilmaiseminen. Nämä havainnot sopivat hyvin myös objektialkuisiin lauseisiin.

Suppean reeman lauseet toimivat ISK:n mukaan vakuuttelevissa ilmauksissa, ja vakuuttelevuus osoittautui olevan yksi adverbialiaalkuisten nollasubjekttilauseiden tehtäviä. Sävyiltään vakuuttelevia ilmauksia on myös objektialkuisissa nollasubjekttilauseissa (211–214):

211) kaik sellasta 'maatyötä "yhtenneä. / kaik mitä o... taloo kuulu. / kaik. / 'sonnal "levittämist ja 'kaik viel tei. / 'aijan 'tevat kaik. / (KarE, Savitaipale: 177.)

212) ja 'kuus säkkijä / 'kuuenkymmenen kilon 'säkkijä "haalasi sillo' 'yöllä sinne / "mökkiin. (PohP, Paavola: 125.)

213) (jott_'em 'minä piittaas sellasesta mitääk 'kyllä 'minä 'tuuj ja 'niim minä 'laittooj ja 'illalla 'myähälle / "lehti'kervokki" hakkasim "pieniksi jotta ne 'sitten ne 'saa se "mumma ja / ja 'emäntä sittek 'käyryksi sielä sitte 'antamas / 'niillen niin sitä "apetta 'päivällä / (PohE, Peräseinäjoki: 23.)

214) ku ma 'sain sitte 'villase 'hamekkankaaj ja 'se oli 'sitte "parraatihame / se 'omakutonev 'villane "hamekkankas / ku ma 'sen sitte 'raatarila 'teeti. / ja "miähen 'saiv 'vaa / e... e... "ei olluk 'körtti 'esteenä. / "miähen saiv 'vaav vaikka en 'ollus "sil-kiss_enkä "sametissa / ja / taisi 'paremmin 'ennen nitä 'miähiä "saalakkiv vaikka / 'ei ne 'ollun niinkun "nykyää. / (HämP, Luopioinen: 162.)

Kuten adverbialiaalkuisten lauseiden esimerkeissäkin, myös näissä tavoitellaan kerrontaan painokkuutta tuomalla esiin jokin vaikkapa työtehtävään liittyvä saavutus (kerppujen hakkaaminen, säkkien kantaminen). ISK (§ 1382, 1383) mainitsee, että suppean reeman lauseet ovat tavalla tai toisella reaktiivisia: niillä paitsi vakuutellaan myös vahvistetaan tai oikaistaan kontekstissa esiintyviä väitteitä tai oletuksia. Lappalainen (2006a) on analysoinut sanajärjestyksen vaikutuksia Kelan virkailijoiden asiakkaille esittämistä tarkistuskysymyksistä. Tietyntylaisissa kysymysten sanajärjestyksissä reema sijoittuu esikenttään, jolloin esimerkiksi esikenttään sijoittuva objekti on erityisen painollinen. Sanajärjes-

tys nostaa siten reeman fokukseen ja häivyttää subjektin taka-alalle, vaikka subjekti onkin silti spesifi verbintaivutuksen vuoksi. Lappalaisen mukaan teemapaikan tyhjäksi jääminen korostaa entisestään esikentässä olevaa fokusta ja etualaistaa sen. (Mas. 62.)

Myös Hakulinen ja Karlsson (1979: 310) tarkoittanevat tällaisia fokusoivia lauseita kuvatessaan "puhujan subjektiivisiin valintoihin pohjautuvaa emfaasia": puhuja haluaa syystä tai toisesta korostaa jotakin lauseenjäsentä. Tulkintani mukaan reaktiivisuus voi kohdistua myös implisiittisiin oletuksiin, toisin sanoen puhuja pyrkii vaikuttamaan oletamiinsa presuppositioihin (presuppositioista ks. Lambrecht 1994). Esimerkin 214 *miähen saiv vaa* kohdistuu taustaoletukseksi asetettuun ajatukseen, että aviomiehen saadakseen tulee olla kalliisti pukeutunut (*miähen saiv vaav vaikka en ollus silkiss_enkä sametissa*) (HämP, Luopioinen: 162).

Adverbiaalialkuisten lauseiden yhteydessä tarkastelin myös kontrastiivisuutta: esikenttään sijoittuva tarkoite asetetaan vastakkain esimerkiksi suhteessa kokonaisuuden muihin osiin. Kävi ilmi, että adverbiaalialkuisiin nollasubjekttilauseisiin liittyy erityisesti temaattinen vaihtuvuus, joka voi olla luonteeltaan kontrastiivista. Kontrastiivisuus osoitautui kuitenkin melko tulkinnanvaraiseksi ilmiöksi, eikä sitä ainakaan esimerkkilauseita tarkastellen voinut yksiselitteisesti liittää vain nollasubjekttilauseisiin.

Objektialkuisiin nollasubjekttilauseisiin kontrastiivisuus liittyy sen sijaan selvemmin. Tämän luvun alussa toin esiin aineistostani sen havainnon, että nollasubjekttilauseiden esikenttään sijoittuva objekti on yleensä leksikaalinen substantiivilauseke. Havainto selittyi osittain tällaisten lauseiden tehtävällä vuorovaikutuksessa: kontrastiivisuus ilmenee muun muassa esikentän lausekkeiden vastakkain asettamisena (esimerkki 215).

215) ja "petäjätä min_oon 'syöny "omassaeh 'huushollissa / nyt kun 'se "viimeks oli 'se / "näläkä / 'aika / niin / "meilläet tehtiin kum mulla o... min_oon "kaks- / kaks- / "kakstoesta 'lasta oon 'tehny / ja "ykstoest oon 'hoetannu. / (SavP, Vieremä: 62.)

Subjektipronomini tuntuu tällaisissa rakenteissa epäluontevalta, koska nimenomaan esikentän lausekkeet ovat erityisen huomion kohteena. Ne ovat Hakulisen ja Karlssonin (1979: 309) käsittein kontrastiivisesti fokusoituja. Esikentän objekttilauseke voi myös muodostaa kontrastin johonkin aiemmin puhuttuun asiaan (216) tai keskustelukumppanin kysymykseen (217).

216) "nyt 'en / 'nyt en 'käöm "missää / 'jaohamassa / 'muuta kun 'tuota / "leipävilja / oon 'jaahattana "Tervossa ja tuota / "muu 'vilja mitä on 'tarvinna/ "elukoellej 'jaohattoon ni / 'kot 'tarvemylly on 'tuolla / "puimalassa. (SavP, Tervo: 152.)

217) *minkälaista kuulkaa oli se silloin entisaikaan se koulunkäynti , oliko silloin Mäjänpääs vielä.*

voi voi / 'koulunkäyntiä ei ollu. / "kiartokoulua vähä "Kosoolas / oon 'käyny / kiartokoulua 'Kosoolas. (PohE, Kauhava: 181.)

Olen tämän luvun aineistopoinnissa tarkastellut lähinnä nollasubjekttilauseita, koska niistä on helpompi erottaa niille tyypillisiä esiintymiskonteksteja toisin kuin pronominisubjekttilauseista. Esimerkissä 218 esiintyy kuitenkin rakenne, joka on juuri ilmisubjekttilauseille tyypillinen. Tässä luvussa tuli esiin havainto, että ilmisubjektillisissa lauseissa esikentän objekti on tavallisemmin pronomini kuin täysi leksikaalinen NP. Objektialkuisista ilmisubjekttilauseista voikin erottaa juuri niille tyypillisen rakenteen, jossa lause alkaa objektin tukipronominilla ja varsinainen objekti on komplementti tai sitten leksikaalinen tarkennus verbin jälkeen:

218) niin/ 'sen 'minä 'otin 'sen / "vasikan / "sieltä (PohP, Ylikiiminki: 108)

Ilmisubjekttilauseiden verbit ovat lisäksi tyypillisimmin puheverbejä tai kognitiivisia verbejä. Niihinkin liittyy kontrastiivisia rakenteita, mutta niiden kontrastiivisuus on usein hyvin erityyppistä kuin nollasubjekttilauseissa, koska verbit ovat abstraktismerkityksisiä. Siten muun muassa *muistaa*-verbin objektin tarkoite voi viitata pikemminkin asiakokonaisuuteen kuin konkreettiseen tarkoitteeseen (219).

219) no em 'minä "muistas 'sitä [maidon] "määrää muuta kun "sev vuan 'sem minä 'muistan ko "aena kun se / tuli 'paras / "parassa aekana 'yheksäntoista 'ritteliä "voita 'viikosa. / (PohP, Temmes: 15.)

220) *torillakos työ silloki olitte.*

e- 'eihä 'myö oltu ku "marjassa. / *mut "sitä* miä 'sanon_et see / se 'hoastaa ja 'nii kerkiäst niin_et / tuo / 'Lin'ti "Aune. (KarE, Taipalsaari: 102.)

Kontrastiivisuuden presuppositiota ei edes ole välttämättä konkreettisesti kontekstissa ilmaistu. Esimerkin 220 *mut sitä mie sanon* vaikuttaa kontrastiiviselta, mutta kontrastiivisuus kohdistuu tässä johonkin implisiittiseen: puhuja merkitsee jäljempänä seuraavan puheen korostetusti omaksi mielipiteekseen, josta kuulija voi halutessaan olla eri mieltä. Puhuja on nimittäin aiemmassa kontekstissa kertonut "kerkeäkielisistä" ihmisistä, ja tarkasteltavaa katkelmaa voikin tulkita suhteessa siihen. *Sem mie sanon/muistan* -tyyppiset ilmaukset voivat toisaalta olla rakenteina melko kiteytyneitäkin.

6.4 Kokoavasti sanajärjestyksen vaikutuksista

Tilastollinen vertailu osoitti, että nollasubjekttilauseiden esikentässä on merkitsevän usein adverbiaali tai objekti. Pronominisubjekttilauseet taas ovat nollasubjekttilauseisiin verrattuna merkitsevästi useammin sanajärjestykseltään neutraaleja, jolloin lause alkaa subjektipronominilla tai esimerkiksi konnektiivilla (*sit*). Esikenttäalkuisten lauseiden vaikutus nollasubjektin esiintymiseen on vahvinta savolaisissa ja pohjoispohjalaisissa murteissa ja vähemmän merkityksellistä muun muassa lounaismurteissa, ja tämä ero on tutkimukseni mukaan tavanomainen tendenssi subjektin ilmaisemisen alueellisessa

vaihtelussa. Esikenttään sijoittuvan lausekkeen ominaisuuksillakin on vaikutuksia subjektin ilmaisutavan vaihteluun. Nollasubjekttilauseen esikenttään sijoittuva adverbiaali on merkittävästi useammin täysi leksikaalinen NP kuin proadverbi. Vielä vahvempi yhteys nollasubjekteihin on esikentän objektin leksikaalisuudella: nollasubjekttilauseiden esikentän objekti on merkittävästi todennäköisemmin täysi NP kuin pronomini.

Esikentän lausekkeen leksikaalisuus liittyy ilmeisestikin nollasubjekttilauseiden tehtäviin diskurssissa. Olen tutkinut esikenttäalkuisia lauseita esiintymäkontekstissaan ja pyrkinyt löytämään näille lauseille motivaatiota vuorovaikutuksesta. Tässä tutkimuksessa on tarkasteltu enimmäkseen nollasubjektitapauksia, koska ne ovat subjektin ilmaisemisen poikkeustapauksina helpommin yhtenäisesti kuvattavissa kuin pronominisubjekttilauseet. Esikenttäalkuisia nollasubjekttilauseita yhdistää Lambrechtin (1994: 228) käsite kapea fokus (*narrow focus, argument focus*): lauseen yksittäinen konstituentti täydentää tai on vastauksena kontekstissa esiintyneeseen presuppositioon. Tulkitsin ISK:n (§ 1382) ajatuksen suppeasta reemasta kuvaavan samaa asiaa: esikentän lausekkeen tarkoite muodostaa yksinään reeman.

Objektilla tai adverbiaalilla alkavilla ilmisubjektittomilla lauseilla on kaksi suhteellisen selvää diskurssifunktiota: emfaattisuus (reaktiivisuus) ja kontrastiivisuus. Emfaattiset ilmaukset ovat aineistossani erityisesti kuulijan vakuuttamiseen pyrkiviä, ja ne voivat olla lisäksi affektisia. ISK (§ 1383) kuvaa reaktiivisten lauseiden eri tarkoituksia, joita ovat oikaiseminen, vahvistaminen ja vakuuttelu. Niistä erityisesti viimeiseksi mainittu funktio näyttää siis aineistossani olevan nollasubjekttilauseille tyypillistä. Kontrastiivisuus liittyy varsinkin objektialkuisiin nollasubjekttilauseisiin: esikentän tarkoitteet ovat erityisen huomion kohteena esimerkiksi silloin, kun niitä asetetaan vastakkain kontekstissa esiin tuotujen asioiden kanssa. Nollasubjekttilauseisiin verrattuna on kiintoisaa, että ilmisubjektillisissa objektialkuisissa lauseissa enemmistö lauseista muodostuu kognitiivisen verbin tai puheverbin ympärille ja objekti on useammin pronomini kuin substantiivi (esim. *sem minä muistan*).

Informaatorakennetta on tutkimuksissa kuvattu monin käsittein, mutta keskenään samanlaisinkin käsittein voidaan viitata hyvin erilaisiin ilmiöihin. Olen soveltanut analyysissäni erityisesti Ison suomen kieliopin kenttäkuvausta, joka systemaattisella tavalla pystyy yhdistämään erilaiset sanajärjestykset niiden erilaisiin diskurssitehtäviin. Sen lisäksi olen ottanut tarkasteluni avuksi käsitteitä Lambrechtilta (1994), joka teoriassaan irrottaa informaatorakenteen kuvauksen syntaksista: lausepositioon sidoksissa olevan teeman ja reeman sijaan hän määrittelee uuden informaation olevan täydennys johonkin diskurssista ilmenevään presuppositioon. Viime kädessä kyse on tutkimustraditioiden erosta, toisin sanoen siitä, halutaanko informaatorakenne nähdä ensisijaisesti syntaktisena vai pragmaattisena ilmiönä. Aitoa kielenkäyttöä tutkittaessa on kuitenkin syytä ottaa vaikutteita molemmista lähtökohdista. Lauseet ovat aina osa jotakin kontekstia, joten teemasta ja reemasta on vaikea tarkastella syvällisesti ottamatta huomioon sitä, mistä laajemmassa diskurssissa on puhe. Lauseet toteuttavat lisäksi vuorovaikutuksessa niin monenlaisia tehtäviä, että pelkkä mekaaninen teema–reema-analyysi on riittämätön.

Toisaalta analyysi voi olla hyvin tulkinnanvaraista pelkkien pragmaattisten käsitteiden, kuten presupposition, perusteella, joten järjestelmällisempi sanajärjestysten luokittelu-
menetelmäkin on niiden rinnalla tarpeen.

7 Verbin syntaktis-semanttinen tyyppi

Tässä luvussa selvitän, millaisia vaikutuksia finiittiverbin syntaktis-semanttisella tyyppillä on subjektin ilmaisemisen vaihteluun. Luvussa 7.1 esitän kvantitatiivisen analyysini tulokset verbityypin vaikutuksista. Verbityyppijakoni noudattelee hieman muokattuna Pajusen (2001) luomaa luokittelua. Tällaisen jaon ongelmana tosin on, että lukuisia verbejä yhdistetään samaan ja käsitellään niitä analyysissa yhtenäisenä ryhmänä. Sinänsä ne syntaktiset ja semanttiset piirteet, joille Pajunen jaottelunsa perustaa, ovat toki johdonmukaisia, mutta voi kysyä, onko jaottelu tarkoituksenmukainen juuri tämän tutkimuksen kannalta. Subjektin ilmaisemisessa voivat nimittäin yksittäisen verbilekseemin diskurssiominaisuudet olla olennaisempia kuin esimerkiksi se, millaiseen argumenttirakennetyyppiin verbi kuuluu. Tarkastelen tätä kysymystä luvussa 7.2, jossa tutkin, vaikuttaako verbin esiintymäfrekvenssi subjektipronominin esiintymiseen. Yleisesti ottaen noudatan kuitenkin tässä luvussa Pajusen verbityyppijakoa. Tarkastelen erikseen niin kutsuttuja primäärisiä A- ja B-verbejä (ks. Pajunen 2001). Luvussa 7.3 tutkin B-verbejä eli kognitio-, puhe- ja perkeptioverbejä, ja luvussa 7.4 ovat puolestaan tarkasteltavina A-verbit eli muutos-, liike- ja tilaverbit.

7.1 Verbityypin vaikutukset subjektin ilmaisemiseen

Luvun aluksi kuvaan pääpiirteissään Pajusen (2001) verbityyppiijaottelun sekä sen, kuinka olen sitä soveltanut tässä tutkimuksessa. Sen jälkeen luon kokonaiskatsauksen eri verbityyppien vaikutuksiin. Tarkastelen luvun lopuksi vielä murreryhmien välisiä eroja joissakin verbityypeissä.

Käytän verbiluokitteluni lähtökohtana Pajusen (2001) luomaa verbileksikon kuvausta, joka pohjautuu verbien tyyppilliseen argumenttirakenteeseen. Kuvaus on myös semanttinen, koska lauseiden rakenne määräytyy senkin mukaan, millaista asiaintilaa lause kuvaa. Muotoa selitetään siten merkityksen perusteella, koska verbillä on yhtä monta argumenttia kuin tilanteessa on osallistujia (mts. 20). Pajunen jakaa verbit ensinnäkin sekundaari- ja primääriverbeihin. Sekundaariverbit eivät koodaa asiaintiloja vaan kvalifioivat niitä. Sekundaariverbejä ovat erityisesti modaaliset, apuverbin kaltaiset verbit, kuten *saattaa*, *mahtaa* tai *taitaa*.

Tyyppillistä onkin, että itse asiaintilaa kuvataan modaalisen verbin kanssa esiintyvällä infinitiivillä. Asiaintiloja kielentävät primääriverbit Pajunen jakaa edelleen A- ja B-verbeihin. Jaon peruste on yhtäältä argumenttirakenteessa: vain B-verbit voivat saada propositioargumentin, esimerkiksi lauseobjektin. Toisaalta se on semanttinen siinä mielessä, että A-verbien asiaintilan kielennys on suurempaa kuin B-verbeillä, jotka koodaavat verbiin myös kielenkäyttäjän tulkinnan asiantilasta ja jotka ovat merkitykseltään havainnointiin tai mentaaliin prosesseihin liittyviä (*havaita*, *luulla*). (Pajunen 2001: 52–53.)

Primääristen A-verbien luokittelu perustuu neljään semanttiseen asiintilatyyppiin, jotka ovat tila, teko, tapahtuma ja liike. Tilat kuvaavat sijaintia tai asentoa. Teko on ihmisen aikaansaama tilanmuutos, ja tapahtuma on vastaavanlainen tilasta toiseen siirtyminen ilman ihmisen aiheuttamaa syytä. Liike puolestaan on myös yhdenlainen tilanmuutos, jolla voi olla myös teon tai tapahtuman ominaisuuksia. B-verbien Pajunen jakaa asiintila- ja aspektityyppien mukaan edelleen psykologisiin tiloihin ja prosesseihin, perkeptiivisiin tiloihin ja prosesseihin sekä kommunikaatiota ilmaiseviin prosesseihin. (Pajunen 2001: 43, 52–56.)

Olen jakanut aineistoni finiittiverbit Pajusen luokituksen perusteella yhdeksään luokkaan: tilaverbeihin (*Tila* jäljempänä esitettävässä taulukossa 16), yksipaikkaisiin muutosverbeihin eli tapahtumaverbeihin (*Muutos 1*), teko-, toiminta- ja muutosverbeihin (*Muutos 2*), yksipaikkaisiin liikeverbeihin (*Liike 1*), kaksipaikkaisiin liikeverbeihin (*Liike 2*), havaitsemisverbeihin (*Perkeptio*), kognitioverbeihin (*Kognitio*), puheverbeihin (*Puhe*) ja sekundaarisiin verbeihin (*Sekund.*), joita ovat ilman pääverbiä esiintyvät apuverbit³⁶.

Tilaverbeistä lähes kaikki (94 %) ovat *olla*-verbejä; muita ovat esimerkiksi *istua*, *elää* ja *asua*. Yksipaikkaiset muutosverbit ovat intransitiivisia muutosverbejä, useimmiten *U*-johdoksia, jotka aineistoni tapauksissa ilmaisevat fysiologista tms. tilanmuutosta (*havahduttaa*). Tähän luokkaan olen kuitenkin lukenut myös ne *tulla*-verbin tapaukset, joissa verbi ilmaisee puhujan tilan muuttumista (*tulin sairaaksi*; vrt. *sairastuin*). Kaksipaikkaiset muutosverbit ovat vastaavasti transitiivisia tilanmuuttamisverbejä, jotka ilmaisevat useimmiten tekoa tai toimintaa. *Tehdä*-verbi muodostaa tästä luokasta kolmasosan (31 %), mutta näissä tekoverbeissä on kuitenkin yleisesti ottaen paljon lekseemien variaatiota. Lisäksi monet lekseemit ovat yksittäisesiintymiä ja joskus merkitykseltään deskriptiivisiäkin (*huushollata*, *ährätä*).

Liikeverbit olen jakanut kahteen ryhmään sen mukaan, onko verbi kaksipaikkainen eli kausatiivinen (*panna*, *nykäistä*) vai yksipaikkainen, pelkkää liikettä tai sen tapaa kielentävä verbi (*mennä*, *huidella*). Lisäksi liike voi toimijan näkökulmasta olla niin tarkoituksellista (*mennä*) kuin ei-tarkoituksellistakin (*pudota*). Yksipaikkaisissa liikeverbeissä *mennä* ja *tulla* muodostavat yhdessä liki puolet (41 %) ryhmästään. Samoilla verbilekseemeillä ilmaistaan kielenkäytössä monenlaisia asiintiloja, eivätkä luokitukset aina ole täysin jäännöksettömiä, minkä vuoksi on tehtävä kompromisseja. Verbit *päästä* ja *joutua* ovat hankalia luokiteltavia sen vuoksi, että vaikka ne ilmaisevatkin yleensä konkreettista sijainnin muutosta (*pääsin oikein lähelle*), toisinaan liike on kuitenkin luonteeltaan lähinnä abstraktia muutosta ilmaisevaa (*pääsin aikuisiksi*). Mainitut lekseemit ovat luokituksessani kuitenkin liikeverbejä, vaikka liike olisikin merkitykseltään ei-konkreettista.

Pajusen B-verbejä edustavat luokituksessani kognitioverbit, puheverbit ja perkeptioverbit. Useimpien B-verbien yksi tuntomerkki on propositioargumentin mahdollisuus lauserakenteessa. Kognitioverbeistä suuri osa (65 %) on *tietää*- ja *muistaa*-verbejä.

---

³⁶ Olen erotellut aineistossani myös modaaliset verbit (*taitaa*, *mahtaa* tms.), mutta niitä on kaikkiaan sen verran vähän (32 kpl), että ne on jätetty tässä luvussa tarkastelun ulkopuolelle. Sekundaariverbejä ovat tässä siten vain apuverbinä toimivat kieltoverbi ja *olla*-verbi.

Tutkimuksessani myös emootiota ilmaisevat verbit (*pelätä*) on yhdistetty kognitioverbeihin, koska sellaisia verbejä on kaikkiaan vähän (33) ja ne ovat merkitykseltään ja syntaktiselta käyttäytymiseltään kognitioverbien kaltaisia; luokkaa voisikin luonnehtia yhteisnimityksellä psykologiset verbit. Verbiluokituksesta ei ole myöskään tarkoituksenmukaista tehdä liian yksityiskohtaista sen vuoksi, että luokista muodostuu silloin helposti liian pieniä. Puheverbeihin kuuluvat paitsi varsinaiset kommunikaatioverbit (*sanoa, karjaista*) myös lukemis- ja kirjoittamisverbit (ks. Pajunen 2001: 353), mutta niitä on kuitenkin aineistossani vähän. Puheverbeistä on syytä mainita, että *sanoa* muodostaa enemmistön (68 %) luokkansa lekseemeistä. Perkeptioverbeistä puolestaan suurin osa (84 %) on *kuulla-* ja *nähdä-*verbejä.

Taulukossa 16 on tarkasteltu verbityyppien vaikutusta nollasubjektin ja pronominisubjektin esiintymiseen. Verbityypin vaikutushan tuli esiin jo luvun 3 kokonaisanalyysissä, mutta seuraava taulukko antaa yksityiskohtaisempaa tietoa: siitä käyvät ilmi sekä verbityyppien kokonaismäärät että nollasubjektin ja pronominisubjektin absoluuttiset ja suhteelliset esiintymämäärät kussakin verbityypissä.

Taulukko 16. Subjektin ilmaisutavan vaihtelu eri verbityypeissä.

Verbityyppi	Subjekti			
	Nolla	Pro	Yhteensä	
Liike 1	Määrä	157	546	703
	%	22,3 %	77,7 %	100 %
	Jäännös	3,2	-3,2	
Liike 2	Määrä	161	484	645
	%	25,0 %	75,0 %	100 %
	Jäännös	4,9	-4,9	
Muutos 2	Määrä	109	392	501
	%	21,8 %	78,2 %	100 %
	Jäännös	2,3	-2,3	
Muutos 1	Määrä	16	83	99
	%	16,2 %	83,8 %	100 %
	Jäännös	-0,5	0,5	
Perkeptio	Määrä	74	307	381
	%	19,4 %	80,6 %	100 %
	Jäännös	0,7	-0,7	
Kognitio	Määrä	159	1148	1307
	%	12,2 %	87,8 %	100 %
	Jäännös	-6,3	6,3	
Puhe	Määrä	52	460	512
	%	10,2 %	89,8 %	100 %
	Jäännös	-4,9	4,9	
Tila	Määrä	170	906	1076
	%	15,8 %	84,2 %	100 %
	Jäännös	-2,1	2,1	
Sekund.	Määrä	91	165	4491
	%	35,5 %	64,5 %	100 %
	Jäännös	7,5	-7,5	
Yhteensä	Määrä	989	4491	5481
	%	18,0 %	82,0 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 142,773; df = 8; p < 0,001

Ristiintaulukointi paljastaa selvän eron siinä, millaista subjektin ilmaisemisen tapaa eri verbityypit suosivat. Pronominisubjektia esiintyy merkitsevän usein niissä lauseissa, joissa finiittiverbi on tyypiltään kognitio-, puhe- tai tilaverbi: kognitioverbeistä 87,8 prosentissa, puheverbeistä 89,8 prosentissa ja tilaverbeistä 84,2 prosentissa on ilmipantu subjektipronomini. Standardoidut sovitettut jäännökset ovat näissä taulukon soluissa positiivisia ja merkitseviä (Kognitio: 6,3; Puhe: 4,9; Tila: 2,1). Nollasubjektia taas esiintyy merkitsevästi enemmän molemmissa liikeverbien ryhmässä, transitiivisissa muutosverbeissä (Muutos2) ja sekundaariverbeissä eli yksinään esiintyvissä apuverbeissä. Yksi-paikkaisista liikeverbeistä 22,3 prosenttia ja kaksipaikkaisista liikeverbeistä 25 prosenttia on ilman subjektipronominia. Transitiivisista muutosverbeistäkin 21,8 prosenttia on ilman subjektittomia. Jäännökset ovat näissä taulukon soluissa positiivisia ja merkitseviä eli ne ovat suurempia kuin 2 (Liike1: 3,2; Liike2: 4,9; Muutos2: 2,3; Sekundaari: 7,5). Kaikki

edellä mainitut erot ovat tilastollisesti merkitseviä (Pearsonin $\chi^2 = 143,773$; $df = 8$; $p < 0,001$). Verbityypeistä perkeptioverbit ja yksipaikkaiset muutosverbit ovat sen sijaan subjektin ilmaisemisen suhteen neutraaleja: niissä ei taulukon 16 mukaan esiinny merkitseviä eroja subjektipronominin todennäköisyydessä.

Sekundaariverbeistä on syytä mainita, että suuri nollasubjektin osuus niissä selittyy toimimisesta vierusparin jälkijäsenenä:

221) *otteks nähny kun on...* [tehty virsuja ja tuohikontteja]

"oon / 'oon "kyllä.// (HämP, Vesilahti: 91.)

Silloin kun haastateltava vastaa kysymykseen pelkällä minimivastauksella, vastaus on yksinään esiintyvä ilmisubjektiton apuverbi, toisin sanoen kieltoverbi tai *olla*-verbi (vieruspareista tarkemmin luvussa 4.2.2).

Huomionarvoista on, että nolla- ja pronominisubjektin ero taulukossa 16 noudattelee Pajusen (2001) pääjakoa A- ja B-verbeihin: kaikki propositioargumentin eli esimerkiksi lausetäydennyksen saavat verbityypit suosivat pronominisubjektia, kun taas asiaintilaa suoraan kielentävät verbit eli kaksipaikkaiset muutosverbit ja liikeverbit suosivat nolla-subjektia. Taulukon 16 tulokset ovat jossain määrin samansuuntaiset kuin Helasvuon (2014a) havainnot. Hän on selvittänyt keskusteluaineiston pohjalta yksikön ensimmäisen persoonan subjektin käyttäytymistä eri verbityypeissä. Mainitussa tutkimuksessa erityisen selvä ero nolla- ja pronominisubjektin esiintymisessä oli yhtäältä kognitioverbien ja toisaalta liikeverbien välillä: edelliset suosivat selvästi pronominia (92 %), mutta jälkimmäisissä pronominin osuus oli pienempi (85 %) (mas. 67–68). Edellä esittämäni taulukon 16 vertailu on yhdenmukainen tämän havainnon kanssa: kognitio- ja liikeverbien välillä on selvä ero subjektin ilmaisemisessa Helasvuon esittämällä tavalla. Tulokseni osoittavat siis lisäksi, että pronominia suosivat kognitioverbien lisäksi myös puheverbit ja statiiviset verbit ja nollasubjektia taas transitiiviset muutosverbit.

Taulukon 16 havainnot voi tiivistää niinkin, että merkitykseltään dynaamista toimintaa eli liikettä tai tekoa kuvaavat verbit suosivat nollasubjektia ja staattista tilaa tai mentaalista toimintaa kuvaavat verbit taas pronominia. Nämä havainnot käyvät hyvin yhteen espanjan subjektin ilmaisemisesta saatujen tulosten kanssa. Posio (2011) on tutkinut puheaktipersoonien subjektipronominin esiintymistä espanjan puhekielestä. Posion tarkastelun kohteena oli joukko merkitykseltään ja argumenttirakenteeltaan erilaisia verbejä, joista osa on kognitiivisia (*creer, entender, pensar*) tai puheverbejä (*decir*) ja osa taas agentiivisia teko- ja liikeverbejä (*hacer, poner*). Mukana ovat myös olemista ilmaisevat verbit (*ser, estar*). Posion päähavainto oli, että subjektipronominia käytetään enemmän merkitykseltään statiivisten verbien kanssa. Statiivisia ovat hänen analyysissään paitsi olemista ilmaisevat verbit myös kognitiiviset verbit, joten siinä Posion luokitus poikkeaa omastani. Vähiten pronominia sen sijaan esiintyi hänen havaintojensa mukaan dynaamista toimintaa, kuten liikettä, ilmaisevien verbien kanssa. (Posio 2011: 784.)

Samansuuntainen havainto on tehty useissa muissakin espanjan eri kielimuotojen subjektivariaatiota koskevissa tutkimuksissa. Sama tendenssi ilmenee esimerkiksi Orozcon (2015) tutkimassa Kolumbian espanjan varieteetissa (*Colombian Costeño Spanish*). Tilastollinen analyysi osoitti ilmisubjektin esiintyvän merkitsevästi perkeptio-, kopula-, puhe- ja kognitioverbien kanssa, kun taas muut verbiluokat, esimerkiksi liikeverbit, suosivat nollasubjektia (Orozco 2015: 23). Orozco toteaa havaintojensa vahvistavan täysin aiempienkin tutkimusten tulokset; tässä yhteydessä hän mainitsee esimerkiksi Travisin (2007) artikkelin. Travis (2007: 115) on havainnut tilastollisen yhteyden subjektin ilmaisutavan ja tiettyjen verbityyppien välillä: ilmisubjektia suosivat hänen mukaansa juuri statiiviset ja kognitiiviset verbit.

Taulukkoon 17 on puolestaan poimittu tarkasteltavaksi kolme verbityyppiä: yksipaikkaiset liikeverbit, tilaverbit ja kognitioverbit. Jokaisesta näistä on analysoitu erikseen murteiden välisiä eroja. Mainitut verbityypit on poimittu tarkasteluun sen vuoksi, että niissä esiintyy selvimmin merkitseviä murteiden välisiä eroja ($p < 0,001$), joita selostan jäljempänä. Jäljelle jääneissä verbiryhmissä murteiden välisiä eroja ei enimmäkseen esiinny lainkaan (muutosverbit, kausatiiviset liikeverbit, puheverbit ja sekundaariset verbit: $p > 0,05$). Kuitenkin perkeptioverbeissä murteiden ero on kyllä juuri ja juuri merkitsevä ($p = 0,023$), mutta koska merkitsevyys on vähäisempi kuin ensin mainituilla verbityypeillä, jätän ne murteiden välisen tarkastelun ulkopuolelle. Perkeptioverbeistä on syytä silti mainita, että niissä suurin ero syntyy savolaismurteiden ja muiden murteiden välille: ensin mainituissa nollasubjektia on jäännöksen (2,8) mukaan merkitsevästi enemmän kuin muissa murreryhmissä.

Taulukossa 17 on ensin tarkasteltu yksipaikkaisia liikeverbejä (taulukko 17 a), sen jälkeen tilaverbejä (17 b) ja lopuksi kognitioverbejä (17 c). Taulukkoon on merkitty harmaalla taustavärillä ne ryhmät, jotka eroavat tilastollisesti merkitsevästi muista ryhmistä.

Taulukko 17. Ristiintaulukointi verbityypeittäin: Subjektin ilmaisutavan vaihtelu eri murreryhmissä.

		17 a. YKSIPAIKKAISET LIIKEVERBIT (Liike 1)		
		Subjekti		
Murreryhmä		Nolla	Pro	Yhteensä
EPOHJ.	Määrä	15	97	112
	%	13,4 %	86,6 %	100 %
	Jäännös	-2,5	2,5	
HÄME	Määrä	14	57	71
	%	19,7 %	80,3 %	100 %
	Jäännös	-0,6	0,6	
KAAKKO	Määrä	15	79	94
	%	16,0 %	84,0 %	100 %
	Jäännös	-1,6	1,6	
LOUN.	Määrä	39	117	156
	%	25,0 %	75,0 %	100 %
	Jäännös	0,9	-0,9	
PEPOHJ.	Määrä	12	59	71
	%	16,9 %	83,1 %	100 %
	Jäännös	-1,2	1,2	
POPOHJ.	Määrä	15	58	73
	%	20,5 %	79,5 %	100 %
	Jäännös	-0,4	0,4	
SAVO	Määrä	47	79	126
	%	37,3 %	62,7 %	100 %
	Jäännös	4,5	-4,5	
Yhteensä	Määrä	157	546	703
	%	22,3 %	77,7 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 25,901; df = 6; p < 0,001

17 b. TILAVERBIT

Murreryhmä		Subjekti		
		Nolla	Pro	Yhteensä
EPOHJ.	Määrä	23	195	218
	%	10,6 %	89,4 %	100 %
	Jäännös	-2,4	2,4	
HÄME	Määrä	20	94	114
	%	17,5 %	82,5 %	100 %
	Jäännös	0,5	-0,5	
KAAKKO	Määrä	15	111	126
	%	11,9 %	88,1 %	100 %
	Jäännös	-1,3	1,3	
LOUN.	Määrä	20	213	223
	%	8,6 %	91,4 %	100 %
	Jäännös	-3,4	3,4	
PEPOHJ.	Määrä	12	61	73
	%	16,4 %	83,6 %	100 %
	Jäännös	0,2	-0,2	
POPOHJ.	Määrä	39	88	127
	%	30,7 %	69,3 %	100 %
	Jäännös	4,9	-4,9	
SAVO	Määrä	41	144	185
	%	22,2 %	77,8 %	100 %
	Jäännös	2,6	-2,6	
Yhteensä	Määrä	170	906	1076
	%	15,8 %	84,2 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 42,205; df = 6; p < 0,001

17 c. KOGNITIOVERBIT

Murreryhmä		Subjekti		
		Nolla	Pro	Yhteensä
EPOHJ.	Määrä	25	182	207
	%	12,1 %	87,9 %	100 %
	Jäännös	0,0	0,0	
HÄME	Määrä	16	159	175
	%	9,1 %	90,9 %	100 %
	Jäännös	-1,3	1,3	
KAAKKO	Määrä	20	210	230
	%	8,7 %	91,3 %	100 %
	Jäännös	-1,8	1,8	
LOUN.	Määrä	25	276	301
	%	8,3 %	91,7 %	100 %
	Jäännös	-2,3	2,3	
PEPOHJ.	Määrä	8	44	52
	%	15,4 %	84,6 %	100 %
	Jäännös	0,7	-0,7	
POPOHJ.	Määrä	18	122	140
	%	12,9 %	87,1 %	100 %
	Jäännös	0,3	-0,3	
SAVO	Määrä	47	155	202
	%	23,3 %	76,7 %	100 %
	Jäännös	5,2	-5,2	
Yhteensä	Määrä	159	1148	1307
	%	12,2 %	87,8 %	100 %

Pearsonin khiin neliön arvo: 32,153; df = 6; p < 0,001

Murteiden välinen tarkastelu vahvistaa jo aiemmin tässä tutkimuksessa esitetyn havainnon: jos murteiden välisiä eroja jonkin piirteen tarkastelusta on löydettävissä, ero syntyy enimmäkseen savolaismurteiden ja muiden murteiden välille. Usein savolaismurteiden kanssa samaan ryhmittyvät myös pohjoispohjalaiset murteet. Näille kahdelle vastakkaisina murreryhminä analyysissä nousevat esiin erityisesti lounaismurteet, kaakkoismurteet ja eteläpohjalaiset murteet, joissa pronominisubjektia on usein merkitsevästi enemmän kuin muissa murreryhmissä. Tämä ero ilmenee myös taulukon 17 murrevertailussa. Liikeverbeissä merkitsevimmän eroavat muista savolaiset ja eteläpohjalaiset murteet: edellisessä nollasubjektin osuus on 37,3 prosenttia ja jäännös nollasubjektisolussa on merkitsevä ja positiivinen (4,5). Jälkimmäisessä puolestaan nollasubjektin osuus on vain 13,4 prosenttia ja jäännös on merkitsevä mutta negatiivinen (-2,5). Tilaverbeissä savolaismurteiden lisäksi myös pohjoispohjalaiset murteet eroavat muista: savolaismurteissa 22,2 prosenttia tilaverbeistä on ilmisubjektittomia (jäännös nollasubjektisolussa 2,6) ja pohjoispohjalaisissa peräti 30,7 prosenttia (jäännös nollasubjektisolussa 4,9). Sen sijaan lounaisissa ja eteläpohjalaisissa murteissa ilmisubjektia on tilaverbeissä huomattavasti vähemmän: edellisessä 10,6 prosenttia (jäännös nollasubjektisolussa -2,4) ja jälkimmäisessä 8,6 prosenttia (jäännös -3,4 nollasubjektisolussa). Kognitioverbeissä selvästi

muista ryhmistä eroavat vain savolaismurteet ja lounaismurteet, mutta niissäkin savolaismurteet suosivat merkittävästi enemmän nollasubjektia (23,3 %; jäännös nollasubjektisolussa 5,2), kun taas lounaismurteet suosivat pronominisubjektia (nollasubjektin osuus 8,3 %; jäännös nollasubjektisolussa -2,3).

Murteiden välisiä eroja ei esiinny kaikissa verbityypeissä, joten voi päätellä, että taulukon 17 tarkastelun ulkopuolelle jätetyissä verbiryhmissä subjektin ilmaiseminen on samantapaista kaikissa murteissa. Esimerkiksi kausatiiviset verbityypit (Muutos 2 ja Liike 2) suosivat aiemmin esitetyn taulukon 1 mukaan merkittävästi enemmän nollasubjektia, mikä näyttää siis koskevan kaikkia murteita. Niissä verbityypeissä taas, joissa murteiden eroja esiintyy, ilmenee se koko tutkimuksessani esiin tullut johdonmukainen tendenssi, että savolaismurteet, usein pohjoispohjalaisetkin, suosivat nollasubjektia ja poikkeavat siinä erityisesti lounais-, kaakkois- ja eteläpohjalaismurteista.

7.2 Verbityypin vai verbileksemin vaikutus?

Edellisessä luvussa kuvattu verbityyppiijaottelu on käyttökelpoinen työkalu tämän tutkimuksen tarkoituksiin nähden, koska erilaisten lekseemien suuri määrä vaikeuttaisi muuten finiittiverbien tarkastelua. Verbityyppiijaon perusteena on ajatus, että merkitykseltään ja argumenttirakenteeltaan samanlaiset verbit käyttäytyvät samalla tavoin; se on siis syntaktis-semanttinen yleistys. Kielenkäytössä on kuitenkin ilmiöitä, jotka koskevat enemmänkin sanoja ja muita yksittäisiä kielenyksiköitä. Tarkoitan tällä erityisesti niitä vaikutuksia, joita kielellisen muodon frekvenssillä on rakenteiden muodostumiseen ja esiintymiseen kielenkäytössä. Käyttöpohjaisen kielenteorian perusoletuksia on, että kielenkäyttö vaikuttaa kielioppiin ja yksi näistä vaikutusmekanismeista on rakenteiden säännönmukainen toistuminen kielenkäytössä.

Bybeen (2007) mukaan frekvenssillä on kielioppiin kahdenlaisia vaikutuksia: frekventeissä rakenteissa tapahtuu helposti redusoivia ääntenmuutoksia (*reducing effect*), mutta usein toistuvat kielelliset muodot toisaalta säilyttävät esimerkiksi epäsäännölliset taivutusmuotonsa paremmin, koska ne ovat usein käytettyinä kognitiivisesti helpommin saatavilla kuin harvinaisemmat muodot (*conserving effect*). Jälkimmäisestä ilmiöstä ovat esimerkkinä muun muassa englannin verbintaivutuksen epäsäännölliset menneen ajan muodot (*kept, slept*), jotka vastustavat analogista muutosta säännölliseen taivutukseen (pääte *-ed*), koska verbinmuodot ovat kielenkäytössä usein esiintyviä. (Bybee 2007: 10, 11.) Kielellisen muodon frekvenssin yhteys redusoiviin muutoksiin on havaittu murteistakin. Itkosen (1972: 32–39) mukaan kielessä esiintyy tendenssi, jossa sanan käyttötaajuuden ja sanan pituuden välillä on negatiivinen korrelaatio: suuritaajuisissa sanoissa esiintyy eniten äänteellistä kulumista. Suuritaajuisimpia ja siten kulumille altteimpia verbejä murteissa (Suomen kielen nauhoitearkistossa) ovat Itkosen mukaan muun muassa *olla, tulla, mennä, panna* ja *sanoa* (ks. myös Mielikäinen 2009).

Frekvenssin vaikutukset ilmenevät myös laajemmin kielen rakenteissa: tutkimuksissa on saatu todisteita siitä, että mitä useammin kielen eri elementit, esimerkiksi sanat, esiintyvät yhdessä, sitä todennäköisemmin yhdistelmästä muodostuu äänteellinen ja semanttinen kokonaisuus eli konstruktio (Bybee ja Scheibman 1999: 577). Usein toistuvat yhdistelmät toimivat pragmaattisesti nimenomaan konstruktioina, eivät sanojen yhdistelminä. Bybeeen mukaan (2007: 283) frekventit sanaa laajemmat rakenteet ovat varastoituneina kielenkäyttäjän muistiin ja ovat siten sellaisinaan kielenkäytön yksikköjä. Bybee ja Scheibman (1999) ovat tutkineet keskusteluaineistosta englannin negaatorakenteen *don't* äänteellistä kulumista ja kulumisen suhdetta rakenteen yleisyyteen. Heidän havaintonsa on, että äänteellistä redusoitumista ilmenee niissä konteksteissa, joissa *don't* esiintyy useimmin, toisin sanoen *I*-pronominin jäljessä ja tiettyjen verbilekseemien edellä. Erityisesti esiin nousi tutkimuksessa *I don't know* -rakenne, jossa äänteellisen kulumisen havaittiin olevan yleisintä silloin, kun mainittu rakenne palvelee tiettyjä pragmaattisia funktioita. *I don't know* ei nimittäin useinkaan merkitse kirjaimellisesti tiedon puutetta; sitä käytetään pragmaattisiin tarkoituksiin, muun muassa kielteisen vastauksen pehmentämiseen. (Bybee ja Scheibman 1999: 585–587; Bybee 2007: 283.)

Edellisessä luvussa esittelin paitsi omia tuloksiani verbityypin vaikutuksista subjektipronominin esiintymiseen myös vastaavia havaintoja espanjan eri kielimuodoista. Kävi ilmi, että ilmisubjektin esiintymiseen sekä suomessa että espanjassa vaikuttavat erityisesti statiiviset ja kognitiiviset verbit, kun taas konkreettiseen toimintaan liittyvät verbit suosivat nollasubjektia. Espanjaa tutkineet ovat kuitenkin esittäneet, että vaikutukset eivät ehkä liity tiettyyn verbityyppiin yleisesti vaan ainoastaan yksittäisiin verbileksemeihin. Posio (2014: 14–15) toteaa, että verbiluokat eivät välttämättä ole vertailukelpoisia tutkimusten välillä, koska se, mitä vaikkapa psykologisten verbien luokkaan sisällytetään, vaihtelee tutkimuksesta toiseen eikä luokkia voi siten määritellä yhtenäiseksi funktionaaliseksi kategoriaksi. Hän esittää sen sijaan, että kognitiivisten verbien havaittu tendenssi johtuu muutamista frekventeistä verbileksemeistä, koska taajaan esiintyvillä verbeillä on taipumus muodostaa rakenteita, joilla on pragmaattisia erityistehtäviä (Posio 2014: 15; 2015: 60). Tähän on ottanut kantaa myös Orozco (2015), joka vertailee artikkelissaan kunkin verbiluokan taajimmin esiintyvää verbilekseemiä muihin saman luokan verbeihin selvittääkseen, onko subjektin ilmaisutavan vaihtelu sidoksissa enemmän koko luokkaan vai frekventtiin lekseemiin. Hänen analyysinsä mukaan useissa verbiluokissa määrällisesti yleisin verbi esiintyy ilmisubjektin kanssa enemmän kuin muut saman luokan verbit. Erityisesti tämä koskee kognitiivisia verbejä: verbit *creer* 'uskoa' ja *saber* 'tietää' suosivat il mipantua pronomina merkitsevästi enemmän kuin muut kognitiiviset verbit. (Orozco 2015: 25.) Analysoin seuraavassa lekseemien vaikutuksia yleisesti, mutta palaan mahdollisiin leksikaalisiin frekvenssivaikutuksiin vielä luvuissa 7.3 ja 7.4.

Aineistossani on joitakin verbejä, jotka ovat erityisen taajaan esiintyviä verrattuna muihin verbeihin. Kiinnostava kysymys onkin, eroavatko erityisen frekventit verbit muista subjektin ilmaisemisen suhteen. Kuviossa 4 jäljempänä on tarkasteltu verbilekseemien eroja korrespondenssianalyysin avulla. Koska erilaisia verbileksemejä on ai-

neistossani paljon, tavanomainen ristiintaulukointi ei sovi menetelmäksi. Korrespondenssikuvio on ristiintaulukoinnin visuaalinen esittämistapa, jossa lasketaan rivi- ja sarakemuuttujien välistä etäisyyttä ja esitetään etäisyydet kaksiulotteisen kuvion muodossa. Analyysi toisin sanoen laskee khiin neliö -testin avulla odotettujen ja havaittujen frekvenssien eroja rivien ja sarakkeiden välillä, ja jakaumaltaan samanlaiset muuttujan kategoriat asettuvat kuviossa lähelle toisiaan (Baayen 2008: 139). Tässä tapauksessa siis jakaumaltaan samanlaiset verbit asettuvat kuviossa toistensa tuntumaan.

Kuvion 4 analyysissä on tarkasteltu verbileksemejä sen suhteen, miten ne eroavat subjektin ilmaisemisen ja polaarisuuden suhteen. Polaarisuus on tässä analyysissä mukana sen vuoksi, että joillakin verbileksemeillä voi olla erilainen diskurssi-profiili, kun verrataan myöntö- ja kieltolauseita: tietyt verbileksemit esiintyvät usein kieltolauseessa ja kieltolauseessa esiintyessään saattavat muodostaa pronominisubjektin kanssa kiteytyneitä rakenteita (ks. Helasvuo 2014a). Korrespondenssikuvio on muodostettu frekvenssitaulukosta, johon on eroteltu 74 verbilekseemistä esiintymämäärät neljään sarakkeeseen: nollasubjektillisiin myöntölauseisiin (NoIM) ja kieltolauseisiin (NoIK) sekä pronominisubjektillisiin myöntölauseisiin (ProM) ja kieltolauseisiin (ProK). Seuraavassa on lyhyt näyte mainitusta frekvenssitaulukosta³⁷:

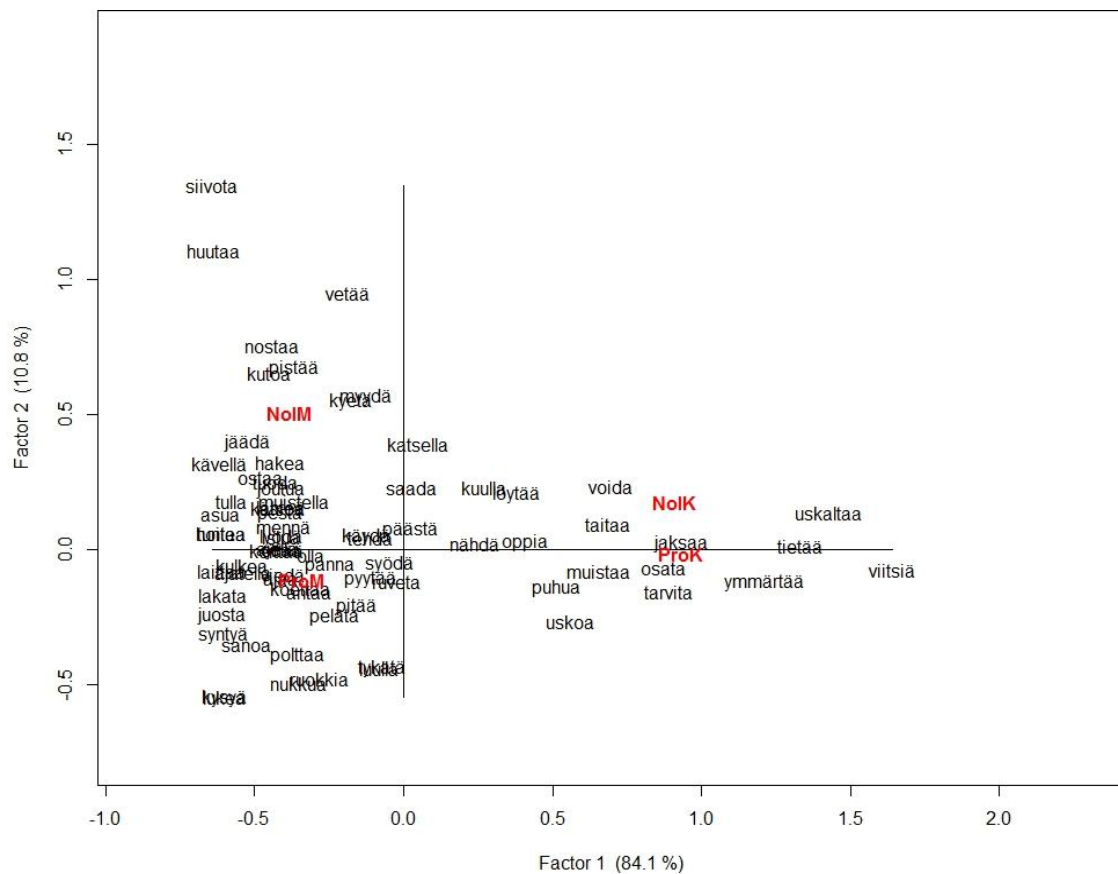
Lekseemi	NoIM	NoIK	ProM	ProK
ajaa	3	0	18	2
ajatella	9	0	51	2
ajella	2	0	9	1
antaa	5	0	35	6

Kaikkia aineistoni verbileksemejä ei kuitenkaan ole tässä frekvenssitaulukossa mukana, koska harvinaisimmat lekseemit ovat yksittäisesiintymiä eikä niiden käyttäytymistä siten voi luotettavasti tutkia. Korrespondenssikuvioon onkin otettu mukaan vain ne lekseemit, joita on aineistossa enemmän kuin viisi kappaletta.

Korrespondenssianalyysi laskee frekvenssitaulukosta sarakkeiden ja rivien välisiä etäisyyksiä, jotka lasketaan khiin neliön arvoina (*chi squared distance*). Analyysi pyrkii luomaan datapisteistä kuvion siten, että mahdollisimman vähin dimensioin pystyy selittämään mahdollisimman paljon aineiston variaatiota (Baayen 2008: 139). Frekvenssitaulukosta lasketut rivien ja sarakkeiden etäisyydet esitetään kaksiulotteisena kuviona, jossa kaksi aineiston variaatiota parhaiten selittävää laskennallista faktoria muodostavat kuvion x- ja y-akselit. Korrespondenssikuviossa (kuvio 4) on laskettu kahden tällaisen laskennallisen faktorin selittävyudet: vaaka-akselin faktori selittää 84,1

³⁷ Olen toteuttanut korrespondenssianalyysin pitkälti Baayenin (2008) mallin mukaan. Baayenin esimerkkianalyysissä (2008: 139–141) on tutkittu hollannin *-lijk*-päätteisten lekseemien esiintymistä. Mainitussa tutkimuksessa on selittäviä tekijöitä kolme – sukupuoli, koulutus ja alueellinen tausta – joiden yhdistelmistä on tehty frekvenssitaulukon sarakemuuttujia. Omassa aineistossani on jo lähtökohtaisesti suuria frekvenssieroja eri verbilekseemien välillä, mutta niin on Baayeninkin esittelemässä lekseemiaineistossa.

prosenttia frekvenssitaulukon variaatiosta, ja pystyakselin faktori puolestaan 10,8 prosenttia (ns. *eigenvalue rates*, ks. Baayen 2008: 141). Kuviota luetaan kuitenkin käytännössä siten, että nollasubjektillisia myöntölauseita (NoIM) suosivat lekseemit hakeutuvat kuviossa ylös vasemmalle ja pronominisubjektillisia myöntölauseita (ProM) suosivat taas klusteroituvat alas vasemmalle. Kuvion vaaka-akseli kuvaa lähinnä polaarisuuden vaikutusta: mitä enemmän oikealle lekseemit sijoittuvat, sitä enemmän ne suosivat kieltolauseita (NoIK, ProK).³⁸ Lekseemit saattavat sijoittua kuviossa päällekkäin, jos niiden välillä ei ole frekvenssien suhteen eroa eri luokissa, mikä kyllä hankaloittaa lukemista, mutta toisaalta kuvion tarkoituksena on myös osoittaa muista selvimmin eroavat verbit.

Kuvio 4. Verbilekseemien erot subjektin ilmaisemisen ja polaarisuuden suhteen.

Kuviosta 4 voi havaita ensiksikin, että A- ja B-verbit eroavat toisistaan melko selvästi: lähes kaikki propositioargumentin saavat, merkitykseltään kognitio- tai puheverbit ryhmittyvät kuviossa oikealle ja muut verbit vasemmalle. Tämä kertoo olennaisen asian verbityyppien eroista: B-verbeissä lekseemin merkitykseen sisältyy myös puhujan subjektiivinen näkökulma kuvattuun asiintilaan, ja subjektiiviseen

³⁸ Sarakemuuttajat on merkitty kuvioon punaisella.

asennoitumiseen liittyy usein negaatio. Kieltolauseita suosivissa lekseemeissä on yksi selvästi kieltohakuinen verbi (*viitsiä*; ks. ISK § 1637), mutta muuten kieltolauseita näyttävät suosivan monet B-verbit: eniten oikealle sijoittuvia ovat esimerkiksi *uskaltaa*, *tietää* ja *ymmärtää*, mutta lähituntumassa ovat myöskin *muistaa*, *osata*, *puhua*, *uskoa*, *oppia*, *kuulla* ja *nähdä*. Aineistoni yleisimmistä kognitioverbeistä *ajatella* ja *luulla* suosivat kuitenkin myöntolauseita (ks. myös Helasvuo 2014a: 70); tosin niitä ei kuviosta erota useiden päällekkäin sijoittuvien lekseemien joukosta. Konkreettимерkityksiset A-verbit taas kuvaavat vain itse tilan tai prosessin ilman subjektiivista näkökulmaa, joten negaatio ei ole näissä lekseemeissä tavanomaista todennäköisempi.

Toinen havainto on, että subjektin ilmaisutavalla on vaikutusta etenkin myöntolauseissa, koska kuviossa vasemmalle sijoittuvat verbilekseemit hajaantuvat pysty akselilla, mutta oikealle sijoittuvat verbilekseemit eivät sen sijaan niin paljon eroa toisistaan pystysuunnassa; myös sarakemuuttajat NolK ja ProK ovat lähellä toisiaan. Tämän voi tulkita siten, että kieltolauseita suosivissa lekseemeissä ei ole suuria eroja nollasubjektin ja pronominisubjektin esiintymisessä. A-verbit sijoittuvat kuvion vasempaan reunaan, ja niissä on kuvion 4 mukaan enemmän eroja nolla- ja pronominisubjektin esiintymisessä kuin B-verbeissä. Kuviossa ylimmäksi hakeutuvat suosivat nollasubjektillista myöntolauseita (NolM), ja niiden joukossa on enimmäkseen toiminnallisia ja transitiivisia liike- ja muutosverbejä, kuten *siivota*, *vetää*, *nostaa*, *pistää* ja *kutoa*. Nollasubjektia eniten suosivista vain *huutaa* on puheverbi, mutta se on toisaalta merkitykseltään spesifimpi kuin vaikkapa *sanoa*. Mainituista lekseemeistä on kuitenkin syytä mainita, että kaikki niistä eivät ole aineistossa kovinkaan yleisiä (esim. *siivota* 8; *huutaa* 11) ja pienessä määrässä sattumankin osuus voi olla merkittävä.

Suurin osa lekseemeistä sijoittuu kuviossa vasempaan reunaan mutta pystysuunnassa keskivaiheille, mikä osoittaa niiden suosivan myöntolauseita mutta olevan subjektin ilmaisemisen suhteen neutraaleja. Alas vasemmalle kerääntyvät ne lekseemit, jotka suosivat eniten ilmisubjektillista myöntolauseita (ProM). Aivan vasempaan alanurkkaan sijoittuu kaksi B-verbeihin kuuluvaa lekseemiä, nimittäin *kysyä* ja *lukea*; niissä kaikki aineiston esiintymät ovat ilmisubjektillisia myöntolauseita (*kysyä* 9, *lukea* 13 kpl). Alanurkkaan sijoittuvat B-verbeistä myös *sanoa*, *tykätä* ja *luulla*, mutta yleisesti ottaen ilmisubjektillista myöntolauseita suosivia lekseemejä on kaikista verbityypeistä (esim. *syntyä*, *sanoa*, *polttaa*). Kuviosta 4 voi kuitenkin havaita myös, että yksipaikkaiset liikeverbit (*mennä*, *tulla*, *kävellä*) sijoittuvat kaikki suhteellisen lähelle toisiaan vasempaan reunaan ja pystysuunnassa keskivaiheille. Myös kaksipaikkaisista liikeverbeistä ainakin *vetää*, *nostaa*, *pistää* ja *myydä* sijaitsevat toistensa läheisyydessä.

Aiemmin esitetystä taulukosta 16 (ks. luku 7.1) kävi ilmi selvä jako nollasubjektin ja pronominisubjektin välillä: edelliset suosivat transitiivisia muutosverbejä sekä yksipaikkaisia liikeverbejä ja jälkimmäiset kognitio- ja puheverbejä. Korrespondenssikuvio näyttää vahvistavan tämän havainnon ja ainakin jossain määrin oikeuttavan lekseemien jakamisen verbityyppisiin. Erityisesti propositioargumentin saavat B-verbit näyttävät kuvion mukaan olevan melko samanlaisia keskenään: ne

suosivat ilmisubjektia ja useimmat niistä myös kieltolausetta. Tässä luvussa toin esiin, että kielenkäytössä taajaan esiintyvillä verbeillä saattaa frekvenssinsä vuoksi olla omanlaisiaan diskurssiominaisuuksia. Aineistossani erityisen yleisiä verbejä ovat muun muassa *sanoa*, *olla*, *mennä*, *tulla*, *tietää* ja *muistaa*. Kuvion 4 mukaan ainakaan *olla*-, *mennä*- ja *tulla*-verbit eivät kuitenkaan poikkea erityisen paljon muista verbeistä, mutta *sanoa* sijaitsee siinä kuvion nurkassa, johon hakeutuvat erityisen paljon pronominisubjektia suosivat lekseemit.

Korrespondenssianalyysiin ei kuitenkaan sisälly merkitsevyydestä lekseemien välillä. Kuvion tarkoituksena olikin esittää yleiskuvaus kaikista verbeistä ja osoittaa, mitkä niistä näyttävät poikkeavan muista. Tarkastelen seuraavissa alaluvuissa 7.3 ja 7.4 joitakin yleisimpiä lekseemejä vielä lähemmin, ja yksi mielenkiinnon kohde on se, eroavatko erityisen frekventit verbilekseemit muista saman ryhmän verbeistä ja onko verbin frekvenssi olennainen tekijä subjektipronominin esiintymisen selittäjänä. Selvitän myös kontekstipointojen avulla, millaisia pragmaattisia tehtäviä verbeillä ja niiden ympärille muodostuvilla rakenteilla on.

7.3 B-verbit: kognitio, puhe ja perkeptio

Esittelen luvun aluksi joitakin keskeisimpiä tutkimuksia, joissa on kuvattu erityisesti kognitioverbien muodostamia diskurssirakenteita. Sen jälkeen selvitän, eroavatko määrällisesti yleisimmät B-verbit muista saman verbityypin lekseemeistä subjektin ilmaisemisen suhteen. Lopuksi tarkastelen joidenkin verbien käyttäytymistä osana vuorovaikutusta. Koska tässä tutkimuksessa ei ole mahdollisuutta paneutua yksityiskohtaisesti kovinkaan moniin eri verbeihin, nostan lähempään tarkasteluun enimmäkseen niitä, jotka ovat joko aiempien tutkimusten tai omien havaintojeni mukaan olennaisimpia subjektin ilmaisemisen kannalta. Kognitioverbien yhteydessä tutkin erikseen *tietää*- ja *muistaa*-verbejä ja puheverbien yhteydessä verbiä *sanoa* (luku 7.3).

Pajunen (2001: 296) toteaa primäärisistä B-verbeistä, että ne ovat mentaaliverbejä, jotka koodaavat niin sanottua episteemistä avaruutta eli referentiaalisiin asiointiloihin kohdistuvaa tietoa, sen lähdettä ja varmuusastetta. Ne leksikalisivat toisin sanoen sitä, miten ihminen tulkitsee A-verbeillä leksikalisoituja asiointiloja. B-verbit yksikön ensimmäisessä persoonassa tuovatkin kielenkäyttöön erityisen selvästi subjektiivisuuden piirteitä. Scheibman (2001) on tutkinut rakenteita, jotka luovat kielenkäyttöön subjektiivista näkökulmaa. Subjektiivisuuden hän määrittelee kielenkäytöksi, jolla puhuja ilmaisee diskurssissa havaintojaan, tunteitaan tai mielipiteitään: esimerkiksi yksikön ensimmäisen persoonan pronomini *I* yhdessä verbien *feel*, *believe* tai *suppose* kanssa ilmaisee puhujan näkökulmaa, mutta samat verbit kolmannessa persoonassa ovat sen sijaan luonteeltaan informatiivisia tai kuvailevia. Scheibmanin mukaan spontaani puhuttu kieli on ylipäätään luonteeltaan subjektiivista, koska arkikieltä käytetään tavallisesti havaintojen, tunteiden ja mielipiteiden kuvailemiseen ja kielenkäytössä frekventit kielelliset muodot

ovat juuri niitä, jotka osallistuvat puhujan subjektiivisen näkökulman ilmaisemiseen. (Scheibman 2001: 61, 65.)

Dahl (2000) käyttää nimitystä egoforinen viittaus sellaisista kielen ilmauksista, joilla viitataan puheaktitilanteen osallistujiin. Dahlin mukaan puhetilanteessa läsnä olevien näkökulma esiintyy vahvana kielenkäytössä, mikä ilmenee esimerkiksi siinä, että hänen laskelmiensa mukaan keskusteluaineistossa (ruotsi) yli puolet kaikista elollisiin viittavista subjekteista viittaa puheaktipersonoihin ja noin kymmenen prosenttia kaikista keskusteluaineiston lasketuista sanoista on puheaktipersonien pronomineja. Dahl tarkastelee tutkimuksessaan egoforisuuden ilmenemistä myös erityyppisissä verbeissä. Hänen havaintonsa on ensinnäkin, että transitiivisista verbeistä 61 prosentissa oli puheaktipersonaan viittaava subjekti, kun taas intransitiiviverbeistä sellainen on vain 35 prosentissa. Vielä selvemmin egoforisuus nousee esiin erilaisia verbityyppejä tarkastellessa: egoforisten subjektien osuus on Dahlin havaintojen mukaan suurin mentaalisisä verbeissä (90–100 %), kun taas muun muassa liikeverbeissä niiden osuus on pienempi (20–37 %) ja kaikkein pienin se on intransitiivissa tila- ja kopulaverbeissä (0–22 %). Dahl toteaa vertailunsa johtopäätöksenä, että niillä verbeillä, joiden subjekti on yleensä elollinen, subjekti on nimenomaan egoforinen eli puheaktipersonaan viittaava. (Dahl 2000: 38, 44–48.)

Tuntuu jossain määrin itsestäänselvyydeltä, että kognitiivisten verbien seurana esiintyy enemmän yksikön ensimmäisen persoonan kuin kolmannen persoonan subjekteja, koska puhuja on yleensä paremmin perillä omista mentaalisisä prosesseistaan kuin jonkun toisen. Subjektiivisuuden ilmiö on kuitenkin yhteydessä siihen, millaiset rakenteet ovat kielenkäytössä yleisiä. Monissa tutkimuksissa on havaittu yksikön ensimmäisen persoonan muodostavan kieliopillistuneita rakenteita ja konstruktioita kognitiivisten verbien kanssa. Konstruktioita ovat usein luonteeltaan asenteen ilmaisimia: puhuja osoittaa jonkin osuuden puheestaan episteemisen, evidentialisen tai affektiivisen asennoitumisen ilmauksiksi (engl. *stance*; ks. esim. Kärkkäinen 2012).

Thompson ja Mulac (1991) esittävät kvantitatiivisia todisteita sille, että ilmauksen alussa esiintyvä englannin *I think* on kieliopillistunut episteemiseksi fraasiksi puhutussa kielessä (*I think 0 exercise is really beneficial to anybody*, mas. 313). Rakenteella on heidän mukaansa pragmaattisesti erilainen asema silloin, kun sitä seuraa komplementoija *that* kuin silloin, kun komplementoijaa ei ole. Jälkimmäisessä tapauksessa on siten tapahtunut rakenteen uudelleentulkinta episteemiseksi fraasiksi. Kieliopillistumisväitteen tukena on episteemisissä fraaseissa esiintyvien verbien ja pronomien frekvenssi: Thompson ja Mulac vertasivat ilmauksen alussa esiintyvää *I think* -rakennetta parenteettiseen, ilmauksen lopussa esiintyvään rakenteeseen (*It's just your point of view you know what you like to do in your spare time I think*, mas. 313) ja totesivat, että ne subjektit ja verbit, jotka esiintyvät ilmauksen alkuasemassa ilman *that*-komplementoijaa, ovat juuri niitä, joita esiintyy myös parenteettisessä rakenteessa. (Thompson ja Mulac 1991: 313–326; ks. myös Kärkkäinen 2012.)

Toinen kognitiivinen verbi, jonka on englannissa havaittu muodostavan konventio-naalistuneita rakenteita yksikön ensimmäisen persoonan pronominin kanssa on *know*.

Mainitsin Bybeen ja Scheibmanin (1999) *I don't know* -rakenteen frekvenssin ja äänteellisten muutosten yhteyttä koskevista havainnoista jo luvussa 7.2. Puhutussa kielessä tajaan esiintyvällä *I don't know* -rakenteella on pragmaattisesti eriytyneitä tehtäviä: puhuja ilmaisee sillä muun muassa epävarmuuttaan seuraavaksi esittämästään asiasta tai merkitsee jäljempänä seuraavan puheen erimielisyyden ilmaukseksi; rakenne toimii silloin erimielisyyden lieventäjänä (Tsui 1991: 611–616; Scheibman 2000: 118). Olennaista on, että rakenteilla ei näissä tapauksissa ilmaista puhujan tietämättömyyttä vaan ne ovat puhutussa vuorovaikutuksessa modaalisisessa funktiossa. Kognitiivisilla konstruktiolla on pragmaattisessa funktiossa toimiessaan joitakin kiteytyneisyyden tunnusmerkkejä, joita ovat esimerkiksi äänteellinen kuluminen, vakiintunut sanajärjestys ja subjektipronominin ilmipäneminen. Tämän on suomen kognitiivisista rakenteista todennut Helasvuori (2014a) keskusteluaineiston pohjalta. Hän toteaa, että kognitioverbit suosivat yksikön ensimmäistä persoonaa ja niiden yhteydessä esiintyy useimmiten subjektipronomini, mutta tämä tendenssi johtuu erityisesti muutamasta frekventistä kognitioverbistä, erityisesti verbeistä *tietää*, *ajatella* ja *muistaa* (mas. 68–71). Helasvuori mukaan (mas. 72) esimerkiksi *tietää* muodostaa yksikön ensimmäisessä persoonassa *em mä tiedä* -konstruktion, jossa negaation suosiminen, sanajärjestys ja subjektipronominin esiintyminen ovat kiteytyneisyyden tunnusmerkkejä, vaikka konstruktion elementeissä voikin olla variaatiota (esim. *mie* tietyissä murteissa). Posion (2011, 2014) mukaan myös espanjassa subjektipronominia esiintyy yksikön ensimmäisessä persoonassa eniten juuri kognitiivisten verbien yhteydessä, mikä johtuu hänen mukaansa muun muassa siitä, että kyseiset verbit muodostavat frekventtejä kollokaatioita, jotka saavat pragmaattisia funktioita; Pragmaattisessa tehtävässään ne toimivat puhujan episteemisen asenteen ilmaisimina. (Posio 2011: 785, 797; 2014).

Myös Duvallon (2006) on lyhyesti ottanut esiin *tietää*-verbin ympärille konventionaaliset rakenteet: hänen mukaansa *en tiedä* ~ *en tiää* on kiteytynyt ilmaus, jota esiintyy epäsuorien retoristen kysymysten edellä: *oltiin iltapäivällä koirie- koirien kans kävelyllä ni näytti tulevan koulukuljetus Rovaniemen suunnast et (.) ilmeisesti: en tiedä mistä asti tulee mut etta tuota* (Duvallon 2006: 214). Duvallon ei kuitenkaan esitä *tietää*-verbin esiintymämääriin perustuvia havaintoja kiteytyneisyyden osoittamiseksi. Hän toteaa (mp.) aineistonsa olevan riittämätön kattavan esityksen laatimiseksi kiteytyneistä ilmauksista. Duvallonin aineistosta voi lisäksi huomauttaa, että se koostuu pelkistä ilmisubjektittomista tapauksista eikä se siten anna tietoja kiteytyneiden rakenteiden pronominisubjektillisistä vastineista.

Tarkastelen seuraavassa aineistoni B-verbejä sekä yleisesti kvantitatiivisesti että kontekstiyhteydessään. Aiempien tutkimusten perusteella on siis syytä olettaa tiettyjen, määrällisesti yleisimpien kognitiivisten verbien (*tietää*, *muistaa*) suosivan pronominisubjektia. Kognitioverbien ohella myös puheverbi *sanoa* on lekseemi, jonka voisi frekvenssinsä perusteella arvella käyttäytyvän muista puheverbeistä poiketen ja muodostavan erityisiä diskurssirakenteita. Sen tehtävänä on merkitä puheessa seuraavana tuleva jakso puhujan omaksi referaatiksi. *Sanoa* on aineistossani hyvin yleinen, kuten se on muissakin

murrekorpuksissa. Suomen murteiden taajuussanastossa (1992) se on 17:nneksi yleisin kaikista lasketuista sanoista. Siihen liittyy myös äänteellistä redusoitumista: persoonapäätettä esiintyy jonkin verran vähemmän *sanoa*-verbin yhteydessä kuin muiden verbien (Väänänen 2015: 21), ja koko verbinmuoto voi olla lyhentynyt niin kutsutuksi pikapuhemuodoksi (esim. imperat. *sano* > *sa*, ks. esim. Mielikäinen 2009). Esimerkki 222 havainnollistaa näitä piirteitä: Savitaipaleelta kotoisin oleva puhuja käyttää paljon *meä sa*-ilmausta (< *meä sanoin*) sellaisissakin yhteyksissä, joissa haluaa erityisesti tuoda esiin oman mielipiteensä. *Että*-komplementoijaa ei aina esiinny.

222) ja "varpoat 'taipu toas / 'ennellie ku se 'anto 'ne "leäkkeet ni / "varpait ei 'soant "veäntymeä mihikeä päi. / nii / 'kaikel'laistaha sitä ol'. / mm. / meä sa ehä 'tuota tiijä n_et "mitä 'sitä viel 'ihmine 'näköö jos 'elää mite / 'vanhaks mut / (KarE, Savitaipale: 195.)

Nähdäkseni yksittäisen verbilekseemin frekvenssin vaikutuksen saa parhaiten selville vertaamalla useimmin esiintyviä verbejä muihin samaan verbityyppiin kuuluviin verbeihin (ks. myös Orozco 2015: 25). Esitän taulukossa 18 määrällisesti yleisimpien B-verbien frekvenssejä: analyysin kohteena on se, vaikuttaako pelkkä lekseemin frekvenssi ilmisubjektin esiintymiseen. Ristiintaulukoinnissa on verrattu kognitio- puhe- ja perkeptioverbien frekventeimpien verbilekseemien eroa samaan verbityyppiin kuuluviin muihin lekseemeihin (taulukossa 18 *Muut*). Kognitioverbeistä mukana on kolme yleisintä verbiä, *ajatella*, *muistaa* ja *tietää*. Niistä *ajatella* on määrällisesti paljon muita harvinaisempi, mutta myös sitä on syytä tarkastella erikseen, koska se on merkitykseltään neutraali kognitiivinen verbi (vrt. engl. *I think* -rakenne³⁹). Puheverbeissä ei ole *sanoa*-verbin lisäksi muita määrällisesti selvästi erottuvia lekseemejä. Perkeptioverbeissä *kuulla* ja *nähdä* ovat yleisimmät verbit.

---

³⁹ Englannin *I think* -rakennetta saattaisi nykysuomessa vastata myös *mä luulen (et)* -ilmaus, mutta tutkimassani murreaineistossa *luulla* ei ole kovinkaan yleinen (aineistossani 13 kpl) (vrt. Helasvuo 2014a).

Taulukko 18. Subjektin ilmaiseminen kognitio-, puhe- ja perkeptioverbien määrällisesti yleisimmissä verbilekseemeissä ja näiden lekseemien ero saman verbityypin muihin lekseemeihin.

		Subjekti		
Kognitio	Nolla	Pro		Yht.
<i>Ajatella</i>	9	53		62
%	14,5 %	85,5 %		100 %
<i>Muistaa</i>	52	446		498
%	10,4 %	89,6 %		100 %
<i>Tietää</i>	47	315		362
%	13 %	87 %		100 %
Muut	51	334		385
%	13,2 %	86,8 %		100 %
Yht.	159	1148		1307
%	12,2 %	87,8 %		100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 2,353; df = 3; p = 0,503				
Puhe	Nolla	Pro		Yht.
<i>Sanoa</i>	20	330		350
%	5,7 %	94,3 %		100 %
Muut	32	130		162
%	19,8 %	80,2 %		100 %
Yht.	52	460		512
%	10,2 %	89,8 %		100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 23,919; df = 1; p < 0,001				
Perkeptio	Nolla	Pro		Yht.
<i>Kuulla</i>	29	95		124
%	23,4 %	76,6 %		100 %
<i>Nähdä</i>	28	167		195
%	14,4 %	85,6 %		100 %
Muut	17	45		62
%	27,4 %	72,6 %		100 %
Yht.	74	307		381
%	19,4 %	80,6 %		100 %
Pearsonin khiin neliön arvo: 6,973; df = 2; p = 0,031				

Ennako-odotusten vastaisesti *ajatella*, *muistaa*- ja *tietää*-verbeissä ei pronominisubjektia ole merkitsevästi enempää kuin muissakaan kognitioverbeissä (Pearsonin $\chi^2 = 2,353$; df = 3; p = 0,503). Pronominisubjektia on *muistaa*-verbeissä 89,6 prosenttia ja *tietää*-verbeissä 87 prosenttia, kun muissa kognitioverbeissä sitä on suunnilleen saman verran (86,8 %). Muihin kognitioverbeihin kuuluu sellaisia verbejä kuin *osata*, *oppia*, *uskoa*, *ymmärtää* ja *tykätä* sekä joitakin emotioverbejä kuten *pelätä*. Myöskään *ajatella* ei merkitsevästi eroa edellä mainituista ryhmistä pronominisubjektin osuuden suhteen (85,5 %). Espanjaa tutkineista muun muassa Orozco (2015) on käyttänyt vastaavanlaista metodologia, jossa on verrattu saman verbiluokan taajimmin esiintyvää lekseemiä koko luokkaan kokonaisuudessaan. Toisin kuin omat havaintoni, Orozcon tulokset mentaaliverbeistä

osoittivat, että kaksi frekventeintä verbiä (*creer*, *saber*) suosivat pronominisubjektia, kun taas muut mentaaliverbit nollasubjektia (mas. 25).

Kahdessa muussa B-verbien ryhmässä sen sijaan esiintyy merkitseviä eroja frekventin lekseemin ja saman verbityypin muiden lekseemien kanssa. Puheverbeissä *sanoa* eroaa merkitsevästi muista puheverbeistä siinä, että pronominisubjekti on *sanoa*-verbin yhteydessä hyvin yleinen (94,3 %), mutta vähemmän yleinen muissa puhumista kuvaavissa verbeissä (80,2 %). Ero on tilastollisesti merkitsevä (Pearsonin $\chi^2 = 23,919$; $df = 1$; $p < 0,001$). Muita puheverbejä aineistossani ovat esimerkiksi *puhua*, *kysyä* ja *lukea*. Perkeptioverbeissä *nähdä* eroaa selvästi *kuulla*-verbistä ja muista perkeptioverbeistä: pronominisubjektia on *nähdä*-verbeissä 85,6 prosenttia, kun sitä on *kuulla*-verbeissä selvästi vähemmän (76,6 %) samoin kuin muissa perkeptioverbeissä (72,6 %). *Nähdä*-verbin ero muihin ryhmiin on merkitsevä (Pearsonin $\chi^2 = 6,973$; $df = 2$; $p = 0,031$). Havaintoverbejä ei aineistossa kaikkiaan ole kovin monia; mainittujen lisäksi muita ovat muun muassa *katsoa*, *katsella* ja *huomata*.

Taulukon 18 vertailu siis osoittaa, että pelkästään verbilekseemin frekvenssillä ei kognitioverbeissä ole vaikutusta subjektin ilmipanoon: frekventeimmät lekseemit eivät eroa muista kognitioverbeistä. Hypoteesina oli, että esimerkiksi *tietää* eroaisi subjektin ilmaisemisessa muista verbeistä ja kyseinen verbi muodostaisi rakenteita, joihin kuuluu subjektipronomini, ja kiteytymistäipumus ilmenisi pronominin suurempana frekvenssinä tämän verbin yhteydessä. Aineistosta poimitut yksittäiset esimerkit antavat viitteitä siitä, että *tietää*-verbi käyttäytyy erityisellä tavalla: esimerkissä 223 esiintyy ilmaus *mää tiä*, jossa subjekti on ilmipantuna, mutta varsinainen finiittiverbi eli kieltoverbi jää pois siitäkin huolimatta, että kyse on negatiivista.

223) ei hein_ols se "huane sillo nii 'reeras mää tiä / taik / kyl hen "naimisis jo 'olivam mutt_em 'mää 'tiärs sit ko ei "sisko siäl maannuk ko se "miäs vam makas 'toisen / 'trenkin 'kans ja./ (VarP, Eura: 89.)

Vertailun tulos onkin hieman yllättävä, jos sitä arvioidaan aiemmin tässä luvussa kuvattujen tutkimusten pohjalta (mm. Helasvuo 2014a). Tulos osoittaa toisaalta, että kognitiiviset verbit käyttäytyvät kaikki samalla tavoin: luvun 7.1 taulukossa 16 tuli esiin, että kognitioverbit kyllä kokonaisuudessaan suosivat merkitsevästi enemmän pronominisubjektia, kun niitä verrataan muihin verbityyppeihin (ks. myös kuvion 4 korrespondenssianalyysi). Koska kaikki kognitioverbit kielentävät subjektiivisia tiedollisia ja emotionaalisia prosesseja, tuntuu luonnolliseltakin, että tekijä tai kokija on heti lauseen alussa eksplisiittisesti mainittu, riippumatta siitä, mikä kognitioverbi on kyseessä. Persoonapäätteenäkin tuki osoittaa subjektin referentin yhtä lailla, mutta ilmeisesti kognitioverbien yhteydessä on olennaista myös subjektielementin erillisyyttä ja alkuasemaisuutta; ts. toimiminen kielennyksen alkupisteinä.

Kiteytymistä on kuitenkin muunkinlaista kuin vain pronominisubjektin frekvensseihin perustuvaa. Se voi koskea kieltö- tai myöntöfrekvenssiä, sanajärjestyksestä (*em mä tiä*) tai fonologista kulumista. Mainitut piirteet ovat Helasvuon (2014a) mukaan olennaisia

suomen kognitioverbien muodostamissa konstruktioissa, mutta mm. *tietää-*, *ajatella-* ja *luulla-*verbeillä on kullakin omat preferenssinsä mainittujen piirteiden suhteen. On lisäksi mahdollista, että yleisimmät kognitioverbit muodostavat kiteytyneitä rakenteita, joihin kuuluu subjektipronomini, mutta ne eivät tämän aineiston analyysissa pääse esiin, koska tarkasteltavana on useita murteita. Taulukko 17 (luvussa 7.1) nimittäin osoitti, että kognitioverbin yhteydessä esiintyvällä subjektipronominilla on yleisyydessään alueellisia eroja: sen mukaan lounaismurteissa on kognitioverbin yhteydessä ilmipantu pronomini 91,7 prosentissa tapauksista, mutta savolaismurteissa kognitioverbilla on ilmisubjekti vain 76,7 prosentissa tapauksista. On luultavaa, että kussakin murteessa on juuri sille tyypillisiä rakenteita: esimerkiksi (*em*) *mää tiä* -ilmausta (ks. esimerkki 223) ei luonnollisestikaan esiinny kaikissa murteissa, koska jo subjektipronominin muoto vaihtelee murteesta toiseen. Vuorovaikutuksen rakenteista puhuttaessa olisikin syytä pohtia enemmän niiden alueellista ja ajallista ulottuvuutta. Ei ole syytä olettaa kiteytyneiden rakenteiden olevan samanlaisia aina ja kaikissa puheyhteisöissä.

Kognitioverbit: *tietää* ja *muistaa*

Vaikka edellä esitetty frekventtien kognitioverbien kvantitatiivinen vertailu muihin saman tyyppin verbeihin ei osoittanut merkitseviä eroja, aineistoni kvalitatiivinen tarkastelu kuitenkin paljastaa, että sekä nollasubjektillisella että pronominisubjektillisella *tietää-*verbillä on molemmilla aivan omanlaisiaan pragmaattisia funktioita. Seuraavassa esimerkissä (224) esiintyy *en tiedä* -ilmaus kannanottona aikaisemmin puhuttuun.

224) "em 'minä 'häntä ruppees 'sitä kum "minä en 'oon niih 'tätä "ajatellu että 'ne nii 'ois / 'pysynny voa eikä 'se "mitenkää nii / "hyviv 'vanahaks "maeto'hamppaat 'ruukkoo / "ruukannu' ollaj ja 'eikähän ne oo / "nytkää/ kuka ties voan / jos ne on 'nyt 'suannoo "lääkärit ja 'nuo 'kättilöt "pitämää / vaekka 'pitänöövät "ikäsän 'niitä/ 'synty- / syntymä- / 'syntymiää "ensimmäisijä 'hamppaittaa. en 'tiijä "mitä 'tehnööt. / (SavP, Vieremä: 344.)

Edellä esitetystä esimerkistä *en tiedä* puhuja ilmaisee enemmän asennetta kuin varsinaista tietämättömyyttä, ja modaalisuus on lähinnä episteemistä: puhujalla ei ole asiantilan varmuudesta todisteita. Tietämättömyyden ilmaukseen yhdistyy tässä esimerkissä myös spekulatiivisia pohdintoja kysymysmuodossa (*mitä tehneöt*), ja *en tiedä* -rakenteella ilmaistaan sitä, miten relevanttina pidetään asian tietämistä kyseisessä diskurssin kohdassa. Puhujan kuvattua ensin oletuksiaan lasten hampaiden hoitamisesta hän lopettaa pohdintansa episteemisen asenteen ilmaukseen (*en tiijä mitä tehneöt*). Forsberg (1998) on kuvannut tällaisia pohdiskeluvia kysymyksiä, joihin liittyy potentiaalimuoto. Hänen mukaansa potentiaali osoittaa, että epä tietoisuuden esille tuominen on relevanttia ja ettei puhuja odota itsensä eikä muiden tietävän kysymykseen varmaa vastausta. Lisäksi *en (minä) tiedä* ilmaukset potentiaalisen sisältävien kysymyslauseiden yhteydessä ilmaisevat hänen mukaansa enemmän epärointiä kuin varsinaista tietämättömyyttä. (Mts. 212, 262).

Samantapaisia *en tiedä* -ilmauksia on seuraavissakin esimerkeissä (225–227), jotka on poimittu hämäläismurteista, eteläpohjalaismurteista ja lounaismurteista.

225) e- 'housukankaa- 'housukankaasta "puhettakan 'ennää' ollu / mutta / 'ei nyk "kelpaa / 'ei nyk 'kelpaa eleh "lanelline housu 'se täytyy "silkkihousu olla / niin 'eik_se 'ka- "kansa on nim paljo / onko se 'hullummaks käynyp pait 'nim paljo "vii-saammaks 'toinen 'siinä o. / 'en tiälä / "mikä siin_ov 'vaihtoehtona. (HämP, Luopi-oinen: 145.)

226) täs silloon kun 'täs "minä olin / "syksyllä niin / 'yksi 'flikka vietihin 'kaffilasta ja oli totta vie 'nii "juovuksis kun 'ikänäkij ja 'klopit / s_'ei meinannum mennä 'autohom mutta 'klopit "heitti sev vain menehen 'autohoj ja niin ne lähti 'sitä "viemä-hän en tiäm 'mihinkä he sittev veivät 'sen./ (PohE, Isojoki: 243.)

227) ja 'nes sano et / 'sitt_et... et 'se o... siäl_o / "lappalaise jo siäl / "Honkilahdel-ett_o "iham 'puhðast "santta / mutt_'ei 'lainkan "kivet ett_o "niim pali 'tapet / "lohei ja "kaloi et / o 'nii "fosforipitost / se... se "santa ett_ei / 'ei "sementtihin_ei / 'ei "lainkan / 'kelpa. / et nämä o "hänen 'hänen "tutkimukses mukkan_en "tiärs "sit. (VarP, Eurajoki: 133.)

Myös esimerkkien 225 ja 226 tietämättömyyden ilmaukseen yhdistyy epäsuora kysymyslause, johon ei kuitenkaan liity potentiaalimuotoista verbiä kuten aiempaan esimerkkiin 224. Yhteistä niille on silti *en tiedä* -ilmauksen episteemisyys yhdistyneenä spekulatiiviseen kysymykseen, jossa puhuja esittää pohtivan kysymyksen odottamatta siihen varsinaisesti vastausta. Tietämättömyyden ilmaus kertoo, että asian tietäminen ei kyseisessä diskurssin kohdassa ole erityisen relevanttia. Esimerkissä 226 puhuja kuvaa juovuksissa olleen tytön lähtöä nuorten miesten autoon, ja *en tiä* ilmaisee tässä sen puhujan asenteen, että vaikka seurueen määränpää ei ole hänen tiedossaan, se ei tarinan kokonaisuudessa ole edes olennaista. Joihinkin *en tiedä* -ilmauksiin tuntuu liittyvän lisäksi skeptisyyden merkityksiä. Esimerkissä 227 puhuja on kuvannut toisen esittämiä mielipiteitä ja tuo lopuksi eksplisiittisesti esiin sen, että kyse on nimenomaan toisen henkilön näkemyksistä eikä omista (*et nämä o hänen tutkimukses mukkan*). Lopetuksena käytetty *en tiärs sit* kohdistaa esitettyihin mielipiteisiin kuitenkin varauksen: puhuja ei epäilyksittä asetu olemaan samaa mieltä.

Aiemmin tässä luvussa lainasin Duvallonin (2006) tutkimusta, jossa hän lyhyesti mainitsee *en tiedä* -rakenteen olevan kiteytynyt retoristen epäsuorien kysymysten ilmaiseeseen (mas. 214). Duvallon ei tosin sen tarkemmin määrittele, mitä hän esimerkkinsä tulkinnessa tarkoittaa retorisella kysymyksellä. Myös edellisten esimerkkien *en tiedä* -poiminnoissa esiintyy joitakin epäsuoria kysymyksiä, jotka ovat nimenomaan retorisia siinä mielessä, että puhujan tarkoituksena ei olekaan löytää niihin vastausta. Aineistoni *tietää*-verbien yhteydessä nollasubjekti on melko harvinainen (47/362; 13 %), ja suurin osa nollasubjektillisista *tietää*-tapauksista on kieltolauseita (42/49). Näistä tapauksista esimerkeissä 224–226 esitetty episteemisen asenteen ilmaus on selvimpiä konteksteja, joissa

tietää esiintyy ilman ilmisubjektia: kaikista nollasubjektillisista *tietää*-verbin tapauksista noin puolet (23/47) esiintyy kontekstissa, jossa rakenne toimii puhujan asennoitumista ilmaisevassa tarkoituksessa. Esimerkit osoittavat myös, että tämä *en tiedä* -rakenteen modaalinen merkitys on käytössä useissa murteissa. Voi siten esittää *en tiedä* -rakenteen olevan jossain määrin kiteytynyt ilmaus, koska sillä tuntuu kontekstitarkastelun perusteella olevan eriytyneitä diskurssitehtäviä. *En tiedä* on eri murteissa äänteellisesti erinäköinen, mutta sen käyttökonteksti on useissa murteissa samantapainen. Nollasubjektillauseilla on edellä kuvattu episteemistä epävarmuutta ilmaiseva tehtävä, jossa tietämättömyys tai asiointilan todenmukaisuus on kyseisessä diskurssin kohdassa irrelevanttia. Puhuja esittää usein retorisen tai spekulatiivisen kysymyksen, mutta epävarmuus voi olla luonteeltaan myös epäilevää.

Pronominisubjekteja esiintyy *tietää*-verbin kanssa usein konteksteissa, joissa on kyse selvemmin vain tiedon puutteesta kuin siihen yhdistyvästä modaalisesta asenteesta – tai ainakin tiedon puute esitetään relevanttina (esimerkki 228). Ilmisubjektilliset voivat olla myös kieltoverbittömiä kieltolauseita (229). Ilmisubjektillisiä *tietää*-verbejä esiintyy kuitenkin sellaisissakin yhteyksissä, jossa ilmauksella on selvästi ja ensisijaisestikin muita tarkoituksia kuin vain tiedon puutteen ilmaiseminen. Esimerkissä 230 puhuja esittää maltillisen mielipiteensä Suomen sisällissodasta, joka saattaa olla vahvojakin tunteita herättävä puheenaihe – tai oli ainakin vielä 1960-luvulla, koska sen kokeneita oli yhä elossa. Mahdollisesti aiheen arkaluontoisuuden vuoksi hän aloittaakin mielipiteensä esittämisen *em minä tiä* -ilmauksella. Puhuja on edellä kertonut sotatapahtumista ja ottaa esitetyssä katkelmassa niihin kantaa.

228) "minä 'en "sitä tiijä' oikeen 'misä ne kut- 'kuluki "kutemasa ne 'lohet/ (PohP, Hailuoto: 42.)

229) kyllä 'niitä nyt 'teherähäv "viäläkin / 'liha'perunoota / mutt_ei 'vari'leipää minä tierät teherähäkö sitä "mihinään 'enä./ (PohE, Nurmo 1: 222.)

230) 'em minä 'tiäs se / 'punakapina oli 'kah nih 'hassunaan "siin_oli "kahta pualta 'syytä / "kahlem pualen 'siin_oli "em minä syytä 'yksin toisia 'enkä... "enkä toisia / 'ne_oli molemmat / 'yhtä ärtysia / ja "nin "kai / kun se "kansa "riahaantuu niin se 'riahaantuu./ (HämP, Luopioinen: 296.)

Jälkimmäisessä esimerkissä *em minä tiedä* -ilmauksella tuodaan esiin muutakin kuin vain tietämättömyyttä, mikä ilmenee jo siinä, että *minä en tiedä* -ilmauksiin ei liity komplementtina toimivaa kysymyslausetta. Esimerkkien ilmaukset toteuttavat osittain niitä funktioita, joita kuvasin aiemmin tässä luvussa esitellessäni kognitioverbejä koskevia tutkimuksia (esim. Scheibman 2000). Tsuin (1991: 618) mukaan englannin *I don't know* esiintyy keskustelussa monien muiden funktioidensa ohella myös konteksteissa, joissa puhuja esittää negatiivisen mielipiteen (*I don't know she's a bit funny sometimes*). Lisäksi *I don't know* -ilmauksella puhuja voi lisäksi tuoda esiin epävarmuutensa esittämästään asiasta (Tsui 1991: 602). Suomalaisestakin keskustelusta on havaittu, että *em mä tiedä* -

ilmauksia käytetään puheenvuorojen alussa erimielisyyttä pehmentävänä fraasina (Tiit-tula 1985: 332). Esimerkissä 230 ei varsinaisesti esitetä negatiivisia mielipiteitä tai varsi-naista erimielisyyttä, mutta erityisen puheenaiheen vuoksi keskustelukumppanin louk-kaamisen mahdollisuus on olemassa.

Esimerkissä 231 *em minä tiälä* esiintyy useita kertoja, ja ilmaus tuntuu korostavan puhujan epävarmuutta kertomistaan asioista. Osa ilmauksista liittyy tiedon varmuusasteeseen, kuten katkelman ensimmäinen *em minä tiälä (isännän ne pisti kai arkkuun)*. On kuitenkin syytä huomata, että puhuja esittää jäljempänä omia mielipiteitään vainajien kohtelusta entisaikaan ja kontrastoi entisaikojen tapoja nykyaikaan. Kaikissa *em minä tiedä* -ilmauksissa ei siten ole kyse episteemisestä epävarmuudesta eli asioiden todenpe-räisyyden varmuusasteesta. Kyse on niissä lähinnä asennoitumisen ilmaisemisesta. Kos-ka kyse on mielipiteistä, puhuja ei halua esittää asioita varmoina vaan haluaa tuoda esiin, että niistä on mahdollista olla monta mieltä.

231) mutta "tää 'isännän ne 'pisti kaiv 'viimmesen 'isännän "arkkuun em minä 'tiäläm mutta kyllä 'minä ne "vanhat_olin siivoomassa 'mutta em 'minä tiäk 'kuka 'kain ne tam "pesemättömä...nä täv "viimmesen isännän sitte 'pisti sinne / kum-'saunassa 'öljäsivät siinä 'kippeenä 'ollessa. ja 'kyllä 'em minä "tiäläk kylä se "en-nenkin kun / 'ruumis "puhtaana r- 'sairas piletään 'sänkyssä / mutta 'se oli se "tapa / 'se "oli 'se "tapa / 'että se 'pestii./

em "minä "tiälä / ku ne 'vanhanaikaset 'tavat oli 'semmosia 'tapoja mutta / mutta 'kylä ne 'hyviä "tapoja vaan_oli em 'minä tiälä. / em 'minä "ollenka 'heittä "pahana pitäny. / 'nyky'aikasesta 'elämästä joh 'nykyään/ 'pilettäskin "kaikki tavat 'sem-mosek kuv 'vanhaan aikaan_oli ni / ei 'täälä 'kaikkia "hullutuksia / 'oliska. (HämP, Luopioinen: 90.)

Ilmisubjektillisillä *tietää*-verbeilläkin on siten monenlaisia diskurssitehtäviä, joista osa liittyy tietämisen perusmerkitykseen eli tietämiseen tai sen puutteeseen ja osa taas mui-hin vuorovaikutuksen tarkoituksiin, vaikka ilmausten tehtävät eivät välttämättä olekaan selvästi toisistaan erotettavissa. Kontekstien tarkastelun perusteella voi silti todeta, että ilmisubjektillisillä *tietää*-verbeillä on joitakin erityistehtäviä, jotka ovat erilaisia kuin nol-lasubjektillisillä *tietää*-verbien rakenteilla. Monimurteisen aineiston perusteella on tosin vaikea sanoa, missä määrin rakenteet ovat kiteytyneitä ja millä perustein.

Muistaa-verbin yhteydessä on nollasubjekti vieläkin vähälukuisempi (10,4 %) kuin *tietää*-verbien tai muiden kognitiivisten verbien yhteydessä (ks. taulukko 18), eikä il-misubjektittomiin ja ilmisubjektillisiin *muistaa*-verbeihin näytä liittyvän niin vakiintuneita käyttöyhteyksiä kuin *tietää*-verbiin. Nollasubjektillista *muistaa*-verbiä esiintyy kuiten-kin kontekstien tarkastelun perusteella ainakin puheen suunnittelun yhteydessä, kun puhuja keskeyttää puheensa toteamalla, että puhuttu asia ei muistukaan mieleen (esi-merkki 232 ja 233). Tässä tapauksessa voi ajatella, että kyse on keskustelun rakentamisesta enemmän kuin muistamisen kuvaamisesta, toisin sanoen puheen keskeytykselle annea-taan jokin selitys.

232) yhyren 'kerram mä muistam 'pahalta ku / m_oli "Hiataammaalla / siälä lu- / siälä niin.../ z (kun- (en (nym (muistas siälä Luuvil- 'Luuuilloukoh mutt_on sillä nym muukin 'nimi./ (PohE, Laihia: 132.)

233) tais 'siit jos se "ol' / mut se / ei 'se "likkatyttökeä tuota / "lehmiä käynt 'lypsä- mäs / kyl se 'sen 'se_ol' / miu ol' "käytävä siih 'astikka ko 'suinkii / (elin / ja "täysis 'voimissaaha mie nyt "uuvvestaa 'tännet 'taloo "tul'inkii / nii ko 'teäll_on jo nyt_'olt jo 'mite / 'empäs "muista / mite.... (KarE, Taipalsaari: 299.)

Edellisiä esimerkkejä muistuttava on toinen ilmisubjektittomien *muistaa*-verbien esiintymäkonteksti, jossa *muistaa*-verbin ympärille muodostunut rakenne esiintyy lausuman lopetuksena, kun puhuja on epävarma esittämänsä asian todenmukaisuudesta tai toteaa muistelemisen jälkeen, ettei saa palautettua mieleensä jotakin kertomansa tarinan yksityiskohtaa (234 ja 235).

234) ni 'oesko "siinä 'tullus semmosta 'vae / vae' 'ei ne "henkee 'soanuv vaekka 'kaikkesaha ne 'ruukkas 'sinäkii' "aekana niin / siinä "hengitykseev vae ku ei 'ool "lääkärijä herr_'isä / "missä 'astit tuota lies 'sinä 'aekana "ollukkaa. / 'liet tuota "lisa- lamessa 'ollunna vaa eikö lie 'em "muistah häntä. / (SavP, Vieremä: 270.)

235) sitä 'panthiv "vähäl 'lipijää jä / ja "saipuaa ja / ja "mitä siihem / panthin sitte / 'sitte. "panthinko 'siihen 'jotaki. / "ei sunkhan siihen "alunaa 'pantu / 'pantu vai. / em muista "mitä 'häneshem 'panthin./ (PerP, Kemi: 307.)

Näissä esimerkeissä muistamattomuuden ilmaukset esiintyvät ikään kuin vastauksena omaan pohdiskeluun: puhuja on ensin miettinyt jonkin yksityiskohdan paikkansapitävyyttä ja toteaa lopulta, ettei muista. Forsbergin (1998) mukaan murrehaastatteluissa esiintyy *muistaa*-verbin avulla muodostuvia evidentialisia ilmauksia, joilla puhuja viittaa arvioimansa proposition todenperäisyyden riippuvan hänen muististaan: propositio on mahdollinen, vaikka puhujalla ei olekaan (varmaa) evidenssiä (mts. 58, 386). Myös englannin *remember*-verbi toimii episteemisen asenteen merkitsijänä (Tao 2003).

Mitenkään yksinomaan ei toisaalta tässä kuvatuissa konteksteissa esiinny vain nolla-subjektillisiä *muistaa*-verbejä. Esimerkissä 236 käytetään ensin ilmisubjektitonta *muistaa*-verbiä aivan samaan tapaan kuin esimerkissä 233 pohdiskelun jälkeen.

236) *no sittehän semmosta , puhuttiin että käki paskoo.*

"nii jos se 'kukkuo tota / "uamusilla ku "ulos 'männöö että ei 'om "mittäas 'suu- husap 'panna ni 'sillon käk 'paskantoo. / 'miten / mite 'em "muistas 'sitä "loppua mikä 'siitä ol' sittes se / se "loppu siintä / "kuivakkos hää vai "mitenkä se ol' / "mi- tähän lieh "höpöttänneet em "minä 'muista. / (SavP, Riistavesi 1: 258.)

Erona on kuitenkin se, että *em muista* esiintyy vastauksessa haastattelijan kysymykseen, kun aiemmassa esimerkissä 233 muistamattomuuden ilmaus oli vastaus vain omaan pohdintaan. Puheenvuoron lopetuksena puhuja taas käyttää ilmisubjektillistä *muistaa*-

lausetta, jossa persoonapronomini saa vahvan lausepainon. Puhuja mahdollisesti kontrastoi itseään niihin, jotka perimätiedon paremmin muistavat.

Puheverbit: *sanoa*

Puheverbeissä frekventeimmän verbin ero muihin puheverbeihin osoittautui taulukon 18 mukaan merkitseväksi, kun tarkastellaan subjektin ilmipanoa ja ilmipanemattomuutta. Pronominia esiintyy 94,3 prosentissa *sanoa*-verbejä, mutta muissa puheverbeissä pronomini on 80,2 prosentissa verbeistä (Pearsonin $\chi^2 = 23,919$; $df = 1$; $p < 0,001$). Lisäksi taulukko 17 aiemmin osoitti, että puheverbeissä ei esiinny murteiden välisiä eroja subjektin ilmaisemisen suhteen. Pronominisubjekti on yleinen puheverbeissä myös savolaismurteissa, jotka ovat osoittautuneet eroavan monessa muussa tarkastellussa piirteessä muista murteista suuremmalla nollasubjektin osuudellaan. Itse asiassa savolaismurteissa on nollasubjektia huomattavan vähän puheverbien yhteydessä (7,8 %), kun sitä on esimerkiksi lounaismurteissa suhteellisesti paljon enemmän (14,6 %); murteiden erot eivät kuitenkaan ole tilastollisesti merkitseviä (ks. taulukko 17). Nämä seikat yhdessä antavat olettaa, että *sanoa*-verbiin voisi liittyä sellaisia vakiintuneita rakenteita, joihin kuuluu ilmipantu pronomini ja joiden käyttäytyminen on suhteellisen samanlaista kaikissa murteissa. Tarkastelen seuraavassa esimerkein, millaisia konteksteja ja käyttötarkoituksia liittyy *sanoa*-verbiin.

Nollasubjektilliset *sanoa*-verbit ovat suurelta osin (12/20 kpl) *ja*-lauseita, joissa referentin edellinen samaviitteinen maininta on edellisessä lauseessa. Näissä tapauksissa sanominen voi olla esimerkiksi dynaamisia tapahtumia kuvaavassa kerronnassa yksi osa tapahtumia, ts. osa peräkkäisinä kuvattuja tekoja (esimerkit 237 ja 238). Nämä kaikki tapaukset ovat selviä samasubjektisiä rinnastuksia. Lounaismurteissa esiintyy lisäksi muutama (3 kpl) *niinko sanoin* -ilmaus (esimerkki 239). Esimerkin rakenne on luonteeltaan parenteettinen välihuomautus.

237) 'minä jo 'kuulin sillon "illalla että ne 'tullie "nouttaa sitä 'min_em pannu' "ovijakkaal 'lukkoo enkä 'hakkaa ollenkaan ne / 'koputtivat niim 'minä menij ja 'potkasim "pirti ove' auki ja sano_ttä 'pääsee tännes sissää./ (PohP, Paavola: 107.)

238) ja ko mie 'sieltä la- / "juoksin_'yhtä suoraa 'kothin / tuota / ja 'sano että siel_oli "karhu että mi_en / mi_en tohtinu 'lehmäk kuu- 'kellok 'kuuluih mutta en "tohtinu mie / tulim 'pois./ (PerP, Rovaniemi: 285.)

239) no kyl / mnää "kulji sit kon / niinko "sanoi niinko / ko meill_ol 'semmonen kon "kestikiavar ja / ja "heil_ol "kans ni / me saatoi "siäläki nahr ja 'sillon käyttin "kirkosaki sit 'viäl_et.... (VarP, Eurajoki: 62.)

Sanoa-verbin yhteydessä subjektin ilmaisutavan vaihtelu on varsin selvästi jakautunut: nollasubjektia käytetään lähinnä edellä esitettyjen esimerkkien kaltaisissa konteksteissa ja muulloin käytetään pronominisubjektia, siis lähestulkoon aina. Pronominin taaja

ilmipaneminen tämän verbin yhteydessä voi kertoa siitä, että *sanoa* muodostaa yksikön ensimmäisessä persoonassa vakiintuneita rakenteita, joihin kuuluu subjektipronomini. Se voi kertoa myös siitä, että *sanoa*-verbillä on diskurssissa erityisiä tehtäviä ja näiden tehtävien yhteydessä subjektin ilmipaneminen on tavallista.

Redusoivat ääntenmuutokset ovat rakenteen yleisyyden ja kaavamaisuuden tunnusmerkkejä. Pronominisubjektillisiin *minä sanoin* -ilmauksiin liittyäkin toisinaan verbinmuodon äänteellisiä kulumisilmiöitä: verbi voi olla lyhentynyt niin sanotuksi pikapuhemuodoksi tai olla ainakin persoonapäätteetön (*sanoa*-verbin kulumisilmiöistä ks. Itkonen 1972: 32; Mielikäinen 2009). Näitä ilmiöitä esiintyy esimerkeissä 240 ja 241. Verbinmuoto voi kokea myös muita redusoitumisilmiöitä. Aineistossani ainakin savolais- ja hämäläismurteissa sekä etelä- ja pohjoispohjalaisissa murteissa rakenne voi esiintyä myös muodossa *minä/mä hano* (242).

240) 'minä sa_että "em "min_ole 'ennää / "poromettässä 'kulukemassa että / 'tuotitte / minulle se ja 'käske "se / ja/ kyllä 'minä sen "sitte otan sulta ku 'tuot./ (PerP, Sodankylä: 367.)

241) 'minä sano että 'minä tarviin nää 'huonot voeman´ "syyvessä 'min_en tarvii' 'urheilla./ (SavP, Rautalampi: 20.)

242) minä hano "nyt 'poltaj jo 'ruojat / ne "kirkkokärrit./ (SavP, Leppävirta: 232.)

Kuirin (1984: 141) mukaan redusoitumista esiintyy Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa *sanoa*-verbin yhteydessä sekä itse verbinmuodossa – esimerkiksi persoonapäätteessä – että konnektiivissa (*sano_tta*). Kuirin mukaan foneettinen kulumisen johtuu sekä verbin että konnektiivin suuresta esiintymistaajuudesta (mp.).

Olen tässä tutkimuksessa maininnut Pajusen B-verbien yhdeksi kriteeriksi sen, että verbit voivat saada propositioargumentin, esimerkiksi lauseobjektin. Kyse on kuitenkin vain propositioargumentin syntaktisesta mahdollisuudesta, ei niinkään siitä, että vaikkapa lausekomplementti olisi tutkimissani ilmauksissa erityisen olennainen juuri objektiargumenttina tai alisteisena sivulauseena. Puhutun kielen tutkimuksissa on nimittäin tuotu esiin, että vuorovaikutuksen näkökulmasta päälauseen ja alisteisen sivulauseen tai lausekomplementin käsitteet eivät ole kovinkaan käyttökelpoisia, jos ne määritellään esimerkiksi niin, että syntaktisesti päälause ilmaisee myös merkitykseltään prominentin pääasian. Esimerkiksi Langacker väittää päälauseen (tai sen profiilin) olevan merkitykseltään prominentimpi ja siten sivulauseetta tärkeämpi: *I know she left* nimeää hänen mukaansa tietämisen prosessin, ei lähtemisen (Langacker 1991; ks. Thompson 2002: 131). Thompson (2002) kuitenkin katsoo, että prominenssin määrittelyssä on otettava huomioon, mitä ilmauksilla tehdään aidossa vuorovaikutuksessa (mas. 131). Hän osoittaa tutkimansa keskusteluaineiston perusteella, että keskustelussa olennaisempaa ja prominentimpaa on yleensä komplementtilauseen sisältö eikä päälauseen (tai niin sanotun CTP:n, "Complement Taking Predicate"). Muut puhujat orientoituvat juuri komplementtilau-

seen sisältöön, kun taas päälause toimii enemmänkin episteemisten adverbiaalisen tavoin osoittamassa puhujan asennetta (esim. *I think it's cool*). Thompsonin johtopäätös on, että frekventimmät CTP-verbit eivät keskustelussa niinkään toimi päälauseina, vaan ne muodostavat episteemisiä, evidentialiaalisia ja evaluoivia fraaseja, joiden tehtävänä on kehystää osa ilmausta näihin merkityksiin ja ilmaista sillä tavoin puhujan asennetta. (Thompson 2002: luku 4.3.)

Koivisto ym. (2011) toteavat Thompsonin havaintojen pätevän myös suomen *sanoa että* -rakenteeseen. Heidän mukaansa se muodostaa kaavamaisen fraasin, joka ei puhekielessä toimi niinkään päälauseena vaan pikemminkin diskurssirakenteena, jolla on evidentialialinen ja metakommunikatiivinen funktio: se osoittaa sen puhujan asenteen, että sanottu asia on lainaus, muualta peräisin. Keskustelussa olennaisempaa on nimittäin se, mitä on sanottu, kuin se, että joku on sanonut jotakin. Rakenteen fraasimaisuutta osoittaa heidän mukaansa sekin, että ilmaus on usein painoton ja fonologisesti redusoinut (*s' noet*, 'se sanoi et'). (Koivisto ym. 2011: 74–76; ks. myös Posio 2011: 294.)

Edellä mainitut tutkimukset verbien episteemisestä fraasiutumuksesta sopivat hyvin selittämään esimerkkien 240–242 *minä sanoin* -ilmauksen merkitystä: näidenkään esimerkkien mukaan ei ole keskeistä se, että puhuja on sanonut jotakin, vaan vuorovaikutuksessa olennaisempaa on se, mitä seuraa *minä sanoin* -fraasin jälkeen. *Minä sanoin* -ilmauksen fraasimaisuudesta kertovat myös monet siihen liittyvät äänteelliset muutokset ja redusoinnit. Vertailukohdaksi tälle voi palata tarkastelemaan aiemmin esitettyjä nollasubjektiesimerkkejä (237 ja 238), joissa *sanoa*-verbin asema on selvästikin toinen: sanominen on niissä osa kuvattua tapahtumaketjua. *Minä sanoin* -rakenteen fraasiutumisesta osoittaa sekin, että sen jälkeen seuraavassa lauseessa ei aina ole *että*-konjunktiota, toisin sanoen sitä kielellistä elementtiä, joka osoittaisi lauseen olevan kieliopillisesti objekti. Seuraavassa esimerkissä 243 esiintyy useasti *meä sa* -ilmaus, jolla puhuja merkitsee erikseen jokaisen lauseen, joka on oma referaatti:

243) se ol se "kalja'tynnyrkii ni / 'meä sa "älkää nyt sitä "liha'tiinuakua "hävittäkö meä sa se o 'vanha 'tuva "hirrest tehtynneä kurki... / "oikei sielt 'kurkiaisist 'ylä / ja 'kaljatynnyr ni / siin ol "nytkii 'kalja siin "tynnyris ni 'sannoit ett_ehä "parempoa 'kaljoa 'misseä tuu ku 'sellases 'tynnyris. / (KarE, Savitaipale: 365.)

Kuiri (1984) toteaa Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteiden referointitapoja koskevassa tutkimuksessaan, että johtolause ilman konnektiivia on hänen aineistonsa mukaan toiseksi yleisin johtolauseen tyyppi, kun yleisin on johtolause ja konnektiivi (*että* tai *jotta*). Konnektiivittomassa johtolauseessa finiittiverbinä on viestimistä ilmaiseva verbi (esim. *sanoa*), mutta johtolauseetta ei liitetä referaattiosaan millään konnektiivilla: *minä sanon tässä sulle vähän parempata* (mts. 143). Näitä tapauksia on Kuirin aineistossa 20 prosenttia, kun yleisintä eli konnektiivillista referointia on 60 prosenttia. Kuiri kuitenkin toteaa, että konnektiiviton referointi on erityisen tyypillistä vain Pohjois-Karjalan murteelle mutta vähemmän Kainuun. (Kuiri 1984: 136, 142.)

Vaikka *sanoa*-verbin yhteydessä on yksikön ensimmäisessä persoonassa lähes aina ilmipantu subjekti, kolmannessa persoonassa pronominisubjektin (*se, hän*) puuttuminen tuntuu olevan tämän verbin yhteydessä tavallista. Useastakin murteesta on löydettävissä esimerkkejä sellaisesta aiemmin käydyn dialogin kuvauksesta, jossa kolmannen persoonan viittaukset ovat minimaalisia (*sano vs. se sano*). Havainnollistaakseni tätä esitän pitkähkön näytteen Rautalammilta, jossa kertoja kuvaa, kuinka kilpaili veljensä kanssa kiven kantamisessa. Yksikön ensimmäisen persoonan *sanoa*-verbit on lihavoitu ja yksikön kolmannen persoonan *sanoa*-verbit alleviivattu.

244) no se 'vel'mies otti 'sieltä se jakso "kansas se' 'ottoo [= kiven] ja sano että no 'et sitä pitkältä 'kannan nii 'minä sano että 'tästä kantaa "pihhaan 'tuommosen kive. "parsattoo 'metriä sitä mat- / sano 'suat 'kolome markkoo jos kannat "pihhaan 'tuon kive ja. /

'minä sanoi sattuko 'rengiller "rahho eettä min_en 'tiev 'velekakaoppo(ja. / sano eettä "sattu. /

'minä sanon no 'nostoo' 'olalle ja ne 'nosti. se ol' semmonen 'kanttikiv 'nuoi ehä si-tä 'kärsinä 'pittee' "yhtääs se rupes 'paenamaan tuosta. / no siitte 'neljä miestä "nos-ti 'minä sanon 'pankeepas "hartijoille ja 'minä sitte 'mäni se' alan "kuurullen' ja / 'saen 'hartijoillel läksin 'kävelemmääm minä san(o että 'mänkee purkamaav "verä-jätä ku ol' "aeta siinä 'välillä "jalakapuut 'siitte / josta yl' / 'astuttiim minun 'kulun. /

no se 'vel'mies sano ei 'suav veräjätä "purkoom 'mänkööpä 'mite hyv.../

no minä "mäni sev 'verräe ylitet 'taejolla se 'kiv selässä ja 'sitte ol' iso 'valta"oja sii-nä ja / sitte 'kaks 'pitkospuuta se' oja' ylittem mistä 'jalakamiehet 'kuluki. / nii 'minä sano että 'levittöö vähä tuota 'rumppuva et jos (tarraisap 'puttoo 'ojjaa no se ol' 'kielletty ei sual 'levittöö ja. /

minä 'männäh "hilasin se' 'oja ylite ja 'sitte ol' semmonev 'vasta'mäk siinä ja / 'jyrk-kä ja. / minä vuan sitte 'mäni sen 'kiven kansas 'sinnem mut sitte raokes jo 'käet sii-nä 'tuvam "perässä ett_ei 'ennee suanna 'pysymääh 'hartiol 'lan' / 'minä sano ei tuo-ta viitir "rapu ettee 'viiäp 'puotampahan "tuohon ku en "suattanna ennee 'pitiä./ (SavP, Rautalampi: 27.)

Kuvatessaan veljensä kanssa käytyä dialogia puhuja käyttää omia puheitaan lainatesaan aina ilmisubjektia, mutta sananvaihdon toisen osapuolen lainaukset ovat enimmäkseen muotoa *sano*; vain yhdessä kohtaa on dialogin toinen osallistuja tarkkaan ilmaistu (*se vel'mies sano*). Katkelmasta voi panna merkille myös kaksi kohtaa, joissa puhujaan itseensä kohdistuva kieltäminen on ilmaistu epäspesifillä viittauksella: *ei suav veräjätä purkoo; ei sual levittöö*. Niistä ensimmäinen on juuri se kohta, jossa kieltäjä on eksplisiittisesti sanottu (*se vel'mies*), mutta jälkimmäisessä kiellon lähde on jätetty ilmaisematta. Siinä toisin sanoen lainataan selvästi veljen sanomisia tai kuvataan ainakin hänen suhtautumistaan, mutta tätä kohtaa dialogissa ei ole millään tavoin merkitty veljeltä peräisin olevaksi refe-

raatiksi. Katkelmaa voikin pitää esimerkkinä kielenkäytön subjektiivisuudesta: puhuja kuvaa dialogia omasta näkökulmastaan, minkä osoituksena hän merkitsee eksplisiittisesti omat vuoronsa ja asettaa sillä tavoin itsensä referenttinä kohosteisesti esille. Pelkkä verbin persoonapäätteen osoittaa toki referentin yhtä lailla, ja sellainen rakenne on siinä mielessä yhtä subjektiivinen. Kohosteisuus liittyykin enemmän persoonan kaksinkertaiseen merkintään: puhuja tuo itsensä esiin myös erillisellä subjektipronominilla. Sekä ensimmäisen persoonan että kolmannen persoonan *sanoa*-verbin rakenteissa (*minä sano; sano*) voi toisaalta olla kyse myös tämäntyyppiseen kerrontaan liittyvistä kiteytyneistä ilmauksista.

7.4 A-verbit: muutos, liike ja tila

Pajunen (2001: 94) mukaan primäärit A-verbit leksikalisoivat referentiaalisia konkreettisia asiointiloja, joiden osallistajat ovat oliotyyppisiä, mutta verbin merkitys voi myös abstraktistua, jolloin verbit kielentävät myös abstrakteja asiointiloja. Siinä missä B-verbit kielentävät verbiin myös kielenkäyttäjän suhteen asiointilaan, subjektiivisen havainnon tai mentaalisen prosessin, A-verbit eivät sitä tee, vaan asiointilan suhde verbin merkitykseen on suurempi. Pajunen jakaa A-verbit edelleen kolmeen pääryhmään, tiloihin, teko-, tapahtuma- ja muutosverbeihin sekä liikeverbeihin. Olen noudattanut tätä jakoa omassa tutkimuksessani siten, että A-verbeinä käsiteltäviä luokkia ovat tässä tutkimuksessa tilaverbit, transitiiviset muutosverbit, yksipaikkaiset muutosverbit (eli tapahtumaverbit) ja liikeverbit. Liikeverbeistä tarkastelen lisäksi erikseen transitiivisia liikeverbejä ja yksipaikkaisia liikeverbejä (ks. Pajunen 2001: luku 3.3.1 ja 3.3.2). Yksipaikkaiset muutosverbit jätän tässä luvussa analyysin ulkopuolelle, koska niitä on muihin verbiryhmiin verrattuna melko vähän (99 kpl) ja taulukon 16 vertailu luvussa 7.1 osoitti, että tässä ryhmässä ei esiinny merkitseviä eroja subjektin ilmaisemisessa.

Käyttöpohjaisen kielenteorian keskeisiä ajatuksia on kielellisen muodon frekvenssin vaikutus siihen, millä tavoin usein yhdessä esiintyvät elementit muovaavat kieltä (ks. esim. Bybee 2007). Edellisissä luvuissa olen esitellyt useita tutkimuksia, joissa todettiin usein yhdessä esiintyvien kielen elementtien synnyttävän konstruktioita: konstruktion muodostavat vaikkapa englannin pronomini *I* ja verbi *know*. Näistä havainnoista herääkin kysymys, toimiiko frekvenssin vaikutus muissakin verbeissä kuin kognitio- ja puheverbeissä. Jos verbileksemin frekvenssi on itsessään merkittävä tekijä, voisi olettaa, että taajaan esiintyvä *minä*-pronomini ja taajaan esiintyvä verbi esiintyisivät todennäköisesti myös yhdessä. Oletuksena on siis se, että erityisen frekventit verbit käyttäytyvät eri tavoin kuin harvinaiset ja tässä tapauksessa ero syntyisi subjektipronominin esiintymisessä.

Olen selvittänyt frekvenssin vaikutuksia tila-, muutos- ja liikeverbien subjektin ilmaisemiseen samaan tapaan kuin luvun 7.3 taulukossa 18, jossa vertasin ryhmänsä taajimmin esiintyvää verbileksemiä muihin samaan verbityyppiin kuuluviin verbeihin.

Tilaverbeistä valitsin tarkasteltavaksi erikseen verbin *olla*, transitiivista muutosverbeistä verbin *tehdä*, yksipaikkaisista liikeverbeistä verbit *mennä* ja *tulla* sekä transitiivisista liikeverbeistä verbit *ottaa* ja *saada*. Suomen murteiden taajuussanastossa (Jussila ym. 1992) verbi *olla* on kaikista sanoista toiseksi yleisin (taajuussanastossa sijalla 2). Verbeistä seuraavaksi yleisimmät ovat *mennä* (sijalla 14) ja *tulla* (sijalla 16). Verbi *tehdä* on myös yleisimpien sanojen joukossa (sijalla 20), kuten *saadakin* (sijalla 22). Sen sijaan *ottaa* on vasta sijalla 42, mutta sekin on toki yleisimpiin kuuluvia sanoja. Mainituista viimeisin, *saada*, esiintyy aineistossani sekä konkreettisen kausatiivisen liikkeen verbinä (*mie sain ne lehmät sinne*) että abstraktina omistuksen siirtymisen verbinä (*viiskymmentä markkaa sain palakkaa*). Pajusen (2001: 196) määrittelyn mukaan omistussuhteen siirto on abstrakti liike.

Laskelmat osoittivat kuitenkin, että frekvenssillä ei näissä verbeissä ole itsenäistä vaikutusta subjektin ilmaisemiseen (vrt. Orozco 2015: 25). 84 prosentissa (857/1015) *olla*-verbejä on ilmipantu subjekti, kun taas muiden tilaverbien yhteydessä pronominia on kyllä vähemmän (49/61; 80 %), mutta ero ei ole tilastollisesti merkitsevää. Transitiivisissa muutosverbeissä 82 prosentissa (129/157) *tehdä*-verbejä on subjektipronomini, kun taas muissa samaan ryhmään kuuluvissa verbeissä sitä on 77 prosentissa (264/345). Transitiivisten liikeverbien ryhmässä molemmissa tarkastelluissa verbeissä on hieman suurempi subjektipronominin osuus (*ottaa*: 43/53; 81 % ja *saada*: 110/144; 76 %) kuin muissa samantyyppisissä verbeissä (331/448; 74 %). Yksipaikkaisissa liikeverbeissä puolestaan pronominia on eniten *mennä*-verbin yhteydessä (151/189; 80 %) ja vähemmän *tulla*-verbeissä (76/101; 75 %) ja muissa verbeissä (318/412; 77 %). Mitkään edellä mainituista eroista eivät kuitenkaan ole merkitseviä khiin neliö -testin mukaan ($p > 0,05$).

Kaikki frekventit verbit eivät siten muodosta kiteytyneitä rakenteita subjektipronominin kanssa. Konstruktionmuodostuksen edellytyksenä näyttääkin siten olevan myös se, että rakenteella on jokin erityinen pragmaattinen funktio (vrt. esim. *I don't know*), pelkkä verbin frekvenssi ei riitä. Siten vaikka *mennä* on tutkimassani korpuksessa erittäin yleinen, se on yleinen muissakin persoonissa kuin yksikön ensimmäisessä toisin kuin vaikkapa *tietää*, jota puhujat käyttävät enimmäkseen itsestään puhuessaan.

Transitiiviset muutos- ja liikeverbit

Posion (2011) mukaan subjektipronominin esiintyminen⁴⁰ puheaktipersonoissa on yhteydessä verbityyppiin siten, että semanttisesti statiivisten ja ns. matalan transitiivisuuden verbien yhteydessä esiintyy enemmän pronominia kuin dynaamista toimintaa ja korkeaa transitiivisuutta ilmaisevien verbien yhteydessä (mas. 784). Edellisiin Posio lukee paitsi espanjan molemmat *olla*-verbit (*ser, estar*) myös kognitiiviset verbit (esim. *creer, pensar*). Sen sijaan agentiivisten verbien kanssa käytetään Posion mukaan vähemmän pronominia (mp.). Näitä agentiivisiä verbejä, joita havainto erityisesti koskee, ovat *dar*

⁴⁰ Posion (2011) tutkimuksen kohteena tässä artikkelissa on puhuttu espanja. Kieliaineistona ovat television ja radion keskusteluohjelmat.

'antaa', *poner* 'panna' ja *hacer* 'tehdä'. Posion päätelmä havainnoista on, että subjektipronominin esiintyminen on yhteydessä siihen, mihin kiinnitetään huomiota, subjektin referenttiin vai muihin referentteihin. Siten matalan transitiivisuuden piirteet liittyvät siihen, että huomiota kiinnitetään subjektin referenttiin, kun taas korkean transitiivisuuden piirteiden yhteydessä on todennäköisempää kiinnittää huomiota verbin kuvaamaan toimintaan tai objektin referenttiin. Tästä syystä ensin mainitut suosivat ilmisubjektia ja jälkimmäiset eivät. (Mas 796.)

Posio (2011: 796) toteaa kuitenkin, että subjektipronominin esiintymistä ei selitä verbin transitiivisuus itsessään, vaan olennaisinta on nimenomaan huomion kohdistuminen eri argumentteihin ja niiden referentteihin. Posion mukaan espanjan *hacer*- ja *poner*-verbien yhteydessä objektiargumentti on pakollinen ja siitä syystä näissä lauseissa huomio kohdistuu pikemminkin objektin tarkoitteeseen kuin subjektin (mas. 790, 796).

Suomenkin *tehdä*-verbi on merkitykseltään skemaattinen verrattuna niihin tekoverbeihin, jotka spesifioivat tekemisen laadun (*siivota*). Huomion kohdistuminen referentteihin on kuitenkin yksittäistä lausetta laajemman diskurssin ilmiö. Siitä syystä kaikissa suomen puhutun kielen *tehdä*-verbillisissä lauseissa ei ole ilmiobjektia, mikä käy hyvin ilmi seuraavasta esimerkistä (245), jossa objekti (*konelankaa*) on aluksi mainittu, mutta myöhemmissä lauseissa ei. Transitiiviverbi ei myöskään tarvitse konkreettista objektia, kun puhutaan yleisesti jonkin asian tekemisestä tai tekemisen tavasta (246).

245) ja kyl 'mnää sit va 'opesin "kehrämä ja 'suklanka ja / ja kaikki 'kaikki lai kyl 'mää tei oikken 'kone'lanka ja kaikki. / ja ole "viälläkin tehnyk ko noin 'konehe tarvita ni mnä 'viälläki olen tehny ett_e mä ny / ja ny enä 'ihmettel ko järkiki vähä 'paremi / käsittä ko sillo / nuar- 'taik nii ain ko mä ni / oli mukul. (VarP, Kalanti: 163.)

246 'siinä "souvatettiin / "toesella 'jalalla "rukkia 'polit ja "toesella 'souvatit "lasta. / 'nii / 'niin ni oom "minnäet tehnä./ (SavP, Riistavesi 2: 315.)

Thompson ja Hopper (2001) toteavat, että argumenttirakenne on osoittautunut keskusteluaineiston perusteella tarkasteltuna hyvin toisenlaiseksi kuin se on perinteisesti käsitetty. Heidän mukaansa verbin syntaktis-semanttinen valenssi on lingvistin introspektion perusteella määritelty käsitteellisiksi näyttämöiksi, joissa verbeihin liittyy eri määrä osallistujia tai argumentteja. Thompson ja Hopper esittävät kuitenkin keskusteluaineistosta tekemiensä havaintojen perusteella, että arkipuhetta ei voi määritellä argumenttirakenteen pohjalta muun muassa sen vuoksi, että monien transitiivisiksi katsottujen verbien kaksipaikkaisuus on todellisessa kielenkäytössä melko irrelevanttia, koska niitä käytetään säännöllisesti ilman objektia.⁴¹ Tällaisia ovat esimerkiksi *eat*, *look*, *think* ja *check* (myös *remember*, ks. Tao 2003). (Thompson ja Hopper 2001: 41–44.)

⁴¹ Objektittomuuden voi ajatella johtuvan ellipsisistä siten, että objekti jätetään kontekstisistä vain ilmaisematta, mutta verbin rakenne on silti kaksipaikkainen. Tähän Thompson ja Hopper (2001: 44) huomauttavat, että yhtä hyvin voi ajatella joillakin verbeillä olevan kaksi argumenttirakennetta: yksi- ja kaksipaikkainen.

Aineistosta tekemäni laskelmat paljastavat, että ilmiobjektin esiintyminen lauseessa ei ole yhteydessä subjektipronominin esiintymiseen. Poimin aineistostani tarkasteltaviksi transitiivisen muutos- tai liikeverbin sisältävät lauseet ja tutkin, esiintyykö ilmiobjektia merkittävästi enemmän nollasubjektilla lauseissa. Vertailu osoitti, että itse asiassa ilmisubjektillisissa lauseissa on enemmän myös ilmiobjektia (585/877; 67 %) kuin ilmisubjektittomissa (165/270; 61 %); ero ei kuitenkaan ole merkittävä khiin neliö -testin mukaan ($p > 0,05$). Huomion kohdistuminen objektin referenttiin vaikuttaa kyllä merkittävästi subjektin ilmaisemiseen silloin, kun objekti on lauseen alussa ja siten fokusoidussa asemassa. Palaan tähän tarkemmin luvussa 7.

Sen sijaan Posion (2011) havainto subjektipronominin vähäisemmästä esiintymisestä merkitykseltään dynaamisten verbien kanssa näyttää pätevän hyvin myös tarkastelemaani aineistoon. Tarkemmin ilmaistuna nollasubjekti esiintyy dynaamisina kuvatuissa konteksteissa, joissa huomio on kohdistunut ensisijaisesti verbin ilmaisemiin tekoihin ja ylipäättään tapahtumiin eikä puhujan mentaaliin prosesseihin tai mielipiteisiin. Tästä on osoituksena muun muassa se, että aineistoni ilmisubjektittomista transitiiviverbeistä (ts. muutosverbeistä ja kaksipaikkaisista liikeverbeistä) lähes puolet (40 %) on *ja*-lauseita (ks. seuraava esimerkki 247 sekä esimerkit 237 ja 238 aiemmin). Ilmisubjektillisista transitiiviverbeistä sen sijaan vain 13 prosenttia esiintyy *ja*-lauseessa.

247) ni / "siihe 'mie 'pani aina ku tavalisia "ruisjauhoja ni_a 'suoloja ni / mie ku 'sijoi sem 'pään kii ja / m_oti ja 'käänsii 'tuol viisii / ja sitä myöt "jauhoja ja tuol viis- / ja ko se 'tul "nuri 'sit mie oti ja 'puhistii sen / ko 'pani taas "toise paiki ja "puhistii sem puhtaaks 'oikee / 'siintä 'läks semmone "kettu // (KarE, Lappee: 320.)

Nollasubjektilla lauseiden esiintyminen dynaamista toimintaa kuvaavissa konteksteissa ilmenee myös siten, että ilmisubjektittomilla transitiiviverbeillä spesifioidaan toimintaa, joka on aiemmassa lauseessa ilmaistu yleisluontoisesti. Seuraavissa esimerkeissä puhuja aloittaa kuvaamalla tilanteen muun muassa statiivisena *olla*-verbillä (248, 249) tai muulla merkitykseltään skemaattisella verbillä (*tehdä* esimerkissä 250), mutta tarkentaa sen jälkeen tarkkamerkityksisellä verbillä (*tiskasin, sossasin, keitän*).

248) 'niim min_olil leipuris sitte 'apulaasena em 'minä "leiponum mutta m_oliv 'vain siinä / 'tiskasij ja 'siivosij ja/ sellaasta 'tehti- / 'tehtihi. (PohE, Isojoki: 34.)

249) 'mä oli semmone "lapsempiik / tein "tuas sit_"emänä / 'apulaine 'astio ja 'ruakka sit jo 'sossasi ikä emänän kans_yhres ja / ja ja niim poispäi sit. / (VarP, Kalanti: 124.)

250) mä "vähä tässä 'tehem mutta / kyä se_'ov vähä / "kahavia 'keitän sitte 'aina / ja.../ (HämP, Pohjaslahti: 152.)

Muut liikeverbit

Posion (2011) havainto espanjankielisestä keskusteluaineistosta on, että puheaktipersoonien subjektipronominia käytetään vähemmän sellaisten verbien yhteydessä, jotka ilmaisevat dynaamista toimintaa. Dynaamisiin verbeihin kuuluvat hänen mukaansa transitii-verbien ohella myös liikettä ilmaisevat verbit, erityisesti *ir* 'mennä' ja *venir* 'tulla'. Posion mukaan subjektipronominin puuttumista näiden verbien yhteydessä selittää huomion kohdistuminen joko liikkeen määränpään tai lähtöpisteeseen sen sijaan, että huomio kohdistuisi puhujaan, kuten kognitiivisten ja staattisten verbien tapauksessa. (Posio 2011: 787.)

Liikeverbilliset lauseet eivät puhutussa kielessä kuitenkaan aina kielennä lähtöpaikkaa tai määränpäättä. Jos tarkastelen pelkästään aineistoni *mennä*- ja *tulla*-verbejä, jotka ovat liikeverbeistä yleisimmät, noin viidesosa lauseista (70/308; 23 %) on ilman mitään lokaation ilmausta, kuten seuraavat esimerkit 251–253 havainnollistavat. Ilmeisin syy lokaatioiden puuttumiselle on se, että ne käyvät ilmi kontekstista, jolloin niitä ei tietenkään kaikissa yksittäisissä lauseissa ole välttämätöntä ilmaista. Silloin lause voi lähtöpisteen tai määränpään sijaan ilmaista vaikkapa ajankohtaa. Määränpää voi kuitenkin olla hyvin implisiittinenkin, toisin sanoen sen ei tarvitse olla aiemmassa kontekstissa tarkkaan mainittu (esimerkki 253).

251) 'vissiikii oli jo niin ko "vanha'piikakii ko / tuota / ko sit "tul'í ja 'sit siel_"ol' siel 'Kaukasel se / ensimmäine 'seura / 'ilta / mm / sillä / "Kuuttila 'Eerikillä./ (KarE, Antrea: 421.)

252) ja "paat tuli nim 'pali "lastin_et nii / ei toi "Väinölä 'ämánt ei se 'uskaltant tulla mut "minä "meni vaa ja 'aatteli et 'mitä sil väli o vaik 'hukkukin täsä näi et / et "minä 'mene vaa ja "menin kans ja / (VarP, Pyhämaa: 396.)

253) mä 'tykkään niistä "kauhiastin niistä 'laluusta niire 'heluuntaalaastel "laluusta. / ja kun ne olis 'likempänä mä 'mensiv vaikka 'joka 'ilta / joka "päivä. / (PohE, Laihia: 337.)

Aineistoni tarkastelu osoittaa, että subjektin ilmaisemiseen ei ole vaikutusta sillä, onko yksittäisessä lauseessa jokin eksplisiittinen lähtöpisteen tai määränpään ilmaus. Sekä nollasubjekti- että pronominisubjektillauseet ovat yhtä lailla edellisten esimerkkien kaltaisia, joissa lokaatio ilmenee joko aiemman kontekstin perusteella tai on implisiittinen. Jos tarkastellaan pelkästään *tulla*- ja *mennä*-verbejä, voi havaita, että nollasubjektillauseissa on jokin lähtöpaikka tai määränpäättä ilmaiseva lokaatio kyllä hieman yleisempi (26 %) kuin pronominisubjektillauseissa (22 %), mutta ero ei khiin neliö -testin mukaan ole merkitsevä.

Transitiivisten verbien tarkastelun yhteydessä kävi ilmi, että nollasubjektit esiintyvät niiden yhteydessä dynaamista toimintaa kuvaavissa konteksteissa, joissa huomio on kiinnittynyt enemmän verbin kuvaamaan toimintaan kuin subjektin referenttiin. Tämä

pätee liikeverbeihin: nollasubjektin yleisyys liikeverbien yhteydessä selittyy sillä, että kerronnan päähuomio on toiminnan kuvaamisessa. Kun huomion kohteena on toiminta, kerronnalliseen kokonaisuuteen kuuluu usein myös peräkkäisten toimintojen kuvaus; niinpä lähes kolmasosa nollasubjektillisista liikeverbeistä (46/157; 29 %) esiintyykin *ja*-lauseessa. Pronominisubjektillisissa liikeverbilauseissa *ja*-tapauksia on suhteellisesti selvästi vähemmän (85/546; 16 %). Esimerkki 254 osoittaa selvästi eron toiminnan kuvaamisen ja subjektiivisen kielenkäytön välillä: puhujan tekojen ja liikkeiden kuvauksessa esiintyy nollasubjekti, mutta ajatuksiaan ja uskomuksiaan kuvatessaan – ts. episteemisisä jaksossa – (*mnää sanon, mää luuli*) hän käyttää subjektipronominia.

254) mää näin 'kerran tual "pellos sit kon_oli / 'kaks semmost 'ruskiamuatost / "olijo ja / nousivas "seisoman_ain ja rupesiva jäl 'syämä ja mnää (sanon tul miälän_et 'jaaha kyl mar 'nua o niit "rusakoit 'sit. // ja / otim "pyssy ja 'läksi / 'konttamam pitkin_ "oja ton ja / mää luuli et ne on "aika lail "pelkureit ja "konttasi niet 'nok 'ruavas_ol ja / ja pääsin tavalisel 'matkoil sit ni. (VarP, Luvia: 272.)

Nollasubjekteilla myös spesifioidaan aiemmin ilmaistua tekemistä (esimerkki 255). Kyse on siirtymisestä verbin hierarkian perustasolta tarkemmille tasoille, jotka kielentävät esimerkiksi itse liikkeen lisäksi myös sen tapaa (ks. Pajunen 2001: luku 2.2). Nollasubjektia käytetään myös, kun korjataan edellä käytetty liikeverbi toiseksi (256) (Helasvuo 2014c).

255) meä sa se on 'neät 'miut "suojelnoa n_et vaik mie 'käy 'siel 'kotonaki / "yläkerassaki 'meä 'neät 'käy siel "rappusija 'myö näet ni. / 'käyhä meä "harva 'päivä ni / sanotaa ni / "tytötkii ku ol 'koton 'ainakii ni_et mite se 'vanhaät 'peäsöö ni / meä sa "niihä 'meä men_et "kapajoa / 'meä men 'neli "ryömi sen ko 'mäne sit "laskei / 'kiin kää 'toas "aloap päi./ (KarE, Savitaipale: 162.)

256) se "sannoo 'sitt_että / se 'yllihoitaja että 'nyt s_ov "valmis. / "minä hyppäsin ist / "väännyn heti 'istumham mutta / 'sehän "pukkas minua rinthan. "sano_ttä 'ei "saa 'liikkua./ (PerP, Sodankylä: 138.)

Tilaverbit: *olla*

Olla-verbi esiintyy aineistossani lähinnä kolmenlaisissa lauseissa⁴²: predikatiivi- ja predikatiiviadverbiaalilauseissa sekä lauseissa, joissa adverbiaali ilmaisee tarkoitteen konkreettista tai abstraktia sijaintia (*minä olim puun takana / paimenessa*). Nämä ovat ISK:n mukaan kopulalauseita (§ 456, 891), ja kopulana toimivan verbin välityksellä siis luonnehditaan subjektin tarkoitteen ominaisuuksia tai kuvataan tarkoitteen lokaatiota.

Predikatiivilla puhuja luonnehtii itseään, esittää esimerkiksi itsestään jonkin luonteenpiirteen (257). Tutkimani aineiston tavallisin predikatiivilauseen esiintymä on kui-

⁴² *Olla* esiintyy näiden lisäksi luonnollisesti myös perfektin ja pluskvamperfektin apuverbinä, mutta niitä ei tässä luvussa oteta huomioon, vaikka *olla* apuverbinä voi esiintyä yksinäänkin esimerkiksi vierusparin jälkijäsenenä: *Ootteko työ tehny sitä? – Oon.*

tenkin funktioltaan temporaalinen lause (258), jolla suhteutetaan kerrottujen tapahtumien ajankohtaa puhujan omaan elämään. Luonnehdinta koskee ajallisesti rajattua roolia.

257) minä / en 'oo 'oekeel "liham 'perso muuten mutta "syöm "minä jos on 'hyvää 'kylymänsavul"lihhaa. (PohP, Yli-Ii: 524.)

258) ja 'tää on... 'jonkin / 'tää oj 'jonkin "Kenan... 'kirjottama tää... 'nimi 'sitte / jokin / 'Kena 'ennen se oli sem "minäkim muistan 'se oli / min_olim 'pikkunel 'likka se oli semmonen "kiartokoulunopettaja./ (HämP, Luopioinen: 22.)

Jälkimmäisen esimerkin mukainen predikatiivilause esiintyy käyttöyhteydeltään rinnakkaisena predikatiiviadverbiaalin kanssa. Essiivisijainen predikatiiviadverbiaali onkin toinen *olla*-verbillisten lauseiden keskeinen rakenne, jolla luonnehditaan subjektin tarkoitetta. Rakenteella on aineistoni mukaan useimmiten juuri ikää tai kehitysvaihetta ilmaiseva temporaalinen tehtävä (predikatiiviadverbiaalin temporaalisuudesta ks. Hynönen 2005: 49–51):

259) 'miukii "syntymäkotissai ko 'mie oli 'lapsena ni / olha 'sielt täst "Lappeeltakkii palvelijoita. (KarE, Lappee: 432.)

Luonnehtivalla predikatiiviadverbiaalilla ilmaistaan usein myös puhujan elämässä jokin ajallinen jakso, johon liittyy ammatillinen tehtävä (260) tai sosiaalinen asema yhteisössä (261):

260) 'joo 'min_olin apulaasena "kaupaskij ja / ja sitte 'tuos 'kaikemmoisis "askarehen'touhus / mutta 'enämpi siinä 'keskuksehoitajana "minä 'olin. (PohE, Isojoki: 5.)

261) "sekin 'kuali / 'm_olij jo sitten 'akkana niin / "Rengoos nii / menin sitte katto-mahan nii / 'suuhun tuli 'kualio/ 'tänne / 'suuhu / nii 'sellaanen... joka "vei sen 'sitte./ (PohE, Kauhava: 78.)

Predikatiiviadverbiaalin luonnehdinta on tavallisesti esitetty tilapäisenä (ISK § 975). Edellä esitetyt temporaaliset ajanjaksot (*lapsena*) tai ammatilliset asemat ovatkin enemmän tilapäisiä asemia kuin ihmisen pysyviä ominaisuuksia. Vain harvoin predikatiivi tai predikatiiviadverbiaali on aineistoni mukaan muissa kuin edellä kuvatuissa tehtävissä, mutta joitakin esimerkkejä löytyy muun muassa metaforisesta käytöstä: esimerkissä 262 puhujan itsensä luonnehdinta kuvaa vertauskuvallisesti elämän kovuutta.

262) ja 'kyllä min_oon "ollu rekenä ja 'kelekkana vaikka ee ei 'sitä "muista' ennee 'kaekkijaka. (SavP, Vieremä: 126.)

Posio (2011) toteaa espanjankielisestä keskusteluaineistosta tekemässään tutkimuksessa, että subjektipronominia *yo* esiintyy eniten staattisten verbien kanssa, joita ovat esimerkiksi verbit *ser* ja *estar* 'olla'. Niistäkin pronominin ilmipaneminen on yleisempää ensin mainitun verbin yhteydessä, jolla luonnehditaan referentin ominaisuuksia; jälkimmäistä taas käytetään mm. lokaation ja väliaikaisen tilan ilmaisemiseen. Pronominin frekventti esiintyminen erityisesti *ser*-verbien yhteydessä johtuu Posion mukaan siitä, että huomio on kohdistunut subjektin referenttiin, koska sen ominaisuuksia luonnehditaan. Tässä se eroaa varsinkin agentiivisen verbin sisältävistä lauseista, joissa puheen huomio on kohdistunut lauseen muihin tarkoitteisiin kuin subjektin referenttiin. (Posio 2011: 786, 796.)

Posion (2011) johtopäätös pronominin yleisyydestä kopulaverbien yhteydessä vaikuttaa selityksenä johdonmukaiselta, koska voi ajatella subjektin tarkoitetta luonnehdittaessa myös kieliopillisen subjektin olevan lauseessa todennäköisemmin ilmipantuna. Toisaalta persoonamuotoinen verbi ilman subjektipronomiakin osoittaa subjektin referentin, joten voi myös kysyä, miksi se ei riittäisi osoittamaan luonnehdinnan kohdetta. Posion (2011) esittämää ajatusta voi kuitenkin tulkita niin, että tarkoitteen ilmaiseminen jo lauseen alussa tarjoaa luontevan lähtökohdan lauseen lopun ilmaisemalle luonnehdinnalle (vrt. subjekti lähtöpisteenä; Chafe 1994: 83–85).

Aineistoni analyysi vahvistaa Posion (2011) havainnot ainakin osittain. Aiemmin esitetyn taulukon 16 mukaan (ks. luku 7.1) tilaverbeissä esiintyy merkitsevästi enemmän pronominia kuin transitiivisissa verbityypeissä (ts. muutosverbeissä ja kaksipaikkaisissa liikeverbeissä). Koska *olla* on tilaverbien ylivoimaisesti yleisin verbi, tulos liittyyneen ennen kaikkea siihen. On syytä kuitenkin tarkastella myös sitä, esiintyykö subjektipronominia enemmän juuri niissä *olla*-verbillisissä lauseissa, joissa luonnehditaan subjektin tarkoitteen ominaisuuksia. Vertasin sen vuoksi subjektipronominin esiintymistä vielä erikseen predikatiivi- ja predikatiiviadverbiaalilauseissa sekä muissa *olla*-lauseissa, joissa ilmaistaan subjektin tarkoitteesta jotain muuta, enimmäkseen lokaatiota. Vertailu osoitti, että predikatiivilauseissa on subjektipronominia jonkin verran enemmän (233/265; 88 %) kuin niissä lauseissa, joissa ilmaistaan lokaatiota (550/664; 83 %), mutta ero ei ole tilastollisesti merkitsevää. Myöskään predikatiiviadverbiaalilauseissa subjektipronominin suhteellinen määrä (74/86; 86 %) ei poikkea merkitsevästi muista. Näin ollen kaikki kopulalauseet toimivat subjektin ilmaisemisen suhteen samalla tavoin. Havaintoni eivät siis tältä osin käy yksiin sen Posion (2011) selityksen kanssa, että pelkästään tarkoitteen ominaisuuksien luonnehtiminen selittäisi subjektipronominin yleisyyttä tilaverbien yhteydessä. Tarkoitteen lokaation tai väliaikaisen tilan kuvaaminen näyttää olevan yhtä lailla olennaista subjektin ilmaisemisen kannalta.

Nollasubjektillinen predikatiivilause esiintyy kontekstien tarkastelun perusteella ainakin temporaalisena ilmauksena, jossa puhuja tarkentaa kertomuksen ajankohtaa liittämällä tapahtumat omaan ikäänsä (263). Se toimii myös lisäyksenä, jolla puhuja esittää syyn johonkin edellä sanottuun asiaan (264). Lisäys voi olla rakenteellisesti parenteettinenkin, toisin sanoen se keskeyttää meneillään olevan kerronnan (265).

263) kyllä 'minäkim "muistan ku 'olin "tyttönej ja ku "ois pitäny 'puija' eikä "mitenkään 'ois 'jaksanu / mutta sitte kun sitä / "ikkäypi niin / sitä "kaikellet 'tottuu. (PohP, Hailuoto: 147.)

264) kyllä 'sitä "on / 'kyllä sitä "on 'niin 'nähány / 'nähány nää kun nyn "näiv 'vanha oon nii / 'kyllä ma_oon "nähány niin jotta "aivan / 'aivan niin_kun / ei olisi 'ollenkaan tämä / "elämä sellasta / 'niin_kun ei enne ollukkaam 'muuta ku tiätystin nym "mailma oj ja / 'taivas ja 'Isä mutta niin / "ihmiset / on 'nyk 'kaikki uuret. (PohE, Kauhava: 81.)

265) ei 'mull_oo enää "yhtään 'itikkaa om 'mulla "olluk 'kaksi aina mutta ei 'mull_oon ny enää 'mitään kun em minä / oov vähä sellaanen "sairaane jott_em 'minä enää kykenem 'mitään "tekemähankää. (PohE, Nurmo 1: 26.)

Predikatiiviadverbiaaleja on nollasubjekttilauseissa kaikkiaan vähän (12 kpl), ja nekin suosivat siten enimmäkseen lauseita, joissa on ilmipantu subjekti. Nollasubjekti esiintyy predikatiiviadverbiaalin seurana samanlaisissa konteksteissa kuin predikatiivikin, muun muassa temporaalisena ilmauksena (266; vrt. esimerkki 263).

266) ol´ tuo 'Ukko-Pekka "Kansaane / ja siitem "minu isän´ "Pekka Holopaine ja sitte /... mäe isäntä "Vehviläinej ja / ja 'siitte ne "piätti että 'ruvetar 'rakentammaa sitä 'kansakoulua. 'minäkiim "muistan ku olin 'lapsena. (SavP, Leppävirta: 242.)

Nollasubjekti esiintyy sekä predikatiivin että predikatiiviadverbiaalin sisältävissä lauseissa ylipäätään sellaisissa konteksteissa, joissa nollasubjekti muutenkin on tavallinen. Myös paikallissijaisen adverbiaalin sisältävillä nollasubjekttilauseilla on niitä funktioita, joita nollasubjekttilauseilla on tämän tutkimuksen aiemmissa luvuissa todettu olevan (ks. esim. luku 4.2.2); lokatiiviset *olla*-lauseet esimerkiksi tarkentavat ja lisäävät jotain edellisessä kontekstissa sanottuun. Seuraavissa esimerkeissä 267–269 on poimintoja nollasubjektillisistä *olla*-verbilauseista, joissa on paikallissijainen adverbiaali.

267) kyl mäe "kolm voorkaut 'kerran_oli 'vähänpoikan ni oli "Sunaskeris ni / "isävainan kans ja joku "naapuri miäs ni me 'oli // kon_ei "pääst 'poijes ko rupes 'tuulema "iräst. / (VarP, Luvia: 138.)

268) ja/ 'siinä 'sattu... / se / siitä "sahhuusta ku om "puhen niin kum 'minä / "pikku-'poekana 'ollessa minä 'olin siinä oesinko 'kymmenev vuen "seovvus´sa ollun niin / 'minä 'menin sitten niihen "sahuriil luos se ol´ "Parvijaene' ol´ Heikki 'Parvijaenen siellä 'alapuolella ol´ nimeltään se mies. / (SavP, Nilsiä: 350.)

269) ja kyllä minä 'nyt sitte 'myöhemminniin niim 'minä_oo_sitte 'monta kertoo ol´im 'matkustajakoissa 'yös- 'yötäkiis siellä ja./ (SavP, Leppävirta: 6.)

Esimerkissä 267 *olla*-verbilause tarkentaa tapahtumapaikan, ja esimerkin 268 nollasubjekttilause on puolestaan korjausrakenne, jossa puhuja aloittaa uudestaan kesken jättämänsä

ilmauksen ja tarkentaa sitä. Aiemmin sanotun korjaaminen tai tarkentaminen voidaan toteuttaa myös limittäisrakenteena (269).

7.5 Kokoavasti verbityypeistä

Finiittiverbin tyyppi vaikuttaa subjektin ilmaisemiseen siten, että kognitio-, puhe- ja tilaverbit suosivat subjektipronominia ja liikeverbit (yksi- ja kaksipaikkaiset) ja transitiiiset muutosverbit taas nollasubjektia. Näissä verbityypeissä esiintymämäärien ero nollasubjektin ja pronominisubjektin välillä on merkitsevä. Tuloksen voi tiivistää siten, että B-verbit suosivat ilmisubjektia, kun taas monet A-verbit ilmisubjektittomuutta (A- ja B-verbeistä ks. Pajunen 2001). Voi myös esittää, että nollasubjekti esiintyy dynaamista toimintaa kuvaavissa konteksteissa, joissa huomio on verbien kuvaamassa teossa ja toiminnassa, mutta pronominisubjekti taas on todennäköisin subjektiivisessa kielenkäytössä, jossa huomio on subjektin referentissä ja hänen ajatuksissaan (ks. myös Posio 2011 espanjasta).

Verbityyppien vaikutuksissa on joitakin murteiden välisiä eroja: liikeverbeissä, tilaverbeissä ja kognitioverbeissä savolaismurteet suosivat merkitsevästi enemmän nollasubjektia, mutta varsinkin lounaismurteet ja eteläpohjalaismurteet suosivat pronominisubjektia. Tässä tutkimuksessa on tullut esiin, että mainittujen murteiden välillä esiintyy merkitseviä eroja subjektin ilmaisemisessa muissakin kielenpiirteissä, joten kyse lie-nee verbityyppienkin yhteydessä tästä yleisestä tendenssistä. Kaikissa verbityypeissä, kuten puheverbeissä, ei kuitenkaan murteiden välisiä eroja näytä esiintyvän, joten esimerkiksi verbi *sanoa* suosii pronominisubjektia yhtä lailla kaikissa murteissa.

Kielellisen muodon frekvenssin on todettu vaikuttavan konstruktoiden syntymiseen: mitä useammin vaikkapa sanat esiintyvät yhdessä, sitä todennäköisemmin yhdistelmästä muodostuu kokonaisuus, jota käytetään pragmaattisestikin konstruktiona eikä erillisten sanojen yhdistelmänä. Pelkkä frekvenssi ei kuitenkaan ole ratkaisevaa subjektipronominin yleisyydessä. Useimmissa analysoimissani verbityypeissä on yksittäinen verbilekseemi, joka on esiintymämäärältään muita yleisempi, ja monet niistä ovat muistakin murrekorpuksista (Suomen murteiden taajuussanasto) tehdyissä laskelmissa taajimmin esiintyvien sanojen joukossa. Muun muassa verbit *olla*, *mennä*, *tulla* ja *tehdä* ovat hyvin yleisiä, mutta frekvenssillä ei ole kuitenkaan itsenäistä vaikutusta subjektipronominin yleisyyteen näiden verbien yhteydessä. Myöskään frekventit *tietää* ja *muistaa* eivät subjektin ilmaisemisen suhteen eroa muista kognitioverbeistä, mikä on aiempien tutkimusten perusteella hieman odottamaton tutkimustulos. Selitys voi olla siinä, että kaikki kognitioverbit suosivat esiintymisfrekvenssistä riippumatta ilmisubjektia, koska ne liittyvät subjektiiviseen kielenkäyttöön. Lisäksi diskurssikonstruktoiden ja -kiteytymien muodostumiseen liittyy paljon muitakin piirteitä kuin vain subjektin ilmi-paneminen, ja piirteet voivat eri lekseemeillä painottua eri tavoin (Helasvuo 2014a).

Aineiston kvalitatiivinen tarkastelu paljastaa, että vakiintuneilta vaikuttavista käyttötavoista on löydettävissä sekä nolla- että pronominisubjektillisistä *tietää*-verbeistä. *En tiedä*-ilmausta esiintyy konteksteissa, joissa puhuja osoittaa episteemistä asennetta sanottua kohtaan. Ilmisubjektiton *en tiedä*-rakenne esiintyy pohdiskelujen ja retoristen kysymysten yhteydessä ilmaisemassa puhujan epävarmuutta asiasta. Asennoituminen voi olla luonteeltaan myös skeptistä. Ilmisubjektillisella *em minä tiedä*-ilmauksella on kontekstien tarkastelun perusteella samantapaisia funktioita kuin on havaittu esimerkiksi englannin *I don't know*-rakenteella olevan. Sitä käytetään muun muassa silloin, kun puhuja ei halua esittää mielipiteitään varmoina totuuksina vaan haluaa lieventää mahdollista erimielisyyttä. Myös *minä sanoin*-ilmaus toimii kiteytyneenä diskurssirakenteena, ja sen tarkoituksena on merkitä puheen jakso referoiduksi. Rakenteella on joitakin fraasimaisuutta osoittavia piirteitä: subjektin säännöllinen ilmipäneminen, esiintyminen myös ilman *että*-komplementoijaa sekä äänteellinen redusoituminen (*minä hano*). Sen sijaan muihin verbi-tyyppisiin, kuten liike- ja muutosverbeihin, ei näytä liittyvän erityisiä diskurssirakenteita sen paremmin nolla- kuin pronominisubjektillisinakaan. Nollasubjektia esiintyy kyllä transitiiviverbien ja liikeverbien yhteydessä suhteellisesti enemmän kuin muissa verbi-tyypeissä, mutta sen esiintymistä selittävät samat ilmiöt kuin nollasubjektia motivoivat muutenkin. Sitä käytetään esimerkiksi dynaamisissa konteksteissa spesifioimaan, tarkentamaan tai korjaamaan aiemmissa lauseissa kuvattua toimintaa.

8 Päätös

8.1 Tutkimustulokset

Väitöstutkimukseni on kohdistunut kahteen keskeiseen kysymykseen: subjektin ilmaisutapojen vaihtelua motivoiviin kielellisiin tekijöihin ja alueellisiin eroihin. Vastaan seuraavassa näihin molempiin erikseen.

Subjektin ilmaisutavan vaihtelua motivoivat kielelliset tekijät

Olen tarkastellut tutkimuksessani subjektin ilmaisutavan vaihtelua motivoivia kielellisiä tekijöitä kahden tarkemman tutkimuskysymyksen kautta: Mitkä tekijät selittävät subjektin ilmaisutavan vaihtelua? Millaisissa kielen rakenteissa ja diskurssin kohdissa subjekti ilmaistaan tai jätetään ilmaisematta?

Useimmissa aiemmissa tutkimuksissa, joissa subjektipronominin esiintymistä ja esiintymättömyyttä on tarkasteltu, on tuotu esiin vain vaihtelua selittäviä yksittäisiä tekijöitä, mutta useiden tekijöiden vertailua ei yhteisanalyysina ole tehty (ks. kuitenkin Helasvuo ja Kyröläinen 2016). Luvussa 3 analysoin koko aineistoni käyttäen siihen kahta eri tilastomenetelmää. Kahdella erilaisella menetelmällä saa aineistosta esiin erilaisia puolia, ja tulosten luotettavuus on parempi, jos analyysit osoittavat samansuuntaisia tuloksia. Molempien analyysien tulokset olivatkin varsin yhteneväisiä. Merkitsevimmäksi muuttujaksi osoittautui referentiaalinen etäisyys tarkoitteen edelliseen mainintaan, seuraavaksi merkitsevimmät olivat tärkeysjärjestyksessä lauseita yhdistävä konjunktio, lauseen alun esikenttä, murreryhmä ja syntaktis-semanttinen verbityyppi. Nämä tekijät poimin analyysieni perusteella myöhempien lukujen kvalitatiiviseen tarkasteluun. Vähiten subjektin ilmaisemista selittivät molempien analyysien mukaan polaarisuus ja aikamuoto, joita en enää myöhemmin tarkastellut erikseen.

Referentiaalinen etäisyys selittää erityisesti nollasubjektien todennäköisyyttä: nollasubjekteista valtaosa eli 80 prosenttia esiintyy kontekstissa, jossa saman referentin edellinen samaviitteinen maininta on heti edeltävässä lauseessa tai sitä edellisessä; etäisyys on siis 1 tai 2 lausetta. Pronominisubjekttilauseista vastaavanlaisessa kontekstissa esiintyy alle puolet (45 %) (ks. taulukko 5, luvussa 4.2). Referentiaalinen etäisyys yksikön ensimmäisenkin persoonan subjektin ilmaisemista selittävänä tekijänä on todettu kahdessa aiemmassa tutkimuksessa (Lindström ym. 2008 virosta; Helasvuo 2014c suomesta). Omat havaintoni etäisyyden vaikutuksista ovat siis yhteneväisiä näiden tutkimusten kanssa, mutta etäisyyden merkitys ei kuitenkaan ole yksioikoinen. Edellä esitetyt prosenttiosuudet etäisyyden vaikutuksista voi nimittäin tulkita myös niin päin, että pronominilauseistakin lähes puolet (45 %) esiintyy konteksteissa, joissa edellinen samaviitteinen maininta on enintään parin lauseen päässä. Voisi olettaa tämän osuuden olevan pienempi, jos referentiaalinen etäisyys yksistään motivoisi nollasubjektin valintaa. Pe-

räkkäisissä lauseissa, joissa viitataan samaan tarkoitteeseen, käytettäisiin siis lähinnä nollasubjekteja. Näin ei kuitenkaan aineistohavaintojeni mukaan ole, vaan subjektipronominia toistetaan paljon peräkkäisissäkin lauseissa. Tapausten kvalitatiivinen tarkastelu osoittaa, että nollasubjektit suosivat pientä etäisyyttä sen vuoksi, että ne ovat usein kontekstuaalisesti sidoksissa johonkin edellä sanottuun. Sidoksisuudella tarkoitan esimerkiksi edeltävän lauseen täydentämistä, tarkentamista tai korjaamista.

Nollasubjekttilauseiden tavallisena funktiona näyttää siis olevan aiemmin sanotun täsmentäminen, ja näihin funktioihin liittyviä rakenteita ovat muun muassa itsekorjaukset, parenteesit ja limittäisrakenteet. Niissäkin tapauksissa, joissa kahden samaviitteisen muodon välissä esiintyy muita tarkoitteita eli ilmenee muiden tarkoitteiden interferenssiä (Givón 1983), nollasubjekttilauseet sidostuvat usein kontekstissa aiemmin esiintyneeseen ilmaukseen. Referenssinvaihdos ei sinänsä vaikuta subjektin ilmipanoon (vrt. Travis ja Torres Cacoullós 2012), ainakaan jos mainintojen välissä olevat tarkoitteet ovat elottomia ja ei-inhimillisiä, koska ne eivät yleensä ole diskurssistatuksestaan jatkuvia. Myöskään referenssinvaihdokset generisin viittauskeinoin, kuten nollapersoonaa ja passiivia käyttäen, eivät vaikuta pronominin ilmipanoon. Todennäköisimpiä referenssinvaihdoksen ja muun tarkoitteen interferenssin vaikutukset ovat, kun kerronnassa vaihtelee puhujaan itsensä ohella yksikön kolmannen persoonan spesifi tarkoite; silloin diskurssissa kilpailee kaksi samanarvoista referenttiä. Puhuja käyttää tällaisissa narratiivisissa jaksoissa usein subjektiivista näkökulmaa: omat sanomiset tai kokemukset ovat kerronnassa kohosteisemmin esillä kuin tarinassa mukana olevan kolmannen persoonan tarkoitteen. Kerronnan subjektiivisuus ilmenee esimerkiksi kahden henkilön dialogin kuvauksissa siten, että ensimmäisessä persoonassa subjekti on aina ilmipantuna mutta kolmannessa ei. Kielenkäyttö on ylipäätyäänkin luonteeltaan subjektiivista: puhujilla on taipumus kuvata asioita omien havaintojensa, tuntemustensa ja mielipiteidensä näkökulmasta (Scheibman 2002: 3–5).

Referentiaaliseen etäisyyteen liittyvä ilmiö on niin kutsuttu syntaktinen toistovaikutus (*syntactic priming*; käsitteestä Branigan ym. 2000). Sillä olen omassa tutkimuksessani tarkoittanut saman subjektin ilmaisutavan kopioitumista myöhempisiin lauseisiin siten, että nollasubjektia seuraa diskurssissa toinen nollasubjekti, pronominisubjektia toinen pronominisubjekti. Travis (2005) on todennut espanjankielistä keskusteluaineistoa tutkituun toistovaikutuksen tilastollisesti merkitseväksi tekijäksi, joka vaikuttaa yksikön ensimmäisen persoonan subjektin ilmaisemiseen (ks. myös Torres Cacoullós ja Travis 2015; suomesta ja 3. persoonasta Priiki 2014). Toistovaikutusta on kuitenkin monissa varhaisemmissa aiheeseen liittyvissä tutkimuksissa selvitetty kokeellisesti (mm. Pickering ym. 1998; Branigan ym. 2000), ja nähdäkseni sen osoittaminen aidosta vuorovaikutuksesta on vaikeaa, koska vaikutuksia ei voi selvästi erottaa muista subjektin ilmaisemisen motiiveista. Tilastollisesti tarkastellen toistovaikutuksia näyttää silti esiintyvän myös tutkimassani aineistossa: nollasubjektia seuraa merkitsevästi useammin toinen nollasubjekti kuin pronominisubjekti. Kontekstuaaliset havainnot kuitenkin osoittivat, että havaittu yhteys johtuu pelkän mekaanisen toistovaikutuksen sijaan todennäköi-

semmin siitä, että ilmaukset ovat diskurssissa muutenkin toisiinsa sidoksissa esimerkiksi puheen suunnittelun tai rakenteen retorisen toistamisen vuoksi.

Lauseenalkuisista konjunktioista tilastollisesti merkitseviksi subjektin ilmaisutapojen vaihtelussa osoittautuivat *ja* ja *että*, mutta niiden vaikutukset ovat erisuuntaisia: nolla-subjektit suosivat *ja*-lauseita, kun taas *että*-lauseissa pronominisubjekti on merkitsevästi yleisempi kuin muiden konjunktioiden yhteydessä. Aiemmissä tutkimuksissa on esitetty *ja*- ja *kun*-lauseita tyypillisiksi pronominin poisjätön konteksteiksi (Duvallon 2006). Duvallon (2006) on kuitenkin analysoinut pelkästään subjektipronominin poisjättöpauksia, joten varsinaista vertailua nolla- ja pronominisubjektin esiintymisestä *kun*-lauseissa ei hänen tutkimuksessaan ole tehty. Sen sijaan muiden konjunktioiden vaikutuksia ei ole aiemmin lainkaan selvitetty. Tilastolliset havaintoni siis vahvistivat *ja*-lauseiden vaikutukset, mutta *kun*-lauseet eivät eronneet merkitsevästi muista konjunktioista, kuten eivät myöskään *mutta*-lauseet. Tarkastelin silti aineistoni neljää yleisintä konjunktiota (*että*, *kun*, *ja*, *mutta*) vielä erikseen kvalitatiivisesti selvittääkseni subjektin ilmaisua funktioiltaan erityyppisten konjunktioiden yhteydessä.

Tämän tarkastelun yhteydessä tuli pohdittavaksi myös kysymys konjunktioiden ja lausumapartikkelien eroista – tai paremminkin jatkumonamaisesta suhteesta (ks. Koivisto 2011). Konjunktiot eivät nimittäin puheessa aina yhdistä kahta lausetta, vaan konjunktio tai partikkeli voi esiintyä myös prosodisesti lausuman ja puheenvuoron lopussa esimerkiksi implisiittistä jatkoa projisoivassa tehtävässä (Koivisto 2011). Nollasubjekttilauseet vaikuttavat kvalitatiivisen analyysini mukaan olevan kontekstuaalisesti sidoksissa aiempiin ilmauksiin. Tämä tendenssi ilmenee myös siten, että muun muassa nollasubjekttilauseiden yhteydessä esiintyvät *ja* ja *mutta* ovat usein konjunktiomaisessa käytössä: rinnastamassa kahta verbiä tai esittämässä kontrastiivisen suhteen edellä sanottuun. Partikkelimaisemmassa funktiossaan mainitut sanat aloittavat uuden asiakokonaisuuden, jonka kielellisinä tunnusmerkkeinä ovat muun muassa tauot, puheen tapailu ja *sitten*-partikkeli. Jälkimmäisessä tehtävässä on pronominisubjekti tarkastelemieni aineistoesimerkkien mukaan tyypillisempi. Havainto perustui kuitenkin yksittäisten esimerkkien analyysiin; tällaisen vaihtelun systemaattinen selvittäminen ei tämän tutkimuksen tavoitteisiin mahtunut, koska se olisi edellyttänyt prosodisten ilmiöiden systemaattista analyysia koko aineistosta.

Nollasubjekttilauseiden kontekstuaalinen epäitsenäisyys kävi ilmi myös *että*-lauseiden yhteydessä. Nollasubjektillisten *että*-lauseiden tavallinen funktio on nimittäin kvalitatiivisen tarkasteluni mukaan NP:n ja adverbien määritteenä toimiminen. Havaitsin myös, että objektitäydennyksenä toimivissa *että*-lauseissa pronominisubjektia on merkitsevästi enemmän kuin nollasubjektia. Tällaisia objektin asemassa toimivia lauseita esiintyy aineistossani erityisesti *sanoa*-verbin objektina. Vuorovaikutustutkijat ovat esittäneet komplementtilauseita hallitsevista lauseista, että ne ovat lähinnä episteemis-evidentiaalisia fraaseja ja niiden ilmaisema sisältö ei diskurssissa ole niin olennainen kuin *että*-lauseiden (Laury ja Seppänen 2008; Koivisto ym. 2011). *Että*-lauseen diskurssi-

aseman riippumattomuus suhteessa hallitsevaan lauseeseen ilmenee myös niin, että ne suosivat ilmipantua subjektipronominia.

Sanajärjestyksen vaikutusta selvitin lauseen alun esikentän avulla. Tutkittavana olivat tarkkaan ottaen kuitenkin vain esikenttään sijoittuvien adverbiaalien ja partikkeleiden sekä objektien tai predikatiivien vaikutukset. Lauseen alun sanajärjestyksestä ei subjektipronominin esiintymisen kannalta ole laajasti aiemmin tutkittu, mutta esikentässä olevien objektien ja predikatiivien merkityksen yksikön toisen persoonan pronominisubjektin poisjättöön on kyllä Lappalainen (2006a) ottanut esiin artikkelissaan. Havaintoni osoittivat sanajärjestyksellä olevan merkitsevä yhteys subjektin ilmaisutavan vaihteluun. Yhteys ilmenee siten, että nollasubjektilauseet ovat merkitsevän usein objekti- tai adverbiaalialkuisia, kun taas pronominisubjektilliset lauseet ovat tilastollisesti tarkastellen yleensä sanajärjestykseltään tunnusmerkittämiä. Niiden alussa ei esikentässä ole mitään, tai sitten esikenttään sijoittuu partikkeleita ja konnektiiveja, jotka voivat sijaita siinä neutraalistikin.

Adverbiaalitkin voivat sijaita esikentässä suhteellisen tunnusmerkittömästi, mutta niitä on erityyppisiä. Tutkin lähemmin esikenttään sijoittuvien adverbiaalien ominaisuuksia ja havaitsin nollasubjektilauseiden alussa esiintyvien adverbiaalien olevan merkitsevästi useammin täysiä NP:itä kuin proadverbeja. Pronominisubjektilauseissa asetelma on sen sijaan päinvastainen: esikentän lauseke on hieman useammin proadverbi kuin täysi NP. Vielä selvempi lausekkeen ominaisuuden vaikutus on esikentän objekteilla, ja vaikutus on samanlainen kuin adverbiaalialkuisissakin lauseissa. Nollasubjektilauseissa esikentän objekti on merkitsevästi useammin täysi NP kuin pronomini, ja pronominisubjektilauseilla yhteys on päinvastainen. Esikenttään sijoittuvan lausekkeen ominaisuuksien yhteys subjektin ilmaisemiseen selittyy ainakin osittain nollasubjektilauseille tyypillisillä diskurssitehtävillä. Esikenttäalkuisia nollasubjektilauseita yhdistää nimittäin kapeana fokuksena (Lambrecht 1994) tai suppeana reemana (ISK § 1382) toimiminen. Näissä tehtävissä ne ilmaisevat esimerkiksi reaktiivista ja vakuuttelevaa emfaasia tai kontrastia.

Verbin syntaktis-semanttinen tyyppi vaikuttaa subjektin ilmaisutavan vaihteluun siten, että A-verbit (puhe-, kognitio- ja tilaverbit) suosivat subjektipronominia ja B-verbit (liikeverbit ja transitiiviset muutosverbit) taas nollasubjektia. Tulos on samansuuntainen kuin Helasvuon (2014c) tutkimuksessa. Verbityypin vaikutuksista sekä suomen että muun muassa espanjan subjektin ilmaisemiseen on useita sellaisia aiempia tutkimuksia (Helasvuo 2014a; Posio 2011), joissa on todettu pronominin esiintymisen liittyvän kielen rakenteiden kiteytymiseen. Kiteytymis- tai kieliopillistumisprosessissa, jossa esimerkiksi kognitiivisen verbin ympärille muodostuu konventionaalistunut konstruktio, kielen rakenteen frekvenssi kielenkäytössä on olennainen tekijä (Thompson ja Mulac 1991; Bybee ja Scheibman 1999). Vertasin kunkin verbityypin määrällisesti yleisintä verbilekseemiä kaikkiin muihin saman verbityypin lekseemeihin selvittääkseni, vaikuttaako verbin frekvenssi pronominisubjektin yleisyyteen. Yksistään verbilekseemin frekvenssillä ei vertailun mukaan kuitenkaan osoittautunut olevan itsenäistä vaikutusta pronominin

esiintymiseen. Frekvenssin vaikutukset eivät tulleet esiin edes kognitiivisten verbien yhteydessä (vrt. Helasvuo 2014a), mutta määrällisesti yleisin puheverbi *sanoa* erosi kuitenkin merkittävästi muista puheverbeistä. Vertailun tuloksesta voikin päätellä kaikkien kognitioverbien käyttäytyvän subjektin ilmaisemisen suhteen samalla tavoin, toisin sanoen suosivan ilmisubjektia, koska ne liittyvät merkitykseltään kielenkäytön subjektiivisuuteen. Subjektin ilmipaneminen on odotuksenmukaista yhteyksissä, joissa puhuja kuvaa asioita omasta näkökulmastaan.

Alueelliset erot

Tarkastelin tutkimuksessani myös alueellisia eroja subjektin ilmaisutavan vaihtelussa. Tutkimuskysymyksiäni olivat seuraavat: Esiintyykö subjektin ilmaisutavan vaihtelussa alueellisia eroja? Millaisissa konteksteissa tai rakenteissa mahdolliset murre-erot esiintyvät? Jos murteiden eroja on löydettävissä, ovatko erot sidoksissa tiettyihin kielen rakenteisiin vai ilmenevätkö ne kaikissa rakenteissa?

Koska subjektin ilmaisutavan alueellisesta vaihtelusta ei ole aiempia tutkimuksia, olen tutkimuksessani selvittänyt alueellista vaihtelua vain suhteellisen karkeasti. Siten kaikkia fennistisessä dialektologiassa yleisesti tarkasteltuja murrealueita tai niiden alaryhmiä ei tutkimuksessani ole mukana vaan pelkästään edustava otos murrealueista. Kaikkien murteiden tai niiden alaryhmien tarkasteleminen olisi kasvattanut aineiston kokoa kohtuuttomasti. Väitöskirjan rajallisuuden vuoksi en ole myöskään pyrkinyt antamaan yksittäisistä murrealueista kovin yksityiskohtaista informaatiota, vaan alueellisen tarkastelun huomio on ollut mahdollisten erojen löytäminen murteistojen väliltä ylipäätään.

Olennaisin alueellinen ero osoittautui olevan Pohjois-Savon murteiden erilaisuus muihin tutkittuihin murreryhmiin verrattuna. Muita savolaismurteita ei aineistossa ollut mukana. Murteiden ero ilmenee siten, että nollasubjektia esiintyy savolaismurteissa merkittävästi enemmän kuin muissa murteissa. Tämä ero tuli johdonmukaisesti esiin useiden rakenteiden ja diskurssin ilmiöiden murre-eroja selvitetessä, eikä se siis ole sidoksissa vain tiettyihin rakenteisiin. Murteiden välisissä vertailuissa savolaismurteiden vastakohtaksi asettuivat useimmiten lounaismurteet, eteläpohjalaismurteet ja kaakkoismurteet: niissä pronominisubjektia esiintyy merkittävästi enemmän kuin savolaismurteissa.

Monien tarkasteltujen ilmiöiden osalta pohjoispohjalaiset murteet asettuivat muita murteita suuremmalla nollasubjektin osuudellaan samaan ryhmään pohjoissavolaisten murteiden kanssa. Keski- ja pohjoispohjalaisissa murteissa on paljon yhteisiä äänteellisiä ja muoto-opillisia piirteitä savolaismurteiden kanssa – sitä enemmän, mitä lähempänä pitäjää on savolaismurteiden aluetta. Mainituille murteille yhteisillä morfofonologisilla ominaisuuksilla ja tyypillisellä puherytmillä voi olla vaikutuksia niiden suosimiin syntaktisiin rakenteisiinkin, joihin kuuluu siis myös subjektin ilmaiseminen. Molemmissa murteissa myös sananloppuinen *n* on säilynyt hyvin verrattuna moniin muihin murtei-

siin (Kettunen 1940: kartat 120–124). Lisäksi näille murteille on yhteistä – ainakin tämän tutkimuksen informanttien puheessa – kaksitavuisen *minä*-pronominin yksinomaisen käyttö. Niistä näyttävät kokonaan puuttuvan pronominin pikapuhemuodot (*mä*, *mää*) (vrt. kuitenkin havaintoihin alueen nykypuhekielestä, Mantila ja Pääkkönen 2010: 39). Pronominin säilyminen kaksitavuisena ja loppu-*n:n* säilyminen kadolta lienevät yhteydessä murteelle tyypilliseen puherytmiin. Prosodian, morfofonologisten piirteiden ja syntaktisten rakenteiden vaikutuksia toisiinsa olisi kuitenkin syytä tutkia vielä tarkemmin.

Kaakkoismurteet sijoittuivat tutkimani ilmiön suhteen kiinnostavasti länsimurteiden joukkoon eivätkä itämurteiden. Kuten edellä mainitsin, kaakkoismurteet kuuluvat eteläpohjalais- ja lounaismurteiden ohella niihin ryhmiin, joissa murteiden vertailuissa esiintyi eniten pronominisubjektia. Olen tosin painottanut pitäjieni valintaa vain murrealueen luoteisosaan, ja on toki mahdollista, että otos vaikkapa Sortavalan seudun kaakkoismurteista olisi tuonut toisenlaisen tuloksen. Kaakkoismurteiden tendenssi suosia pronominia on ilmeisestikin yhteydessä murteessa esiintyvään toiseen tendenssiin, nimittäin sananloppuisen *n:n* katoon, joka vaikuttaa yksikön ensimmäisen persoonan persoonapäätteessäkin. Tämän yhteyden on Leskinen (1971) ottanut esiin: kaakkoismurteisten pitäjien välillä on eroja sananloppuisen *n:n* heittymisessä etenkin persoonapäätteestä, mikä josain määrin heijastuu myös subjektipronominin yleisyyteen kussakin pitäjämurteessa (sama tendenssi on havaittu viron murteissa, ks. Lindström ym. 2008). Sananloppuisen *n:n* kato on myös lounaismurteille luonteenomainen piirre useimmissa äänneympäristöissä (Kettunen 1940: kartat 120–124). Persoonapäätteen ja subjektipronominin toisiinsa vaikuttava yhteys voi olla myös puhujakohtaista: subjektipronominia käyttävät usein enemmän sellaiset puhujat, joilla sananloppuinen *n* jää säännöllisesti ääntymättä (Väänänen 2015). Sananloppuisen *n:n* katoa persoonapäätteen yhteydessä on suomen murteista tarkasteltu yksityiskohtaisesti lähinnä kaakkoismurteista (Leskinen 1971; Väänänen 2015) sekä lounaismurteista ja lounaisista siirtymämurteista (Väänänen 2015). Sananloppuisen *n:n* esiintymistä ja sen mahdollista vaikutusta subjektipronominin yleisyyteen olisi syytä selvittää vielä laajemmin ottamalla analyysiin mukaan muutkin murrealueet.

8.2 Menetelmien arviointia

Olen hyödyntänyt väitöstutkimuksessani rinnan sekä kvantitatiivisia että kvalitatiivisia menetelmiä, ja yhdistelmää voi pitää tutkimukseni tavoitteiden kannalta tarpeellisenä. Aineistotietokannan keruu ja kooditus pohjautui aluksi laadulliseen analyysiin, jossa jokainen poimittu lause on luokiteltu valittujen syntaktisten, semanttisten ja pragmaattisten ominaisuuksien mukaan. Tällä tavoin saatua aineistoa on käytetty tilastoanalyysissä. Tilastollisin menetelmin aineistosta on mahdollista saada esiin havaintoja, jotka saattaisivat toisin metodein jäädä piiloon. Lisäksi esiintymämäärien eroja verratessa on

olennaista käyttää siihen tarkoitukseen soveliaita keinoja. Tilastollisen merkitsevyyden esittäminen frekvenssierojen yhteydessä on konventionaalinen tapa näyttää, mitkä erot ovat olennaisia ja mitkä eivät. Kvantitatiivisen analyysin tulokset ovat osin ohjanneet tutkimukseni rakennettakin, ja tutkimukseni lähtökohtia voi luonnehtia siinä mielessä aineistovetoiseksi.

Tilastolliset testit eivät kuitenkaan kerro siitä, mitä erojen taustalla on ja millaiset kielenkäytön ilmiöt niitä aiheuttavat. Tästä syystä tutkin aineistoani myös kvalitatiivisin menetelmin. Poimin toisin sanoen aineistostani esimerkkejä selventämään tilastohavain-toja ja tarkastelin, mitä tehtäviä havaituilla asioilla on diskurssissa. Kontekstin tarkastelu myös osoitti, että kvantitatiivisesti havaittu merkitsevä ero subjektin ilmaisutavan vaihtelussa saattaakin näyttäytyä kielenkäytössä vähemmän merkityksellisenä. Tällainen havainto oli esimerkiksi toistovaikutuksen (*priming*) merkitys subjektin ilmaisemiseen (ks. luku 4.3).

Kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen menetelmän systemaattista yhdistämistä voikin pitää tämän tutkimuksen keskeisenä antina. Tarkasteluni perusta on ennen kaikkea aineis-toon pohjautuva, koska todellisesta kielestä saadaan parhaiten tietoa tarkastelemalla aitoa kielenkäyttöä. Käyttöpohjaisen teorian näkemystä kielen luonteesta voi kuvata probabilistiseksi (Lehecka 2012: 36–37), minkä mukaan kielenkäyttö perustuu tilastolli-siin todennäköisyyksiin. Kielellinen kompetenssi ei siten perustu apriorisiin ja kategori-siin sääntöihin vaan aiemmista kielenkäyttökokemuksista kasautuvaan tietoon. Siihen nähden tilastomenetelmiä on hyödynnetty varsinkin vuorovaikutuksen tutkimuksissa yllättävän vähän. Todennäköisyyksien mallintaminen kuuluu olennaisesti tilastomene-telmiin, joten kvantitatiivisetkin menetelmät sopivat nähdäkseni sen vuoksi hyvin puhu-tun kielen tutkimiseen käyttöpohjaisen teorian ja vuorovaikutuslingvistiikan rinnalle.

Tutkimuksestani selviää lisäksi, että subjektin ilmaisutavan vaihtelu on luonteeltaan monimuotoinen ja ei-kategorinen ilmiö, jota ei pelkästään tutkijan kieli-intuition perus-teella olisi mahdollista tarkastella riittävän monipuolisesti. Tästä syystä tutkijan itsensä keksimät esimerkit, joita kognitiivisessa kielitieteessäkin yleisesti käytetään, eivät meto-disesti riittäisi tämän ilmiön analysoimiseen. Nolla- ja pronominisubjekteille ei välttä-mättä pysty osoittamaan toisensa poissulkevia esiintymiskonteksteja, mutta on mahdol-lista osoittaa konteksteja, joissa niiden esiintyminen on tilastollisesti tarkastellen toden-näköistä tai epätodennäköistä. Kaikkiaan käyttöpohjainen tutkimus yhdistettynä kvanti-tatiivisiin menetelmiin oli metodisesti toimiva valinta.

Kvantitatiivinen tutkimus edellyttää aineistolta riittävää laajuutta ja yhdenmukai-suutta. Siitä syystä valitsin aineistokseni Lauseopin arkiston murrekorpuksen. Korpukseen sisältyvät haastattelut on tehty keskenään samalla tavoin, ja niiden aihepiirit liikku-vat samantapaisissa aiheissa. Lisäksi korpuksen jo valmiiksi sisältynyt morfosyntakti-nen annotointi on helpottanut aineiston poimintaa ja luokittelua. Katson kuitenkin tut-kimukseni liittyvän enemmän diskurssifunktionaaliseen tutkimukseen kuin esimerkiksi sosiolingvistiikkaan, joten olen työni kvalitatiivisissa osuuksissa käyttänyt murrekorpus-

ta myös eri tavoin kuin monissa murre tutkimuksissa on tehty. Olen nimittäin tarkastellut kontekstia myös yksittäislausetta laajemmin, puhuttuna diskurssina.

Valitsemani teoriataustan mukaisesti olen analysoinut kontekstista monia puhutusta vuorovaikutuksesta havaittuja ilmiöitä. Olen tarkastelussani ottanut huomioon sen, että murrehaastattelut ovat vuorovaikutuksen jäsentymisen kannalta omintakeisia, koska puheenvuorot eivät vaihdu samalla tavoin kuin vapaassa arkikeskustelussa. Olettamukseni on silti, että puhujat käyttävät haastattelussa myös samoja kielellisiä keinoja kuin arkikeskustelussakin, koska he puhuvat toiselle ihmiselle eivätkä yksinään. Haastatteluissa on sitä paitsi eroja siinä, kuinka vuorovaikutukselliseksi keskustelutilanne on muodostunut. Joissakin haastatteluissa puhuu lisäksi keskenään kaksi informanttia. Voi myös todeta, että murrehaastattelu on omanlaistaan puhuttua diskurssia. Sen ominaispiirteisiin kuuluu muun muassa narratiivisuus, mikä on helpottanut tiettyjen kielenpiirteiden vaikutusten tutkimista, esimerkiksi *ja*-konjunktiolla tai *-*sanalla yhdistettyjen lauseiden analyysiin on kertovassa puheessa ollut hyvät mahdollisuudet.

Huomionarvoista aineistossani on se, että puhe on siinä jaksoteltu virkkeisiin kieliopillisin perustein, mikä käytäntö poikkeaa esimerkiksi Suomen kielen nauhoitearkiston foneettisperusteisesta jaksottelusta intonaatioyksiköihin (ks. Itkonen 1972). Vaikka taukoja ja lausepainotuksia litteraateihin on merkittykin, ne eivät mielestäni ole niin yhdenmukaisesti määriteltyjä, että niihin voisi laajamittaista prosodista analyysia perustaa. Tämä aineistoni ominaispiirre on jonkin verran rajoittanut kontekstien kvalitatiivista analyysia, koska monissa lähteinä käyttämissäni tutkimuksissa myös prosodisilla ilmiöillä on keskeinen asema. Olen ratkaissut ongelman kuuntelemalla nauhoitteita yksittäisten aineistoesimerkkien yhteydessä, silloin kun se on ollut tarpeen. Esimerkeistä tehtyjen päätelmien yleistettävyyttä se mahdollisesti rajoittaa, koska analyysit perustuvat silloin vain muutamiin aineistopoihintoihin. Toisaalta siinä tarjoutuu mahdollisuuksia myös jatkotutkimuksille. Esimerkiksi prosodian yhteys subjektipronominin esiintymiseen vaativat tarkempia selvityksiä. Lisäksi subjektin ilmaisemista voisi toisentyyppisen aineiston avulla tutkia myös osana intonaatioyksiköitä tai puheenvuoroja. Tässä tutkimuksessahan olen valinnut analyysin lähtökohdaksi lauseen eli finiittiverbin ympärille kieliopillisesti muodostuvan kokonaisuuden. Kieliopillinen lause ei välttämättä ole puheessa relevantin kielen yksikkö, tai sen ohella voi olla muitakin keskeisiä yksiköitä. Subjektin ilmaisutavan vaihtelusta saattaisikin saada esiin myös toisenlaisia näkökulmia, jos analyysin perusyksikkö määriteltäisiin muuksi kuin kieliopilliseksi lauseeksi.

8.3 Tulosten arviointia ja uusia avauksia

Tutkimukseni kohdistui suomen vanhoihin murteisiin, joiden puhujat olivat syntyneet 1800-luvun loppupuolella. Vaikka en ole ottanut tutkimukseeni kielihistoriallisia näkökohtia, antavat tutkimustulokseni jonkin verran tietoa myös subjektin ilmaisemisen ajallisesta muutoksesta. Jos ilmiötä tarkastellaan diakronisesti, Agricolan tekstit ovat varhai-

simpia lähteitä, joista ilmaisutapojen vaihtelua voidaan selvittää. Agricolan teksteissä subjektipronominin käyttö yksikön ensimmäisen persoonan verbien yhteydessä on huomattavan yleistä: enemmistössä tapauksista (90 %) subjektin merkintä on kaksinkertaista (Helasvuo 2014a: 64), mikä on lähellä esimerkiksi nykypuhekielestä havaittuja frekvenssejä (ks. esim. Lappalainen 2004: 81). Agricola on toki voinut ottaa vaikutteita niistä kielistä, joista on Raamatun tekstejä kääntänyt, mutta subjektipronominien määrä varhaisissa teksteissä voi heijastaa myös pronominin käytön yleisyyttä niissä puhekielen muodoissa, joihin Agricola on enimmäkseen tukeutunut, eli lounaismurteissa. Pronominin välttäminen kirjoitetussa kielessä on nimittäin tietoisesti luotu normi (Strellman 2005), joka ei perustu havaintoihin kielenkäytöstä vaan ideaaliin suomen ominaispiirteistä.

Tutkittavana on työssäni ollut vanhin puhekieli, josta on kattavasti saatavilla aineistoa. Havaintojeni perusteella voi sanoa, että subjektipronominin suhteellisen runsas käyttö on useimmissa vanhoissa murteissakin kuulunut puheeseen, mistä kuitenkin savolaismurteet jonkin verran poikkeavat. Tutkimukseni tuloksia voi hyödyntää kielihistoriaan keskittyvissä tulevista tutkimuksissa, sillä alustavakin tieto murteiden eroista toimii hyvänä pohjana tutkimushypoteesien muotoilussa.

Vaikka tutkimukseni antaakin siis kattavan kuvan subjektin ilmaisemisesta muutama vuosikymmenen takaisessa puhekielessä, ei tuloksia voi kuitenkaan suoraan yleistää koskemaan suomen murteita yleensä. On luultavaa, että puhekieli kokee muutoksia ajan kuluessa ja muutokset voivat hyvinkin koskea myös subjektin ilmaisutavan vaihtelua. Mahdollinen jatkotutkimuksen aihe olisikin selvittää subjektin ilmaisemisen variaatiota nykymurteissa. Nykyiset puhujat ovat enemmän tekemisissä paitsi normitetun yleiskielen myös yleispuhekielen ja vieraiden kielten kanssa kuin elinpiiriltään paikalliset vanhojen murteiden puhujat. Nykykielen tutkimuksessa olisi lisäksi olennaista tarkastella entistä enemmän kaikenlaisia kielimuotoja. Selvää jakoa yhtäältä normitetun kirjoitetun kielen ja toisaalta puhekielen välillä ei nimittäin nyky maailmassa enää ole samalla tavoin kuin ennen, koska valtavasti kirjoitettua tekstiä tuotetaan ilman tiukkoja normatiivisuuden vaatimuksia sosiaalisessa mediassa, internetin keskusteluissa ja erilaisissa puhelinsovelluksissa. Kaikilla näillä ilmiöillä on oletettavasti vaikutuksia, joita olisi syytä ottaa huomioon paitsi subjektin ilmaisemisen tarkastelussa myös yleisemmin murteiden ja muun puhutun kielen tutkimuksessa (ks. kuitenkin Meriläinen 2011; Helasvuo 2014b).

Tällä tutkimuksella on toisaalta arvoa laajemminkin kuin vain murretutkimuksena, nimittäin puhutun kielen syntaksin kuvauksena. Kiinnostavaa on huomata, että suomen vanhoja murteita edustavasta kielimuodosta on löydettävissä samanlaisia kielenkäytön tendenssejä, joita keskusteluaineistoihin pohjaavissa kansainvälisissä diskurssifunktionaalisissa tutkimuksissa on esitelty. Osa tutkimukseni selittävästä muuttujista onkin valittu sillä perusteella, että niiden yhteys subjektin ilmaisemiseen on esitetty aiemmissa tutkimuksissa (mm. Helasvuo 2014a, 2014c). Tutkimustulosteni merkitys suhteessa aiempien tutkimusten tarjoamaan tietoon on siinä, että ne tuovat esiin monien puheen

syntaksin ilmiöiden universaaliuden. Se, että subjektin ilmaisutavan vaihtelun voidaan esittää esiintyvän samantapaisena sekä vanhoissa murteissa että nykyisissä arkikeskusteluissa, on osoitus tutkittavan ilmiön pysyvistä luonteesta: vaihtelu ei ole sidoksissa vain joihinkin kielen varieteetteihin.

Subjektin ilmaiseminen joko pronominaalisesti tai verbaalisesti ei myöskään rajoitu vain suomeen, mistä syystä tutkimuksellani on myös yleislingvistisiä ja typologisia ulottuvuuksia. Eri kielten tavat merkitä subjektiargumenttia vaihtelevat: joissakin kielissä merkintään kuuluu pakollinen pronomini mahdollisen verbaalisen merkinnän lisäksi, mutta on myös kieliä, joissa subjektiargumentti ei vaadi mitään morfosyntaktista koodausta, jos referenssi on kontekstissa selvä. Suomen on katsottu olevan typologisesti sekatyyppi, jossa pronominaalisen subjektin pakollisuus riippuu erityisesti persoonasta siten, että pronomini on pakollinen vain kolmannessa persoonassa (Dryer 2013). Tutkimustulosteni näkökulmasta tarkastellen pronominin valinnaisuus ei kuitenkaan ole itsestään selvää yksikön ensimmäisessä persoonassa vaan pronominittomuus näyttäytyy kaikkiaan melko tunnusmerkkisenä vaihtoehtona. Lisäksi havaintoni tarkoitteen referentiaalisen jatkuvuuden vaikutuksesta pronominin esiintymiseen paljastavat, että ensimmäisellä ja kolmannella persoonalla on myös yhtymäkohtia, koska ensimmäisen persoonan nollasubjekti näyttää käyttäytyvän diskurssissa nolla-anaforan tavoin.

Typologisissa yleistyksissä on lisäksi oltava kriittinen, koska eri tutkimukset voivat perustua erilaisiin aineistoihin ja tutkimusasetelmiin. Kielten väliset vertailut ovat väistämättä yleistyksiä, koska useita kieliä verratessa ei voi ottaa huomioon yksittäisen kielen sisäistä variaatiota kovinkaan laajasti. Tutkimustulokseni osoittavat subjektin ilmaisutavan vaihtelun olevan rakenteellisesti ja kontekstuaalisesti motivoituvaa, mikä olisi jossain määrin syytä ottaa huomioon typologisissakin tutkimuksissa. Eri kieliä verratessa olisi toisin sanoen otettava huomioon se, että subjektiargumentin koodaus ei ole yhdenkään kielen sisällä aina samanlaista, sillä siihen vaikuttavat ainakin tarkasteltava kielellinen rakenne, kielenkäyttötilanne, kielen varieteetti ja mahdollisesti myös puhujan murtausta. Kielten välinen vertailu on tärkeä osa kieliopin kuvausta, ja subjektin ilmaisutavan vaihtelua olisi erityisen antoisaa verrata kieliin, joissa argumentteja ilmaistaan morfosyntaktisesti hyvin eri tavoin kuin suomessa. Tällaista tutkimusta olisi kuitenkin kehitettävä siihen suuntaan, että vertailtavina olisivat samanlaiset kielimuodot ja kielenkäyttötilanteet.

Olen käyttänyt työssäni käsitettä *subjektin ilmaiseminen* viittaamaan kahteen tapaan merkitä yksikön ensimmäisen persoonan subjektia: subjekti ja sen persoona merkitään vain verbin persoonapäätteellä tai sen lisäksi käytetään erillistä subjektipronominia. Tätä on kutsuttu kaksinkertaiseksi merkintätavaksi (Helasvuo 2014a). Lauseen argumenttien merkintätapoja typologisesta näkökulmasta tutkineet ovat muutamissa tutkimuksissa esittäneet verbaalisten affiksien olevan jopa ensisijaisia subjektiargumentin merkintäkeinoja, kun taas valinnaiset subjektipronomininit ovat ydinargumenttien merkinnässä toissijaisia (Siewierska 2004; Van Valin ja LaPolla 1997). Mainituissa tutkimuksissa ei tosin

viitata suomeen, mutta käytetään esimerkkeinä kieliä, joissa verbit kongruoivat subjektin kanssa ja joissa argumenttien merkintä verbin affiksilla ja pronominilla on siten samantapaista kuin suomessa.

Tutkimukseni osoittaa, että nollasubjekti on melko epäitsenäinen subjektin ilmaise-
misen tapa. Useimmiten nollasubjekti esiintyy vain, jos edellinen samaviitteinen mainin-
ta on edeltävässä lähikontekstissa, ts. lauseen tai parin päässä ja nollasubjektilla on
muutenkin kontekstuaalisesti kytköksissä aiemmin sanottuun. Tutkimustulosteni näkö-
kulmasta olisi vaikea pitää puhutun suomen subjektin yksinkertaista merkintätapaa en-
sisijaisena, jos ensisijaisuutta tulkitaan sen mukaan, mikä kielenkäytössä on tavallista ja
mikä epätavallista (vrt. argumenttirakenteesta tehtyihin havaintoihin keskusteluaineis-
ton pohjalta; Thompson ja Hopper 2001). Pikemminkin yksinkertainen merkintä on pu-
heessa kontekstisidonnainen poikkeustapaus. Puhutun kielen lähtökohdista tarkasteltu-
na subjektiargumentin merkinnän kaksinkertaisuus onkin ymmärrettävää. Yksikön en-
simmäisen persoonan persoonapäätte on äänteellisesti varsin epäprominentti tapa ilmaisa-
ta ydinargumenttia. Loppu-*n* verbinmuodon lopussa ei puheessa välttämättä juurikaan
kuulu, ja sillä onkin taipumus heikentyä tai jäädä kokonaan ääntymättä. Subjekti on kui-
tenkin kieliopillisesti ja temaattisesti keskeinen kategoria, jota esimerkiksi kognitiivisessa
teoriassa kuvataan käsitteistyksen promimenteimmaksi jäseneksi.

Kognitiivisen kieliopin näkemys subjektista käsitteistyksen promimenteimpana jäse-
nenä perustuu enemmän tutkijoiden teorianmuodostukseen kuin empiiriseen todis-
tukseen. Tutkimustani voikin lukea myös subjektin piirteiden aineistolähtöisenä ku-
vauksena. Puhutun kielen huomioiminen deskriptiivisissä kieliopissa on ylipäätäänkin
tärkeää, ja subjektin kieliopillinen kuvaus saa arvokasta täydennystä, kun tarkasteltava-
na on aito kielenkäyttö. Tilastomenetelmät näyttävät hyödyllisyytensä tässäkin: niillä voi
saada esiin subjektin piirteistä sellaista tietoa, jota ei muunlaisella syntaksin analyysillä
saisi. Tämän tutkimuksen havainnot kielenkäytöstä näyttävät, että puheen lauseet alka-
vat tyypillisesti erillisellä ilmisubjektilla, mikä on empiirinen osoitus subjektin promi-
nenssista ja käsitteistyksen alkupisteenä toimimisesta.

Lähteet

Aineslähteet

LaX = Lauseopin X-arkisto. Turun yliopiston kieli- ja käännöstieteiden laitos, Lauseopin arkisto. Turku.

Tutkimuslähteet

Airola, Anu 2007: *Coordinated Verb Pairs in Text*. Publications of the department of general linguistics 41. Helsinki University, Helsinki.

Ariel, Mira 1991: The function of accessibility in a theory of grammar. *Journal of Pragmatics* 16, s. 443–463.

----- 2008: *Pragmatics and Grammar*. CUP, Cambridge.

Auer, Peter – Pfänder, Stefan 2011: *Constructions: Emergent or emerging?* P. Auer ja S. Pfänder (toim.): *Constructions: Emerging and emergent*. De Gruyter, Berlin.

Baayen, Harald 2008: *Analyzing Linguistic Data: A Practical Introduction to Statistics Using R*. CUP, Cambridge. Luettavissa myös:

<http://www.ualberta.ca/~baayen/publications/baayenCUPstats.pdf>

Bentivoglio, Paola 1983: Topic continuity and discontinuity in discourse: a study of spoken Latin-American Spanish. T. Givón (toim.): *Topic continuity in discourse: a quantitative cross-language study*, s. 255–311. John Benjamins, Amsterdam.

Bock, Kathryn J. 1986: Syntactic Persistence in Language Production. *Cognitive Psychology* 18, s. 355–387.

Branigan, Holly P. – Pickering, Martin J. – Stewart, Andrew J. – McLean, Janet F. 2000: Syntactic priming in spoken production: Linguistic and temporal interference. *Memory and Cognition* 28 (8), s. 1297–1302.

Bybee, Joan 2007: *Frequency of Use and the Organization of Language*. OUP, Oxford.

Bybee, Joan – Scheibman, Joanne 1999: The effect of usage on degrees of constituency: the reduction of *don't* in English. *Linguistics* 37–4, s. 575–596.

Carvalho, Ana – Orozco, Rafael – Shin, Naomi Lapidus 2015: Introduction. A. Carvalho, R. Orozco ja N. Shin (toim.): *Subject Pronoun Expression in Spanish. A Cross Dialectal Perspective*, s. xiii–xxvi. Georgetown University Press, Washington.

Chafe, Wallace 1975: Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics and Point of View. C. N. Li (toim.): *Subject and Topic*, s. 27–55. Academic Press, New York.

----- 1984: How People Use Adverbial Clauses. *Proceedings of the Tenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, s. 437–449.

----- 1988: Linking intonation units in spoken English. J. Haiman ja S. A. Thompson (toim.): *Clause combining in grammar and discourse*, s. 27–55. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.

- 1994: *Discourse, Consciousness and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. The University of Chicago Press, Chicago.
- Chomsky, Noam 1982: *Lectures on Government and Binding*. 2., korjattu painos. Foris, Dordrecht.
- Cornish, Francis 1999: *Anaphora, Discourse and Understanding. Evidence from English and French*. OUP, Oxford.
- Cristofaro, Sonia 2003: *Subordination*. OUP, Oxford.
- CUP = Cambridge University Press.
- Dahl, Östen 2000: Egophoricity in discourse and syntax. *Functions of Language* 1:19, s. 37–77.
- Dryer, Matthew 2013: Expression of pronominal subjects. M. Dryer ja M. Haspelmath (toim.): *The world atlas of language structures online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. <http://wals.info/chapter/101>.
- Du Bois, John W. 1987: The discourse basis of ergativity. *Language* 63 (4), s. 805–855.
- Duvallon, Outi 2006: Milloin pronominisubjekti jää pois puhutussa suomessa? A. Pajunen ja H. Tommola (toim.): *Kielitieteen päivät Tampereella 19.–20.5.2005*, s. 203–217. Tampere University Press, Tampere.
- Duvallon, Outi – Chalvin, Antoine 2004: La réalisation zéro du pronom sujet de première et de deuxième personne du singulier en finnois et en estonien parlés. *Linguistica Uralica* 4/2004, s. 270–286.
- Duvallon, Outi – Routarinne, Sara 2001: Parenteesi keskustelun kieliopin voimavarana. M. Halonen ja S. Routarinne (toim.): *Keskustelunalyysin näkymiä*. Kieli 13, s. 122–154. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006: *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Forsberg, Hannele 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKST 720. SKS, Helsinki.
- 2006: Modaalinen tuo. T. Nordlund, T. Onikki-Rantajääskö ja T. Suutari (toim.): *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*. SKST 1078. s. 80–105. SKS, Helsinki.
- Ford, Cecilia E. 1993: *Grammar and interaction. Adverbial clauses in American English conversations*. CUP, Cambridge.
- Fox, Barbara 1987: *Discourse structure and anaphora. Written and conversational English*. CUP, Cambridge.
- Givón, T. 1983: *Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study*. John Benjamins, Amsterdam.
- Gries, Stefan Th. 2009: *Statistics for linguistics with R. A practical introduction*. De Gruyter, Berlin.
- Gundel, Jeanette K. – Hedberg, Nancy – Zacharski, Ron 1993: Cognitive status and the form of referring expressions in discourse. *Language* 69, s. 274–307.

- Haddington, Pentti – Sivonen, Jari 2010: Johdanto. P. Haddington ja J. Sivonen (toim.): *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*, s. 7–17. Gaudeamus, Helsinki.
- Hakulinen, Auli 1978: Nollien syntaksia. A. Alhoniemi (toim.): *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978*, s. 233–253. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turun yliopisto, Turku.
- 1983: Subjektikategoria vai nominaalijäsenten subjektimaisuus? A. Hakulinen ja P. Leino (toim.): *Nyky-suomen rakenne ja kehitys*, s. 238–251. Tietolipas 93. SKS, Helsinki.
- 1987: "Eiköhän siit tullu ekonoomi siit tuli nii". M. Koski, E. Lähdemäki ja K. Häkkinen (toim.): *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii*. Fennistica 9, s. 11–20. Åbo Akademi, Åbo.
- 1997: Vuorottelujäsennys. L. Tainio (toim.): *Keskusteluanalyysin perusteet*, s. 32–55. Vastapaino, Tampere.
- 2001a [1976]: Suomen sanajärjestyksen kieliopillisista ja temaattisista tehtävistä. L. Laitinen, P. Nuolijärvi, M.-L. Sorjonen ja M. Viikuna (toim.): *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä*, s. 91–155. SKST 816. SKS, Helsinki.
- 2001b [1989]: Huomautuksia tematiikasta, topiikista ja typologiasta. L. Laitinen, P. Nuolijärvi, M.-L. Sorjonen ja M. Viikuna (toim.): *Lukemisto. Kirjoituksia kolmelta vuosikymmeneltä*, s. 219–227. SKST 816. SKS, Helsinki.
- 2001c: Minimal and non-minimal answers to yes-no questions. *Pragmatics* 11, s. 1–16.
- Hakulinen, Auli – Karlsson, Fred 1979: *Nyky-suomen lauseoppia*. SKST 350. SKS, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1950: Kansankielen sanakirjan koeartikkeleja. *Virittäjä* 54, s. 425–444.
- 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- Halliday, M. A. K. 1967: Notes on transitivity and theme in English. Part II. *Journal of Linguistics* 3, s. 199–244.
- Heinonen, Tarja Riitta 1995: Null subjects in Finnish: From either-or to more-or less. T. Hokkanen, M. Leinonen ja S. Shore (toim.): *SKY Journal of Linguistics 1995*, s. 47–78. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- Helasvuo, Marja-Liisa 2001: *Syntax in the making. The emergence of syntactic units in Finnish conversation*. John Benjamins, Amsterdam.
- 2008: Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. *Virittäjä* 112, s. 186–206.
- 2014a: Agreement or crystallization: Patterns of 1st and 2nd person subjects and verbs of cognition in Finnish conversational interaction. *Journal of Pragmatics* 63, s. 63–78.
- 2014b: "Jotta suomalaiset voisivat puhua enemmän." Puhetilanteen osallistujat tekstiviestikeskustelussa. M.-L. Helasvuo, M. Johansson ja S.-K. Tanskanen (toim.): *Kieli verkossa. Näkökulmia digitaaliseen vuorovaikutukseen*, s. 29–50. SKS, Helsinki.
- 2014c: Searching for motivations for grammatical patterns. *Pragmatics*, 24(3), s. 453–476.

- Helasvuo, Marja-Liisa – Huumo, Tuomas 2010: Mikä subjekti on? *Virittäjä* 114, s. 165–195.
- Helasvuo, Marja-Liisa – Kyröläinen, Aki-Juhani 2016: Choosing between zero and pronominal subject: modeling subject expression in the 1st person singular in Finnish conversation. *Corpus Linguistics and Ling. Theory* 12(2), s. 263–299.
- Helasvuo, Marja-Liisa – Laitinen, Lea 2006: Person in Finnish: paradigmatic and syntactic perspectives. M.-L. Helasvuo ja L. Campbell (toim.): *Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish*, s. 173–207. Current Issues in Linguistic Theory. John Benjamins, Amsterdam.
- Herlin, Ilona 1998: *Suomen kun*. SKST 712. SKS, Helsinki.
- Herlin, Ilona – Kotilainen, Lari 2005: Itsenäistyvä infinitiivi. 2. infinitiivin inessiivin kehitys kirjakielen aikana. I. Herlin ja L. Visapää (toim.): *Elävä kielioppi. Suomen infiniittisten rakenteiden dynamiikkaa*, s. 258–291. SKST 1021. SKS, Helsinki.
- Holmquist, Jonathan 2012: Frequency rates and constraints on subject personal pronoun expression: Findings from the Puerto Rican highlands. *Language Variation and Change* 24, s. 203–220.
- Hopper, Paul 1987: Emergent grammar. *Berkeley Linguistic Society*, s. 139–157.
- Hopper, Paul J. – Thompson, Sandra A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56, s. 251–299.
- Huumo, Tuomas 1997a: *Lokatiivit lauseen semanttisessa tulkinnassa. Ajan, omistajan, paikan ja tilan adverbiaalien keskinäiset suhteet suomen kielessä*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 55. Turun yliopisto, Turku.
- 1997b: Adverbiaalit – semantiikan pirunnyrkki. Väitöksenalkajaisesityelmä, *Virittäjä* 101, s. 416–421.
- Huumo, Tuomas – Sivonen, Jari 2010: Leonard Talmy – Kognitiivisen kielitieteen klassikko. P. Haddington ja J. Sivonen (toim.): *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*, s. 19–40. Gaudeamus, Helsinki.
- Hynönen, Emmi 2005: Essiivisijaisten predikatiiviadverbiaaliden temporaaliset, kausaaliset ja konditionaaliset implikaatiot. *Sananjalka* 47, s. 43–63.
- Häkkinen, Kaisa 2002: *Suomen kielen historia 1. Suomen kielen äänne- ja muotorakenteen historiallista taustaa*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja. Turun yliopisto, Turku.
- Ikola, Osmo 1985: *Lauseopin arkiston opas*. Lauseopin arkiston julkaisuja 1. Turku.
- Ikola, Osmo – Palomäki, Ulla – Koitto, Anna-Kaisa 1989: *Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia*. SKST 511. SKS, Helsinki.
- ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.
- Itkonen, Terho 1972: Kuoreveden ja Keuruun murretta. Tekstejä ja sandhiseikkojen tarkastelua. *Suomi* 117:1. SKS, Helsinki.
- 1989: *Nurmijärven murrekirja*. SKS, Helsinki.

- Jantunen, Jarmo 2009: Ei pelkästään mielikuvituksen puutteen vuoksi – kieliaineistojen systemaattinen käyttö kielentutkimuksessa. *Virittäjä* 113, s. 101–113.
- Jokela, Hanna 2012: *Nollapersoonalause suomessa ja virossa. Tutkimus kirjoitetun kielen aineistosta*. Turun yliopiston julkaisuja, C-sarja 334. Turun yliopisto, Turku.
- Jussila, Raimo – Nikunen, Erja – Rautoja, Sirkka 1992: *Suomen murteiden taajuussanasto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. VAPK-kustannus, Helsinki.
- Jääskeläinen, Anni 2012: Konjunktio *kunnes* ja sen alisteisuus. *Virittäjä* 116, s. 500–532.
- Kalliokoski, Jyrki 1989: Ja. *Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö*. SKST 497. SKS, Helsinki.
- Karlsson, Fred 1977: Syntaktisten kongruenssijärjestelmien luonteesta ja funktioista. *Virittäjä* 81, s. 359–389.
- Keenan, Edward L. 1976: Towards a universal definition of "subject". C. N. Li (toim.): *Subject and Topic*, s. 303–333. Academic Press, New York.
- Kettunen, Lauri 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKST 188.
- Koivisto, Aino 2011: *Sanomattakin selvää? Ja, mutta ja että puheenvuoron lopussa*. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten laitos, Helsinki. Luettavissa myös: <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/28211>. Luettu 4.1.2015.
- Koivisto, Aino – Laury, Ritva – Seppänen, Eeva-Leena 2011: Syntactic and actional characteristics of Finnish *että*-clauses. R. Laury ja R. Suzuki (toim.): *Subordination in Conversation*, 69–102. John Benjamins, Amsterdam.
- Kuiri, Kaija 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. SKS, Helsinki.
- 1995: *Että*-lause attribuuttina suomen murteissa. M. Palander (toim.): *Murteiden matkassa*, s. 110–131. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja, Joensuu.
- 1999: Ilmaus *x on sellainen että* suomen puhekielessä. *Virittäjä* 103, s. 378–401.
- Kärkkäinen, Elise 2012: *I thought it was very interesting*. Conversational formats for taking a stance. *Journal of Pragmatics* 44, s. 2194–2210.
- Laitinen, Lea 1995: Nollapersoonaa. *Virittäjä* 99, s. 337–358.
- 1998: Dramaattinen preesens poeettisena tekona. L. Laitinen & L. Rojola (toim.): *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta*, s. 81–136. Tietolipas 160. SKS, Helsinki.
- 2006: Zero person in Finnish: A grammatical resource for construing human reference. M.-L. Helasvuo ja L. Campbell (toim.): *Grammar from the human perspective: case, space and person in Finnish*, s. 209–231. Current Issues in Linguistic Theory. John Benjamins, Amsterdam.
- Langacker, Ronald 1987: *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 1. Theoretical prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- 1991: *Foundations of Cognitive Grammar, vol. 2. Descriptive application*. Stanford University Press, Stanford.

- Lambrecht, Knud 1994: *Information structure and sentence form. Topic, focus, and the mental representations of discourse referents*. Cambridge Studies in Linguistics 71. CUP, Cambridge.
- Lappalainen, Hanna 1996: Variaatio ja sen selittäminen kaakkoishämäläisen murreaineiston valossa. *Virittäjä*, s. 18–37.
- 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964. SKS, Helsinki.
- 2006a: Pronominisubjektin käytöstä ja poisjätöstä Kelan asiointikeskustelussa. T. Nordlund, T. Onikki-Rantajääskö ja T. Suutari (toim.): *Kohtauspaikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*, s. 37–64. SKST 1078. SKS, Helsinki.
- 2006b: *Mie vai mää, sinä vai te?* Virkailijoiden kielelliset valinnat itseen ja vastaanottajaan viitattaessa. M.-L. Sorjonen ja L. Raevaara (toim.): *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä*, s. 241–284. Tietolipas 210. SKS, Helsinki.
- 2015: Omaa vai yhteistä? Nollapersoona, itseen viittaamisen rajat ja kategorisointi. M.-L. Sorjonen, A. Rouhikoski ja H. Lehtonen (toim.): *Helsingissä puhuttavat suomet*. SKS, Helsinki.
- Larjavaara, Matti 1990: *Suomen deiksis*. Suomi 156. SKS, Helsinki.
- Laury, Ritva 1994: *Se* ensimmäinnän pronomininä puhutussa suomessa. *Virittäjä* 98, s. 449–453.
- Laury, Ritva – Seppänen, Eeva-Leena 2008: Clause combining, interaction, evidentiality, participation structure and the particle-conjunction continuum. R. Laury (toim.): *Crosslinguistic Studies of Clause Combining: the multifunctionality of conjunctions*, s. 153–178. John Benjamins, Amsterdam.
- Lehecka, Tomas 2012: *Interrelaterade lexikala egenskaper. Engelska adjektivimporter i en svensk tidningskorpus*. Finska, finskugriska och nordiska institutionen, Humanistiska fakulteten. Helsingfors universitet, Helsingfors. Luettavissa myös: https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/37590/lehecka_avhandling.pdf?sequence=1. Luettu 25.4.2016.
- Leino, Antti – Hyvönen, Saara – Salmenkivi, Marko 2006: Mitä murteita suomessa onkaan? Murreosanaston levikin kvantitatiivista analyysistä. *Virittäjä* 110, s. 26–45.
- Leino, Pentti 1993: *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leskinen, Heikki 1971: Tilastollisia havaintoja kaakkoismurteiden loppu-n:stä. *Virittäjä* 75, s. 343–369.
- 1979: *Suomen murteiden historiaa I*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 21, Jyväskylä.
- Levinson, Stephen C. 2007: Optimizing person reference – perspectives from usage on Rossel Island. N. J. Enfield ja T. Stivers (toim.): *Person reference in interaction: Linguistic, cultural and social perspectives*, s. 29–72. CUP, Cambridge.
- Lindström, Liina – Kalmus, Mervi – Klaus, Anneliis – Bakhoff, Liisi – Pajusalu, Karl 2008: Ainsuse 1. isikule viitamine eesti murretes. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 54, s. 159–185.

- Lyytikäinen, Erkki – Rekunen, Jorma – Yli-Paavola, Jaakko 2013: *Suomen murrekirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- Mantila, Harri – Pääkkönen, Matti 2010: *Oulun seudun murteen vokaalisto*. Suomi 198. SKS, Helsinki.
- Meriläinen, Hanna 2011: *Yksikön ensimmäisen persoonan muotojen käyttö IRC-keskusteluissa*. Pro gradu -tutkielma. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, Turun yliopisto.
- Mielikäinen, Aila 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. *Virittäjä* 86, s. 277–294.
- 1991: *Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36, Jyväskylä.
- 2009: Verbien pikapuhemuotojen morfosyntaksia. *Virittäjä*, s. 18–37.
- Mithun, Marianne 1988: The grammaticization of coordination. J. Haiman ja S. A. Thompson (toim.): *Clause combining in grammar and discourse*, s. 331–360. John Benjamins, Amsterdam.
- Mulder, Jean – Thompson, Sandra A. 2008: The grammaticalization of *but* as a final particle in English conversation. R. Laury (toim.): *Crosslinguistic Studies on Clause Combining. The multifunctionality on conjunctions*, s. 179–204. John Benjamins, Amsterdam.
- Nuolijärvi, Pirkko 2005: Haastattelu kielentutkijan aineistona. J. Ruusuvuori ja L. Tiittula (toim.): *Haastattelu – tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*, s. 242–263. Vastapaino, Tampere.
- Ojansuu, Heikki 1903: *Suomen lounaismurteiden äännehistoria II. Konsonantit*. SKS, Helsinki.
- 1922: *Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia*. Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja B 1:3, Turku.
- Onikki-Rantajääskö, Tiina 2010: Ronald W. Langacker ja kognitiivisen kielitieteen perusta. P. Haddington ja J. Sivonen (toim.): *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*, s. 41–70. Gaudeamus, Helsinki.
- Orozco, Rafael 2015: Pronominal Variation in Colombian Costeño Spanish. A. Carvalho, R. Orozco ja N. Shin (toim.): *Subject Pronoun Expression in Spanish. A Cross Dialectal Perspective*, s. 17–37. Georgetown University Press, Washington.
- OUP = Oxford University Press.
- Pajunen, Anneli 2001: *Argumenttirakenne. Asiaintilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä*. Suomi 187. SKS, Helsinki.
- Palander, Marjatta 1991: Puhe- ja kirjakielen sanajärjestyseroja. *Virittäjä* 95, s. 235–254.
- Paunonen, Heikki 1991: Till en ny indelning av de finska dialekterna. *Fenno Ugrica Suecana* 10, s. 75–79.
- 2001: Yksikön 1. persoonan pronominin käyttö Helsingin puhekielessä. M. Blomqvist (toim.): *Våra språk i tid och rum*. Meddelanden från Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, s. 154–168. Helsingfors universitet, Helsingfors.

- 2005: Helsinkiläisiä puhujaprofiileja. *Virittäjä* 109, s. 162–200.
- Pickering, Martin J. – Branigan, Holly P. 1998: The Representation of Verbs: Evidence from Syntactic Priming in Language Production. *Journal of Memory and Language* 39, s. 633–651.
- Posio, Pekka 2011: Spanish subject pronoun usage and verb semantic revisited: First and second person singular subject pronouns and focusing of attention in spoken Peninsular Spanish. *Journal of Pragmatics* 43, s. 777–798.
- 2014: Subject expression in grammaticalizing constructions: The case of *creo* and *ache* 'I think' in Spanish and Portuguese. *Journal of Pragmatics* 63, s. 5–18.
- 2015: Subject Pronoun Usage in Formulaic Sequences. Evidence from Peninsular Spanish. A. Carvalho, R. Orozco ja N. Shin (toim.): *Subject Pronoun Expression in Spanish. A Cross Dialectal Perspective*, s. 59–78. Georgetown University Press, Washington.
- Priiki, Katri 2014: Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän, se, tää* ja *toi* subjekteina. *Sananjalka* 56, s. 86–107.
- Ramsey, Violeta 1987: The functional distribution of preposed and postposed *if* and *when* clauses in written discourse. R. S. Tomlin (toim.): *Coherence and grounding in discourse*, s. 383–408. John Benjamins, Amsterdam.
- Rapola, Martti 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. SKS, Helsinki.
- Saarimaa, Eemil 1947: *Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita*. WSOY, Helsinki.
- Sacks, Harvey – Schegloff, Emanuel 1979: Two Preferences in the Organization of Reference to Persons in Conversation and Their Interaction. G. Psathas (toim.): *Everyday Language: Studies in Ethnomethodology*, s. 15–21. Irvington, New York.
- Savijärvi, Ilkka 1977: *Itämerensuomalaisten kielten kieltoverbi*. I. Suomi. SKST 333. SKS, Helsinki.
- Schegloff, Emanuel – Ochs, Elinor – Thompson, Sandra A. 1996: Introduction. E. Ochs, E. Schegloff ja S. A. Thompson (toim.): *Interaction and grammar*, 1–51. CUP, Cambridge.
- Scheibman, Joanne 2001: Local patterns of subjectivity in person and verb type in American English conversation. J. Bybee ja P. Hopper (toim.): *Frequency and the Emergence on Linguistic Structure*, 61–89. John Benjamins, Amsterdam.
- 2002: *Point of View and Grammar. Structural patterns of subjectivity in American English conversation*. John Benjamins, Amsterdam.
- Seppänen, Eeva-Leena – Herlin, Ilona 2009: Kuvauksista seurauksiin: kaksiulotteinen konstruktio *niin A että*. *Virittäjä* 113, s. 213–245.
- Siewierska, Anna 2004: *Person*. CUP, Cambridge.
- Siro, Paavo 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Sanoma Osakeyhtiö, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 1985–1992. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

- Sorjonen, Marja-Leena 1989: Vuoronalkuiset konnektorit: *mutta*. A. Hakulinen (toim.): *Suomalaisen keskustelun keinoja I*, s. 162–176. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Sorjonen, Marja-Leena – Laakso, Minna 2005: Katko vai *eiku*? Itsekorjauksen aloitustavat ja vuorovaikutustehtävät. *Virittäjä* 109, s. 244–271.
- Strellman, Urpu 2005: *Persoonapronominien liikakäyttö: normin synty ja muotoutuminen*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Strobl, Carolin – Malley, James – Tutz, Gerhard 2009: An Introduction to Recursive Partitioning: Rationale, Application and Characteristics of Classification and Regression Trees, Bagging and Random Forests. *Psychological Methods* 14(4), s. 323–348.
- Sulkala, Helena – Karjalainen, Merja 1992: *Finnish*. Routledge, London.
- Svenonius, Peter 2002: Introduction. P. Svenonius (toim.): *Subjects, Expletives, and the EPP*, s. 3–28. OUP, Oxford.
- Tagliamonte, Sali A. – Baayen, Harald 2012: Models, forests and trees of York English: *Was/were* variation as a case study of statistical practice. *Language Variation and Change* 24, s. 135–178.
- Tainio, Liisa (toim.) 1997: *Keskustelunanalyysin perusteet*. Vastapaino, Tampere.
- Tannen, Deborah 1989: *Talking voices: Repetition, dialogue, and imagery in conversational discourse*. CUP, Cambridge.
- Tao, Hongyin 2003: A usage-based approach to argument structure. "Remember" and "forget" in spoken English. *International Journal of Corpus Linguistics* 8:1, s. 75–95.
- Thompson, Sandra A. 1987: "Subordination" and narrative event structure. R. S. Tomlin (toim.): *Coherence and Grounding in Discourse*, s. 435–454. John Benjamins, Amsterdam.
- 2002: "Object complements" and conversation. Towards a realistic account. *Studies in Language* 26:1, s. 125–164.
- Thompson, Sandra A. – Hopper, Paul 2001: Transitivity, clause structure and argument structure: Evidence from conversation. J. Bybee ja P. Hopper (toim.): *Frequency and the emergence of linguistic structure*, s. 27–60. John Benjamins, Amsterdam.
- Thompson, Sandra A. – Mulac, Anthony 1991: A quantitative perspective on the grammaticalization of epistemic parentheticals in English. E. C. Traugott ja B. Heine (toim.): *Approaches to grammaticalization, Vol. II: Focus on types of grammatical markers*, s. 313–329. John Benjamins, Amsterdam.
- Tiainen, Outi 1998: Referenttien kuljettaminen diskurssissa. *Virittäjä* 102, s. 498–528.
- Tiittula, Liisa 1985: Puheenvuoron vaihtuminen keskustelussa. *Virittäjä* 89, s. 319–336.
- Torres Cacoullos, Rena – Travis, Catherine 2015: Foundations for the Study of Subject Pronoun Expression in Spanish in Contact with English. A. Carvalho, R. Orozco ja N. Shin (toim.): *Subject Pronoun Expression in Spanish. A Cross Dialectal Perspective*, s. 81–100. Georgetown University Press, Washington.

- Travis, Catherine 2005: The yo-yo effect: Priming in subject expression in Colombian Spanish. R. Gess ja E. Rubin (toim.): *Theoretical and experimental approaches to Romance linguistics: Selected papers from the 34th Linguistic Symposium in Romance Languages 2004*, s. 329–349. John Benjamins, Amsterdam.
- 2007: Genre effects in subject expression in Spanish: Priming in narrative and conversation. *Language Variation and Change* 19, s. 101–135.
- Travis, Catherine – Torres Cacoullos, Rena 2012: What do subject pronouns do in discourse? Cognitive, mechanical and constructional factors in variation. *Cognitive Linguistics* 23(4), s. 711–748.
- Tsui, Amy B. M. 1991: The pragmatic functions of *I don't know*. *Text* 11:4, s. 607–622.
- Tyysteri, Laura 2015: *Aamiaiskahvilasta öökkätarjontaan. Suomen kirjoitetun yleiskielen morfosyntaktisten yhdyssanarakenteiden produktiivisuus*. Turun yliopiston julkaisuja 408. Turun yliopisto, Turku.
- Van Valin, Robert D. – LaPolla, Randy J. 1997: *Syntax. Structure, meaning and function*. CUP, Cambridge.
- Wiik, Kalevi 1974: *Suomen eksistentiaalilauseiden "subjekti"*. Turun yliopiston fonetiikan laitoksen julkaisuja 13. Turun yliopisto, Turku.
- 2004: *Suomen murteet. Kvantitatiivinen tutkimus*. SKST 987. SKS, Helsinki.
- Vikberg, Annikki 1997: "Jos minnuu ottaa päähän nii sillo ruppeen puhumaan et minä." Persoonapronominit nykypuhekielessä. S. Makkonen ja H. Mantila (toim.): *Pohjois-suomalaisen puhekielen sociolingvistinen variaatio*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen ja logopedian laitoksen julkaisuja 8, s. 45–58. Oulun yliopistopaino, Oulu.
- Vilkuna, Maria 1989: *Free Word Order in Finnish*. SKS, Helsinki.
- 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.
- 1997: Into and out of the standard language: The particle *ni* in Finnish. J. Cheshire ja D. Stein (toim.): *Taming the vernacular: From dialect to written standard language*, s. 51–67. Longman, London.
- VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki. Verkko-versio: <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- Väänänen, Milja 2015: Subjektin ilmaiseminen persoonapäätteellä ja pronominilla. Yksikön 1. persoonan muotojen käyttö lounaismurteissa, lounaisissa siirtymämurteissa ja kaakkoismurteissa. *Sananjalka* 57, s. 7–28.

LIITE 1.
Litterointimerkit

'	Laryngaaliklusiili
˘	Liudennus
ð	Soinnillinen dentaalispiranti
θ	Soinniton dentaalispiranti
"	Lauseen hallitseva paino (pääpaino)
'	Puolivahva paino
/	Lyhyt tauko
//	Pitkä tauko
–	Sananrajainen sulauma
-	Kesken jäänyt sana
...	Kesken jäänyt lause tai sanojen tapailu
(	Epävarmasti kuultu jakso
zz	Kuulematta jäänyt jakso
.	Kieliopillisen jakson (virkkeen) päätös

(Ikola 1985: 20–22.)

LIITE 2. Taulukot, asetelmat, kuvat ja kartat.

TAULUKOT

Taulukko 1. Murrealueet ja paikkakunnat.	15
Taulukko 2. Analyysien selittävät muuttujat.	40
Taulukko 3. Nollasubjektin ja pronominisubjektin jakauma murteittain.	47
Taulukko 4. Logistinen regressiomalli (glmer) koko aineistosta.	50
Taulukko 5. Nolla- ja pronominisubjektin jakautuminen referentiaalisen etäisyyden luokkiin.	74
Taulukko 6. Referentiaalisen etäisyyden vaikutus subjektin ilmaisemiseen murreryhmittäin.	76
Taulukko 7. Subjekti ja sitä edeltävä samaviitteinen subjekti.	99
Taulukko 8. Nolla- ja pronominisubjektin esiintyminen konjunktiolauseissa sekä konjunktioittomissa lauseissa.	109
Taulukko 9. Subjektin ilmaiseminen täydennyksinä toimivissa <i>että</i> -lauseissa.	123
Taulukko 10. Subjektin ilmaiseminen <i>kun</i> -lauseissa murreryhmittäin.	131
Taulukko 11. Esikentän vaikutukset nolla- ja pronominisubjektillisissa lauseissa.	160
Taulukko 12. Subjektin ilmaisutapojen vaihtelu eri murreryhmien esikenttäalkuisissa lauseissa.	163
Taulukko 13. Lauseen alun sanajärjestyksen vaikutus murreryhmittäin tarkasteltuna.	164
Taulukko 14. Esikentän adverbiaalisen leksikaalisuuden vaikutus subjektin ilmaisutapaan.	168
Taulukko 15. Esikentän objektin leksikaalisuuden yhteys subjektin ilmaisutapaan.	179
Taulukko 16. Subjektin ilmaisutavan vaihtelu eri verbityypeissä.	189
Taulukko 17. Ristiintaulukointi verbityypeittäin: Subjektin ilmaisutavan vaihtelu eri murreryhmissä.	192
Taulukko 18. Subjektin ilmaiseminen kognitio-, puhe- ja perkeptioverbien määrällisesti yleisimmissä verbileksemeissä ja näiden lekseemien ero saman verbityypin muihin lekseemeihin.	204

ASETELMAT

Asetelma 1. Sanajärjestyksen kenttäkuvaus.	155
---	-----

KUVIOT

Kuvio 1. Muuttujien tärkeysjärjestys satunnaismetsämenetelmällä (variable importance).	48
Kuvio 2. Päätöspuukuvio muuttujista murreryhmä ja pitäjä/puhuja.	58
Kuvio 3. Tarkoitteen saavutettavuuden ja kielellisen muodon suhde.	70
Kuvio 4. Verbilekseemien erot subjektin ilmaisemisen ja polaarisuuden suhteen.	198

KARTAT

Kartta 1. Suomen murteiden ryhmitys tutkimuksessa: LIITE 3	
Kartta 2. Subjektin ilmaisemisen variaatio pitäjittäin.	61
Kartta 3. Subjektipronominin variaatio pitäjittäin.	65

LIITE 3. Murrealueet ja paikkakunnat.

Luettelosta on lihavoitu tutkimuksessani mukana olevat murteet ja kartasta on väritetty mukana olevat paikkakunnat.

Itämurteet:

1. savolaismurteet

- A. Kainuun murteet
- B. itäsavolaiset murteet
  - a. Pohjois-Karjalan murteet
  - b. Savonlinnan seudun välimurteet
- C. sydänsavolaiset murteet
  - a. Pohjois-Savon murteet**
  - b. Etelä-Savon murteet
- D. länsisavolaiset murteet
  - a. Keski-Suomen murteet
  - b. Päijät-Hämeen murteet
  - c. Keuruun–Evijärven seudun välimurteet
  - d. Vermlannin metsäsuomalaisten murre

2. kaakkoismurteet

- A. Suomen kaakkoismurteet (varsinaiset kaakkoismurteet, Lappeenrannan seudun välimurteet ja Sortavalan seudun välimurteet)**
- B. Inkerin suomalaismurteet

Länsimurteet:

3. lounaismurteet

- A. pohjoisryhmä**
- B. itäryhmä

4. lounaiset välimurteet

5. hämäläismurteet

- A. Ylä-Satakunnan murteet
- B. perihämäläiset murteet**
- C. etelähämäläiset murteet
- D. kaakkoishämäläiset murteet

6. Etelä-Pohjanmaan murteet

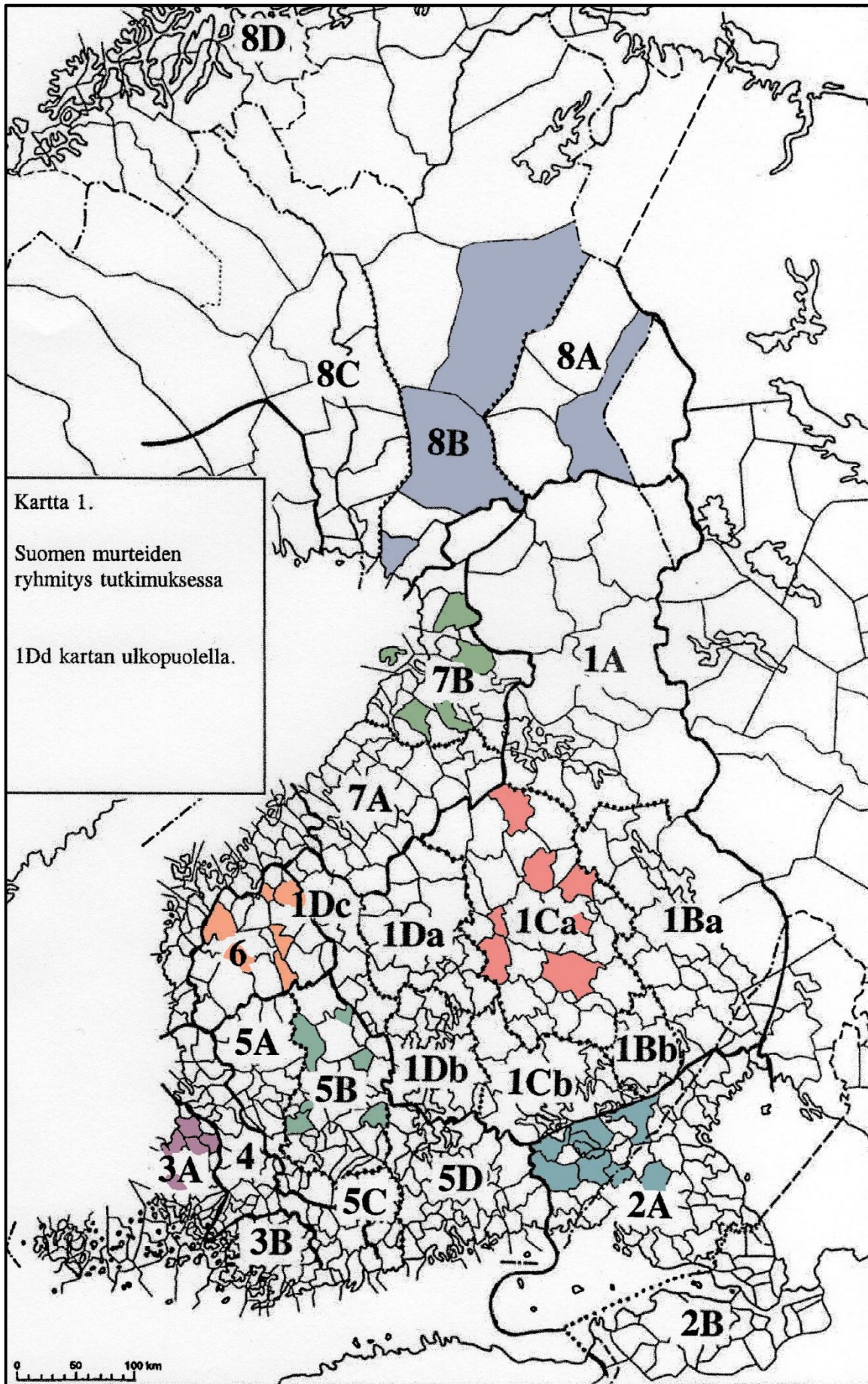
7. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteet

- A. Keski-Pohjanmaan murteet
- B. Pohjois-Pohjanmaan murteet**

8. Peräpohjan murteet

- A. Kemijärven murteet**
- B. Kemin murteet**
- C. Tornion murteet
- D. Ruijan murteet

(Forsberg 1998: 102–104.)

Kartta: Forsberg (1998) / Pohjakartta © Maanmittaushallitus, Helsinki.